T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KIRÂAT İLMİ AÇISINDAN İBN KESÎR TEFSÎRİ

Doktora Tezi

Cafer ZEYREKLİ

Danışman

Prof. Dr. Yaşar KURT

SAMSUN

2025

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KIRAAT İLMİ AÇISINDAN İBN KESÎR TEFSÎRİ

Doktora Tezi

Cafer ZEYREKLİ

Danışman

Prof. Dr. Yaşar KURT

SAMSUN

2025

TEZ KABUL VE ONAYI

Cafer ZEYREKLİ tarafından, **Prof. Dr. Yaşar KURT** danışmanlığında hazırlanan **"Kıraat İlmi Açısından İbn Kesîr Tefsîri"** başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 12/08/2025 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı **Üniversitesi** **Ana Bilim/Ana Sanat Dalı**	**Sonuç**
Başkan	Prof. Dr. Yaşar KURT Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Mustafa KARA Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Davut AĞBAL Amasya Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hayrunnisa NEFES Giresun Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riâyet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza
27/08/2025
Cafer ZEYREKLİ

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Kıraat İlmi Açısından İbn Kesîr Tefsîri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 27/08/2025 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 21

Tek kaynak oranı : % 3 çıkmıştır.

İmza
27/08/2025
Prof. Dr. Yaşar KURT

ÖZET

KIRAAT İLMİ AÇISINDAN İBN KESÎR TEFSÎRİ

Cafer ZEYREKLİ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doktora, Temmuz/2025
Danışman: Prof. Dr. Yaşar KURT

14. yüzyılda yetişmiş ve çok yönlü bir alim olan Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373), Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm adlı bir tefsir kaleme almıştır. Bu eser, rivâyetlere dayalı tefsirler arasında, Taberî'nin (ö. 311/924) tefsirinden sonra en önemli ikinci kaynak olarak kabul edilmektedir. İbn Kesîr, Kur'ân âyetlerini daha iyi anlayabilmek için kıraat ihtilaflarına ve bu ihtilafların anlam üzerindeki etkilerine eserinde sıkça yer vermiştir.

Müfessir bu meşhur eserinde; Kur'ân tarihini, kıraat farklılıklarını, yedi harf meselesini ve kıraat tarihine dair daha birçok konuyu zikretmiş ve kıraat ilmi açısından kayda değer çıkarımlar yapmıştır.

Araştırmamız; müellifin yaşadığı dönemi, hayatı, eserleri, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserinde takip ettiği yöntemi ve kaynaklarının özet olarak verildiği birinci bölüm, Kur'ân tarihi ve kıraat konusunun işlendiği ikinci bölüm ve tefsirinde kullandığı kıraat vecihleri ve bu vecihlerin sistematik tasnifinin yapıldığı üçüncü bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada; bahse konu eser özelinde işlediğimiz konular, İbn Kesîr'den önceki ve sonraki gelen âlimlerle mukayeseli olarak değerlendirilmiş böylece kıraat ilmi açısından *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm'*in yeri ve önemi göz önüne serilmeye gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsîr, İbn Kesîr, Vecih, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm.

ABSTRACT

IBN KATHÎR TAFSÎR İN TERMS OF THE SCİENCE OF QİRAAT
CAFER ZEYREKLİ
Ondokuz Mayıs University
Graduate Education Institute
Department of Basic Islamic Sciences
PhD, July/2025
Advisor: Prof. Dr. Yaşar KURT

Abû al-Fidâ' Ibn Kathîr (d.774/1373), a scholar who grew up in the 14th century and was one of the scholars who made multifaceted studies, in his Tafsîr al-Qur'ân al-Azîm, which is considered to be the second most important tafsîr after al-Tabari's (d. 311/924) tafsîr among the narration-centered tafsîrs, he gave a lot of space to the Qur'ânic verses and the meaning expansions arising from them in order to better understand the Qur'ânic verses.

In this famous work, the commentator mentioned the history of the Qur'an, the differences of Qira'ah, the issue of the seven letters, and many other issues related to the history of Qira'ah and made noteworthy inferences in terms of the science of Qira'ah.

Our research; consists of the first part where the author's period of life, his life, his works, the method he followed in his Tafsîr al-Qur'ânî al-Azîm and his sources are summarized, the second part where the history of the Qur'ân and the subject of Qira'ât are discussed, and the third part where the Qira'ât wajihs he used in his tafsîr and the systematic classification of these wajihs are made. In our study, the issues we have dealt with in the work in question have been discussed in comparison with the scholars who came before and after Ibn Kathîr, and an effort has been made to reveal the place and value of Tafsîr al-Qur'ân al-Azîm in terms of the science of qiraat.

Keywords: Qiraat, Tafsîr, Ibn Kathîr, Wajih, Tafsîr al-Qur'ân al-Azîm.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Allah Teâla (c.c.), insanı dünya sahnesine gönderdiği günden beri başıboş bırakmamış ve elçileri vasıtasıyla kendisini tanıtmış ve kulluk usullerini öğretmiştir. Son elçi Hz. Peygamber (s.a.v.) vasıtasıyla da kıyamete kadar gelecek bütün insanlara, kurtuluş yollarını göstermiştir. Resûlullah (s.a.v.), Rabbinden aldığı vahyi ashâbına okumuş ve belletmiştir. Sonra hepsi gelen vahiy ile amel etmişlerdir. Resûlullah'ın (s.a.v.) bazı durumlarda yedi harf ruhsatına binaen ashâbına kolaylık olsun diye, aynı manaya gelen farklı kelimelerle Kur'ân'ı okuttuğu da olmuştur. Kıraat ihtilafı denen bu durumlar; mananın zenginleşmesine ve bazen de farklı fıkhî yorumlara zemin hazırlamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinden günümüze kadar, Müslümanlar her dönemde Kur'ân'ı daha iyi anlama gayretinde olmuşlardır. Çağlar ötesinden gelen bu ilahi buyruğun, her çağın insanlarının idrakine anlaşılır vaziyette sunulması gerektiği muhakkaktır. Kur'ân'ın anlaşılmasında sahih ve şâz hiçbir kıraat ihtilafının ihmal edilmemesi bilinen bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki her devirde bazı müfessirler, bütün kıraat ihtilaflarını Kur'ân'ın anlaşılması yönünden değerlendirmişlerdir. Her biri, yeni bakış açısı ve daha önce gelen İslam âlimlerinin bıraktığı ilmî mirastan da istifade ederek, Kur'ân'ı yeniden keşfetmeye gayret göstermişlerdir. Bu çalışmamızda; birçok alanda eserler telif eden İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tefsirini kıraat ilmi açısından araştırmayı hedeflemekteyiz. Bu amaca binaen, İbn Kesîr'in tefsirinde geçen kıraatler, konu bazlı tasnif edilmeye çalışılacaktır. İncelediğimiz konular; İslam âlimlerinin bu konuda yazdığı tefsir ve kıraat kaynaklarıyla, mukayeseli olarak verilen örnekler üzerinden ele alınacaktır. Nusret ve tevfik Allah'tandır.

İbn Kesîr'in tefsirinin, kıraat ilmi açısından incelenmesi amaçlanan bu çalışma süresince, her aşamada hata ve kusurlarımıza rağmen sabırla çalışmamızı takip etme zahmetine katlanan, öneri ve yönlendirmeleri ile rehberlik eden tez danışman hocam Prof. Dr. Yaşar KURT'a hiçbir zaman ödeyemeyeceğim şükran borçluyum. Tez çalışmasının oluşumundan sonuç aşamasına kadar değerlendirme, tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN ve Prof. Dr. Mustafa KARA'ya teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmasında ilk andan başlayarak

her aşamasında çalışmamım bölümlerini okuyarak değerlendirme ve yönlendirmelerini paylaşan Prof. Dr. Faruk ÖZDEMİR hocama özellikle teşekkürü borç bilirim. Yine tezin son halini büyük bir titizlikle ve en ince ayrıntılarına kadar okuyup düzeltme tavsiyesinde bulunan Doç. Dr. Ceyda GÜRMAN, Doç. Dr. Davut AĞBAL ve Dr. Öğr. Üyesi Hayrunnisa NEFES hocalarıma ve her zaman teknik yardımıyla yanımızda olan Doç. Dr. Doğan FIRINCI hocama şükranlarımı sunarım. Tez çalışmam boyunca hiçbir desteği esirgemeyen Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yönetimine ve huzurlu bir ortamda çalışma fırsatı bulduğum çok değerli mesai arkadaşlarıma müteşekkirim. Ayrıca küçüklüğümden beri beni, her türlü zorluğa rağmen maddi manevi himayelerinde yetiştiren rahmeti Rahmana kavuşmuş anne ve babama ve üzerimde emeği olan bütün hocalarıma, özellikle her türlü zor anımda yanımda olan muhterem eşime ve çocuklarıma teşekkürlerimi borç bilirim.

12.08.2025

Cafer ZEYREKLİ

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI ..... **v**
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI ..... **vi**
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI ..... **vi**
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **xi**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı 1
1.2. Sınırları ve Metodu 1
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi 3
1.4 Kıraat İlmi 6
1.4.1. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu, Gayesi ve Faydası 6
1.4.2. İbn Kesîr'den Önce Kıraat İlminin Tarihi Aşamaları 8
2. İBN KESÎR'İN HAYATI, ESERLERİ VE YÖNTEMİ **16**
2.1. İbn Kesîr'in Yaşadığı Dönem 16
2.1.1. Siyasî Hayat 16
2.1.2. Sosyal Hayat 17
2.1.3. İlmî Hayat 17
2.2. İbn Kesîr'in Hayatı 18
2.2.1. Hocaları 21
2.2.2. Öğrencileri 26
2.3. Eserleri 28
2.4. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm İsimli Tefsiri ve Tefsirdeki Yöntemi 35
2.4.1. Kur'ân'ın Kur'ân Âyetleriyle Tefsiri 38
2.4.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri 38
2.4.3. Kur'ân'ın Sahâbî, Tâbiîn ve Sonraki Âlimlerin Kavilleri ile Tefsiri 39
2.4.4. Esbâb-ı Nüzûl Kaynaklarını Tenkîde Tabi Tutması 41
2.4.5. Rivâyet ve Dirâyeti Birleştirmesi 42
2.5. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'in Kaynakları 43
2.5.1. Tefsir Kaynakları 43
2.5.2. Hadis Kaynakları 45
2.5.3. Kıraat Kaynakları 46
2.5.3.1. Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdirrahman b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî 47
2.5.3.2. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî 49
2.5.3.3. Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım el-Cüşemî es-Sicistânî (ö. 255/869) 50
2.5.3.4. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) 51
2.5.3.5. Ebû Ca'ferMuhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî 52
2.5.3.6. Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929) 55
2.5.3.7. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) 55
2.5.3.8. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye b. Fûrek el-İsfahânî (ö. 410/1020) 57
2.5.3.9. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilberrr en-Nemerî (ö. 463/1071) 57
2.5.3.10. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî 58

2.5.3.11. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî 59
2.5.3.12. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147) 61
2.5.3.13. Ebû Abdillah (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) 62
2.5.3.14. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî 63
2.6. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'in Sonraki Eserlere Etkisi 64
2.6.1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834) 65
2.6.2. Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî (ö. 1307/1890) 65
2.6.3. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) 66
3. İBN KESÎR'İN KUR'ÂN TARİHİ VE KIRAAT MESELESİ 68
3.1. Kur'ân'ın Vahyedilmesi 69
3.2. Kur'ân'ın Arapça ve Kureyş Lehçesiyle Nâzil Olması 74
3.3. Hz. Peygamber'in Kâtipleri 75
3.4. Kur'ân'ın Kitap Halinde Toplanması 77
3.5. Hz. Osman'ın Mushafları İstinsah Ettirmesi 85
2.5.1. Özel Mushafların Toplanması Emrine İbn Mes'ûd'un Muhalefeti 91
3.5.2. Hz. Ali'ye Nispet Edilen Mushaf 94
3.5.3. İmam Mushaf'ın Durumu 96
3.5.4. Kur'ân Yazısının Gelişim Aşamaları 97
3.6. Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere İndirilmesi Konusu 99
3.6.1. Yedi Harfle İlgili Rivâyetler 100
3.6.2. Yedi Harfin Mahiyetiyle İlgili Yorumlar 106
3.6.3 Yedi Harf Konusunda İbn Kesîr'in Görüşleri 110
3.7. İbn Kesîr'in Kıraatleri Nakil Yöntemi 115
3.7.1. Sahâbîye Nispeti 116
3.7.1.1. Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) Kıraati 116
3.7.1.2. Esmâ bint Yezîd'in (ö. 30/650) Resûlullah'ın (s.a.v.) Okuduğunu İşittim Tâbiri 117
3.7.1.3. Abdullah b. Mesûd (ö. 32/652-53) Kıraati 118
3.7.1.4. Übey b. Kâ'b (ö. 33/654) Kıraati 119
3.7.1.5. Osman b. Affân (ö. 35/656) Kıraati 120
3.7.1.6. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) ve Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) Kıraati 121
3.7.1.7. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) Kıraati 121
3.7.2. Tâbiîne Nispeti 122
3.7.2.1. Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708) Kıraati 123
3.7.2.2. Ebû Recâ İmrân b. Teym el-Utâridî (ö. 105/723-24) Kıraati 123
3.7.2.3. Hasan-ı Basrî ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'in (ö. 117/735) Kıraatleri 124
3.7.2.4. Yahyâ b. Vessâb (ö. 103/721) ve A'meş'in (ö. 148/765) Bütün Kurrâ'dan Farklı Okudukları Kıraatleri 124
3.7.2.5. Ebû Dâvûd Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec el-Medenî (ö. 117/735) Kıraati 125
3.7.3. Bölge ve Şehirlere Göre Kurrâ'ya Atıfta Bulunması 125
3.7.4. Kıraat İmamlarına Nispeti 127
3.7.4.1. Ebû Ruveym Nâfi' b. Abdirrahman b. Ebî Nuaym el-Medenî Kıraati 128
3.7.4.2. Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî Kıraati 128
3.7.4.3. Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî Kıraati 129
3.7.4.4. Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî Kıraati 131

3.7.4.5. Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele Kıraati....131
3.7.4.6. Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî Kıraati132
3.7.4.7. Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillah el-Kisâî el-Kûfî Kıraati 133
3.7.4.8. Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'kâ' el-Mahzûmî el-Medenî Kıraati....135
3.7.4.9. Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillah el-Hadramî Kıraati136
3.7.4.10. Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr 137
3.7.4.11. Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî (A'meş) Kıraati 137
3.7.4.12. İbn Muhaysın es-Sehmî (ö. 123/741) Kıraati 138
3.7.4.13. Hasan-ı Basrî Kıraati 138
3.7.5. Kıraat Râvilerine Nispeti 139
3.7.5.1. Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî....139
3.7.5.2. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillah el-Bezzî....140
3.7.6. Arap Dilcilerine Atıfta Bulunması....141
3.7.7. Mushaflara Atıfta Bulunması....142
3.7.8. "قُرِئ" Lafzıyla Mütevâtir Kıraatlere Atıfta Bulunması....145
3.8. İbn Kesîr'in Kıraatleri İşleyiş Tarzı 146
3.8.1. Mütevâtir Kıraatleri Nakletmekle Yetinmesi 146
3.8.1.1. Mütevâtir Kıraatler Arasında Tefâdul Tercihi Yapmaması....147
3.8.1.2. Mütevâtir Kıraatler Arasında Tercih Yapma Gerekçesi 149
3.8.1.3. Kıraat Yerine Harf İfadesini Kullanması....150
3.8.2. Şâz Kıraatlere Yaklaşımı 150
3.8.2.1. Şâz Kıraatleri İfade Şekilleri 151
3.8.2.2. Şâz Kıraatle Mütevâtir Kıraati Desteklemesi 153
3.8.2.3. Şâz Kıraatin Yalnızca Manasıyla Yetinmesi 154
3.9. Kıraatleri Delillendirme Biçimi 155
3.9.1. Âyetlerden Deliller Getirmesi....155
3.9.2. Hadislerden Deliller Getirmesi 156
3.9.3. Sahâbî ve Âlimlerden Deliller Getirmesi....159
3.9.4. Arap Dilinden Misallerle Açıklaması 161
3.10. Kıraatleri Tahlil Etme Yöntemi 162
3.10.1. Kıraatleri Lügat Açısından Tahlil Etmesi....162
3.10.2. Kıraat İmamlarının Kıraat Tahlillerini Zikretmesi 163
3.10.3. Dilbilimcilerin Kıraat Tahlillerini Zikretmesi 164
3.10.4. Âlimlerin Kıraat Tahlillerini Zikretmesi 166
4. İBN KESÎR'İN TEFSÎRİNDE KULLANDIĞI KIRAAT VECİHLERİ ve BU VECİHLERİN SİSTEMATİK TASNİFİ 170
4.1. Tefsirde Usul Yönünden Kıraat Vecihlerinin İşlenmesi 171
4.1.1. Tahkîk-Tahfîf....172
4.1.2. Feth-İmale....174
4.1.3. Vakf-İbtidâ....176
4.2. Tefsirde Ferşu'l-hurûf Yönünden Kıraat Vecihlerinin İşlenmesi 178
4.2.1. Sarf Yönünden Kıraat Vecihleri 178
4.2.1.1. Harflerde/Edatlarda Kıraat Vecihleri ve Anlam İlişkisi 179
4.2.1.1.1. Bir Edatın Yerine Başka Bir Edatın Okunması....179
4.2.1.1.2. Harf ve Edatların Hazf-İsbat ile Okunması....181
4.2.1.2. İsimlerde Görülen Kıraat Vecihleri ve Anlam İlişkisi....182
4.2.1.2.1. İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûl....183
4.2.1.2.2. Sülâsî Mastarlar....184
4.2.1.2.3. Kelimenin Müfred, Tesniye ve Cem' Okunması 185
4.2.1.2.4. Yabancı Kelimelerin (Muarreb) Okunuşu....186
4.2.1.3. Fiillerde Kıraat Vecihleri ve Anlam İlişkisi 189

3.2.1.3.1. Fiilin Mâlûm-Meçhûl Okunması....189
4.2.1.3.2. Fiilin Farklı Bablarla (Tarzlarla) Okunması....193
4.2.1.3.3. Fiilin Gâib-Muhâtab-Mütekellim Okunması....196
4.2.1.3.4. Kelimenin İsim-Fiil Okunması....199
4.2.1.3.5. Kelimenin Müfred-Tesniye Okunması....201
4.2.1.3.6. Kelimenin Haber-İnşâ Okunması....203
4.2.1.3.7. Fiilin Tahfîf-Teşdîd Okunması....205
4.2.2. Nahiv Yönünden Kıraat Vecihleri....209
4.2.2.1. Mübtedâ-Haber Yönünden....209
4.2.2.2. Fâil-Mef'ûl Değişimi Yönünden....212
4.2.2.3. Edatlar Yönünden....215
4.2.2.4. Atıf-Bedel Yönünden....218
4.2.2.5. Sıfat Yönünden....223
4.2.2.6. İzâfet Terkibi Yönünden....225
4.2.2.7. Kelimede Nokta/Harf Değişmesi Yönünden....228
5. SONUÇ....233
KAYNAKÇA....241
ÖZ GEÇMİŞ....253

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhi’s-selâm

b. : İbn/bin

bk. : Bakınız

c.c. : Celle celâlühû

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi

nr. : Numara

nşr. : Neşreden

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

sy. : Sayı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

ö. : Ölüm tarihi

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Araştırmanın konusu, VIII/XIV. asrın yetiştirdiği seçkin âlimlerden biri olan Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserinin, kıraat ilmi açısından incelenmesidir. Çok yönlü âlim olan İbn Kesîr'in kıymetli eseri *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, rivâyet merkezli tefsirlerin en meşhurlardan olmasının yanında, dirâyetin de ihmal edilmediği geniş hacimli ve üzerinde birçok ihtisar çalışması yapılan bir şaheserdir. Kur'ân-ı Kerîm'in tefsir metotları, müfessirlere göre farklılık arz ettiği gibi farklı anlamlar ihtiva eden kıraatlerin, Kur'ân tefsirine yansımaları yönünden de her müfessire göre değişiklik gösterebilmektedir.

İbn Kesîr'in tefsirini konu edinmekle; müfessirin kıraat anlayışının ne olduğu, eserde kıraatleri kullanma keyfiyeti, kıraat-tefsir bağlamında anlam genişlemesine ne ölçüde yer verdiği gibi konuların incelenmesi amaçlanmaktadır. Buna ilaveten müfessirin, şâz kıraatlere ne oranda yer verdiği, ahkâm âyetlerinin yorumunda mezhep taassubuna düşüp düşmediği gibi konuların değerlendirilmesi de hedeflenmektedir.

Ayrıca İbn Kesîr'in kıraati tercih sebeplerinde lehçe açısından bazı delilleri, kıraatleri temellendirmede dayanak olarak işlemesi değerlendirilecektir. Bu bağlamda, kıraatler arasından yaptığı tercihler ve yapılan tercihlerin gerekçeleri tespit edilmeye çalışılacaktır. İbn Kesîr tefsîrinin en önemli özelliği kabul edilen, rivâyetler konusunda güvenilirliği, kıraatlerde yaptığı tercihlerde de sağlayıp sağlamadığı değerlendirilecektir. Çalışmanın temel amacı; İbn Kesîr'in tefsirinde ele aldığı kıraat vecihlerinin her birisinin tek tek değerlendirilmesi değil, seçilen bazı örnekler üzerinden, İbn Kesîr'in kıraat anlayışı ve kıraatlerden yararlanma keyfiyetini, diğer bazı müfessir ve kıraat ulemâsı ile mukayese ederek ortaya koymaktır.

1.2. Sınırları ve Metodu

Kur'ân-ı Kerîm'i yorum faaliyetlerinde, kıraatler oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla Kur'ân'ın tefsirinde, sahih olan ve olmayan birçok kıraatten

istifade edilmiştir. Bu durum, âyetin tefsirine mana zenginliği katması yanında, bazı ahkâm âyetlerinin tefsirinde farklı yorumlar yapılmasını da sağlamıştır. İbn Kesîr tefsirinde; kıraatlerin nasıl işlendiği, kıraati kabul şartları, şâz olan kıraatleri ne ölçüde kullandığı, kıraatlerin ahkâma olan etkisi, müellifin mezhep taassubuna girip girmediği vb. konular ele alınmıştır. Dolayısıyla tezimizin kapsamı eserde geçen kıraatlerle ilgili bütün konulardır.

Bu çalışma; girişle beraber üç ana bölümden ve genel değerlendirmenin yapıldığı sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş kısmında tezin önemi, hedefi, yöntemi, kapsamı ve beslendiği kaynakları açıklanmaya çalışılmış ve bu konuda şu ana kadar çalışılan eserler kritik edilmiştir. Devamında, kıraatle ilgili genel malumata yer verilmiş ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) İbn Kesîr'in dönemine kadar olan zaman zarfında, kıraatin geçirdiği gelişim süreci genel hatlarıyla öz olarak anlatılmıştır. İbn Kesîr'in hayatının incelenmesi, ilmî şahsiyeti ve eserlerinin kısa tanıtılması yanında, özellikle kıraat alanında yaptığı çalışmalar incelenmiş, onun diğer eserlerinden de faydalanılarak konuya dair kapsamlı bir araştırma yürütülmüştür.

Bu bilgilerden sonra da İbn Kesîr'in kıraatte kaynakları, tefsirinde kıraatleri nakil yöntemi ve kıraatler arasında yaptığı tercihler anlaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle tefsirinde sahih ve şâz kıraatleri işlemesi, tercih ettiği kıraatler ve tercih gerekçeleri ele alınmış ve özellikle tefsirine zeyl olarak ilave ettiği *Fezâilü'l-Kur'ân* eserindeki Kur'ân tarihi ile ilgili verdiği bazı bilgiler, eleştirel olarak değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmış ve kıraat ilmi açısından elde edilen çıkarımların özet olarak toplandığı bölüm ile tezimiz nihâyete erdirilmiştir.

Çalışmamızda yer alan konulara göre, çeşitli metotlar takip edilmiştir. Bu meyanda, sosyal bilimlerin nitel araştırma yöntemlerinden bilgi ve belge toplanması, toplanan materyalin tasnif edilmesi ve daha sonra da bu bilgileri tartışma yöntemleri takip edilmiştir. Tabii olarak başvurduğumuz en temel yöntem belgelendirme ve içerik analizidir.[1]

---

[1] Recep Ardoğan vd., *İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (Klm yayınları, 2020).

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Bu eser hakkında değişik makale, yüksek lisans ve doktora olmak üzere birçok çalışma yapılmasına rağmen, kıraat alanında kapsamlı ve müstakil bir çalışmanın bulunmayışı bizi bu konu üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Bu eksikliği gidermek gayesiyle, *Kıraat İlmi Açısından İbn Kesîr Tefsîri* başlığıyla hazırladığımız bu tezin, alana katkı sunacağı kanaatindeyiz. Türkiye'de kırk civarında tez ve birçok makale, değişik yönlerden bu tefsiri incelemiş olsa da kıraat açısından ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum da tezimizin konusunun özgünlüğünü öne çıkarmaktadır. İbn Kesîr tefsiriyle ilgili yapılan çalışmaları ulaşabildiğimiz kadarıyla takdim ediyoruz.

Bu alanla ilgili yapılan çalışmaları ve yazarların künyelerini tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyle sıralayabiliriz:

1. Atik Aydın, *İbn Kesîr'in Kur'ân'ı, Kur'ân'la Tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Suat Yıldırım, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1996.

2. Abdullah Bayram, *İbn Kesir'in Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim Adlı Eserinin İsrailiyyat Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. S. Sabri Yavuz, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1999.

3. Kadir Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1999.

4. Hasan Ergül, *Rivâyet Tefsiri Açısından Taberî ve İbn Kesîr Tefsirlerinin Mukayesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yunus Ekin, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004.

5. Halit Sinan Işıcık, *Klasik Tefsir Metodolojisi ve Dirâyet Yöntemi Açısından İbn Kesîr*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Yusuf Işıcık, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

6. Dilek Yolcu, *İbn Kesîr Tefsîrinin Esbab-ı Nüzul Açısından Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Necati Tetik, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

7. Flamur Kasami, *İbn Kesîr Tefsîri'nde Müşkilü'l-Kur'ân*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman Çetin, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2011.

8. Saliha Türcan, *Rivâyet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü: İbn Kesîr Tefsîri Örneği Üzerinden*, (Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2011.

9. Betül Akpınar, *İbn Kesîr Tefsîrinde Sahâbînin Âyet İktıbasları*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Harun Abacı, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2018.

10. Hüseyin Koçoğlu, Bazı Kur'ân Müfessirlerine Göre Hz. İsa'nın 'Allah'ın Kelimesi' Olması Meselesi: Fahreddin Razi, İbn Kesîr ve Elmalılı Tefsirleri Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çetin, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2019.

11. Mustafa Kara, *Rivâyet Tefsirinin Tarihsel Süreci Üzerine Pratik Bir Araştırma: Süddî, Taberî ve İbn Kesîr Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. İbrahim Görener, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019.

12. Yücel Karahasanoğlu, *İbn Kesîr'in Müteşabih Âyetleri Yorumlama Metodu,* (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Doç. Dr. Süleyman Pak, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat 2021.

13. Bedri Kaysadu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Etkisi: İbn Kesîr Örneği*, (Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Hayati Aydın, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2023.

14. Hanan Mohammed Shareef Ali Barqlıe, Kur'ân'daki Kıraat Farklılıklarının İbn Kesîr'in Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm İsimli Tefsiri Örneğinden, Kur'ân Tefsirine Etkisinin İncelenmesi (Nur Sûresi'nin Başından Neml Sûresi'nin Sonuna Kadar), Öğr. Üyesi Abdulsalam Yousuf Essa Al-Yagoob, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2023.

15. Diaygham Ali Hamed Al-Hasawi, *İbn Kesîr Tefsirinde Mütevatir ve Şâz Kıraatler ve Yönlendirmeleri,* (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Dr. Harun Nuh Al-Qudat, World Islamic Sciences University, Ürdün 2019.

16. el-Harith İbrahim Ahmed el-Mukaşfi, *İbn Kesîr Tefsirinde Fâtiha Sûresinden En'âm Sûresine kadar Şâtıbiyye ve Dürre yolları üzerinden gelen kıraatler*, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Mahmud Hasan Ouhaj Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve İslami İlimler Üniversitesi, Sudan 2014.

17. Muhammed b. Mustafa b. Mu'awwad, *İbn Kesîr'in Tefsiri Vasıtasıyla Kıraat İlmine Yaptığı Katkılar,* Medine İslam Üniversitesi, Medine 2019.

18. Dr. Hüseyin b. Muhammed b. Salih el-Avaci, *Hafiz İbn Kesîr'in Tefsirindeki Kıraat Metodu,* Mecelletu'l-Kur'âni'l-Kerim (Kur'ân-ı Kerim Dergisi), Medine 2016.

Bu çalışmalardan sadece son kısımda zikrettiklerimiz kıraatle ilgilidir. Bunlardan Bedri Kaysadu'nun yaptığı doktora çalışması tefsir dalında yapılmış ve İbn Kesîr tefsirinde bulunan kıraat farklılıklarının yalnızca anlama etkisi üzerine durulmuş, kıraat konularına ise kısmen değinilmiştir. Kaysadu çalışmasında İbn Kesîr'in kıraatleri tespiti konusunda, müfessirin kullandığı kavramlar üzerinden önemli değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca sarf-nahiv açısından seçtiği örneklerle kıraatlerin anlama etkisi hususunda diğer bazı tefsirlerle karşılaştırmalı çıkarımda bulunmuştur. Fıkıh, kelâm ve sosyal hayatla ilgili kıraatlerin anlamı etkisini örneklerle tespit etmeye çalışmıştır. Kaysadu'nun çalışması kıraat ilmi açısından dar kapsamlı ve anlam merkezli çalışmadır. Bizim çalışmamızda ise İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* eseri kapsamlı bir şekilde kıraat ilmi açısından incelenmiştir. Özellikle İbn Kesîr'in Kur'ân tarihi ve kıraat meseleleri konusunda sahih rivâyetlerle verdiği bilgiler gün yüzüne çıkarılmış ve kıraat ilmi açısından önemli çıkarımlar ortaya konulmuştur.

Kıraatle ilgili olan diğer çalışmalar da çok kıymetli bilgiler ihtiva etmelerine karşılık kapsamı dar ve sınırlı olan çalışmalardır. Bizim yaptığımız bu çalışmada ise İbn Kesîr'in tefsirinin tamamı, kıraatler açısından ele alınıp detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu da çalışmayı, İbn Kesîr'in tefsiri ile ilgili yapılmış olan diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır.

1.4 Kıraat İlmi

Bu araştırmada, İbn Kesîr'in tefsiri kıraatler açısından inceleme konusu yapıldığı için kıraat ilmi hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda ilk önce kıraat ilminin tanımı, konusu, gayesi ve faydası hakkında kısaca bilgi verilecektir. Daha sonra ise kıraat ilminin doğuşundan itibaren İbn Kesîr'in yaşadığı döneme kadar olan tarihçesi özet olarak sunulacaktır.

1.4.1. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu, Gayesi ve Faydası

Kıraat/قراءات kelimesi, "k-r-e/قرأ" kökünden gelen mastardır. Lügatte; "okumak, telaffuz etmek, toplayıp, bir araya getirmek" gibi anlamlara gelir. Aynı zamanda, "sesli veya sessiz okumak, nağmeli veya nağmesiz okumak manasında isimdir."[2]

Kıraat ilminin ıstılâhî anlamı hakkında, kaynaklarda pek çok tanım yapılmıştır. Râgıb el-İsfahânî (ö. 5./11. yy. ilk çeyreği) "Harfleri ve kelimeleri tertilde birbirlerine katmaya denir."[3] şeklinde tanımlamıştır. Taşköprizâde (ö. 968/1561) ise kıraatin icrasına vurgu yaparak; "Tevâtüren gelen ihtilâflı vecihler yönünden, kelâmullah olan Kur'ân'ın nazım özelliklerini bahis konusu yapan ilimdir."[4] şeklinde tanım yapmıştır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) daha kuşatıcı bir tanımı tercih ederek; "Kur'ân kelimelerinin, râvilerine nisbet edilerek nasıl okunacağını ve bahsi geçen

---

[2] Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b Ahmed, *Kitâbü'I-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty), 3/369-370; İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *es-Sıhâh Tâcü'l-Luğa ve Sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/64; Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. (Kâhire: Dâru'l-Meârif, ty.), "kre", 1/128; Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Mektebü Tahkîküt-Türâs (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 2005), 49; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Daru İhyâi't-Türâs, 2001), 1/363; İsmâil Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 73; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 85; Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 15; Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri* (Samsun: yy., 2013), 16; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-ı Aşere* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 21.

[3] Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâd fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Ahmed Dâvûdî (Şam: Dâru'l-Kalem, 1416), "kre", 668. Ayrıca bk. Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri* (Samsun: yy., 2013), 16-17.

[4] Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-Saʿâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûʿâti'l-ʿulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty), 6.

kelimelerdeki farklı okuyuş şekillerini konu olarak alan ilimdir."[5] şeklinde tarif etmiştir. Bunlara ek olarak, detaylandırması açısından Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) tanımı da şöyledir: "Kıraat; Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarında bulunan hazf, isbât, tahrik, iskân, fasl, vasl[6] ve bunların dışında ancak işitme yoluyla sabit olabilecek telaffuz şekilleri gibi konularda kıraat râvilerinin ittifakını ve ihtilafını öğreten bir ilim dalıdır."[7]

Kıraat ilminin konusu; Kur'ân'ın kelimeleridir. Daha doğrusu bu kelimelerde meydana gelen telaffuzla ilgili farklılıklar ile bu kelimelerin nasıl telaffuz edildiği hususunda kıraat imamlarının ihtilaflarını konu edinir.[8] Başka bir söylemle, Kur'ân'ı oluşturan kelimelerin kıraat edilme keyfiyetini, ittifâkları ve ihtilâfları cihetiyle, nakleden râviye dayandırarak incelemek, kıraat ilminin konusunu teşkil eder.[9]

Kıraat ilminin gayesi; kıraat imamlarından her birinin okuyuş keyfiyetini bilerek,[10] mütevâtiren gelen ihtilâfların zabt melekesini kazanmak[11] ve böylece Hz. Peygamber'in (s.a.v.), bütün okuyuş özellikleriyle okuduğu Kur'ân'ı, aynı şekilde sonraki kuşaklara taşınan bir emanet gibi ulaştırmaktır.[12] Bu bağlamda, Kur'ân kelimelerinin telâffuzunu, yanlışa düşmekten korumak ve tahriften kurtarmaktır. Başka bir ifadeyle, sahîh kabul edilen kıraatleri, sahîh olmayanlarından ayırarak, kıraat edilmesi câiz olanları ve olmayanları birbirine karıştırmamaktır.[13]

Kıraat ilminin birçok faydası vardır. Özellikle Kur'ân'ın okuyuş vecihlerinin korunup, farklı okuyuşlardan çıkan anlam zenginliğinin, âyetlerin tefsirine sağladığı

---

5 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'în ve Mürşidü't-Tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân (yy., ty.), 49; Ahmed b. Muhammed el-Banna Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbeate Aşer*, thk. Enes Mahrâh (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 6. Ayrıca bk. İsmâil Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 235.

6 Tanımda geçen kavramların anlamları için Bk. Necati Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990); Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*.

7 Dimyâtî, *İthâf*, 6. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 235.

8 Dimyâtî, *İthâf*, 6. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 235.

9 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 235; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005).

10 Dimyâtî, *İthâf*, 6.

11 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 235.

12 Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 16.

13 Dimyâtî, *İthâf*, 6. Ayrıca bk. Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 15.

faydaların ortaya çıkması, kıraat ilmiyle olmuştur. Bunun yanı sıra, bu kıraatlere dayanan farklı hükümlerin çıkmasının Müslümanlar için bir rahmet olduğu da aşikardır. Mesela kıraatlerin delil teşkil ettiği, ayaklara mesh ayakkabılarının giyilmesi, soğuk iklimlerde yaşayan Müslümanlar için çok büyük kolaylıktır. Bir başka deyişle kıraatlerin kaybolmasıyla, fıkhî ekollerin dayanaklarının birçoğunun da kaybolacağı bir gerçektir. Çünkü âlimler hüküm çıkarmada; Allah'ın (c.c.) kitabı, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) sünneti, icmâ ve kıyas gibi delillerin yanı sıra, farklı kıraatleri de referans almışlar, hatta sadece mütevâtir kabul edilenler değil, bazı durumlarda şâz kabul edilen kıraatlerden de istifade etmişlerdir.[14]

Ayrıca Kur'ân; dinleyenlerin gönüllerinde, ona iman etmeyenlerde bile ruhani bir tesir meydana getirmektedir. İşte okuma sırasında, kıraat vecihlerinin icra edilmesi bu manevi etkiyi yükseltmekte ve bu sayede Kur'ân'a olan ilgiyi artırmaktadır. Özellikle Kur'ân'ın yedi harf ruhsatıyla okunmasına izin verilmesi, yaşlı, kadın ve çocuklar başta olmak üzere farklı lehçeyi konuşan insanların kolaylıkla Kur'ân'ı okuyabilmelerine fırsat vermiştir.[15]

Kıraatlerin icra edildiği vecihler sayesinde, Kur'ân daha veciz lafızlara kavuşmuştur.[16] Bu da dinleyenlerin kalplerine farklı bir vecd ve huzur hali getirmekte ve Kur'ân'dan alınan feyz ve ruhaniyeti artırmaktadır.

1.4.2. İbn Kesîr'den Önce Kıraat İlminin Tarihi Aşamaları

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) İbn Kesîr'e kadar geçen zaman zarfında, kıraatlerin tarihsel sürecini incelemek, İbn Kesîr'in tefsirinde kullandığı kıraatleri, hangi gayeyle naklettiğinin anlaşılabilmesi için yararlı olacaktır. Bununla amaçlanan, İbn Kesîr'in kıraatleri kullanma keyfiyetinin anlaşılmasıdır.

Kıraatlerin tamamı, doğrudan Rasûlullah'a (s.a.v.) dayanmaktadır. Rasûlullah (s.a.v.) yirmi üç yıllık risâleti boyunca, peyderpey inen âyetleri peygamberlik

---

[14] Dimyâtî, *İthâf*, 6. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 236.
[15] Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 97.
[16] Kıraatlerin faydası hakkında daha geniş bilgi için Bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammmed Debbâ' (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 52-59. Ayrıca bk. Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 97.

görevinin gereği olarak sahâbîlere öğretmiş, talim etmiş ve anlayamadıkları zaman izahatta bulunmuştur. Dolayısıyla kıraat ilmi, Kur'ân'ın nüzûlü ile başlamıştır. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.), kendisine inen âyetleri Cebrâil'in (a.s.) öğrettiği şekilde tilavet etmiş ve aynı şekilde büyük bir dikkat ve titizlikle ashâbına okumuş ve talim etmiştir.[17]

Hz. Peygamber (s.a.v.), sema (işitme) yoluyla âyetleri Cebrâil'den (a.s.) alır ve sonra aynı şekilde Cebrâil'e (a.s.) arz ederdi. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) inen âyetleri ashâbına öğretme şekli ise kendisine öğretilen sema ve arz usûlüne göre olmuştur. O, Cebrâil'in (a.s.) kendisine öğrettiği talim usulünü, ashâbına aynı şekilde uygulamıştır. Bu talim usûlünü, ashâbı arasında bazen ferden, bazen de topluca tatbik etmiştir.[18] Böylece Rasûlullâh (s.a.v.), onların birçoğunun Kur'ân'ı Kerîm'i ezberlemelerini sağlamıştı. Ashâbın güçlü hıfzetme yeteneklerinin olması, âyetlerin tedricen indirilmesi ve namazlarda kısım kısım okunması ve özellikle Rasûlullah'ın (s.a.v.) teşvik ve gayreti gibi hususlar, bu öğretme ve ezberleme işini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştı.[19]

Mekke döneminde; inen âyetlerin zaten Kureyş lehçesiyle indirilmiş olmasından ve muhatabı da Kureyş kabilesi olduğundan, kıraatte farklı bir okuyuş ve lehçe farkı olmamıştır. Kıraat ihtilaflarıyla ilgili, Mekke dönemine ait bir habere ve rivâyete kaynaklarda rastlanmamaktadır. Medine döneminde ise Kur'ân kıraati ve öğretimi yoğun bir şekilde artmıştır. İslâm'a girenlerin gruplarla ifade edilecek şekilde çok ve farklı kabilelere de mensup olmaları sebebiyle, Mescid-i Nebevî'de ve onun bitişiğinde bulunan Suffe'de[20] Kur'ân öğretim faliyetlerini doğal olarak hızlandırmıştır.

Resûlullah (s.a.v.), Kur'ân talimini ashâbın tamamına bizzat kendisi öğretmemiş, Kur'ân eğitiminde temayüz eden kişileri işaret ederek, Kur'ân'ı

---

[17] Ebû'l-Kâsım ʿAbdurrahman b. İsmâil el-Makdisî ed-Dimeşkî Ebû Şâme, *el-Mürşidu'l-Vecîz alâ ʿulûmi Teteʿallku bi'l-Kitâbi'l-ʿazîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrût: Dâru Sâdir, 1975), 33.

[18] Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 31-32.

[19] Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 27.

[20] Suffe, Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde özellikle evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbîlerin barınması için yapılan ve daha sonra bir eğitim merkezine dönüşen mekandır. Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

onlardan öğrenmelerini istemiştir. Allah Rasûlü'nün (s.a.v.); "Sizin en iyi Kur'ân okuyanınız Übey'dir."[21] ve "Kur'ân-ı Kerîm'i şu dört kişiden alınız(öğreniniz): Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Mu'âz ve Übey."[22] buyurması kıraat icâzetinin başlangıcı olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) civar kabilelere hocalık yapmak üzere, Kur'ân kıraati konusunda öne çıkan bu kişilerle birlikte, diğer bazı sahâbîleri göndermesi ihtiyacı karşılamamış, yeni Müslüman olan kabilelerden seçilen yetenekli ve istekli kimseler de olabildiğince hızlıca eğitime tabi tutulup, imamlık yapmak üzere kendi kabilelerine gönderilmişlerdir.[23]

Kur'ân eğitiminde temayüz eden ve kıraat vecihlerini diğer sahâbîlere nazaran daha iyi bilen meşhur sekiz kişi[24] vardır ki on kıraat imamının sened zincirinde, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ikinci halkayı teşkil ederler. Meşhur on kıraati temsil eden kıraat imamlarından, kıraat-i seb'a denilen yedi kıraat imamının mensub oldukları şehir ve ikişer râvileri şöyledir: Medîne'den Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785), râvileri: Kâlûn (ö. 220/835) ve Verş (ö. 197/812), Mekke'den Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), râvileri: Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbul (ö. 291/904), Basra'dan Ebû Amr b. Alâ (ö. 157/770), râvileri: Dûrî (ö. 248/862) ve Sûsî (ö. 261/874), Şam'dan İbn Âmir (ö. 118/736), râvileri: Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/857), Kûfe'den Âsım b. Behdele (ö. 127/745), râvileri: Ebû Bekr Şu'be (ö. 193/809) ve Hafs (ö.180/796), Hamza b. Habîb (ö. 156/773), râvileri: Halef (ö. 229/844) ve Hallâd (ö. 220/835), Kisâî (ö. 189/805), râvileri: Ebü'l-Hâris (ö. 240/854) ve Dûrî (ö. 248/862). Daha sonra Kırâat-i seb'a imamlarına, kıraat imamlarından Medîne'den Ebû Ca'fer(ö. 132/749), râvileri: Îsâ b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786), Basra'dan Ya'kûb el-Hadramî (ö.

---

[21] Ebû Mûsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmîzî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), "Menâkıb", 33.

[22] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb ve diğerleri (Kâhire: el-Matbaatüs's-Selefiyye ve Mektebetühâ, 1979), "Fedâilü'l-Kur'ân", 8.

[23] Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 41; Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, 2013, 23.

[24] Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'den alan ve on kıraat imamının senedlerinde Hz. Peygamber'den sonra ikinci halkayı oluşturan sekiz sahâbî şunlardır: Übey b. Kâ'b (ö. 20/640), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ebü'd-Derdâ' (ö. 32/652), Osman b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebî Tâlip (ö.40/660), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/664) ve Zeyd b. Sâbit'tir (ö. 45/665). Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 102-126. Ayrıca bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 47.

205/821), râvileri: Ruveys (ö. 238/852) ve Ravh (ö. 235/849), Kûfe'den Halef b. Hişâm (Halefü'l-Âşir) (ö. 229/844), râvileri: İshâk (ö. 286/889) ve İdrîs (ö. 292/905) ilave edilerek kırâat-i aşere oluşturulmuştur. Bununla birlikte kaynaklarda ensar arasında yetmişten fazla, kurrâ[25] ismi verilen ve diğer kabilelere Kur'ân eğitimi vermek üzere gönderilen kimselerden bahsedilmektedir.[26]

Kaynaklarda Kur'ân'ın cem' edilmesiyle ilgili olarak; Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) yaşadığı devirde vahiy sürecinin devam etmesi ve daha başka sebeplerden dolayı, Kur'ân'ın dağınık halde olup cem' edilmediği,[27] hıfzetme ve yazma (kitâbet) şeklinde korunduğu bildirilmektedir.[28] Bu durumun, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) devrinde de devam ettiği ve tilâvetin şifâhî şekilde korunduğu bildirilmektedir. Ancak Yemâme Savaşı'nın bir dönüm noktası olduğu, aralarında çok sayıda hâfızın da olduğu birçok Müslümanın şehîd edilmesiyle, Kur'ân'ın muhafaza edilememe ve âyetlerin kaybolma endişesinin baş gösterdiği de haber verilmiştir. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) teklif ve ısrarıyla Hz. Ebû Bekir'in, Kur'ân-ı Kerîm'i Mushaf halinde cem' etmesi için Zeyd b. Sâbit'in (ö.45/655) başkanlığında bir komisyona görev verdiği bildirilmiştir. Böylece Kur'ân'ın iki kapak arasına toplanıp Mushaf şeklini aldığı ve önce vefatına kadar Hz. Ebû Bekir'de kaldığı, akabinde Hz. Ömer'e intikal ettiği, onun vefatıyla da kızı ve Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) eşi olan Hz. Hafsa'ya (ö. 45/665) emanet edildiği kaydedilmiştir.[29]

---

[25] Kurrâ, kârî kelimesinin çoğuludur. Yedi veya on mütevâtir kıraatin kendilerine isnad olunduğu meşhur imamlara denilse de genelde kelime Kur'ân kıraati konusunda uzman kişiler anlamında kullanılmıştır. Bk. İsmâil Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 79; Mustafa Öz, "Kurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/445-446.

[26] Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî el-Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955), "İmâre", 147. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 147; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 21.

[27] Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, 1974, 1/208; Bedruddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1972), 1/238; İslami İlimler Araştırma Vakfı (ed.), *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* (Kur'an ve Tefsir Araştırmaları, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 25-26.

[28] Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 22.

[29] Süyûtî, *el-İtkân*, 1/208; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/233; Muhammed Abdülazim Ez- Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kur'ân* (Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1367), 1/251. Ayrıca bk.

Hz. Ebû Bekir'in halifelik döneminde ashâbdan bazılarının kendilerine ait özel Mushafları bulunmaktaydı.[30] Ancak bu Mushafların hiçbirisinde noktalama ve harekeleme yer almamakta ve Kur'ân'ın indirildiği yedi harfi içinde bulundurmaktaydı. Bu nedenle söz konusu Mushaflar birden fazla okuma şekillerine imkân vermekteydi. Bundan dolayıdır ki muallim sahâbîler, gittikleri yerlerde[31] Kur'ân talimi yaparken, yedi harf ruhsatından kaynaklanan kıraatleri doğal olarak okumuş ve talim etmişlerdir.[32] Özellikle belirtmek gerekir ki onların bu uygulamaları, ileride sistematik hale gelecek olan kıraat ilminin temellerini oluşturmuştur.[33]

Hz. Ömer döneminde, farklı bölgelerde büyük gruplar halinde Kur'ân talimi yaptıran ashâbın kıraatleri, yer yer diğerlerine göre farklılıklar arz ediyordu. Bu durum zaman zaman savaş veya hac gibi nedenlerle bir araya gelen sahâbîler arasında öğrendikleri kıraatlere göstermiş oldukları hassasiyetten ötürü tartışmalara sebep oluyordu. Hatta kendi kıraatlerini diğerlerinden üstün görmelerine ve diğer kıraatleri inkâr ertmelerine bile rastlanıyordu.[34]

İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde, farklı dillerden insanların İslam'ı kabul etmesi ile Kur'ân'ın okunmasında bazı sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. Hz. Osman döneminde de kıraatlerdeki farklılık sebebiyle yer yer anlaşmazlıklar devam etmiş, hatta Azerbaycan ve Ermenistan seferinde, (25/646) Irak'lı ve Şam'lı askerler birbirlerini Kur'ân okuyuşları sebebiyle ağır ithamlarla eleştirmişler ve kendileri gibi okumayanları küfürle itham edecek kadar ileri gitmişlerdi.[35] Bu duruma şahit olan ve orduyu komuta eden Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Hz. Osman'ı hadiseler

---

Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 166; Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, 2013, 65-66; Nebî Bozkurt-Nevzat Kaya, "İstinsah", *DİA* (İstanbul: TDVY, 2001), 23/369-371.

30 Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman İbn Ebî Dâvûd el-Eş'as es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, thk. Muhibbuddîn Abdüssübhân Vâiz (Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1/283-297.

31 Kûfe'de İbn Mes'ûd, Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Şam'da Ebu'd-Derdâ'nın geniş gruplara kıraat dersi verdiği bildirilmektedir. Bk. Muhammed Zâhid Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî* (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1994), 112.

32 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 185; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 24.

33 Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 50.

34 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 176; Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/255.

35 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 186.

konusunda bilgilendirmiş ve Yahudiler ve Hristiyanlar gibi bu ümmetin de kutsal kitabı hakkında ihtilafa düşmesi konusunda endişelerini aktarmıştır. Buna benzeyen başka olayların[36] da tesiriyle, zaten durumun ciddiyetinin farkında olan halife Hz. Osman, bir önceki komisyona da başkanlık yapan Zeyd b. Sâbit'in başkan olduğu yeni bir komisyon[37] kurup, Hz. Ebû Bekir döneminde cem' edilen Mushafı esas alarak istinsah[38] ettirmiştir.[39] Kur'ân-ı Kerîm'in inzâl edildiği Kureyş lehçesi esas alınıp, başka lehçelerin ayıklandığı bu çalışmada birkaç nüsha[40] daha yazılmıştır.[41] Çoğaltılan bu Mushaflarla birlikte, hocalık yapmak üzere beldelere gönderilen kârîler,[42] o beldelerde ekol haline gelerek Mushafları okutmuş, ihtivâ ettiği kıraat vecihlerini öğretmiş ve birçok kurrânın yetişmesine vesile olmuşlardır.[43]

Hz. Osman, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emriyle Kureyş lehçesi üzere yazılan Kur'ân'ın okunmasını hedeflemişti.[44] Bu gayeyle valilerine, kendisinin Kureyş lehçesinin dışındaki Mushafları imha ettiğini, onların da buna tâbî olmalarını ve bunların dışındaki özel Mushaf ve sahifeleri imha ettirmelerini emretmiştir.[45] Hz.

---

36 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 70.

37 Komisyon şu sahabilerden oluşuyordu: Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. el-Âs (ö. 59/679) ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/236. Ayrıca bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 52-53.

38 Arapça nesh kökünden türemiş olan istinsah; "Bir kitabın yahut yazılı bir metnin nüshasını çıkarma, onu harfi harfine kopya etme" anlamına gelir. Kur'ân'ın bu ilk istinsah işlemi beş yıl kadar sürdü. Bk. Bozkurt - Kaya, "İstinsah", 23/369-371.

39 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/236; Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût, ts), 79. Ayrıca bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 52-53.

40 Çoğaltılan nüshaların sayısı hakkında üçten sekize kadar farklı rivâyetler olmasına rağmen en meşhur görüş, sayılarının beş olduğu şeklindedir. Bk. Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, 2013, 81-82.

41 Hz. Ebû Bekir ile Hz. Osman'ın Kur'ân'ın yazılması konusunda yaptığı işlerin birbirinden farklı olduğu bildirilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in vahiylerin kaybolması endişesiyle Kur'ân'ı cem' ettiği, Hz. Osman'ın ise "yedi harf" ruhsatından kaynaklanan farklı kıraatlere zemin hazırlayan lehçesel kaynaklı okumalardan dolayı Kur'ân'ı istinsâh ettirdiği beyan edilmiştir. Bunun akabinde Hz. Ebû Bekir Mushafının esas alınıp yeniden sağlamlaştırıldığı, vahiy metinlerinin tertibinin yeniden düzenli bir şekilde yazıldığı, "yedi harf"in sınırlanarak bütün sahih kıraat birikiminin Mushaf metnine dâhil edilerek koruma altına alındığı belirtilmiştir. Hz. Osman'ın istinsâh işleminin, kıraatlerin disipline edilmesi açısından kıraat tarihindeki önemli bir dönemi oluşturduğu haber verilmiştir. Bk. Dağ, *İhticâc*, 106-107.

42 Buna göre Zeyd b. Sâbit Medine'de bırakılmış, Abdullah b. Sâib (ö. 70/689) Mekke'ye, Abdurrahman es-Sülemi (ö. 73/692) Kûfe'ye, Muğire b. Şihâb (ö. 91/709) Şam'a ve Âmir b. Abdü'l-Kays (ö. 55/674) Basra'ya gönderilmiştir. Bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/330.

43 Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 53-54; İsmâil Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (İstanbul: MÜİFV, 2007), 56.

44 Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-Vecîz*, 206; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/235-236.

45 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 68.

Osman, yaptığı bu işle, genel olarak ashâbın takdirini ve onayını almıştır. Bu yapılan işlem hakkında Hz. Ali (ö. 40/661), "Eğer bu işi o (Hz. Osman) yapmasaydı, mutlaka ben yapardım."[46] demek sûretiyle memnuniyetini ve bu işin gerekliliğini ifade etmiştir.[47]

Böylece Mushaflar, İslâm topraklarının her tarafına yayılmış ve ulaştıkları yerlerde kıraat okulları kurulup birçok kurrâ yetişmiştir. İstinsah edilen Mushafların, nokta ve harekelerinin olmaması, kıraat vecihlerinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevarüs eden ilmî mirası koruma gayreti olarak, sonraki nesillere ulaşmasına imkân sağlamıştır. Özellikle kıraat vecihlerini ve nâzil olduğu bütün harfleri (kıraatleri), Resûlullah'tan (s.a.v.) alan sahâbîye göre bu yöntem, Kur'ân'ın bütün vecihlerinin muhafaza edilmesi amacıyla yapılan bir çalışmanın ürünüdür.[48]

İlk dönemlerde olduğu gibi, tâbiîn döneminde de kurrâ tarafından şifahî olarak ağızdan ağıza okutulan kıraat vecihleri, daha sonra kitaplardaki yerini almıştır. Hicri ikinci asrın başlarında özellikle ilim merkezi olan Medine, Mekke, Kûfe, Şâm ve Basra gibi şehirlerde şöhret bulan, kurrâ arasından adâlet, ahlâk, ilmî güvenilirlikleriyle temayüz eden ve sayıları binleri aşan öğrenci gruplarıyla şöhretleri artan kıraat imâmlarının okuduğu kıraatleri, büyük çoğunlukla diğer Müslümanların da üzerinde icmâ ederek okuduğu kıraatler haline dönüşmüş ve birer ekol olarak ortaya çıkmıştır.[49] Kıraatlerin bu imâmlara nispet edilmesi konusu; kıraat imâmlarının kişisel görüşü değil, birçok sahih kıraatten, o kıraati tercih edip ona devam ettiği anlamına gelmektedir.[50]

Kıraat vecihlerini araştırıp, sahih ve şâz kıraatlerin isnadlarını tespit etmeye çalışan ilk âlimin, Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/786) olduğu bildirilmektedir.[51] Bu konuyla ilgili ilk eseri de Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-kıraat* ismiyle

---

[46] "لو لم يفعل ذلك عثمان لفعلته أنا" Bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 68.

[47] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân* (Mektebetü İbn Teymiyye, 1416), 68.

[48] Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/259. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 206.

[49] Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbas İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa fi'l-Kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1119), 49-50. Ayrıca bk. Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 32.

[50] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

[51] Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Kâhire: Daru'l-Lü'lüe, 2017), 2/348.

kaleme aldığı ve bu eserinde; meşhur yedi kıraatin de içinde olduğu otuz iki kıraate yer verdiği nakledilmektedir.[52] Daha sonra İsmâil b. İshâk el-Mâlikî (ö. 282/895) ve İbn Cerîr et-Taberî de eserlerinde yirmiden fazla kıraati kayda almışlardır.[53]

Hicrî dördüncü asır, kıraat ilmi literatüründe bir dönüm noktası olmuş ve ilk defa kıraatleri yedi ile sınırlandıran[54] İbn Mücâhid (ö. 324/935), *Kitâbü's-Sebʿa* isimli eserini yazmış ve kaleme aldığı bu eserindeki kıraat tasnifi Müslümanlar arasında büyük kabul görmüştür. Fakat onun bu tasnifi, "yedi harf" tabiriyle "yedi kıraat" tabirinin halk nezdinde kargaşaya sebep olduğu yönüyle, birtakım âlimler tarafından eleştirilmiştir.[55] İbn Mücâhid'in çağdaşı olan, İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992), onun yaptığı yedili tasnife üç kıraat daha ekleyerek[56] *el-Gâye fi'l-kırââti'l-'aşr* isimli meşhur eserini yazmış,[57] fakat o dönemde İbn Mücâhid'in eseri devlet tarafından desteklendiği için bu eser pek kabul görmemiştir. Daha sonra, tefsirini kıraat açısından inceleyeceğimiz müellif İbn Kesîr'in de öğrencisi olan İbnü'l-Cezerî, yedi kıraat gibi diğer üçünün de sahîh şartlarını taşıdığını ispat ettiği ve meşhurluk durumunu senetleriyle delillendirdiği,[58] *en-Neşr fi'l-kırâât'i-aşr* adlı eserini yazmıştır. Böylece yedi kıraatin yanında, kırâat-i aşerenin de Müslümanlar nezdinde benimsenip, halen günümüzde de olduğu şekliyle okutulmasına başlanmıştır.[59]

---

52 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/34.

53 Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kıraat*, thk. Abdulfettâh İsmâil Şelebî (Mısır: Dâru Nehdati, ts.), 38; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye,* 1/34.

54 İbn Mücâhid'in tasnifindeki kıraat imamları şunlardır: Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî.

55 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/39; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1/330.

56 İbn Mihrân'ın yedili tasnife eklediği kıraat imamları şunlardır: Ebû Ca'fer, Ya'kûb el-Hadramî, Halef b. Hişâm.

57 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye,* 1/50.

58 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/41-46.

59 Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 204.

2. İBN KESÎR'İN HAYATI, ESERLERİ VE YÖNTEMİ

2.1. İbn Kesîr'in Yaşadığı Dönem

İbn Kesîr'in hayatı hakkında verilecek malumattan evvel, onun yaşam sürdüğü dönemdeki sosyal, siyasî ve ilmî durumun incelenmesi, müfessiri ve ilmî donanımını anlamak açısından yerinde olacaktır. Nitekim bir âlimi en kapsamlı şekilde tanımanın yolu, onun yaşadığı dönemde yetiştiği bölgenin sosyal, siyasî ve ilmî durumunun bilinmesinden geçmektedir. Yaşanılan çevre, her insanda olduğu gibi, ilim erbabının da zihin dünyasına ve yazdığı eserlere etki etmektedir. Bu nedenle, İbn Kesîr'i ve onun miras bıraktığı kitaplarını tam manasıyla anlayabilmek, yaşam sürdüğü devrin de iyi anlaşılmasına bağlıdır.

2.1.1. Siyasî Hayat

İbn Kesîr, 14. yüzyılda Birinci Memlükler Devleti'nin (1250-1382) hâkim olduğu dönemde, Şam bölgesi civarında yaşamıştır. Tarihteki en büyük İslâm devletlerinden birisi olan Memlükler; siyasî, idarî ve askerî alanlardaki büyük başarılarının yanı sıra, özellikle ilmî ve kültürel anlamda büyük başarılara imza atmış ve muazzam bir ilmî kültürü de sonraki kuşaklara miras bırakmıştır. Aynı zamanda İbn Kesîr'in yaşadığı bu asır; savaşlar, afetler ve salgın hastalıklar yönünden de çok çalkantılı geçen bir dönemdir.[60] Bir Türk devleti olan Memlüklerin; dışarıda Moğol ve Haçlı saldırıları ile mücadele ederken, içeride ise siyasî çekişme ve taht kavgaları ile kargaşa içinde oldukları nakledilmiştir.[61]

İbn Kesîr'in yetiştiği asırdan önce, Moğollar tarafından 13. asrın sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmış ve Anadolu'nun değişik bölgelerinde, aralarında Osmanoğulları Beyliği'nin de bulunduğu birçok beylik kurulmuştu. Anadolu'nun kuzey batısında ise Bizans İmparatorluğu hüküm sürmekteydi. Yine o dönemde Haçlı seferlerinin ardı arkası kesilmemiş, aynı zamanda Moğol işgalleri ve zulümleri belli aralıklarla devam etmiş, beldeler yağmalanmış, yüzbinlerce insan

---

[60] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1995), 15; Hakkı Dursun Yıldız v. diğerleri, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 6/444; Süleyman Kızıltoprak, "Memlük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/87-90.

[61] Yıldız v. diğerleri, *Büyük İslâm Tarihi*, 6/415.

öldürülmüş, binlerce kişi esir edilmiş ve İslâm kültürüne ait pek çok esere zarar verilmişti. İslâm dünyası, devamlı olarak dış tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. Memlükler Devleti içerde ise ülkeyi yönetenlerin kendi aralarında cereyan eden siyasî kavgalarına sahne olmuştu.[62]

Memlükler; Moğolları mağlup ederek İslâm dünyasını geç de olsa büyük bir istiladan kurtarmış, Suriye bölgesindeki haçlıları bölgeden uzaklaştırmıştır. Böylece kendi topraklarını Müslüman halkları için bir sığınak, tüccarlar için güvenli bir liman ve özellikle âlimler için ilmî faaliyetleri yapabilecekleri ilim ve kültür merkezi haline getirmişlerdir. Bu ortamda birçok ulemâ, istila altındaki bölgelerden Şam ve Kâhire gibi ilim merkezlerine göç etmişlerdir.[63]

2.1.2. Sosyal Hayat

Memlükler; çoğunlukla aslen Türk olmakla beraber, hüküm sürdükleri topraklarda Moğol, Çerkez, Rum ve diğer başka milletler bulunuyordu. Memlüklerde halk, birtakım tabakalara ayrılmıştı. Birinci tabaka devleti yöneten Memlük tabakası, ikinci tabaka âlimler, edipler ve kâtiplerden oluşan münevverler, üçüncü tabaka, tüccarlar ve son olarak da işçi, sanatkâr, çiftçi ve benzerlerinden oluşan ve adına avâm denilen tabaka şeklindeydi. Memlükler, genellikle efendilerine nispetle anılıyorlardı.[64] Memlük devletinde, idari kadroda hizmet gören görevliler iki kısma ayrılmıştı: Erbâbü's-Süyûf (askerler) ve Erbâbü'l-Kalem (ulemâ veya siviller). Birinci grup yalnızca Memlüklerden müteşekkil iken, ikinci grup, ulemâdan ve okuma-yazma ile meşgul olan Mısırlılardan seçiliyordu.[65]

2.1.3. İlmî Hayat

Memlükler devrinde, içerde yaşanan iktidar mücadeleleriyle, dışarda vuku bulan savaşlara rağmen ilmî çalışmalar devam etmiş, özellikle yöneticilerin ilme ve âlimlere değer vermesi sonucundan pek çok âlim yetişmiştir. İşte bu âlimler, bugün bile değerini kaybetmeyen muazzam eserler yazmışlardır. Moğolların Bağdat'ta,

---

62 Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Abdullah Kâdî (Beyrût, 1987), 1/32; Kızıltoprak, "Memlük", 29/87-90.

63 Yıldız v. diğerleri, *Büyük İslâm Tarihi*, 6/415.

64 Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-'Asru'l-Memâlîkî fî Mısr ve'ş-Şâm* (Kâhire: Mektebetü Âclu'l-Mısriyye, 1994), 308-311; Yıldız v. diğerleri, *Büyük İslâm Tarihi*, 6/444.

65 Yıldız v. diğerleri, *Büyük İslâm Tarihi*, 7/22.

Haçlıların Şam, Endülüs ve Mağrip ülkelerinde yaptığı tahribata, kütüphaneleri ve dinî değerleri yok etme çalışmalarına karşılık âlimler, kendilerine miras kalan ilmî birikimi korumaya ve ilmi faaliyetleri sürdürmeye çalışmışlardır.[66] İbn Kesîr in yaşadığı 14. yüzyılda Şam ve Mısır bölgesindeki ilmî faaliyetler, siyasî çalkantılara rağmen çok büyük gelişim göstermiştir.[67] Özellikle Dımaşk ve çevresinde İbn Kesîr'in de aralarında bulunduğu pek çok müellif ve âlim yetişmiştir.[68]

Memlükler devrinde, şimdiki ilkokul seviyesinde diyebileceğimiz mektepler; vakıfların ve hayır sahiplerinin ihtiyaçlarını karşıladıkları, özellikle yetimlerin ve yoksulların okutulduğu kurumlardı. Medreseler ise birçok ilmin okutulduğu, bizzat idareciler tarafından desteklenen ve devlet nezdinde önemli bir itibarı olan eğitim merkezleriydi. Burada okuyan öğrenciler, dersleri ve hocalarını seçme hakkına sahipti, bir başka deyişle şöhretini duyduğu bir hocadan ilim tahsil etme ve ondan icazet alma hakkına sahipti.[69]

İbn Kesîr'in de bir ara başmüderrislik yaptığı Eşrefiye medresesi gibi, daha birçok meşhur medrese vardı.[70] Ayrıca Memlükler devrinde kütüphane oluşturmaya özel önem verilmiş, bilhassa Moğolların İslâm kültür mirasının ve ilmî birikiminin merkezi olan Bağdat'taki kütüphaneleri tahrip etmelerinden dolayı, daha fazla bir gayretle kütüphaneler oluşturulmaya çalışılmış ve eskiden yazılan kitapların toplattırılıp buralara konulması ve mevcut yazılanlarla da zenginleştirilmesi sağlanmıştır.[71]

2.2. İbn Kesîr'in Hayatı

Hicri sekizinci asırda yetişen en önemli İslâm âlimlerinden birisi hiç şüphesiz İbn Kesîr'dir. Tam adı; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî'dir. [72] Asıl adı

---

66 Âşûr, *el-'Asru'l-Memâlîk*, 330.
67 Âşûr, *el-'Asru'l-Memâlîk*, 329-331.
68 Âşûr, *el-'Asru'l-Memâlîk*, 329-331.
69 Abdülkadir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, thk. İbrâhim Şemseddin (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/36-100.
70 O dönemde sadece Dımaşk'ta çoğunluğunu Dâru'l-Kur'ân ve Hadîs medreselerinin oluşturduğu 347 medrese kayıtlara geçmiştir. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/36-100.
71 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/472-477.
72 Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrût: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 2004), 1/9; Semseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*

İsmâil olan müellif, kendisine bu ismin çocuk yaşta ilim tahsili için gittiği medresede bir kaza sonucu vefat eden büyük ağabeyi İsmâil'in, vefatına çok üzülen babası tarafından verildiğini anlatır.[73]

Ebü'l-Fidâ' künyesidir. Kaynaklara göre, Fidâ' isminde evladı olmadığı halde, kendisine fedakârlıkta takdire şayan insan manasında lakap olarak verilmiş, el-Kureşî nisbesi; bazı kaynaklara göre baba tarafından Kureyş kabilesine mensup olduğu için verilmiştir.[74] Diğer bazı kaynaklara göre ise babasının doğduğu köyün adının Kuraş olması dolayısıyla, Busrâ beldesine yakın bu köye nispetle verilmiştir.[75]

Ayrıca el-Kaysî nisbesi; atalarının Kureyş kabilesinin Kays b. Aylan b. Mudar kolundan olması sebebiyle,[76] el-Busrâvî; müellifin Busrâ çevresinde ikamet ettiği için[77] ed-Dımaşkî; Dımaşk bölgesinde ömrünü geçirdiği için eş-Şâfiî nisbesi ise Şafiî mezhebine mensup olması sebebiyle verilmiştir.[78]

İbn Kesîr, *el-Bidâye* isimli eserindeki beyanına göre; 701/1301-1302'de Dımaşk'a bağlı Busrâ şehrinin Müceydilülkarye[79] köyünde dünyaya gelmiştir.[80]

(Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/111; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-Aʿlâm: Kâmûsü Terâcim*, thk. Züheyr Fethullah (Beyrût, 1984), 1/317; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1997, 1/242; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi (el-Bidâye ve'n-Nihâye)*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 1/1. Ayrıca bk. İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 578; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/132-134; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 47-48.

73 İbn Kesîr'in naklettiğine göre olay şöyledir: "Büyük ağabeyim İsmâil babamızın yanında Kur'ân hıfzını ikmal etmiş fıkıh ve nahiv dersleri almış ve ilmini geliştirmek için gittiği Dımaşk'ta bulunan Berrâniye medresesinde okurken bir defasında binanın çatısına çıkmış ve ayağı kayıp yere yuvarlanmış, bu düşme esnasında başından ciddi şekilde yaralanmış ve komaya girmiştir. Birkaç gün baygın halde kaldıktan sonra vefat etmiş, babam onun vefatına çok üzülüp arkasından mersiyeler yazmış ve bir müddet sonra benim doğumumla beraber ağabeyim İsmâil'in ismini bana vermiş ve böylece ailemizin en büyük ve en küçük evlatlarının ismi İsmâil olmuştur." Bk. İbn Kesîr, el-Bidâye, 1/9-10.

74 Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Beyrût: Müssesetu'l-kütüb es-Sekafiyye, ts.), 4/470.

75 Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 49-50.

76 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/575-578.

77 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/363.

78 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/363.

79 Bu karyenin ismi hakkında İbn Kesîr'in "*Müceydel el-Karye*" şeklindeki kaydına karşılık, bazı kaynaklarda "*Mecdel"* şeklinde kayıt düşülmüştür. Geniş bilgi için Bk. Yâkut Sihâbeddin b. Abdullah el-Rûmî el-Hamevî, *Kitâbu Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/111; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 1/1; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 55. (Zuhaylî dipnotta zikretmiştir).

80 Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/110; Ahmed b. Muhammed b. 'Ömer ed-Dımaşkî İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye* (Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1987), 3/85; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 1/317;

Doğum tarihi olarak bazı kaynaklarda, 700/1300-1301 rivâyeti de vardır.[81] Ayrıca müellif; âlim, âbid, hatip ve şair olan babası Ömer b. Kesîr vefat ettiğinde, kendisinin üç yaşında olduğunu da bildirmektedir.[82]

İbn Kesîr, itikadî konularda Eş'arî, amelde ise Şâfiî mezhebine mensup olduğu halde; fıkhî konularda daha isabetli gördüğü görüşleri benimsediği ve mezhep taassubuna düşmediği söylenmiştir.[83] İbn Kesîr, ilim erbabını ve fazilet sahiplerini anlatırken, onların hangi mezhepten olduğuna bakmadan, güzel meziyetlerini zikretmiştir. Ancak onun, çok sevdiği hocası ve selefî ekolün öncülerinden kabul edilen İbn Teymiyye'den aldığı bazı görüşlerinin, dönemin âlimleri tarafından sakıncalı görüldüğü bildirilmiştir. Bu görüşlerden, özellikle talâkla ilgili olanlardan, gençlerin inançlarını bozacağı ve fitne çıkaracağı korkusuyla sakınılması gerektiği konusunda birtakım haberler de bulunmaktadır.[84]

İbn Kesîr; müderris, başmüderris, kıraat âlimi, hatip, müftü ve mahkemede heyet üyeliği gibi farklı görevler îfa etmiştir.[85] Dımaşk'ta bulunan *Dâru'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi't-Tenkiziyye Medresesi*'nde bir ara reîs sıfatıyla görev yapmıştır. Kısa bir süre de *Dâru'l-Hadîsü'l-Eşrefiye*'de yine reîs unvanıyla görev yaptığı rivâyetleri de vardır.[86]

İbn Kesîr'in yazdığı eserlerde açık bir beyanı bulunmasa da ömrünün son yıllarında gözlerini kaybettiği rivâyet edilmiştir.[87] Meşhur kıraat âlimi ve İbn Kesîr'in öğrencilerinden olan İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), hocasının son eseri olan *Câmi'u'l-mesânîd* kitabını kendilerine yazdırdığını bildirmiştir. Bu esnada, İbn

---

Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/242; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/1. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 578; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

81 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-Gumr bi-Enbâ'i'l-ʿumr*, thk. Abdullah b. Ahmed el-Alevî-M. Sâdıkuddin el-Ensârî (Haydarâbâd, 1967), 1/45; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz* (Beyrût: Lecne mine'l-ulemâ', 1983), 361.

82 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/10.

83 Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/110. Ayrıca bk. Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

84 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 579-580.

85 Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20-132-134.

86 İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*, 3/85; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/111; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 1/1. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 579; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

87 Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 186.

Kesîr'in ağzından çıkanları, yanındakilerle beraber geceleri gaz lambasının titreyen ışığı altında yazdıklarını, bu sebeple kendi gözlerinin de zayıfladığını haber vermiştir.[88]

İbn Kesîr, hicrî 774 (1373) senesi Şaban ayında, 74 yaşında Şam'da hakkın rahmetine kavuştu. Vasiyeti gereği, Dımaşk'ın Bâbü's-Sağir bölgesindeki Sûfiyye mezarlığına, hocaları İbn Teymiyye ve Mizzî'nin (ö. 742/1342)[89] yanına defnedildi.[90]

2.2.1. Hocaları

İlmi faaliyetler açısından, çok yoğun ve verimli geçen bir devirde yaşayan İbn Kesîr, pek çok ilimde, şöhret bulmuş olan ilim erbabından dersler almıştır. İşte onun birçok ilimde, muazzam eserler verecek şekilde yetişmesine bu ortam zemin hazırlamıştır. Kaynaklardan erişebildiğimiz kadarıyla onun yetişmesinde, emeği olan meşhur hocalarını tanıtmaya çalışacağız.

1. İbnu'ş-Şîrâzî, Şemsuddîn Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Hibetillah (ö. 723/1323): İbn Kesîr bu hocasını, "Hayrı-haseneyi seven, mübarek ve mütevâzî şeyhlerimizdendi." şeklinde tarif etmiştir. İbnu'ş-Şîrâzî, Halep, Şam ve Mısır beldelerinde dolaşıp çok sayıda şeyhin hadis halkasında bulunmuş, onlardan hadis almış ve bu hadislerden bir kısmını müstakil cüzler şeklinde toplamıştır. Kaynaklarda, kendisinin âlî isnad sahibi olduğu, resmî vazife kabul etmediği, hadis dersleri okutmayı tercih ettiği, aynı zamanda birçok meşhur âlim gibi, İbn Kesîr ve Hâfız Mizzi'ye de hadis hocalığı yaptığı rivâyet edilmektedir.[91]

2. Kâsım b. Asâkir, Bahâuddîn Kâsım b. Muzaffer b. Mahmûd b. Ahmed b. Hasen b. Hibbetillah ed-Dımaşkî (ö. 723/1323): Kaynaklar kendisini meşhur bir tarihçi ve tıp doktoru olarak tanıtmaktadır. İbn Asâkir'in genç yaşta ilme yöneldiği, beşyüz şeyhten hadis aldığı, ikamet ettiği evinin bir kısmında hadis dersleri okutup,

---

[88] İbnü'l Cezerî şöyle demiştir: "Câmi'u'l-mesânîd'i geceleri de gaz lambasının titreyen ışıkları altında yazıyorduk. Hocam İbn Kesîr söylüyor yanındakiler yazıyordu, hatta bu sebeple benim de gözlerim zayıflamıştır." Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 187.

[89] Bu kişiler hakkında devam eden bölümde Hocaları başlığında bilgi verilecektir.

[90] İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*, 3/86; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/111; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 1/317; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/242. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 581; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 189-190; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

[91] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 78-79.

diğer kısmında hastaları ücretsiz tedavi ettiği rivâyet edilmiştir. Evinin *Dâru'l-Hadîs* ismi verilen yerinde, İbn Kesîr'in de aralarında olduğu birçok kişi, kendisinden ders dinlemiş ve hadis almıştır.[92]

3. el-Lebbâd, Muhammed b. Ca'fer b. Fer'ûş (ö. 724/1324): Kaynaklarda bu zatın, özellikle beyefendiliğine dikkat çekilmektedir. Dımaşk'ın meşhur kıraat âlimi el-Lebbâd'ın, kırk sene süresince camide halka kıraat okuttuğu ve nahiv dersleri verdiği haber verilmiştir. Hatta kendisinin hiç ev edinmediği, hayatını camide geçirdiği ve kendisini ilme adayıp öğrenci yetiştirdiği bildirilmektedir. İbn Kesîr de bu değerli hocasından kıraat okumuş ve nahiv dersleri almıştır.[93]

4. Kemâluddîn İbn Kâdî Şuhbe Abdulvehhâb b. Muhammed el-Esedî es-Suhbî eş-Şâfiî (ö. 726/1326): Kaynaklarda kendisinin, fıkıhta ve nahiv ilminde muazzam bir yeteneğe sahip olduğu, hiç evlilik yapmadığı ve resmi görev almadığı bildirilmiştir. İbn Kâdî Şuhbe'nin, Emeviyye Camii'nde uzun süre hadis dersleri verdiği ve hayatını ilim meclislerinde öğrenci yetiştirmekle geçirdiği rivâyet edilmiştir. İbn Kesîr, ilk olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* eserini ve daha sonra diğer bazı hadis kitaplarını kendisine arz edip okuyarak ondan icazet almıştır. [94]

5. İbnu'z-Zemlekânî, (ö. 727/1327): İbn Kesîr'in kendisini; "Şam ve civarının en seçkin Şâfiî fakihi" olarak nitelediği İbnu'z-Zemlekânî, fıkıh, fıkıh usûlü ve nahiv ilimleriyle meşhur olmuştur. Bir müddet kadılık yapmış, idâri görevlerde bulunmuş, ilim erbabınca devrinin meşhur usûlcü ve müfessirlerinden kabul edilmiştir.[95] İbnu'z-Zemlekânî, *İ'câzu'l-Kur'ân* isminde bir eser yazmış, İmam Nevevî'nin (ö.

---

92 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/11; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 78.

93 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/16.

94 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/16; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/215; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 80-81.

95 Bu zatın tam adı; Şeyhülislâm İbnu'z-Zemlekânî, Kemâluddîn Muhammed b. Alî b. Abdulvâhid b. Abdulkerîm es-Simâkî'dir. 667/1268 senesinde Dımaşk'ın doğusundaki Zemlekâ köyünde doğduğu, Balbis şehrinde 727/1327 senesinde vefat ettiği ve İmam Şâfiî türbesinin civarında defnedildiği rivâyet edilmiştir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/14-15; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed- Abdulfettah Muhammed et-Tenâhî el-Hâvî (Daru İhyâi't-Türâs, 1964), 9/191; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, thk. Abdulkadirî el-Arnavûtî Mahmud (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/141; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 81-82.

676/1277)[96] *el-Menâhic* eserinin şerhini yapmış ve İbn Teymiyye'nin kabir ziyareti ve boşanma ile alakalı görüşlerine reddiyeler yazmış ve onunla münazaralar yapmıştır.[97]

İbnu'z-Zemlekânî, yaşadığı zamanın meşhur muhaddislerinden, semâ ve arz yoluyla hadis almıştır. Hadis ve ricâl ilimlerinde birçok hocasının kitaplarını ezberleyip icâzet almış ve genç yaşta hadis hâfızı olmuştur. Aynı zamanda tefsir, tarih ve aklî ilimlerde çok değerli eserler telif ederken, bir taraftan da ders okutmaya devam etmiştir. İbn Kesîr bu hocasından fıkıh dersleri almıştır. [98]

6. Şeyhulislâm İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm el-Harrânî ed-Dımaşkî: Kaynaklar kendisini; müctehid, imâm, fakîh, müfessir, muhaddis, hatip, mücâhid, zâhid gibi unvanlarla tanıtmaktadır. İbn Teymiyye, dönemin önde gelen hocalarından ilim alarak, birçok ilimde otorite kabul edilmiş ve genç yaşta fetva verir hale gelmiştir. Bid'at ve hurafelerle mücadele ettiği, bazı yöneticiler tarafından görüşleri sebebiyle hapse atıldığı ve en son Dımaşk kalesinde hapisteyken vefat ettiği haber verilmiştir. Ayrıca cenazesinin, benzeri görülmeyen bir kalabalık tarafından Sûfiyye mezarlığına defnedildiği de kaynaklarda geçen rivâyetlerdendir. Birçok ilimde ikiyüz civarında eser bırakmıştır. İbn Teymiyye'ye muhabbet besleyen İbn Kesîr, gençliğinde kendisinin fikirlerini benimsemiş ve bazı konularda onun görüşlerine göre fetva vermiştir.[99]

7. Burhânuddîn el-Fezâri, İbnu'l-Firkâh İbrâhim b. Abdurrahman el-Mısrî eş-Şâfiî (ö. 729/1329): Burhânuddîn el-Fezâri, aslen Mısırlı olup İbnu'l-Firkâh lakabı ile meşhur olmuştur. Bu zatın öğrencilerine çok müşfik davrandığı, çok güzel muamelede bulunduğu ve çok öğrenci yetiştirdiği rivâyet edilmiştir. Ayrıca Emevi Camii'nde ders okutup hatiplik yaptığı ve diğer birçok medresede görev yaptığı

---

[96] M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

[97] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/14-15; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 81-82; Hacı Mehmet Günay, "İbnu'z-Zemlekânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/242-243.

[98] Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/110.

[99] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/12; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Aʿyâni'l-Miʾeti'ş-Şâmine*, ts., 1/374; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/399; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/226-232; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 83-85; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takiyyuddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/391-405.

bildirilmiştir. Kendisine Şam baş kadılığı teklif edildiği halde bunu kabul etmeyip, ilim ve ibadetle meşguliyeti tercih ettiği de rivâyet edilir. Kaynaklarda İbn Kesîr'in en çok etkilendiği hocalarından birisi olarak bildirilen Burhânuddîn el-Fezârî'den; hadis, fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgili dersler aldığı rivâyet edilmiştir.[100]

8. Şihâbuddîn İbnu'ş-Şahne el-Haccâr, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ni'me b. Hasen el-Bikâ'î es-Sâlihî (ö. 730/1330): Kaynaklara göre; devrinde âlî isnad sahibi ve muammerûn hadis âlimlerinden olan İbnu'ş-Şahne, ez-Zebîdî'den (ö. 631/1234) Buhârî'nin *Sahîh* isimli eserini semâ yoluyla aldığı gibi, diğer birçok hadis ulemâsından da hadis almıştır. Dımaşk ve Kahire civarında gezerek hadis okutmuş ve resmî vazife kabul etmeyip ilimle ömrünü geçirmiştir. İbn Kesîr, hocası İbnu'ş-Şahne'den, ez-Zebîdî tarikiyle naklettiği *Sahîhu'l-Buhârî*'yi ezberleyip, hocasına arzederek icazet almıştır. Ayrıca İbn Kesîr'in bu hocasının Eşrefiye medresesindeki derslerine katılıp, beşyüz cüz hadis dinlediği de rivâyet edilmiştir.[101]

9. Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Şerefeddîn el-Ba'lebekkî (ö. 730/1330): Kaynakların kendisinden, sâlih, takvâlı bir âlim şeklinde bahsettiği Şerefeddîn el-Ba'lebekkî, İbn Kesîr'e Kur'ân ve kıraat dersleri vermiştir. Kıraat derslerine erken yaşlarda başlayan İbn Kesîr, henüz on veya onbir yaşındayken Kur'ânı hıfzederek, hocası Şerefeddîn el-Ba'lebekkî'ye arzedip ondan icazet almıştır.[102]

10. Şemsuddîn Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-Makdisî en-Nâblusî el-Hanbelî (ö. 737/1337): İbn Kesîr'in kendisini; "İmâm, âlim ve takvâ sahibi şeyhimizdi." şeklinde tavsif ettiği Nablûsî, birçok âlimden ilim almış, rivâyet ilimlerinde otorite kabul edilmiştir. Ayrıca, güzel sesi ve ahlâkıyla temayüz etmiş, takvâsı ve güçlü hitâbetiyle tanınmış, Hanbelî fakihi olduğu da kaynaklarda geçmektedir. İbn Kesîr'in bu âlimin yaşadığı Nablus şehrine gittiği zaman, onun

---

[100] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/13; Hasan Güleç, "Fezâri, İbrâhim b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/242-243.

[101] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/13; İbn Hacer, *ed-Dürer*, 1/153; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/162; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/247; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 87-89.

[102] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/13; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/247; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 87-89. Ayrıca bk. Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

hadis halkalarına katıldığı ve bir kısım hadis cüzlerini hocasına okuyup, arz ettiği rivâyet edilmiştir.[103]

11. Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahman el-Kudâî el-Kelbî eş-Şafiî (ö. 742/1342): el-Mizzî adıyla şöhret bulan, İbn Kesîr'in en müstefid olduğu hadis üstatlarından ve ayrıca kayın pederi olan bu âlimin, sarf ve lügat gibi ilimlerde öne çıktığı bildirilmektedir. Mısır, Hicaz, Halep, Şam, İskenderiye ve daha başka beldelere seyahatler yapıp, takriben bin civarı şeyhten birçok hadis aldığı rivâyet edilmiştir. Kaynaklarda Hâfız Mizzî'nin, Dımaşk'ın en seçkin muhaddislerinden sayıldığı, hadis ve rical ilmine dair kıymetli eserler bıraktığı da bildirilmiştir.[104]

12. Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Türkmânî el-Fârûkî ed-Dımaşkî (ö. 748/1347): Kaynaklar, Hâfız Zehebî adıyla tanınan bu zatın aslen Türkmen olduğunu, Dımaşk, Mısır, Şam, İskenderiye ve Mekke bölgelerine ilim tahsili için seyahatler yaptığını bildirmektedir. Ayrıca hadis, rical ve tarih ilimlerinde birçok eser bıraktığı ve birçok öğrenci yetiştirdiği de belirtilmektedir. İbn Kesîr de kendisinden hadis ve rical dersleri almıştır.[105]

13. Şemsüddîn Mahmûd b. Abdirrahman b. Ahmed el-İsfahânî (ö. 749/1348): Kaynaklarda bildirildiğine göre; fakîh, usûlcü ve edebiyatçı olan Mahmud el-İsfahânî, yetiştiği dönemin meşhur hocalarından dersler okumuştur. Ayrıca bu zat, Ravâhiye Medresesi'nde ders okutmuş, Emeviyye Câmii'nde hatiplik yapmış ve fıkıh, nahiv, mantık, tefsir ve kelam dallarında birçok eser bırakmıştır. İbn Kesîr de kendisinden fıkıh ve fıkıh usûlü dersleri almıştır.[106]

14. Şeyh Kemâleddin Abdulvehhâb b. Ömer b. Kesîr (ö. 750/1349): Kaynaklara göre; İbn Kesîr'in ağabeyi olan bu zat, ilim ve fazilet sahibi bir

---

[103] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/13; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 89.

[104] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/13-14; İbn Hacer, *ed-Dürer*, 4/461; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 521; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/305; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 91. Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, "el-Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/220-221.

[105] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/14; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 91-93; Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/180-188.

[106] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/14; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-Gumr*, 1/31; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/281; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 91-93.

şahsiyettir. İbn Kesîr'in eğitimi ile ilk olarak ağabeyi Kemâleddin Abdulvehhâb[107] ilgilenmiş ve kendisine fıkıh dersleri ve dini bilgiler vermiştir.[108]

Bu saydıklarımız dışında, İbn Kesîr'in kaynaklarda geçen diğer bazı hocalarının isimlerini şöyle zikredebiliriz:[109] Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer es-Sakalî ed-Dimaşkî el-Hanefî ö. 725/1325), Afûfuddin İshak b. Yahyâ b. İshak el-Amidî ed-Dimaşkî el-Hanefî (ö. 725/1325), Sadruddin Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Hilal b. Şibî el-Ca'ferî el-Harrânî ed-Dimaşkî eş-Şafiî (ö. 725/1325), Şemsuddin İbnu'z-Zerrâd Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Heycâ ed- Dimaşkî es-Sâlihî (ö. 726//1326), İzzuddin İbnu'l-Kalânisi, Ebû Ya'lâ Hamza b. Ebi'l-Me'âli Esed b. Alî et-Temimî ed-Dimaşkî (ö. 729/1329), Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed el-Ezdî el-Girnatî el-Endelüsî el-Vezîr (ö. 730/1330), Cemâluddîn İbnu'l-Kalânisî Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed et-Temîmî ed-Dimaşkî (ö. 731/1331), Bedruddin Yûsuf b. Ömer el-Hutenî el-Mısrî (ö. 731/1331), Ali b. Ömer b. Ebî Bekr el-Vânî el-Hallâtî (ö. 735/1335), Şemsuddin Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-Makdisî en-Nablusî (ö. 737/1337), Radiyyuddîn İbrâhim b. Süleyman el-Konevî el-Mantıkî el-Hanefî (ö. 732/1332), Cemaluddîn Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Hatîb Mecduddîn Ömer el-Ezriî eş-Şâfiî (ö. 734/1334), Şerefuddîn Hîbetullah b. Abdirrahîm el-Hamevî (ö. 738/1338), Alemuddîn Kâsım b. Muhammed el-Birzâlî el-İşbilî ed-Dimaşkî eş-Şafiî (ö. 739/1339), Ömer b. Ebi Bekr el-Bustî ed-Dimaşkî (ö. 742/1342), Şemsuddin İbnu'l-Habbâz Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. Sâlim b. Berekât ed-Dimaşkî el-Ensârî (ö. 756/1355).

2.2.2. Öğrencileri

Yaşadığı dönemin mümtaz ilim adamlarından kabul edilen İbn Kesîr, birçok ilimde otorite kabul edilmiş, çağdaşı olan âlimler tarafından kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. Dolayısıyla ilminden istifade için birçok kişi, ders halkalarına devam

---

[107] İbn Kesîr'in bu ağabeyi ilim sahibi ve faziletli bir şahsiyet olup babasının vefatı üzerine üç yaşında yetim kalan kardeşiyle baba şefkati ile ilgilenmiş, onu himaye etmiş ve onun ilk hocası olmuştur. Bu ağabeyinin İbn Kesîr nezdinde ayrı bir değeri olmuş, hep onu hayırla yad etmiş ve evlatlarının birisine Abdulvehhâb ismini vermiştir. Bk. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 60.

[108] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 70. Ayrıca bk. Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

[109] İbn Kesîr'in hocaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/10-16; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/110; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 75-96. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 578; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

etmiştir. Uzak beldelerden ilim için gelen öğrencileri, İbn Kesîr'den çeşitli ilim dallarında icazetname almışlardır. Kaynaklarda, onun öğrencilerinin çokluğundan bahsedilse de yeterli bilgiye rastlanılmamaktadır.[110] Bununla beraber ulaşabildiğimiz öğrencilerinden birkaçını şöyle zikredebiliriz:

1. Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî (ö. 765/1364): Tam adı; Şemsuddîn Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali b. Hasen b. Hamza ed-Dimaşkî el-Huseynî eş-Şâfiî'dir. Bu zat, diğer hocalarından çeşitli alanlarda ilim aldığı gibi, İbn Kesîr'in de derslerine katılıp icazet almış ve birçok ilim dalında eser bırakmıştır.[111]

2. Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1391): Tam ismi; Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Bahadır el-Mısrî eş-Şâfiî et-Turkî'dir. Birçok ilim dalında bıraktığı eserlerle, günümüzde bile adından söz ettiren Zerkeşî, İbn Kesîr'den özellikle tefsir, hadis, rical ve tarih alanlarında derslerine katılıp icazet almış ve hocası hakkında medihte bulunmuştur.[112]

3. Kâdî Sa'duddîn en-Nevevî (ö. 805/1402): Tam künyesi, Sa'd b. Yûsuf b. İsmâil eş-Şâfiî' dir. Dımaşk'ta devrin meşhur âlimlerinden birçok ilim dalında icazetname aldığı gibi, İbn Kesîr'in kaleme aldığı *Muhtasaru fî 'Ulûmi'l-Hadîs* kitabını kendisine okuyup arz etmiş ve İbn Kesîr'den fetva icazeti almış olan öğrencilerindendir.[113]

4. Muhammed es-Sellâvî (ö. 813/1410): Tam ismi; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sellâvî el-Harîrî ed-Dimaşkî olan bu zat, İbn Kesîr'den hadis dersi almıştır. Aynı zamanda, İbn Kesîr'in öğrencisi İbn Hıccî'den fıkıh okumuş ve kıraat konusunda öne çıkmıştır.[114]

---

[110] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 143-145. Ayrıca bk. Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

[111] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/20; İbn Hacer, *ed-Dürer*, 4/61; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/215; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 6/286. Ayrıca bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDVY, 1999), 19/22-23.

[112] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3/397; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/335; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 148. Ayrıca bk. Bedrettin Gürkan, "Bedreddîn ez-Zerkeşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/289-293.

[113] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/20; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/232; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 144-145.

[114] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/20; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7/100-101.

5. Şihâbuddîn İbn Hıccî (ö. 816/1413): Tam künyesi; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Hıccî b. Mûsâ es-Sa'idî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî'dir. Îmâm, âlim, Şafiî şeyhi, hâfız ve İslâm tarihçisi şeklinde ünvanlar alan İbn Hiccî, İbn Kesîr'in derslerine devam edip hadis icazeti almış, İbn Kesîr'in *el-Bidâye* kitabına zeyl yazmış ve birçok alanda eserler bırakmıştır. Hocası İbn Kesîr'in altı sene derslerine devam ettiğini, çözemediği pek çok konuyu hocasının kolayca çözdüğünü ve hocasının fevkalade ilmi olduğunu iftiharla anlatmıştır.[115]

6. Şeyh İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429): Tam adı; Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî eş-Şîrâzî eş-Şâfiî'dir. İbnu'l-Cezerî ismiyle şöhret bulmuştur. İbnu'l-Cezerî, Dımaşk'ta yetişen en meşhur kıraat âlimi kabul edilmektedir. Küçük yaştan itibaren ilim tahsili için Mısır, İskenderiye, Mekke, Medine ve diğer bazı bölgelerde seyahat ederek kıraat ilimleri başta olmak üzere, hadis, fıkıh, tefsir ve birçok konuda dersler almıştır. Ayrıca İbn Kesîr'den hadis dersleri almış ve ondan müfti vasfıyla fetva icazeti almıştır. Dımaşk'ta Dâru'l-Kur'ân ismindeki medreseyi açmış, onun başmüderrisi olmuş ve diğer Dâru'l-Kur'ân medreselerine öncülük etmiştir. İbnu'l-Cezerî'nin kıraat başta olmak üzere farklı ilimlerde otuzdan fazla eseri bulunmaktadır.[116]

2.3. Eserleri

Ömrünü ilmî çalışmalarla geçiren İbn Kesîr'in pek çok alanda bıraktığı çok kıymetli eserleri vardır. Bu eserler; daha o hayattayken birçok insan tarafından ilgiyle okunmuş, vefatından sonra da bu ilgi artarak devam etmiştir. Eserlerinin pek çoğu, günümüze kadar ulaşmışsa da kaynaklarda ismi geçtiği halde ulaşılamayan eserleri de vardır. Müellifin, çeşitli ilim dallarında kaleme aldığı eserlerinden, ulaşabildiğimiz kadarını özetleyeceğiz:[117]

---

[115] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/19; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-Gumr*, 1/46; Nuaymî, *ed-Dâris,* 1/36-37; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7/117; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 1/105; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî,* 145-146; Sabri Hizmetli, "İbn Hıccî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/66-67.

[116] Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 3/85; Taşköprizâde, *Miftâhu's-Saʿâde*, 1/392; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb,* 7/204-206; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 7/45; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî,* 147; Tayyar Altıkulaç, "İbnu'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557.

[117] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dârü Taybe, 1999), 1/15-16.

A. Kur'ân İlimleri Konusunda Eserleri

1. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*:[118] *Tefsîru İbn Kesîr* ismiyle de bilinen eser; rivâyet merkezli tefsirler arasında insanların rağbet ettiği ve muteber kabul edilen tefsirlerdendir.[119] İbn Kesîr'in tefsirinin en büyük özelliği rivâyetlerin güvenilirliği hususunda hassas davranılması, güvenilir olmayan rivâyetlere yer verilmemesidir.[120] *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'in, farklı kütüphanelerde birçok yazma nüshaları vardır. Ayrıca 1302, 1307, 1342, 1356 ve 1376 yıllarında Mısır'da farklı yayınevleri tarafından basılmıştır.[121]

Bu eser üzerine yapılan ihtisar çalışmaları şöyledir:

a. Afîfüddin Saîd b. Muhammed el-Kâzerûnî'nin; *el-Bedrü'l-münîr el-mülahhas min Tefsîri İbn Kesîr*[122] isimli çalışması,

b. Ahmed Muhammed Şâkir'in; *Umdetü't-tefsîr ani'l-Hâfız İbn Kesîr*[123] ismiyle yaptığı çalışma,

c. Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin; *Muhtasaru tefsîru İbn Kesîr*[124] isimli yaptığı üç ciltten müteşekkil çalışma,

d. Muhammed Küreyyim Râcih'in; *Muhtasaru tefsîru İbn Kesîr*[125] isimli yaptığı iki ciltten müteşekkil çalışma,

e. Muhammed Nesîb er-Rifâî tarafından yapılan; *Teysîrü'l-ʿaliyyi'l-kadîr*[126] isimli çalışma,

f. Muhammed Ahmed Ken'ân'ın; *Fethu'l-kadîr*[127] isimli yaptığı beş ciltlik çalışması,

---

[118] Bu eser hakkında ilerleyen bölümde Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm İsimli Tefsiri ve Tefsirdeki Yöntemi başlığında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.
[119] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/236; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 1/2.
[120] Mustafa Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/292-297.
[121] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 580.
[122] Afîfüddin Saîd b. Muhammed el-Kâzerûnî, *el-Bedrü'l-Münîr el-Mülahhaṣ min Tefsîri İbn Kesîr*, ts.
[123] Ahmed Muhammed Şâkir, *Umdetü't-tefsîr ani'l-Hâfız İbn Kesîr* (Kâhire, 1956).
[124] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr* (İstanbul, ts.).
[125] Muhammed Küreyyim Râcih, *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr* (Beyrût, 1983).
[126] Muhammed Nesîb er-Muhammed Nesîb er-Rifâî, *Teysîrü'l-ʿaliyyi'l-Kadîr* (Riyad, 1987).
[127] Muhammed Ahmed Ken'ân, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrût, 1992).

g. Safiyyürrahman el-Mübârekpûrî ve arkadaşları tarafından yapılan; *el-Misbâhu'l-münîr*[128] isimli on ciltlik çalışma,

h. Ahmed Abdürrâzık Bekrî ve arkadaşları tarafından yapılan; üç ciltlik *Muhtasaru tefsîru İbn Kesîr*[129] çalışması,

Ayrıca Mûsâ Âlü Nasr'ın ihtisar çalışması, Muhammed İbn Riyâd Ahmed es-Selefî'nin iki cilt olarak, Muhammed Muhammed Süleyman el-Eşkar'ın üç ciltlik ve Nâsırüddin el-Elbânî ile Muhammed Sâlih el-Useymîn'in üç ciltlik muhtasaları da kaynaklarda geçen çalışmalardır.[130]

Bir başka kayda değer çalışma da Zemahşerî ve İbn Kesîr'in tefsirlerini bir araya getiren, Behrân ismiyle maruf, Zeydî fakih Sirâcüddîn Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed'in yazdığı *et-Tefsîrü'l-kebîr* isimli eserdir.[131]

İbn Kesîr tefsirinde geçen hadislerin, alfabetik sırayla toplandığı Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlî ve arkadaşlarının yaptığı; *Fihrisü ehâdîsi tefsîri İbn Kesîr*[132] isimli çalışmaları da zikretmeye değerdir.

Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm tefsirini; Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, başka tefsirlerden ilavelerle *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*[133] adıyla 16 cilt şeklinde Türkçe'ye, Eşref Ali Tehânevî ve Muhammed Jûnâgarhî; beş cilt olarak Urduca'ya, Muhammed Mehdî eş-Şerîf; *The Exegesis of the Grand Holy Qur'an* ismiyle dört cilt halinde İngilizce'ye, İsmet Kasumoviç de yalnızca 1. cildi Boşnakça'ya çevirmişlerdir.[134]

2. *Fezâilü'l-Kur'ân*: İbn Kesîr'in kaleme aldığı, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* tefsirine zeyl olmak üzere yazılan bu eserde, *Sahîhu'l-Buhârî*'nin *Kitabu Fezâili'l-Kur'ân* kısmındaki rivâyetler ışığında, özet şeklinde Kur'ân ilimleri anlatılmıştır.

---

[128] Safiyyürrahman el-Mübârekpûrî v. dğr., *el-Misbâhu'l-Münîr* (Riyad, 2000). Bu muhtasar İngilizce, Fransızca ve Urduca gibi dillere çevrilmiştir.
[129] Ahmed Abdürrâzık Bekrî, *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr* (Kâhire, 2001).
[130] Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297.
[131] Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 8/11; Harun Ünal, "Behrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 20/132-134.
[132] Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlî v. dğr., *Fihrisü Ehâdîsi Tefsîri İbn Kesîr* (Beyrût, 1986); Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.
[133] Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983).
[134] Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297.

Kur'ân'ın özellikleri, fazîletleri, kıraati, vahiy kâtipleri, toplanması ve istinsâhı yanında, Kur'ân tarihine dair öz bilgiler verilmiştir.[135] Bu eseri İbn Kesîr, tefsirine bir mütemmim olmak üzere te'lif etmiştir. Bu eser, Mısır'da ve Beyrut'ta birkaç defa İbn Kesîr tefsirinin sonunda,[136] bazı baskılarda da İbn Kesîr tefsirinin başında[137] tefsirle birlikte basılmıştır. Ayrıca bu kitap; *Kur'ân'ın Faziletleri* ismiyle Mehmed Sofuoğlu'nun kaleminden Türkçe'ye çevrilmiştir.[138]

Mehmed Sofuoğlu yaptığı çevirinin giriş bölümünde; İbn Kesîr'in bu kitabının temelde Buhârî'nin *Sahîh*'indeki Fezâilü'l-Kur'ân bölümü ile diğer bazı hadis imamlarının, senedi ve kuvvet dereceleri bilinen hadislerinden ve bu konuda söz sahibi âlimlerin görüşlerinden ibaret olduğunu bildirmiştir. Ayrıca ek olarak İbn Kesîr'in "Kultü" (ben derim ki) sözü ile başladığı veya özel paragraflar açarak yaptığı değerlendirme ve çıkarımlarından meydana geldiğini haber vermiştir. Sofuoğlu yaptığı değerlendirmede, İbn Kesîr'in Buhârî'den iktibas ettiği kısımlarda olduğu gibi, diğer kısımlarda da Kur'ân'dan konulara uyan, fikirlerini destekleyen ve delil olan birçok âyeti kitabına bolca kattığını haber vermiştir. Bu yaptığı işte, İbn Kesîr'in tefsirdeki yüksek dirâyet ve ihâtasının apaçık görüldüğünü, dolayısıyla İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* eserinin kıymetinin, kendisini meydana getiren bu kısımlardan ileri geldiğini bildirmektedir.[139]

Ayrıca Sofuoğlu; eserin adının *Fezâilü'l-Kur'ân* olmasına rağmen, muhtevasının Kur'ân'ın vahyi ve nüzûlü, Hz. Peygamber huzurunda dikkatle yazılıp ezberlenmesi, okunma tarzları, öğrenilip öğretilmesi, ölümsüz ve eskimez hayat düstûrlarının öğrenilip yaşanılması hususlarında malumatın yer aldığını haber

---

[135] Kadir Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1999).

[136] Bu basılan *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın ilk sahifesinde baskıyı yapanlar tarafından şu bilgi verilmektedir: "Biz bu zeyli, müellif nüshası ile mukabele edilmiş olan tek Mekke nüshasının sonunda bulduk, fakat bu zeyl, Bulak Matbaasında basılmış olan nüshada mevcut değildir." Bu basılı nüshanın en sonunda da İbn Kesîr hayatta iken bunu yazan hattat bir Kur'ân üstadının şu sözleri bulunmaktadır: "Bu kitab, Hâfız, Allame… İbn Kesîr diye meşhur olan Şeyh İmâdüddin İsmâil'indir. Bu nüsha... Bağdat'lı Kur'ân okutma üstadı Muhammed b. Ma'mer'in eliyle yedi yüz otuz dokuz (739) hicret yılı Cemâziyelâhir'in onuncu cuma gününde yazıldı…" Bk. İbn Kesîr, *Fezâil*, 19; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 225.

[137] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/1-75.

[138] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Faziletleri)*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Türdav Yayınları, 1978); Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

[139] İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Faziletleri)*. Çevirmen Mukaddimesi.

vermektedir. Buna ilave olarak Kur'ân'ın tamamı ve bazen de bir takım sûre ve âyetlerinin faziletleriyle ilgili gelmiş hadisler ve müdellel bilgiler olduğunu bildirmektedir. Ona göre eser; bu muhtevasıyla aynı zamanda sağlam ve delilli bilgiler toplayan mükemmel bir Kur'ân tarihi mahiyetindedir.[140]

İbn Kesîr, tefsirine bir mütemmim olarak te'lif ettiği bu eserini, niçin tefsirin sonuna aldığını ise şöyle açıklar: "Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân* kitabını, *Kitâbu't-Tefsir*'den sonra zikretti, çünkü tefsir daha mühimdir. İşte bundan dolayı tefsir ile başladı. Biz de ona uyanlar olarak, Buhârî'nin üslubu ve yolu üzere yürüdük."[141]

İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* kitabıyla ilgili, müstakil eser olarak yapılan çalışmalar da olmuştur.[142]

B. Hadis İlimleri Konusundaki Eserleri

1. *Câmi'u'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-akvemi sünen:* İbn Kesîr tarafından tasnif dönemine ait hadis kaynaklarından derlenen, hadis ansiklopedisi niteliğinde geniş kapsamlı bir eserdir. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî tarafından 37 cilt halinde tahkîk edilmiştir.[143]

2. *İhtisâru ulûmi'l-hadîs:* İbn Kesîr'in İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) "*Ulûmu'1-Hadîs*" isimli çalışmasını özetlediği, hadis usûlüne dair eseridir. Ancak İbn Kesîr bu eserinde; İbnü's-Salâh'ı bazı konularda eleştirip, kendi görüşlerini de beyan etmiştir.[144]

---

[140] İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Faziletleri)*, 16.
[141] İbn Kesîr, *Fezâil*, 33.
[142] Tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılan çalışmalar şunlardır: Rıdvan Kara, *İbn Kesîr'in "Fezâilü'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013; Asmâ Afsaruddîn, *"The Fadaıl Al-Qur'an Genre and Its Socio-Political Significance*", Journal of Istanbul University Faculty of Theology, 2012. Abdullah Aydemir, "Fezâilü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/534.
[143] Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/112; Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âssârü'l-Musannifîn* (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2010), 215; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.
[144] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 157; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

3. *Müsnedu'ş-şeyhayn Ebî Bekr ve Ömer*: İbn Kesîr'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in biyografilerini, sözlerini, davranışlarını ve naklettikleri hadisleri derlediği, üç ciltlik eseridir.[145]

4. *Tahrîcü ehâdîsi edilleti't-tenbîh:*[146] İbn Kesîr'in Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö.476/1083), Şâfiî fıkhıyla ilgili yazdığı muhtasar çalışmasındaki hadislerin, tahrîciyle alakalı kaleme aldığı eseridir. Bu eserin, Muhammed İbrâhim es-Sâmerrâî tahkikiyle neşredildiği bildirilmiştir.[147]

Bu zikredilenler dışında, bazı eserlerde isimleri geçtiği halde, günümüzde mevcut olmayan, İbn Kesîr'e aid çalışmalar da vardır.[148]

C. Fıkıh İlimlerine Dair Eserleri

1. *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd*: İbn Kesîr'in hocası İbn Teymiyye aid *es-Siyâsetü'ş-şerʿiyye* eserinden iktibasla, Haçlı ordularına karşı Müslümanları cihada teşvik etmek gayesiyle yazdığı kitabıdır.[149]

2. *İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-tenbîh*: İbn Kesîr'in hocası Burhânuddîn el-Fezârî'nin yönlendirmesiyle, Şâfiî fıkhıyla ilgili Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin "*et-Tenbîh*" kitabını ezberleyip, bu eserde bulunan hadisler üzerinde tahric ve tahlil çalışması yapıp, hocasına arz ettiği çalışmasıdır. İbn Kesîr bu çalışmasıyla, hocası Burhânuddîn el-Fezârî'nin takdirini ve övgüsünü kazanmıştır. Daha sonra aynı çalışmayı biraz daha genişletip, *İrşâdü'l-fakîh ilâ maʿrifeti edilleti't-tenbîh* ismiyle kitap haline getirmiştir.[150]

3. *Tuhfetu't-tâlib bi ma'rifeti ehâdîsi muhtasarı İbni'l-Hâcib*: Bu eser; *Tahricü ehâdîsi muhtasarı İbni'l-Hâcib* ismiyle de zikredilen, İbni'l-Hâcib'in (ö. 646/1249)

---

[145] Bu eserin ilk cildi kayıp son iki cildi ise orjinal hattıyla mevcuttur. Bk. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 164; Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, 70.

[146] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tahrîcü Ehâdîsi Edilleti't-Tenbîh*, thk. Muhammed İbrâhim es-Sâmerrâî, ts.

[147] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 159.

[148] Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, 70.

[149] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-İctihâd fî Talebi'l-Cihâd*, thk. Abdullah Abdürrahîm Useylân (Riyad, 1981); Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.

[150] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *İrşâdu'l-Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh*, thk. Behcet Yûsuf Hamed Ebü't-Tayyib (Beyrût, 1996). Bu eser kaynaklarda farklı isimlerle de tanıtılmıştır. Bk. Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, 75.

fıkıh usûlüyle ilgili yazdığı *Muhtasaru'l-Müntehâ* eserine, İbn Kesîr'in yaptığı tahric çalışmasıdır.[151]

4. *Kitâbü's-semâ'*: İbn Kesîr'in mûsikinin fıkhî hükümlerine dair yazdığı eseridir.[152]

İbn Kesîr'in fıkıh hükümlerine dair birçok eseri, kısmen veya tamamen günümüze ulaşmamış veya kayıtlarda rastlanmamıştır. Kaynaklarda; özellikle İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* ve *el-Bidâye ve'n-nihâye* eserlerinde ismi geçtiği halde ulaşılamayan eserlerden bazıları da şunlardır:

5. el-Ahkâmu'l-kübrâ[153]

6. el-Ahkâmu's-suğrâ[154]

7. Kitabu's-sıyâm[155]

D. Tarih ve Tabâkat Konularında Eserleri

1. *el-Bidâye ve'n-nihâye*: İbn Kesîr'in İslâm tarihinin ana kaynaklarından sayılan bu çalışması, insanın yaratılışından itibaren kendi yaşadığı döneme kadar gerçekleşen olayları, kronolojik olarak yazdığı eseridir. Mehmet Keskin, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi* adıyla bu eseri 14 cilt halinde Türkçe'ye çevirmiştir.[156]

2. el-Fusûl fî sîreti'r-rasûl[157]

3. Şemâilu'r-rasûl ve delâilu nubuvvetih ve fedâiluh ve hasâisuh[158]

4. Mevlîdü'r-rasûlillâh[159]

---

[151] Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/112; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye,* 2/237.
[152] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn ʿan Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn,* ed. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya (İstanbul, 1941).
[153] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî,* 157.
[154] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî,* 157.
[155] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Mesud Rahman Han en-Nedvî, *el-İmam İbn Kesîr Sîretuhû ve Müellefâtuhû ve Menhecuhû fî Kitâbeti't-Tarih* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1999), 145; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî,* 183.
[156] Ebû Abdillah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 58; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 580; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.
[157] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Fusûl fî Sîreti'r-Rasûl,* thk. Muhammed el-Îdü'l-Hatrâvî- Muhyiddin Müstû (Beyrût, 1985); Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.
[158] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî,* 173.

5. Sîretu'n-nebeviyye[160]

6. Sîretü Ebî Bekr es-sıddîk[161]

7. Sîretü Ömer b. el-Hattâb[162]

8. Kısasu'l-enbiyâ[163]

9. Sîretü Mengliboğa[164]

10. Tabakâtü fukahâ'i'ş-şâfi'iyye[165]

11. et-Tekmîl fî ma'rifeti's-sikât ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhîl[166]

E. Kelâm Konularında Eserleri

1. Bidâyetu'l-halk[167]

2. Kitabu sıfatu'n-nâr[168]

3. Cüz' fî duhûli mu'minî'l-cin el-cenne[169]

2.4. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm İsimli Tefsiri ve Tefsirdeki Yöntemi

İbn Kesîr'in en önemli çalışmalarından biri olan *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kur'ân'ın tefsiriyle ilgili yazılmış en kapsamlı, muteber ve mükemmel eserlerden biri[170] sayılmıştır. Eser, İslâm dünyasında her düzeydeki insan tarafından, İbn Kesîr'in döneminde ve sonraki yüzyıllarda okunmuş, rağbet edilmiş ve tefsir

---

159 Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 173.
160 Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/112; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 172.
161 Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.
162 Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.
163 Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 167.
164 Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-İʿlân bi't-Tevbîh li-men Zemme't-Târîh*, ed. Fr. Rosenthal (Dâru Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 554.
165 Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü Fukahâ'i'ş-Şâfiʿiyye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Ali Zeynühüm (Kâhire, 1993); İbn Hacer, *ed-Dürer*, 1/374; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/112.
166 Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/132-134.
167 Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 183.
168 Kaynaklarda ismi geçtiği halde müellifin bulunamayan eseridir. Bk. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 183.
169 Kaynaklarda ismi geçtiği halde müellifin bulunamayan eseridir. Bk. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 183.
170 Abdullah Mahmud Şıhhata, *Tarihu'l-Kur'ân ve't-Tefsir* (Kâhire, 1972), 176; Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297.

alanında önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmiştir.[171] Genellikle kaynaklarda; müellifinin meşhur olması sebebiyle ona ithafen, *Tefsîru İbn Kesîr*[172] şeklinde geçen eser, rivâyeti merkeze alan fakat dirâyetin de ağırlığını hissettirdiği bir tefsirdir. Muhaddis kimliğiyle de ön plana çıkan müellifin, rivâyetleri sened ve metin tenkidine tabi tutmasıyla dikkat çekmektedir.[173]

İbn Kesîr; bu eserin mukaddimesinde, Kur'ân'ın tefsirinde uyulması gereken sırayı; Kur'ân, sünnet, sahâbî sözleri ve tâbiîn âlimlerinin görüşleri şeklinde tarif etmiş, kendisi de bu metoda riâyet ederek âyetleri tefsir etmiştir.[174] Özellikle müellifin; eserinde yer verdiği rivâyetleri, senedleriyle birlikte zikredip, sıhhatine dair açıklamalar yapması tefsirini güvenilir bir konuma çıkarmıştır.[175]

Zehebî bu konuda; "Ben İbn Kesîr'in tefsirinde, öncelikle âyetleri zikrettiğini daha sonra da bu âyetleri kolay anlaşılır ve icazlı cümlelerle açıkladığını gördüm. Bir âyetin tefsirinin başka bir âyetle mümkün olduğu durumlarda, açıklayıcı âyeti zikretmiş, âyetten murad anlaşılıncaya dek âyetler arasında delillendirme yapmıştır." demektedir. Ayrıca Zehebî; âyetin tefsirinin başka bir âyetle açıklanması yönteminden sonraki yöntemini ise "Bundan sonra öncelikle, âyetle ilgili olan merfû' hadislere yönelmiştir. Hadislerden sonra sahâbî sözlerine, ondan sonra tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve selef âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir."[176] şeklinde açıklamıştır.

Yine İbn Kesîr; eserinde İsrâiliyyat konusunda hassas davranmış, bazı İsrâilî bilgileri tenkide tabi tutmuş ve Kur'ân ve Sünnet'e ters düşen haberlerin kabul edilemeyeceğini vurgulamıştır.[177] Özellikle İbn Kesîr, ahkâm âyetlerinin tefsirinde farklı mezhebî görüşlere temas etmiş, zaman zaman da kıraat farklılığı olan âyetleri,

---

[171] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* 1/236.
[172] Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn,* 2/111.
[173] Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri,* 63.
[174] Bu konuda müellif şöyle demektedir: "Bu hususta esas olan Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmektir. Eğer tefsirini onda bulamazsan, sünnete başvurursun… Bu durumda aradığımız âyetin tefsirini ne Kur'ân'da ve ne de hadiste bulamazsak, bu konuda sahâbînin sözlerine müracaat ederiz. Tefsir ne Kur'ân ne hadis ve ne de sahâbînin sözlerinde bulunmayınca, birçok imamlar (müfessirler) bu hususta, Mücâhid b. Cebr gibi tabiîlerden olan kimselerin sözlerine müracaat ederlerdi." Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* mukaddime.
[175] Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: MÜİFVY, 2003), 156-157.
[176] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* 1/244.
[177] M. Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâ'îliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs* (Dımaşk, 1985), 133-134; Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297; Abdullah Bayram, *İbn Kesîr'in Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Adlı Eserinin İsrâiliyyat Açısından Değerlendirilmesi* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

nazarı dikkate alarak kendi tercihini belirtmiştir. Kıraat farklılığına göre oluşan anlam genişlemesi veya ahkâm değişmelerini de beyan etmiş, kıraat farklılıklarının gösterilmesi bakımından yeri geldikçe, şâz kıraatleri de eserinde çokça zikretmiştir.[178]

Bazılarına göre bu tefsir; birçok meşhur rivâyet tefsirinden farklı olarak, Kur'ân'ın anlaşılmasına ve ondan ders çıkarılmasına hiçbir katkısı olmayan gereksiz konulardan ve zayıf rivâyetlerden uzak tutulması yönüyle de en meşhur tefsirlerden birisi sayılmıştır.[179] Bu eser hakkında İmâm Süyûtî, "Bu tefsire benzeyen bir eser henüz yazılmamıştır."[180] demektedir. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), "Bundan daha güzeli yazılmadığı müddetçe, mevcut tefsirlerin en güzeli olmaya devam edeceğine"[181] vurgu yapmıştır. Ahmed b. Muhammed Şâkir (1892-1958) ise "Taberî tefsirinin peşinden görebileceğimiz en iyi tefsirlerden birisi"[182] olduğuna dikkat çekmektedir.

Özellikle İbn Kesîr'in hocası Zehebî ve öğrencisi Ebü'l-Mehâsin gibi âlimler de eserlerinde, İbn Kesîr'in tefsirdeki maharetinden ve üstün meziyetlerinden övgüyle bahsetmişlerdir. Kâtib Çelebi ise İbn Kesîr'in yazdığı tefsirin, rivâyet merkezli tefsirlerin en faydalısı olduğunu, çünkü tenkitçi bir muhaddis ve müfessir kimliği olan müellifin, diğer müfessirlerin yaptığı gibi yalnızca rivâyetleri nakletmekle yetinmediğini, özellikle onun, cerh ve ta'dîl açısından enfes değerlendirmeleriyle, en güvenilir tefsiri oluşturmaya çalıştığını beyan etmiştir."[183]

Daha önceki bölümde; İbn Kesîr'in Kur'ân'ın tefsirinde uyulması gereken sırayı; Kur'ân, sünnet, sahâbî sözleri ve tâbiîn âlimlerinin görüşleri şeklinde tarif ettiğinden ve kendisinin de bu yönteme riâyet ederek âyetleri tefsir ettiğinden bahsetmiştik. Şimdi bu yöntemler hakkında kısa malumat vermek, konunun açıklığa kavuşması bakımından yerinde olacaktır:

---

[178] Demirci, *Tefsir Tarihi*, 157; Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297.
[179] Mennâ'el-Kattân, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût, 1993), 386-387.
[180] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hûdayrî Süyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, thk. Husâmuddîn el-Kudüsî (Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 361.
[181] Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru-Tâli bi Mehâsin men Ba'de-Karni's-Sâbi* (Beyrût, ts.), 153.
[182] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 209.
[183] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/43.

2.4.1. Kur'ân'ın Kur'ân Âyetleriyle Tefsiri

Kur'ân'ın Kur'ân âyetleriyle tefsir edilmesi ifadesinden, bir âyetin anlaşılması için başka âyetlerden istifade edilmesi anlaşılır. Tefsir edilecek âyetin Kur'ân'ın bütünü içindeki anlamı, ancak diğer sûrelerde bulunan âyetlerle, ilgisi kurulduğu zaman tam olarak anlaşılabilir. Çünkü Kur'ân'da, *"Sonra onu açıklamak yine bize düşer."*[184] buyrularak, Kur'ân âyetinin başka âyetlerle açıklandığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda; İbn Kesîr de eserinde, tefsir yapacağı bölüme, önce kısa izahlarla genel mânâ vermiş, sonra anlam bakımından ilişkili âyetleri peşi peşine sıralamış ve bu şekilde tefsir yaptığı âyeti, daha anlaşılır halde açıklamaya çalışmıştır. Zaten müellif, Kur'ân'ın Kur'ân âyetleriyle tefsir etme metodunu, tefsir yollarının en güzeli olarak tarif etmektedir.[185]

Hatta *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, tefsirler arasında aynı konuda en fazla âyetin toplandığı eser olarak ifade edilmektedir.[186]

2.4.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri

İbn Kesîr, müfessir olmasının yanısıra, aynı zamanda muhaddis,[187] hâfız[188] ve nakkâd[189] unvan ve vasıflarına sahip olan bir âlimdir. O asla nakkâl (nakilci) değil, bilakis âyetle ilgili hadisleri uzun isnatlarıyla zikrederken, hadislerden çıkardığı delilleri de açıklayan bir araştırmacıdır. Hadisçi kimliğiyle, bazen senedi terk edip yalnızca isnaddaki son râvîyi zikrederek rivâyette bulunduğu olmuştur. Şâyet hadisler içinden tercih yaptığı durum olursa, yaptığı tercihin sebebini de açıklamıştır. Yer verdiği rivâyetleri, sened ve metin açısından gereken cerh ve ta'dil

---

[184] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), el-Kıyâmet 75/19.

[185] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 584.

[186] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/244; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 209.

[187] Bu isim; Hadis âlimi, hadiste otorite kabul edilen manalarına gelir. Bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, 1/374; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*, 3/85; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/110.

[188] Hadis hâfızı: Hadis nakil ve rivâyetini meslek edinip çok miktarda hadisi ezbere bilen kimseye denir. Bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, 1/374; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*, 3/85; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/110.

[189] Nakkâd: Hadis tenkitçisi, kritikçisi, eleştirmeni manalarına gelir. Bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, 1/374; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*, 3/85; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/110.

değerlendirmelerine tabi tutmuş, hadislerin sıhhat, illet ve zayıf yönlerine vurgu yapmıştır.[190]

Kur'ân-ı Kerîm'de, Kur'ân'ın sünnetle açıklanması hususunda şöyle buyrulmaktadır: "(Ey Rasûlüm)! Sana da insanlara gönderileni açıklayasın diye Kur'ân'ı indirdik. Belki düşünürler."[191] "(Ey Muhammed) Doğrusu insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitabı sana hak olarak indirdik. Hakkı gözet, hainlerden taraf olma."[192]

İbn Kesîr, tefsirinin mukaddimesinde bu âyetlerin peşine, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Bana Kur'ân ve Kur'ân'la birlikte, onun benzeri verildi."[193] hadisini zikrettikten sonra "Hadis de Kur'ân-ı Kerîm gibi Hz. Peygamber'e vahiy yolu ile gelmiştir, ancak Kur'ân-ı Kerîm gibi okunmaz." demiştir. Bu konudaki görüşünü de İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) "Allah Rasûlü'nün hükmettiği her şey, Kur'ân'dan çıkardığı hükümlerden ibarettir." sözüyle desteklemiştir."[194]

2.4.3. Kur'ân'ın Sahâbî, Tâbiîn ve Sonraki Âlimlerin Kavilleri ile Tefsiri

İbn Kesîr eserinde, Kur'ân âyetinin yine Kur'ân âyetleri ile ve Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sünnetiyle açıklanması yönteminden sonra, sahâbîlerin görüşlerine yer vermiştir. İbn Kesîr, Kur'ân ve sünnetten sonra sahâbî sözlerine başvurmak gerektiğini vurgulamış ve özellikle de sahâbînin büyüklerinin ve âlimlerinin görüşlerini tefsirinde öne çıkarmıştır. Özellikle dört halife, Abdullah b. Mes'ûd[195] ve Abdulah b. Abbas'tan (ö. 68/687-88)[196] çokça rivâyette bulunmaya çalışmıştır.[197]

---

[190] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 209; Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, 130-131.

[191] en-Nahl 16/44.

[192] en-Nisâ 4/105.

[193] Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1988), 2/505.

[194] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 585.

[195] Tam künyesi; Ebû Abdirrahman Abdullah b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî'dir. İlk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden olan bu büyük sahâbî, aynı zamanda Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu olan sahâbîdir. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/83-85; Ayrıca bk. İsmâil Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/114-117.

[196] Tam künyesi; Ebü'l-Abbas Abdullah b. el-Abbas b. Abdilmuttalib el-Kureşî'dir. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivâyet edenler arasında yer alan sahâbîdir. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/65-83; Ayrıca bk. İsmâil Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdulah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/76-79.

Bir kısım sahâbînin Kur'ân'ı anlamada, ince anlayışa sahip olduğunu söylemiş, özellikle İbn Abbas'ın, Hz. Peygamber'in (s.a.v.); "Allah'ım onu dinde fakih kıl, ona te'vili öğret."[198] şeklindeki duasını aldığından bahsetmiş ve bu büyük sahâbînin üstün bir müfessir olduğunu kaydetmiştir.[199]

İbn Kesîr, eğer bir mesele hakkında, Resûlullah'tan (s.a.v.) ve onun sahâbîlerinden ulaşan rivâyetin olmaması durumunda, tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerin kavillerine başvurulması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu sözlerine örnek olması bakımından; Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/721), İbn Abbas'ın önünde Kur'ân-ı Kerîm'i üç defa tefsiriyle bitirdiğinden bahsetmiştir.[200] İbn Kesîr'in tefsirinin mukaddimesinde zikrettiği ve tefsirinde en çok nakilde bulunduğu müfessir tâbiîler şunlardır:[201] Mücâhid b. Cebr, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713),[202] İkrime el-Berberî (İbn Abbas'ın mevlası) (ö. 105/723),[203] Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732),[204] Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),[205] Mesrûk b. el-Ecda'(ö. 63/683),[206] Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713),[207] Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709),[208] Katâde b. Diâme (ö. 117/735)[209] ve Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723).[210] Ayrıca Süddî'nin (ö. 127/745) görüşlerine de

---

197 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mukaddime/9.
198 Buhârî, Vudu' 143; Müslim, Fezailu's-Sahâbî 2477.
199 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/8.
200 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/104-105; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/11.
201 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/8-9.
202 Geniş bilgi için Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 143-151; Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Cübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/552-554.
203 Geniş bilgi için Bk. Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/380-381; Tayyar Altıkulaç, "İkrime el-Berberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/40-42.
204 Geniş bilgi için Bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/85-86; İsmâil Cerrahoğlu, "Süddî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 4/35-36.
205 Geniş bilgi için Bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/93; Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/291-293.
206 Geniş bilgi için Bk. Bünyamin Erul, "Mesrûk b. el-Ecda'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/336-337.
207 Geniş bilgi için Bk. M. Yaşar Kandemir, "Saîd b. el-Müseyyeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/563-564.
208 Geniş bilgi için Bk. Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/172-173; Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1994), 10/292.
209 Geniş bilgi için Bk. Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/43-44; Abdulhamit Birışık, "Katâde b. Diâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/22-23.
210 Geniş bilgi için Bk. Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/216; Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/410-411.

yer vermiştir. Fakat özellikle Süddî'yi zayıf rivâyetlere yer verdiği gerekçesiyle zaman zaman eleştirmiştir.[211]

Sonraki dönem müfessir ve muhaddislerinin de rivâyetler hakkındaki değerlendirmelerini tercihen zikretmiş ve gerek gördüğü durumlarda kendi tercihlerini ortaya koymuştur. Özellikle müellif, İbn Cerîr et-Taberî, İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938),[212] Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Zemahşerî, Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), İbn Atıyye (ö. 541/1147), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Kurtubî gibi âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.[213] Hocası Takıyyüddin İbn Teymiyye'den de çok istifade etmiş,[214] özellikle tefsirinin mukaddimesinde hocasının tefsir usûlünün genel kurallarından ve müfessirlerin ihtilâflarından bahseden, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr* eserinden çok iktibasta bulunmuş,[215] bu eser onun temel kaynağı olmuştur.[216] Tarihle ilgili konularda ise İbn İshak, İbn Hişâm, Vâkıdî ve İzzeddin İbnü'l-Esîr gibi müelliflerin haberlerinden istifade etmiştir.

2.4.4. Esbâb-ı Nüzûl Kaynaklarını Tenkîde Tabi Tutması

İbn Kesîr, âyetlerin esbâb-ı nüzûlü konusuda tarihçi ve muhaddis kimliğiyle olaylara tenkitçi yaklaşmış, rivâyetlerin esbâb-ı nüzûl için uygun olup olmadığını sorgulamıştır. Eğer birden fazla nüzûl sebebi olan rivâyet varsa, nakilci bir anlayışla bunları kaydetmek yerine, rivâyetler arasında bazen cem', bazen te'vil yapmış, bazen de tercihte bulunmuştur. Bundan dolayıdır ki kendisinden önce yazılan tefsirlerin ve nakledilen esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin sıhhatini tespit etme açısından, bu eser oldukça önemlidir.[217]

Bu konuda şu örnek çok dikkat çekicidir: Taberî tefsirinde; "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış

---

[211] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/244; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/109; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 217-218. Ayrıca bk. İsmâil Cerrahoğlu, "Süddî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/17-18.

[212] Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

[213] Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297.

[214] Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 2/570.

[215] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 222.

[216] Koca, "İbn Teymiyye, Takiyyuddîn", 20/391-405.

[217] Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297.

olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır."[218] âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili nakledilen olay şu şekildedir:

"Resûlullah (s.a.v.) her ne zaman evinden dışarı çıkarsa amcası Ebû Tâlib (ö. 620), O'nu koruması için birisini peşinden gönderirdi. Bu âyet nazil olduğu zaman, Resûlullah (s.a.v.) artık insanların himayesine muhtaç olmadığını amcasına şöyle bildirdi: "Amca, Allah beni korur, artık peşimden adam göndermene gerek kalmadı."[219]

İbn Kesîr; bu rivâyetleri birkaç tarîkten naklettikten sonra, bahse konu olan rivâyetlerin garib ve münker olduğunu, isnad ve metin yönünden illetli olduğunu, çünkü Mâide sûresinin medenî olduğunu ve sebeb-i nüzûl ifade edemeyeceğini söylemiştir.[220] Bir başka deyişle müellif, bu örnekten de anlaşılacağı üzere, sebeb-i nüzul rivâyetlerini olduğu gibi alıp nakletmek yerine, tenkide tabi tutmuş, isnad ve metin yönünden illetli bulduklarını eleştirmiştir.

2.4.5. Rivâyet ve Dirâyeti Birleştirmesi

İbn Kesîr, rivâyet tefsirinin dirâyet tefsirinden daha sıhhatli ve âyetlerin anlamı yönüyle daha uygun olduğunu söylemektedir. Ayrıca o, rivâyet tefsirinin derece yönünden tefsirlerin en yücesi ve makbûlü olduğunu ifade etmiştir.[221] Bu bağlamda İbn Kesîr, yalnızca kendi görüşüne dayanarak tefsir yapmanın kişiyi hataya sürükleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki kesin uyarılarını da şu şekilde aktarmıştır: "Her kim Kur'ân hakkında kendi görüşüne göre konuşur ya da bilmediği şeyleri söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın."[222] Selef ulemâsının da bilmedikleri konularda tefsir yapmaktan ve söz söylemekten kaçındıklarını ifade etmiştir.[223]

Bununla birlikte İbn Kesîr; sahih rivâyetleri ihmal etmeden, lügat konusunda ve dini ilimlerde yeterli donanıma sahip kişilerin tefsir ve te'vil yapmalarında da bir

---

[218] el-Mâide 5/67.
[219] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiû'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire, 2001), 1/469.
[220] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/5.
[221] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/8.
[222] Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrût, 1985), 1/223, 269, 323.
[223] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/11-12.

sakınca olmadığını eserinde kaydetmiştir.[224] Zaten İbn Kesîr de tefsirini bu şekilde kaleme almıştır. Bir başka deyişle onun tefsiri; selef müfessirlerinden nakledilen sahih rivâyetler esas alınarak, dirâyetin de ihmal edilmediği bir özelliğe sahiptir.

2.5. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'in Kaynakları

Çalışmamıza konu yaptığımız *İbn Kesîr Tefsîri*, selef müfessirlerinden nakledilen sahih rivâyetler esas alınarak yazıldığından dolayı, kaynak olarak çok zengin bir özelliğe sahiptir. İbn Kesîr'in istifade ettiği kaynaklar; hadis, tefsir, fıkıh, tarih, kelam, dil ve kıraat konularında birçok meşhur ilim erbabı tarafından yazılan eserlerdir.

Bu bölümde; İbn Kesîr'in tefsirinde istifade ettiği kaynakların tespitini yapmak için rivâyette bulunduğu eserler ve müellifler hakkında malumat vermeye çalışacağız:

2.5.1. Tefsir Kaynakları

Daha önce İbn Kesîr'in âyetleri tefsir ederken, tefsir yollarının en güzeli olarak yine âyetlerle tefsir etmeyi önceliğini mukaddimesinde açıkladığından bahsetmiştik. Dolayısıyla İbn Kesîr tefsirinin en temel kaynağı Kur'ân âyetleridir.

Müellif, diğer rivâyet tefsirlerinde olduğu gibi, kendisinden önce gelen müfessirlere iktibas etmiş, onlardan nakillerde bulunmuş ve bu rivâyetleri açıklamıştır. İbn Kesîr'in tefsirinin, muhakkik mukaddemesinde onun faydalandığı tefsirler ve ulûmü'l-Kur'ân kaynakları şu şekilde sıralanmıştır:[225]

1. İbn Atıyye el- Avfî Tefsîri (ö. 541/1147),
2. Süddî Tefsîri (Tefsîrü's-Süddî el-Kebîr) (ö. 127/745),
3. Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta* eserinin *Kitâbü't-Tefsîr* bölümü (ö. 179/795),
4. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem Tefsîri (ö. 182/798),
5. Vekî' b. Cerrâh Tefsîri (ö. 197/812),
6. Abdurrezzak es-San'ânî Tefsîri (ö. 211/826),

---

[224] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mukaddime/9.
[225] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mukaddime/19-20.

7. Âdem b. Ebû İyâs Tefsîri (ö. 220/835),[226]
8. Süneyd b. Dâvud Tefsîri (et-Tefsîru-l Kebîr) (ö. 226/840),
9. Şücâ' b. Muhalled Tefsîri (ö.235/849),
10. Abd b. Humeyd Tefsîri (ö. 249/863),
11. Cübbâî Tefsîri (Tefsîrü'l-Kur'ân) (ö. 303/916),
12. Taberî Tefsîri (Câmiû'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân) (ö. 310/923),
13. Ebû Bekir b. Münzir Tefsîri (ö. 318/930),
14. Ebû Müslim el-İsfahânî Tefsîri (Câmiʿu't-te'vîl li-muhkemi't-tenzîl) (ö. 322/934),
15. İbn Ebû Hâtim Tefsîri (ö. 327/938),
16. İbn Merdeveyh (Merdûye) Tefsîri (ö. 410/1019),
17. Sa'lebî Tefsîri (el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Kur'ân, et-Tefsîrü'l-kebîr) (ö. 437/1035),
18. Mâverdî Tefsîri (en-Nüket ve'l-ʿuyûn) (ö. 450/1058),
19. Vâhidî Tefsîri (el-Basît fî tefsîri'l-Kur'ân) (ö. 468/1075),
20. Begavî Tefsîri (Meʿâlimü't-tenzîl) (ö. 516/1122),
21. Zemahşerî Tefsîri (el-Keşşâf ʿan hakâ'ıkı gavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl) (ö. 538/1144),
22. İbnü'l-Cevzî Tefsîri (Zâdü'l-mesîr fî ʿilmi't-tefsîr) (ö. 597/1201),
23. Râzî Tefsîri (Mefâtîhu'l-gayb, et-Tefsîrü'l-kebîr) (ö. 606/1210),
24. Kurtubî Tefsîri (el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân) (ö. 671/1273),
25. İbn Teymiyye Tefsîri (et-Tefsîrü'l-kebîr) (ö. 728/1328),

[226] Bu zatın tam künyesi Ebü'l-Hasen Âdem b. Ebî İyâs el-Horasânî'dir. Yazdığı eserin şu anda mevcut olmadığı bildirilmekte ve fakat *Tefsîru Mücâhid* ismiyle basılan tefsirdeki hemen bütün rivâyetlerde bu zatın adının yer alması sebebiyle, bu tefsirin asıl sahibinin Âdem b. Ebû İyâs olabileceği de iddia edilmektedir. Bk. İsmâil Cerrahoğlu, "Tefsirde Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/364.

Ulûmü'l-Kur'ân Kaynakları:

1. Câmiʿu'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-sebʿ, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053),
2. *Tibyân* (*et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*), Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 677/1277),
3. İmam Mushafları,
4. *Şâtıbiyye Şerhi*, Şihâbüddîn Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267),
5. *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),
6. *Übey b. Kâ'b Mushafı*, Übey b. Kâ'b (ö. 33/654),
7. *Meʿâni'l-Kur'ân ve iʿrâbüh*, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923),
8. *en-Nâsih ve'l-mensûh*, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838).

2.5.2. Hadis Kaynakları

İbn Kesîr, âyetleri tefsir ederken hadislerle ve bilhassa üçüncü asra kadar gelen nakillerle, tefsir etmeye çalışmıştır. Bu özellik, tefsirin her yerinde görülür. Hatta okuyucuyu hayrete düşürecek kadar, çok hadis rivâyet etmiş ve nakilde bulunmuştur. Müellif, bu uzatmaya kendisini mecbur tutmasını şöyle açıklamaktadır: "Bir meselenin izahı için ne kadar bilgi ve görüş lazımsa onlar verilmeli ve mesele vuzuha kavuşturulmalıdır. Aksi takdirde büyük bir kusur işlenmiş olur."[227]

Hadisleri, tefsirinde oldukça fazla kullanan İbn Kesîr, denilebilir ki âyet sayısından daha fazla hadise eserinde yer vermiştir. Hadis tercihinde, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin rivâyetlerini esas almakla beraber, en çok rivâyette bulunduğu ve özel olarak isminden bahsettiği hadis âlimi Ahmed b. Hanbel'dir. Ahmed b. Hanbel'i genellikle tek olarak, bazı rivâyetlerde de diğer muhaddislerle birlikte zikretmiştir. İbn Kesîr'in Ahmed b. Hanbel'i öne çıkarmasının sebebi olarak, hocası İbn Teymiyye'nin etkisinde kaldığı söylenebilir. Ayrıca Mâlik b. Enes, Taberânî, Beyhakî, İbn Ebû Şeybe, İbn Hibbân ve Hâkim en-Nîsâbûrî'den nakillerde

[227] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mukaddime/9.

bulunmuştur.[228] İbn Kesîr'in tefsirinin, muhakkik mukaddemesinde onun faydalandığı ulûmü'l-hadis kaynakları şu şekilde sıralanmıştır:[229]

1. *el-Câmiʿu's-sahîh*, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870),
2. *el-Câmiʿu's-sahîh*, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875),
3. *el-Müsned,* Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855),
4. *es-Sünen,* Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887),
5. *es-Sünen,* Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889),
6. *es-Sünen,* Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892),
7. *es-Sünen,* Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915).

Özellikle belirtmek gerekirse, bütün bu nakillerde rivâyetleri cerh ve ta'dile tâbi tutarak âzamî hassasiyetle hareket etmiş, zayıf ve uydurma olan rivâyetlere yer vermemiştir.[230] Dolayısıyla müellifin, tefsirinde birçok hadis kaynağından faydalandığı ve nakillerde bulunduğu görülmektedir.

2.5.3. Kıraat Kaynakları

Yukarıda, İbn Kesîr'in hocalarının tanıtıldığı bölümde bildirildiği şekliyle, tabakât eserlerinde; İbn Kesîr'in ders okuduğu hocalar ve aldığı ilimler konusunda, onun Dımaşk'ın meşhur kıraat âlimi el-Lebbâd ve Şerefeddîn el-Ba'lebekkî isimli hocalarından kıraat okuduğu zikredilmişti. Ayrıca bazı kaynaklarda çok sayıda kıraat

---

[228] İbn Kesîr tefsirinde Ahmed b. Hanbel'den nakledilen genel rivâyet sayısı 2000'e yakındır. Ayrıca Kütüb-i Sitte müelliflerinden nakledilen rivâyet sayıları yaklaşık olarak şöyledir: Buhârî'den 1450, Müslim'den 1000, Tirmizî'den 900, İbn Mâce'den 475, Nesâî'den 600, Ebû Dâvud'dan da 600 civarındadır. Ayrıca Taberânî'den 300, Dârekutnî'den 70 civarında rivâyet nakletmiştir. Bk. İsmâil Canbek, *İbn Kesîr'in Nüzûl Sebeplerini Değerlendirmesi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 40-44.

[229] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mukaddime/21.

[230] Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/570; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî,* 211-222; Öztürk, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm", 40/292-297.

okuduğuna dair haberler vardır.[231] Fakat bu konudan bahseden kitaplarda, İbn Kesîr'in hangi kıraatleri okuduğu açıklanmamıştır.

Son dönem araştırmacılarından Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî* adlı kitabında bu konuyu araştırmış ve ulemâdan bazılarının, onu kurrâdan saymasına karşılık, meşhur kıraat üstadı ve ayrıca İbn Kesîr'in talebesi olan İbnü'l-Cezerî'nin, "onun kurrâ tabakatında bulunmadığını" bildirdiğini kaydetmiştir.[232] Bu durumda; yaşadığı dönemde çağdaşı olan birçok âlimin, çok çeşitli ilimleri bir arada okudukları gibi, İbn Kesîr'in diğer ilimlerle beraber kıraatleri de okuduğu, fakat daha sonra kıraat alanından daha çok diğer ilimlerle meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Kesîr'in tefsirinde kullandığı kıraat kaynakları, çalışmamızın da temel unsuru olduğundan, biraz daha detaylı bir şekilde incelemenin gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Bundan dolayı, aşağıda müstakil başlıklarda kronolojik olarak tanıtılan isimler hakkında, İbn Kesîr'in tefsirinden örnekler vererek konuyu açıklamaya çalışacağız:

2.5.3.1. Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdirrahman b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî

Kur'ân tefsirinde meşhur tâbiîlerden kabul edilen Süddî'nin, ashâbdan Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hz. Hasan (ö. 49/669), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'a (ö. 55/675) mülâkî olduğu; Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) hadis aldığı bildirilmiş olmakla birlikte, tefsirinde İsrâiliyyât ve münker rivâyetleri çokça bulundurmasından dolayı eleştirildiği söylenmektedir. Bununla birlikte Süddî'nin, âyetlerin sebeb-i nüzûllerine dair, yüzden daha fazla rivâyetinin olması, Kur'ân tefsirine önemli oranda katkı yaptığını gösterir.[233] Bazı tefsir kitaplarında bu âlim, farklı kıraatleri olan âlimlerden sayıldığı halde, kendisine ait bilinen bir kıraati olmadığı bildirilmektedir.[234] Süddî'nin

[231] İbn Kesîr, *Fezâil*, 7.
[232] Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, 97-98.
[233] Muhammed Atâ, *Tefsîrü's-Süddî el-Kebîr* (Mansûre, 1993), 66.
[234] Atâ, *Tefsîrü's-Süddî el-Kebîr*, 69-74.

Tefsîrü's-Süddî ismiyle meşhur bir eseri olduğu bildirilmiş olsa da eserin zamanımızda mevcut olup olmadığı hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır.[235]

İbn Kesîr, tefsirinde bu âlimden, çoğu tefsirle alakalı, birçok rivâyette bulunmuştur. Bununla beraber zaman zaman da kıraatle ilgili rivâyetlere yer vermiş, bazen de Süddî'yi eleştirmekten çekinmemiştir. Tâhâ Sûresinde geçen; (أَكادُ أُخْفِيها)[236] kavliyle ilgili olarak Süddî'nin, "Gökler ve yer halkından kim varsa Allah (c.c.) kıyametin bilgisini ondan gizlemiştir. O, İbn Mes'ûd kıraatinde; (إني أكاد أخفيها من نفسي) '*Neredeyse onu kendimden de gizliyorum.*', bir başka deyişle Allah (c.c.) demek istiyor ki: "Onu mahlukattan gizledim, öyle ki eğer onu kendimden de gizleyebilse idim yapardım." dediğini haber vermektedir.[237]

Başka bir örnek vermek gerekirse; İbn Kesîr, Yûsuf sûresinde geçen;

... يَا بُشْرَى هَذَا غُلامٌ...

"*...Müjde! İşte bir oğlan çocuğu...!*"[238] âyetiyle ilgili olarak da kurrâdan bazılarının bu ifadeyi; (يا بشراي) şeklinde okuduklarını bildirmektedir.[239] Bu âyetin (يَابُشْرَى) kıraati ile okunmasına dair; Süddî, bunun bir adamın ismi olduğu ve bu adama, '*Ey Büşra*' diye seslenildiği şeklinde âyeti tefsir etmiştir. İbn Kesîr ise Süddî'nin yaptığı yorumu eleştirmekte ve şöyle demektedir: "Süddî bunun bir adamın ismi olduğunu iddia etmiştir, kovasını sarkıtan kimse ona seslenmiş bir çocuk bulduğunu bildirmek istemiştir. Süddî'nin bu görüşü gariptir, çünkü bu kıraati bu şekilde İbn Abbas'tan başka tefsir eden olmamıştır."[240] Bir başka deyişle burada

---

[235] Cerrahoğlu, "Süddî", 38/17-18.

[236] Âyetin tamamı şöyledir: إِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَ كَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى / "*Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyamet mutlaka gelecektir.*" Tâhâ 20/15.

[237] Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehu Mine's-Sünneti ve Ayi'l Kurân*, thk. Muhammed İbrâhim el-Hafnavî - Mahmud Hamid Osman (Kâhire, 2002), 16/34; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/376.

[238] Âyetin tamamı şöyledir: وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهٗ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ / "*Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı; "Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!" diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu.*" Yûsuf 12/19.

[239] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Hamza, Kisâî, sonuna izafe yâ'sı eklemeden (يَابُشْرَى) şeklinde, diğerleri ise eliften sonra fethalı bir yâ (ي) ekleyerek (يا بشرايَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/293.

[240] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 13/45; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/376.

kıraat aynı olmakla beraber, İbn Kesîr'in eleştirisi mezkûr kelimenin isim olarak tefsir edilmesinedir.

2.5.3.2. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî

İbn Kesîr, hadis, fıkıh, dil, edebiyat, tarih ve kıraat alanlarında kendi döneminin önde gelen simalarından olan Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dan, tefsirinde birçok konuda nakilde bulunmuştur. Aynı zamanda müellif, kıraat konusunda da çok defa bu âlimin görüşlerine müracaat etmiştir. Kıraat ilmiyle ilgili, ilk eser yazan ve yaklaşık yirmi beş kıraati bu eserinde bir araya getiren ilk âlimin, Ebû Ubeyd el- Kâsım b. Sellâm olduğu söylenmiştir.[241]

İbn Kesîr, İsrâ sûresinde geçen; (أَمَرْنا مُتْرَفِيها)[242] kavlinin okunuşunda kurrânın ihtilaf ettiklerini, bu meyanda (أَمَرْنا)[243] kelimesini bazılarının; (أَمَّرْنا)[244] şeklinde mîm (م) harfinin şeddesi ile okuduklarını, ancak meşhur olan kıraatin şeddesiz kıraat olduğunu bildirmiştir. Ayrıca müellif, bu âyetin anlaşılmasında müfessirlerin de ihtilaf ettiklerini, bazılarının "Varlıkla şımaranlara emrederiz de kader emri uyarınca orada fasıklık ederler."[245] şeklinde mana verdiklerini bildirmiş, İbn Cerîr'in ise âyetin anlamının, "Onları emirler kıldık demek olma ihtimalinin olduğunu"[246] söylemesini eleştirmiş ve bunun ancak (أَمَّرْنا) şeklindeki şeddeli kıraate göre olacağını bildirmiştir.[247]

Ayrıca İbn Kesîr, bir rivâyete göre İbn Abbas'ın; (أَمَّرْنا مُتْرَفِيها فَفَسَقُوا فِيها) kıraatiyle okuduğunu, bu takdirde mananın; "Bir kenti helak etmek istediğimiz zaman, varlıkla şımaranlarına emrederiz de orada fasıklık ederler (sayılarını çoğaltırız.)"[248] demek olduğunu rivâyet etmiştir. Bu şekilde mana verenlerin ise Hz.

---

241 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33-34.

242 Âyetin tamamı şöyledir: وَإِذا أَرَدْنا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنا مُتْرَفِيها فَفَسَقُوا فِيها فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْناها تَدْمِيرًا / "*Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.*" el-İsrâ 17/16.

243 Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Ya'kûb, hemzeyi uzatarak (أَآمَرْنا) şeklinde, diğerleri ise uzatmadan (أَمَرْنا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/306.

244 Kelimenin kıraatiyle ilgili bk. Ebû'l-Feth ʿOsmân İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îdâhi ʿanhâ* (Katar: Vezâratu'l-Evkâf, 1999), 2/17.

245 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 14/530; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/62.

246 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 14/530.

247 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/62.

248 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 14/529; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/62.

Peygamber'in (s.a.v.) "Bir kişinin en hayırlı malı doğurgan tay ile aşılı hurmalığıdır."[249] hadisini delil olarak kullandıklarını, Kâsım b. Sellâm'ın; *Kitabu'l-Garîb*[250] eserinde, bu hadiste geçen (مأمورة) kelimesi hakkında '*nesli çok*' şeklinde mana verdiğini, (سكة مأبورة) kelimesi için de "*hurma ağaçları sırasıdır.*"[251] şeklinde açıklama yaptığını bildirmiştir.

İbn Kesîr, yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazen Kâsım b. Sellâm'dan eser ismi zikrederek nakilde bulunmuştur. Bu eserler arasında, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, *en-Nâsih ve'l-mensûh* kitapları da yer alır. Bazen de müellif, eser ismi zikretmeden rivâyette bulunmuştur. Nahl sûresinde geçen; (لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ) "*Umulur ki teslimiyet gösterirsiniz.*"[252] ifadesiyle ilgili olarak cumhurun, lâm (ل) harfinin kesresi ile (تُسْلِمُونَ) şeklinde okuduklarını ve kıraatin manasının; "İslâm" ile tefsir edildiğini, Kâsım b. Sellâm'ın ise İbn Abbas'ın mezkûr lafzı; (تُسْلَمُونَ) şeklinde lâm (ل) harfinin fethası ile okuduğunu rivâyet ettiğini ve anlamının da "yaralanmadan korunmanız için"[253] demek olduğunu bildirmiştir.

2.5.3.3. Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım el-Cüşemî es-Sicistânî (ö. 255/869)

Kaynaklarda bu zatın, Ya'kûb el-Hadramî, Ma'mer b. Müsennâ, Dûrî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi birçok meşhur âlimden kıraat okuduğu beyan edilmektedir. Ayrıca Kur'ân ilimleri, hadis, Arap dili, fıkıh, tefsir gibi çok çeşitli alanlarda dersler aldığı, kendisine kalan hatırı sayılır bir mirası, ilim yolunda kullanıp, eser yazmak ve öğrenci okutmak üzere harcadığı bildirilmektedir. Başta Müberred (ö. 286/900) ile İbn Düreyd (ö. 321/933) olmak üzere Sükkerî (ö.

---

[249] Hadisin metni şu şekildedir: "خير مال امرئ له مهرة مأمورة، أو سكة مأبورة" Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/170.

[250] Bu eser, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın hadislerde geçen nâdir kelimelere dair kaleme aldığı *Garîbü'l-hadîs* isimli eseridir. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Garîbü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/378-379.

[251] Kâsım b. Sellâm el-Herevî Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref (Kâhire: el-Heiyetu'l-ʿÂmme li-Şuʾûni'l-Matâbiʿ, 1984), 3/366; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/62.

[252] Âyetin tamamı şöyledir: وَاللهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمّا خَلَقَ ظِلالاً وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبالِ أَكْناناً وَجَعَلَ لَكُمْ سَرابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ / "*Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı, dağlarda size sığınaklar yarattı; size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler, mâruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti. İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir.*" en-Nahl 16/81.

[253] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/591.

275/888), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Ebû Dâvûd, Nesâî, Bezzâr (ö. 292/905), İbn Huzeyme (ö. 311/924), Muhammed b. Cerîr et-Taberî, gibi birçok meşhur âlime hocalık yaptığı da haber verilmektedir. Bu âlim hakkında, Basra merkez camisinde altmış yıl imam olarak görev yaptığı ve hiçbir gün kıraat hatası (lahn) yapmadığı da kaydedilmektedir.[254] Ayrıca 50'den fazla eser yazdığı fakat bunların çok azının günümüzde mevcut olduğu bildirilmektedir.[255] İbnü'l-Cezerî, Ebû Hâtim Sicistânî'nin kaleme aldığı *el-Kırâ'ât* isimli eserinde, meşhur yedi kıraate bağlı kaldığını, rivâyet kaynaklarını belirttiğini ve bu eserin; "Basralıların ilim dünyasına karşı övündükleri dört eserden biri"[256] olduğunu bildirmiştir.

İbn Kesîr, zaman zaman tefsirinde bu âlimin görüşlerine yer vermiş, bazı yerlerde güvenilir kaynak olarak göstermiştir. Nahl sûresinde geçen; (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) "*Kur'ân okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*"[257] âyetiyle ilgili olarak, istiâze hakkında bilgi verirken; Kur'ân okumaya başlarken istiâze okumanın manasının, şeytanın okuyucunun okumasını karıştırmaması, anlamasını önlememesi ve onu düşünüp taşınmaktan menetmesi olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda cumhurun; istiâzenin, kıraatten önce olduğuna kâni olduklarını, ancak kıraat imamlarından Hamza ile Ebû Hâtim Sicistânî'nin ise okumadan sonra olduğunu bildirdiklerinin nakledildiğini ve onların gerekçe olarak bu âyeti delil getirdiklerini haber vermiştir. Ancak doğrusunun, cumhurun görüşü olan istiâzenin kıraatten önce yapılmasının olduğunu, çünkü okumadan önce olduğunu gösteren hadislerin açık olduğunu beyan etmiştir.[258]

2.5.3.4. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889)

İbn Kuteybe ismi ile şöhret bulan bu âlimin, Kur'ân ve hadis ilimleri, edebiyat, din, tarih, lügat, fıkıh, kelam ve daha birçok alanda yaklaşık 60 veya 65 eserinin olduğu söylenmektedir. Özellikle Kur'ân'ın gramer, kıraat ve lugat yönlerinin de

---

[254] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/320-321.
[255] Zülfikar Tüccar, "Ebû Hâtim Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/139-141.
[256] Geriye kalan üç eser şunlardır: Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-ʿAyn'ı*, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'ı*, Câhiz'in *Kitâbü'l-Hayevân* eserleri. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/320.
[257] en-Nahl 16/98.
[258] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/602.

incelendiği ve Kur'ân'a yapılan saldırılara cevap verilen *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* isimli eseri meşhurdur.[259] İbn Kuteybe *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde, müstakil başlık ile kıraat farklılıklarını incelemiş, *Garîbü'l-Kur'ân* isimli kitabında ise zaman zaman kıraat farklılıklarına temasta bulunmuştur.[260]

İbn Kesîr, tefsirinde sıklıkla zikrettiği hadislerden birçoğunun senet zincirinde İbn Kuteybe'nin ismini zikretmiş, zaman zaman da kıraatle ilgili konularda ondan nakilde bulunmuştur. İbn Kesîr, Kâfirûn sûresinde geçen; (لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ) "*Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.*"[261] âyetinde; (وَلِيَ دِينِي) şeklinde olması gerekirken, âyet fasılasının nûn (ن) harfi olmasından dolayı, yâ (ي) harfinin hazfedildiğini haber vermektedir. Buna örnek olarak da (فَهُوَ يَهْدِينِ)[262] ve (فَهُوَ يَشْفِينِ)[263] âyetlerinin gösterildiğini bildirmiştir. Ayrıca bu âyetin te'kit (kuvvetlendirme) babından olduğunun nakledildiğini, (فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً) "*Gerçekten zorlukla beraber kolaylık vardır. Süphesiz zorlukla beraber kolaylık vardır.*"[264] âyetleri ile (لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ) "*Muhakkak cehennemi göreceksiniz. Sonra mutlaka onu yakın gözü ile göreceksiniz.*"[265] âyetlerinin de örnek olarak verildiğini ve bunu da Arap dil âlimlerinin, İbn Kuteybe'den naklettiklerini bildirmiştir.[266]

2.5.3.5. Ebû Ca'ferMuhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî

Asıl adı, Muhammed b. Cerîr ve künyesi Ebû Ca'ferolan bu büyük İslâm âlimi, başta rivâyet tefsirlerinin en büyüğü olan *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli eseri olmak üzere hadis, lugat, tarih, fıkıh, kıraat, kelâm ve nahiv ilimlerinde birçok eser kaleme almıştır. Ayrıca mezhep sahibi olan bir âlimdir. Kıraat alanında, *el-Câmiʿ fi'l-kırâ'ât* adında; Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Suriye ve Mısır'daki kurrânın Kur'ân'daki meşhur ve şâz kıraatlerini ve bunların illetlerini anlattığı on sekiz ciltlik eser yazdığı bildirilmektedir. Ayrıca o; tefsirinde de sahih ve şâz olan

---

[259] Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145-149; Hüseyin Varol, "İbn Kuteybe ve Eserleri", *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986), 142-153.

[260] Abdulhamit Birışık, "İbn Kuteybe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/149-150.

[261] el-Kâfirûn 109/6.

[262] eş-Şuarâ 26/78.

[263] eş-Şuarâ 26/80.

[264] el-İnşirâh 94/5-6.

[265] et-Tekâsür 102/6-8.

[266] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 24/704; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/474-477.

birçok kıraati ele almış, birçok kurrâdan bahsetmiş, zaman zaman eleştirip bazen de tercihte bulunmuştur.[267] Ayrıca İbn Kesîr'in tefsirinde en çok başvurduğu âlimlerden birisidir. Genellikle İbn Kesîr, İbn Cerîr ismini kullanarak birçok âyette onun yorumuna başvurmuş, kıraat konusunda da kendisinden çok rivâyet yapmıştır.

İbn Cerîr et-Taberî, bir rivâyette İbn Abbas'ın "Abdestte iki yıkama, iki de mesh vardır."[268] dediğini ve Şa'bî'nin (ö. 104/722)[269] "Cebrâil (a.s.) meshi indirdi."[270] sözünü nakletmektedir. Bu rivâyetleri değerlendiren bazı âlimler; İbn Cerîr'in, ayaklar hususunda farz olanın; yıkanması ile mesh edilmesinden birisi arasında seçme hakkı olduğu görüşünde bulunduğunu iddia etmişlerdir.[271]

İbn Kesîr; İbn Cerîr'in yanlış anlaşıldığını bildirmektedir. Onun tercih ettiği kıraatle ilgili olarak; Şiîlerden kimin, mest üzerine mesh eder gibi ayakları meshetmeyi vacip kılıyorsa sapmış ve saptırmış olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca İbn Cerîr'in; bazı hadislerden dolayı ayakları yıkamayı vacip gördüğünü, bu âyetteki kıraat tercihinden dolayı mesh etmeyi vacip gördüğünü söyleyenlerin, onun mezhebini tam olarak araştırmadığını da iddia etmektedir. İbn Kesîr; onun tefsirdeki sözünün diğer organları değil de ayakları ovuşturmayı vacip kıldığını gösterdiğini, çünkü ayakların yere temasla çamur vs. şeylere bulaşabileceğini, bundan dolayı üzerlerindeki şeyleri ovmayı vacip kıldığını ancak bu sözü mesh şeklinde ifade ettiğini bildirmiştir. Onun sözünü iyice düşünmeyenlerin de onun ayakları yıkamakla, onları mesh etmeyi birleştirdiğini zannettiklerini, bunun içindir ki birçok fakihin bunu müşkül saydıklarını, mesh etmekle yıkamayı birleştirmenin manasının olmadığını, çünkü oradaki meshin de zaten onun içinde olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, kendisinin bu konuda daha dikkatli düşündüğünde, İbn Cerîr'in (وَأَرْجُلَكُمْ) ifadesinde;[272] cer ile meshetmeye, nasb ile de yıkamaya gelen iki kıraati,

---

[267] İsmâil Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDVY, 1993), 7/105-107.
[268] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/48.
[269] Tam künyesi; Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd(illâh) el-Hemdânî eş-Şa'bî olan bu zat, tâbiînden önde gelen hadis âlimidir. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Şa'bî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/217-218.
[270] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/48.
[271] Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 2/22.
[272] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 8/188.

cem‘ etmeye uğraştığını anladığını değerlendirmektedir.[273] İbn Kesîr’e göre; her iki durumda da İbn Cerîr, iki farklı kıraati ayakların yıkanması şeklinde yorumlamaktadır.

[273] İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/48.

2.5.3.6. Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929)

İbn Ebû Dâvûd, birçok temel esere kaynaklık eden, Kur'ân tarihi ve kıraat farklılıkları konusunda, günümüze ulaşan en eski kitap özelliği taşıyan, *Kitâbü'l-Mesâhif* isimli eseriyle meşhurdur. Bu eserde; imam Mushafı ile diğer Mushaflar arasındaki farklılıklar, sahâbî ve tâbiîn kurrâsının farklı kıraatleri, imla açısından Mushafların farklı veya aynı olduğu özellikleri, Mushaf yazımı ile ilgili meselelerde âlimlerden rivâyet edilen fıkhî görüşler de bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı eser, birçok âlimin dikkatini çekmiştir. Doğal olarak İbn Kesîr de tefsirinde bu âlimin görüşlerine başvurmuş ve onun kitabından birçok defa nakiller yapmıştır.

İbn Kesîr, İbn Ebû Dâvûd'un, *Kitâbü'l-Mesâhif*' isimli kitabından, tefsirine zeyl olarak yazdığı *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserinde, birçok konuda rivâyetler nakletmiştir. Hatta bazı görüşlerini eleştirmiş ve çoğu kez de tasdik etmiştir. Hz. Ömer'in: "Bizim bu Mushaflarımızı Kureyşli ve Sakifli gençler dışında kimse yazmasın."[274] dediğini, İbn Ebû Dâvûd'dan naklederek bildirmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin: "Mushaflar konusunda ecrin en büyüğünü Hz. Ebû Bekir kazanmıştır. Çünkü Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ı iki kapağın içinde (kitap şeklinde) birleştirenlerin birincisidir."[275] sözünü de *Kitâbü'l-Mesâhif*' isimli eserden nakletmiştir. Bu rivâyetlere karşılık İbn Kesîr; İbn Ebî Dâvûd'un, Hasan-ı Basrî'den naklettiği "Hz. Ömer'in Kur'ân'ı ilk cem' eden kişi"[276] olduğu şeklindeki rivâyeti hakkında ise senedinde kopukluk olduğu ve Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ömer ile bir araya gelmediğini bildirerek reddetmiştir.[277]

2.5.3.7. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1002)

Onuncu asırda yetişen en önemli dil bilginlerinden kabul edilen İbn Cinnî'nin, Arap dilinde kelimelerin nasıl türediği ve kelimelerin birbirleriyle ilişkisini inceleme konusu yaparak, Arap dili etimolojisinin temellerini atan bilim adamı olduğu kabul

---

[274] "لا يملينَّ فى مصاحفنا هذه إلا غلمان قريش أو غلمان ثقيف" Bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 11; İbn Kesîr, *Fezâil*, 51.

[275] "أعظم الناس أجرًا في المصاحف أبو بكر، إن أبا بكر كان أول من جمع القرآن بين اللوحين" Bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 5.

[276] İbn Kesîr, *Fezâil*, 51.

[277] İbn Kesîr, *Fezâil*, 51.

edilmektedir. Aynı zamanda, nahiv âlimlerinin meşhurlarından sayılan Ebû Ali el-Fârisî'nin öğrencisidir. İbn Cinnî'nin, birçok ilim dalında elliden fazla eser yazmasının yanında, kıraat âlimi İbn Mücâhid'in *el-Kırâ'âtü'ş-şâzze* eserindeki şâz kıraatleri, i'rab ve gramer açısından inceleme konusu yaptığı, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-îzâh ʿanhâ* isimli eseri kıraat ilmi açısından oldukça önemlidir.[278] İbn Cinnî, şâz kabul edilen kıraatleri dil bilimi yönünden inceleme konusu yaparak, bu kıraatlerin aslında sahih ve kuvvetli olduklarını ispat etmek ve şâz kıraatlere ön yargılı bakışın önüne geçmek amacıyla bu eseri yazdığını ve şâz kıraatleri delilleriyle savunmak için bu çalışmayı yaptığını, yazdığı eserin ön sözünde bildirmektedir.[279]

İbn Kesîr, tefsirinde bu âlimin de görüşlerinden istifade etmiş ve ondan nakiller yapmıştır. Mesela İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

إِنَّ اللهَ لا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً ما بَعُوضَةً فَما فَوْقَها...

"*Allah bir sivrisinek olsun ve daha üstünde olsun herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez...*"[280] âyetindeki (بَعُوضَةً) ifadesiyle alakalı olarak; (بَعُوضَةً) kavlinin, harfi cerin hazfi ile mansûb olmasının da câiz olduğunu beyan etmiştir. Bu durumda, kelamın takdirinin de şöyle olacağını; (إن الله لا يستحيي أن يضرب مثلا ما بين بعوضة إلى ما فوقها)[281] bildirmiş, Kisâî ile Ferrâ'nın da bunu tercih ettiklerini, Dahhâk b. Müzâhim ile İbrâhim b. Abele'nin (ö. 152/769) mezkûr lafzı ref' ile "بَعُوضَةٌ" şeklinde kıraat ettiklerini, İbn Cinnî'nin ise bu kelimeyle ilgili olarak; "Bu kelimenin, mâ (ما) ifadesine sıla olduğunu, âid zamirinin de hazfedildiğini, tıpkı; (تَماماً عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ)[282] âyetinde olduğu gibi ki bunun da (على الذي هو أحسن) demek gibi olduğu"[283] şeklindeki yorumunu bildirmektedir.[284]

---

[278] Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDVY, 1999), 19/397-400.
[279] Ebû'l-Feth İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îdâhi ʿanhâ* (Katar: Vezâratu'l-Evkâf, 1999), 1/11.
[280] el-Bakara 2/26.
[281] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/429; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 1/243; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/206.
[282] el-En'âm 6/154.
[283] Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, ed. Muhammed Ali en-Neccâr (Kâhire: Dârü'l-Hilâl, 1952), 1/321.
[284] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/206.

2.5.3.8. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye b. Fûrek el-İsfahânî (ö. 410/1020)

Bazı kaynaklarda İbn Merdûye ismiyle geçen ve kendisiyle aynı ismi taşıyan torunuyla karışıklığa sebep olmaması için İbn Merdûye el-Kebîr lakabıyla anılan bu zat, hadis hâfızı, tefsir, tarih ve coğrafya gibi değişik ilim dallarında eserler bırakan çok yönlü bir âlimdir. İbn Merdûye'nin sikâ bir râvi olmasının yanında, kuvvetli hâfızaya sahip olduğu için yaşlandığı zaman âmâ olduğu halde, öğrencilerine ezberden hadis imlâ ettirdiği kaynaklarda bildirilmiştir. Daha çok hadis yönü ağır basan İbn Merdûye'nin, *Kitâbü't-Tefsîr* isimli yedi ciltlik bir eseri olduğu ve kendisinden sonra gelen âlimlere kaynaklık ettiği de bildirilmektedir.[285]

Tefsirinde, kendisinden çoğu hadis rivâyeti ile ilgili olan, birçok nakilde bulunan İbn Kesîr, çok nadir de olsa kıraatla ilgili bazı rivâyetlerine yer vermiştir. İbn Kesîr, A'raf sûresinde geçen; (فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكاًّ) "*Rabbi, o dağa tecelli edince onu paramparça etti*."[286] âyeti ile ilgili olarak; İkrime'nin (جَعَلَهُ دَكًّا) (*dağı paramparça etti*) kavli hakkında; (نظر الله إلى الجبل، فصار صحراء ترابًا) "Allah dağa baktı, dağ çöl haline geldi, toprak oldu." dediğini ve bazı kurrânın da âyeti bu şekilde okuduklarını bildirmiştir. İbn Kesîr, bu konuda İbn Merdûye'nin merfû' bir hadis rivâyet ettiğini haber vermiştir.[287] Ayrıca bazı kurrânın; (دَكاًّ) kelimesini (دَكَّاءَ) şeklinde hemze ile okudukları da bildirilmiştir.[288]

2.5.3.9. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilberrr en-Nemerî (ö. 463/1071)

Endülüs topraklarında yetişen, İslâmî ilimler yanında, coğrafya, tıp, matematik, astroloji gibi birçok farklı konuda eserler yazmış, aynı zamanda birçok öğrenci yetiştirmiş olan İbn Abdülberr en-Nemerî, Kur'ân ve kıraat ilimlerine ait de önemli eserleri bulunan bir âlimdir. İbn Abdülberr, Endülüs'te sahip olduğu bu şöhret

---

[285] Abdulkadir Şenel, "İbn Merdûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/184-185.
[286] el-A'raf 7/143.
[287] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/471.
[288] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 10/430; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/471; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/271-272.

vesilesiyle, ilim meclislerine katılan devlet idarecilerinin vasıtasıyla, Endülüs'te bulunan ilmi hazineye ulaşmış ve kıraat ilmine ait eserleri de bu sayede yazmıştır.[289]

İbn Kesîr de tefsirinde bu meşhur âlimden rivâyetlerde bulunmuş, zaman zaman da ağır bir şekilde eleştirmiştir. İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ

"*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun.*"[290] âyetinin Hz. Âişe ve Hz. Hafsa Mushaflarında; (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى وهي صلاة العصر) şeklinde yazıldığını rivâyet etmektedir.[291] Burada zikredilen orta namazın hangi namaz olduğu konusu, İslâm âlimleri tarafından çok farklı şekillerde yorumlanmıştır. İbn Kesîr, bu görüş sahiplerinden bazılarının da "Orta namaz beş vakit namazların toplamıdır."[292] dediklerini, bunu İbn Ebû Hâtim'in, İbn Ömer'den rivâyet ettiğini, fakat bu görüşün sahihliğinde itiraz olduğunu bildirmektedir. İbn Kesîr, bu görüşü savunanlardan birisinin de İbn Abdülberr olduğunu bildirmekte ve şöyle demektedir: "Ne tuhaftır ki Maveraünnehr'in imamı olan Şeyh Ebu Ömer b. Abdülberr bunu tercih etmiştir ki onun büyük hatalarından biridir. Çünkü o kadar bilgisine, ezberine rağmen, hakkında ne kitap ne sünnet ne eserden bir delil sabit olmayan şeyi tercih etmiştir."[293]

2.5.3.10. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî

Meʿâlimü't-tenzîl adlı eseri ile İslâm dünyasında tanınan Begavî'nin, aynı zamanda iyi bir muhaddis olması, kendisinden önceki tefsirlerde bulunan zayıf ve uydurma rivâyetleri ayıklayıp, tenkit etmesi sebebiyle, yazdığı tefsirine ilim çevrelerinde ayrı bir önem atfedilmiştir. Ayrıca Kur'ân ve sünnetin yaygınlaşmasındaki gayretleri sebebiyle kendisine Muhyissünne (sünneti canlandıran) ve Rüknüddin (dinin dayanağı) lakapları verilmesi de önemli bir âlim

---

289 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'* (Kâhire: Dâru'l- Hadîs, 2006), 18/153-163; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 8/240; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA* (İstanbul: TDVY, 1999), 19/269-272.

290 el-Bakara 2/238.

291 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 4/364; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/651-652.

292 Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 3/210; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/653.

293 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/653.

olduğunu göstermektedir.[294] Özellikle tefsirinde; kıraatlerle ilgili rivâyet aldığı kişileri belirtmesi ve bu rivâyetleri isnadlarıyla zikretmesi, kıraat vecihlerinin izahına geniş şekilde yer verilmesi ve şâz kıraatlerin zikredilmesi de eserin kıraat ilmi açısından önemini ortaya koymaktadır.[295]

İbn Kesîr de Begavî'nin bu kıymetli eserinden istifade etmiş, âyetleri tefsir ederken başvurduğu gibi, zaman zaman da kıraatle ilgili konularda, Begavî'den nakilde bulunmuştur. İbn Kesîr, Cin sûresindeki;

لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالاتِ رَبِّهِمْ...

"Tâ ki peygamberlerin, Rablerinden gelen mesajları eksiksiz olarak ve hiçbir değişikliğe maruz kalmadan tebliğ ettiklerini Allah kesin bir şekilde ortaya koysun...[296] âyetinde geçen; (لِيَعْلَمَ)[297] kelimesini Begavî'den rivâyetle, cumhur kurrânın kıraatinden farklı olarak, kıraat imamlarından Ya'kûb'un bu kelimeyi damme ile; (لِيُعْلَمَ) şeklinde meçhûl olarak okuduğunu bildirmektedir. Bu durumda âyetin anlamı; "Peygamberlerin tebliğ ettiğinin, insanlar tarafından bilinmesi için"[298] şeklinde olmaktadır.

2.5.3.11. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî

Kaynaklarda hadis, tefsir, kelâm, fıkıh gibi birçok ilimde, muazzam bir ilmî derinliğe sahip olduğu bildirilen Zemahşerî, hassaten Arap dilinde otorite kabul edilmiş, Arap asıllı olmadığı halde, *şeyhü'l-Arabiyye* şeklinde nitelendirildiği bildirilmiştir. Tam adı; *el-Keşşâf ʿan hakâ'ikı gavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* olan meşhur tefsirinde müfessirin, Kur'ân'ı lugat, nahiv ve belâgat inceliklerine göre tefsir etmesi, Kur'ân'ın i'câz üstünlüğünü meydana çıkarmaktadır.

---

[294] Mevlüt Güngör, "Begavî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/340-341.

[295] Saffet Bakırcı, "Meʿâlimü't-Tenzîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/203-204.

[296] Âyetin tamamı şöyledir: لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا / "*Tâ ki peygamberlerin, Rablerinden gelen mesajları eksiksiz olarak ve hiçbir değişikliğe maruz kalmadan tebliğ ettiklerini Allah kesin bir şekilde ortaya koysun. Zâten Allah, onların nezdinde olup bitenleri ilmiyle çepeçevre kuşatmıştır ve her şeyi tek tek kaydettirip korumaktadır.*" el-Cin 72/28.

[297] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/392.

[298] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 23/355; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 19/30; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/248.

Ayrıca onun edebî üstünlük ve nazım güzellikleriyle anlatılması yönünden kendisinden sonra gelen tefsirleri etkilediği de bildirilmektedir.[299] Bununla beraber tefsirinde, sûrelerin faziletleriyle ilgili olarak, zayıf ve uydurma haberleri kullandığı, kıraat farklılıklarına tefsirinde yer verdiği halde, kıraatleri tercih etme hususunda sahih olmalarını bir kenara bırakarak, Kur'ân'ın üslûbuna ve dilsel kâidelere uygunluğuna göre hareket ettiği, ayrıca mu'tezilî olduğu ve eserini bu îtikat üzere kaleme aldığı gibi konularda, kendisinden sonra gelen ilim çevreleri tarafından eleştirildiği de bildirilmektedir.[300]

İbn Kesîr, tefsirinde Zemahşerî'den birçok konuda istifade ettiği gibi, bazen de onun kıraate dair yorumlarına yer vermiştir. İbn Kesîr; Fâtiha sûresinde geçen, (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) âyetindeki (مَالِكِ)[301] lafzını, kurrânın çoğunluğunun; (مَالِكِ) şeklinde okuduğunu, diğer bazılarının da (مَلِكِ) şeklinde okuduklarını bildirmiş ve her iki kıraatin de sağlam ve yedi kıraat içinde mütevâtir olduğunu haber vermiştir.[302] İbn Kesîr; (رجح الزمخشري ملك) ifadesiyle Zemahşerî'nin bu kıraatlerden (مَلِكِ) şeklindeki kıraati tercih ettiğini, Zemahşerî'nin bu kıraati tercih etmesine gerekçe olarak da bu okuyuşun, Harameyn ehlinin kıraati olduğunu söylediğini bildirmektedir.[303]

Ayrıca İbn Kesîr; Fâtiha sûresininde geçen (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلا الضَّالِّينَ) âyetindeki (غَيْرِ)[304] kelimesi ile ilgili olarak, Zemahşerî'ye dayandırdığı rivâyette; (وقرئ بالنصب على الحال، وهي قراءة رسول الله ﷺ وعمر بن الخطاب) ifadesiyle (غَيْرِ) kelimesinin hâl olarak nasb ile okunduğunu ve bu kıraatin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Ömer b. Hattâb'ın kıraati olduğunu bildirmiştir.[305] Bir başka deyişle cumhur kurrânın; (غَيْرِ)

---

[299] Ali Özek, "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/329-330.

[300] Mustafa Öztürk- M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238.

[301] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef, elif ile uzatarak (مَالِكِ) şeklinde okumuşlardır. Diğer kurra ise elifsiz (مَلِكِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48.

[302] Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmızi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 1/11-12; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/133.

[303] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/133.

[304] Mezkûr ifadeyi Hz. Ömer'in merfu (غَيْرُ الْمَغْضُوبُ) şeklinde okuduğu bildirilmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/49.

[305] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/183; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/11-12; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/133.

kelimesini sıfat olarak cer ile okuduğunu, fakat buna mukabil Hz. Ömer'in kıraatinde, hâl olarak nasb ile (غَيْرَ) şeklinde olduğunu bildirmektedir.[306]

2.5.3.12. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147)

Bu âlime, büyük dedesine nispetle, İbn Atıyye lakabı verilmiş ve bu isimle tanınmıştır. Yazdığı *el-Muharrerü'l-vecîz* isimli tefsiriyle şöhrete kavuşan İbn Atıyye, bu eseriyle; tefsir, hadis, kıraat, kelâm, Arap dili, fıkıh ve tarih dallarındaki yetkinliğini ortaya koymuş, kendisinden sonra gelen âlimler tarafından çokça methedilmiştir. Bu âlim hakkında İbn Haldûn; bu müfessirin, kendisine ulaşan tefsir mirasını özümsediği ve doğruya ulaşmada en isabetli görüşler ortaya koyduğu, şeklinde müfessirliğini övmüştür.[307] Eserinde kıraat farklılıkları ve cümle tahlillerine oldukça geniş yer veren bu müfessiri Süyûtî; *kıdvetü'l-müfessirîn* (müfessirlerin önderi) şeklinde övmüş, yazdığını eserin Arap diline uygunluğu ve başkaca ilim dallarındaki üstünlüğünün en büyük delili olduğunu bildirmiştir.[308]

İbn Kesîr, bu meşhur âlime tefsirinde yer vermiş, bazı kıraat konularında onun görüşünü tercih etmiştir. Fâtiha sûresini besmele ile vasletme konusunda; cumhur kurrânın, mîm (م) harfinin kesresi ile (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) şeklinde okuduklarını bildirmiştir. İbn Kesîr, Kisâî'ye dayandırdığı bir rivâyette; Araplardan bazılarının, mîm (م) harfinin fethası ile (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)[309] şeklinde okuduklarını beyan etmiştir. Ayrıca bu görüş sahiplerinin; (الْحَمْدُ) lafzının başındaki hemzenin harekesini, sakin kıldıkları mîm (م) harfine naklettiklerini ve aynı zamanda onların buna örnek olarak Âl-i İmrân sûresinin başındaki âyetlerde geçen; (الم اللَّهُ لا إِلَهَ إِلا هُوَ)[310] kavlini de böyle okuduklarını haber vermektedir. Bu kıraat konusunda İbn Atıyye'nin "Benim bildiğim kurrâdan hiçbiri böyle okumamıştır."[311] dediğini bildirmektedir. Bu örnekte İbn Kesîr, cumhurun kıraatini desteklemek ve

---

306 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/54.
307 Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn* (Kâhire, 1401), 3/998.
308 Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire, 1976), 60-61.
309 el-Fâtiha 1/1.
310 Âl-i İmrân 3/1-2.
311 Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿazîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed (Beyrût, 1422), 1/396; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/127.

diğer kıraatin şâz olduğunu ispat etmek için İbn Atıyye'nin görüşünü referans almaktadır.

2.5.3.13. Ebû Abdillah (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210)

Kaynaklarda; üstün zekâsının, güçlü hâfızasının ve etkili hitâbetinin olduğu şeklinde vasıflarla tanıtılan Fahreddin er-Râzî'nin; Arap dili, tefsir, kelâm, fıkıh, mantık, tıp, astronomi, matematik, felsefe gibi birçok ilim dalında, yaşadığı çağda otorite kabul edildiği beyan edilmektedir. Ayrıca kendisinden sonraki zamanlarda da yazdığı eserlerle, adından söz ettiren çok yönlü bir ilim adamı olduğu bildirilmektedir.[312] Fahreddin er-Râzî, aklî prensipler ve istidlâl yolları ışığında Kur'ân'ı savunmak ve İslâm inanç delillerini güçlendirmek maksadıyla, *Mefâtîhu'l-gayb* isimli tefsirini yazdığını bildirmiş ve bir âyeti tefsir ederken genellikle diğer âyetlerle ilişkisini ortaya koyarak, âyetin kıraat yönünden tahlilini yaparak tefsir etme yoluna gitmiştir.[313]

Sahih ve meşhur kıraatlerin, dilsel yönden doğruluğunu ispat etmek gayesiyle Arap dilinden ve şiirinden istişhatta bulunmuş, bazı kıraat vecihleri arasında tercihler yapmış ve bu tercihleri yaparken, âyetlerin ve sûrelerin münasebetine ve insicama son derece dikkat etmiştir.[314]

İbn Kesîr, tefsirinde bu âlimden istifade etmiş, çok nadir de olsa kıraat konusunda onun tercihlerini zikretmiştir. İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen; (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً) "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*"[315] âyetini kurrâdan bazılarının; fâ (ف) harfini, kâf (ق) harfine çevirerek (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيقَةً) şeklinde okuduklarını ve bu kıraatin şâz olduğunu bildirdikten sonra, sözlerini desteklemek için Zemahşerî ve diğer bazı âlimlerle beraber, Fahreddin er-Râzî'nin de tefsirinde

---

[312] Yûsuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89-95.
[313] Lütfullah Cebeci, "Mefâtîhu'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/348-350.
[314] Mehmet Adıgüzel, *Kıraatlar Açısından Fahruddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîr'i* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 446-448.
[315] el-Bakara 2/30.

bu şekilde bildirdiğini haber vermektedir.[316] Bu örnekte İbn Kesîr'in Fahreddin er-Râzî'nin görüşlerine değer verdiği ve onu kaynak olarak gösterdiği anlaşılmaktadır.

2.5.3.14. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî

Verdiği eserlerle, çok iyi bir eğitim aldığı anlaşılan Kurtubî; Kurtuba'da yetişen, tefsir, hadis, kıraat ve fıkıh alanında kendisinden sonra gelen âlimler tarafından övülen bir İslâm âlimidir.[317] Kurtubî, tam ismi; *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân* olan, genelde *Tefsîrü'l-Kurtubî* olarak tanınan ve gâyet geniş hacimli olan eserinde, bilhassa kıraat farklılıkları, esbâb-ı nüzûl, dil bilimi ve fıkıh konularında kapsamlı açıklamalar yapmış ve birçok nakilde bulunmuştur.[318]

İbn Kesîr de Kurtubî tefsirinden birçok nakiller yapmış ve bu âlimin görüşlerine değer vermiştir. Kıraat ilmi özelinde de İbn Kesîr'in Kurtubî'den çokça rivâyette bulunduğu görülmektedir. İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen; (وَما أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ)[319] ifadesiyle ilgili olarak, Kurtubî'nin İbn Abbas, Abdurrahman b. Ebzâ el-Huzâî (ö. 70/689) ve Hasan-ı Basrî'nin bu âyeti lâm (ل) harfinin kesresi ile (وما أُنْزِلَ عَلَى الْمَلِكَيْنِ) şeklinde okuduklarını rivâyet ettiğini bildirmiştir. Bu kıraate göre; "Melek" kelimesi "Melik" olarak okunmaktadır. O iki melik de Dâvûd ile Süleyman'dır. Ayrıca İbn Kesîr, Kurtubî'nin bu kıraati şöyle yorumladığını bildirmiştir: "Bu kıraate göre mâ (ما) edatı olumsuzluk içindir."[320] İbn Kesîr bu bilgilere ilave olarak, bu konuda başkalarının da (يُعَلِّمُونَ النّاسَ السِّحْرَ) kavli üzerinde

---

[316] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/124; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)* (Beyrût: Daru İhyâi't-Türâs, 1999), 2/389; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/216.

[317] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/336; Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/455-457.

[318] Muhammed Coşkun, "el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 7/100-101.

[319] Âyet şöyledir: وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمٰنَۚ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَۚ / "*Onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil'de iki meleğe, Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlardı...*" el-Bakara 2/102.

[320] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 2/50; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/351.

durulması gerektiğine ve mâ (ما) edatının olumsuzluk edatı olduğuna kail olduklarını bildirmiştir.[321]

2.6. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'in Sonraki Eserlere Etkisi

İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eseri, yazıldığı dönemden başlayarak daha sonraki eserleri etkilemiş ve ilim çevrelerince dikkate alınmış bir tefsirdir. Sonra gelen bazı müfessirler İbn Kesîr'in kıraat yaklaşımını metot olarak benimsemiş, lafzî aktarımlarında zaman zaman ondan doğrudan yararlanmış, bazen de onun yolunu izleyerek kıraatleri tefsirde bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle İbn Kesîr'in ferş kıraatlere ağırlık vermesi, nahiv-sarf temelli açıklamalar yapması ve bazı şâz kıraatleri de anlamı zenginleştirmek adına kullanması bazı müfessirler tarafından metot olarak benimsenmiştir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'in etkilediği müfessirlerden bazıları şunlardır:

[321] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân,* 2/50-51; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 1/351.

2.6.1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San‘ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834)

Çok yönlü İslâm âlimi ve müctehid olarak kabul edilen Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* adlı tefsirinde kıraat farklılıklarına yer verirken İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserinden hem lafzen hem de yaklaşımsal olarak istifade etmiştir. Şevkânî, İbn Kesîr'in yöntemine benzer şekilde rivâyet zincirine değil, meşhur kıraat vecihlerinin lafzî ve anlam yönünden tefsire etkisine odaklanmıştır.

İbn Kesîr gibi Şevkânî de ferş kıraatler üzerinde durmuştur. Usûl yönünden kıraat konularına (med, imâle, idğam vs.) neredeyse hiç yer vermeden, lafızlardaki farklılığın mana değişimine etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca farklı kıraatlerin anlam üzerindeki etkisini nahiv ve sarf kuralları çerçevesinde değerlendirmiştir. Şevkânî de şâz kıraatleri tefsire katkı sağlayan rivâyetler olarak kullanmıştır ve bazı kıraat vecihlerini doğrudan İbn Kesîr'in naklettiği şekilde, isim zikretmeden özetlemiştir.[322]

Mâide sûresi 112. âyetindeki (هل يستطيع ربك) ifadesinde İbn Kesîr'in (يَسْتَطِيعُ) fiilinin farklı kıraatlerde fâilin Havarîler mi yoksa Hz. Îsâ mı olduğu yönünde değiştiğini belirttiği ve her iki okunuşu da dil ve anlam açısından açıkladığı gibi, Şevkânî de bu vecihlere yer vermiş; fâilin kim olduğuna dair farklı kıraatlerin anlam farkını ele almıştır.[323]

2.6.2. Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî (ö. 1307/1890)

Hindistanlı âlim olan Sıddîk Hasan Han, İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı tefsirinden alıntılar yaptığı ve rivâyetlerle desteklediği Fethu'l-Beyân isimli eserinde; kıraat farklılıklarını İbn Kesîr'in çizgisinde işlemiştir. İbn Kesîr gibi Sıddîk Hasan Han'da tefsirinde, meşhur kıraat imamlarının rivâyetlerine yer vermiş, farklı kıraatleri lafız, nahiv ve anlam açısından değerlendirmiş ve kıraatleri yalnızca tefsire etkisi olduğu ölçüde zikretmiştir. Sıddîk Hasan Han'ın, birçok âyeti yorumlarken İbn Kesîr'in görüşlerini doğrudan aldığı, ferş kıraatlere, bir başka deyişle lafız bazlı ve

---

[322] Eyyüp Said Kaya- Nail Okuyucu, "Şevkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

[323] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/225; Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr,* 2/105.

manaya etki eden kıraat farklılıklarına ağırlık verdiği ve imâle, med, idğam gibi usûlî kıraat meselelerine ise neredeyse hiç temas etmediği görülmektedir.[324]

Örneğin, İbn Kesîr'in de benimsediği metot ile Nisâ sûresi 1. âyetinde bulunan (تَسَّاءَلُون) kelimesindeki şeddeli sîn (س) harfinin bazı kıraatlerde hafifletilmesi gibi vecihleri değerlendirirken hem anlam hem de Arap diline uygunluk açısından açıklamalar yapmıştır.[325]

2.6.3. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)

Hak Dini Kur'ân Dili adlı tefsiriyle tanınan ve son devir din âlimlerinden olan Elmalılı Muhammed Hamdi tefsirinde kıraat farklılıklarına yer verirken, klasik tefsir kaynaklarından olduğu gibi İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserinden de doğrudan ve dolaylı biçimde faydalanmıştır. Elmalılı, İbn Kesîr gibi, mana açısından tefsire katkı sağlayan kıraat farklarını metnine almış ve İbn Kesîr'in kıraat farklılıklarını seçmeci ve anlam merkezli ele alma yöntemini benimsemiştir.[326]

Elmalılı, kıraat vecihleri aktarırken doğrudan kaynak zikretmezse de İbn Kesîr'in değerlendirmelerine yakın yorumlar yapmış ve şâz kıraatleri naklederken bunların kıraat olarak değil, lügat vecihleri ya da rivâyetler olarak görülebileceğini belirtmiştir. Elmalılı da zaman zaman şâz kıraatlerden bahsederken bunları sınırlı biçimde, anlam zenginliği ya da rivâyet bilgisi çerçevesinde değerlendirmiş asla asli kıraat mertebesine çıkarmamıştır. Örneğin, Fâtiha sûresi 3. âyetinde geçen (مالك يوم الدين) "mâlik" ve "melik" kıraatleri arasında yaptığı anlam farkı açıklamasında, gramer temelli bir ayrım sunmaktadır. Bu yorum, İbn Kesîr'in de aynı âyetteki kıraat farklılığını siyâk ve semantik bütünlük açısından açıklamasına çok benzemektedir.[327]

Çalışmamızın birinci bölümünde; müfessiri ve ilmî donanımını anlamak açısından, İbn Kesîr'in yaşadığı dönemi, ders aldığı hocalarını, ilminden istifade

---

[324] Abdulhamit Birışık- A. Cüneyt Eren, "Sıddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

[325] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/206; Hasan b. Alî Sıddîk Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 3/10.

[326] Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

[327] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/133; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2018), 1/42-43.

eden öğrencilerini, çeşitli ilim dallarında kaleme aldığı eserlerini ve özellikle çalışmamızın kaynağını teşkil eden *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserini inceleme konusu yaptık. Tefsirinde takip ettiği yöntemini, yararlandığı kaynakları ve özel olarak kıraat kaynaklarını ele almaya çalıştık.

Genel olarak İbn Kesîr'in istifade ettiği kaynaklara bakıldığında, onun çok zengin kaynak birikiminden istifade ettiği görülmektedir. Özellikle kullandığı kaynaklarda rivâyetleri olduğu gibi almak yerine, onları inceleme konusu yaptığı ve sahih olduğuna inandığı rivâyetlere, eserinde yer verdiği anlaşılmaktadır. İbn Kesîr'in naklettiği rivâyetlerde, özellikle ulaşabileceği en erken dönemlerden nakiller yapmaya gayret ettiği görülmektedir. Ayrıca Taberî ve Kurtubî başta olmak üzere görüşlerine itibar ettiği müfessirlerin rivâyetlerini aynen aldığı ve lüzum olmadıkça değerlendirme yapmadığı da tespit edilmektedir.

3. İBN KESÎR'İN KUR'ÂN TARİHİ VE KIRAAT MESELESİ

Birinci bölümde, İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* kitabının tanıtıldığı kısımda, İbn Kesîr'in bu eserini tefsirinin sonuna bir zeyl ilavesi olarak yazdığını belirtmiştik. Bu bölümde ise müellifin yazdığı zeylinde bulunan, özellikle Kur'ân tarihi ve kıraat meseleleri konularını inceleme konusu yapacağız. Fezâil'ül-Kur'ân (Kur'ân'ın faziletleri) tabiri, "Kur'ân'da yer alan sûrelerin ve bir kısım âyetlerin rivâyetlere özellikle de Hz. Peygamber'den nakledildiği ileri sürülen hadîslere dayanarak ortaya konan faziletler, üstünlüklerdir."[328] şeklinde tarif edilmiştir. İbn Kesîr, müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde adet olduğu üzere muhtelif kaynaklardan fezâilü'l-Kur'ân'a dair rivâyetleri toplamak yerine, diğer kaynaklarda geçen fezâilü'l-Kur'ân rivâyetlerine, Buhârî'nin *Fezâili'l-Kur'ân* kitabını şerh etmek maksadıyla, konunun anlaşılmasını sağlayacak oranda yer vermiştir. Bununla birlikte, müstakil fezâilü'l-Kur'ân literatürüne ait eserlerde nakledilen rivâyetlerle ilgili, çok yoğun sıhhat değerlendirmeleri bulunmamaktadır. Ancak İbn Kesîr, çalışmasında Buhârî rivâyetleri için çok fazla olmasa da naklettiği diğer rivâyetlere dair detaylı sıhhat değerlendirmelerinde bulunmuştur. Bu özelliğiyle İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* eseri, müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinden ayrılmaktadır.[329] Bununla birlikte İbn Kesîr, bazı durumlarda ise tefsirindeki sûre veya âyetlerdeki yaptığı açıklamalarına yönlendirme yapmıştır.[330]

Ayrıca müellif; Buhârî'nin *Fezâilü'l-Kur'ân* bölümüne ilave olarak; Kur'ân-ı Kerîm'in ve Kur'ân ehlinin faziletleri bölümüyle, Kur'ân'ın okunması, ezberlenmesi, unutmanın engellenmesi ve şeytanın uzaklaştırılması konusunda rivâyet edilen duâlara yer verdiği hadislerin toplandığı iki bölüm daha eklemiştir.

İbn Kesîr, bu zeylinde Buhârî'nin *Fezâili'l-Kur'ân* bölümünde yer alan 37 ayrı bâb ve tekrarlarıyla birlikte 84 adet hadîsi sıralayarak derlemiş, Buhârî'den gelen

---

[328] Muhsin Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2009), 67.

[329] Sâliha Türcan, "Fezâilü'l-Kur'ân Rivâyetlerinin Kullanımında Farklı Bir Yaklaşım: İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ı", *Kocatepe İslâmi İlimler Dergisi*, (Haziran 2021), 61-81.

[330] Bu duruma örnek; Fâtiha, Bakara, Kehf, Fetih, İhlâs ve Muavvizât sûrelerini tefsir ederken verdiği bazı Kur'ân tarihi bilgilerine "*İlgili sûrede açıkladım, detaylı bilgi için bakabilirsiniz*." tarzındaki yönlendirmelerdir.

rivâyetler yanında, Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından da eserine yeri geldikçe almıştır.

İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* isimli eserinde, yazdığı tefsirde olduğu üzere, zaman zaman zayıf hadislere ve hatta bazı durumlarda uydurma hadislere başvurduğu, bu konuda müellifin bazen yorum yapmadığı, bazen de açıklamada bulunduğu söylenmiştir. Uydurma hadisler konusunda genellikle değerlendirmede bulunduğu, bazen de tahkîk edemediği durumların olduğu iddia edilmiştir.[331]

İbn Kesîr'in rivayetleri titizlikle tahkik ederek tefsirinde yer verdiği Kur'an tarihi ve kıraatle ilgili konular, kıraat ilmi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, İbn Kesîr'in bu değerli ilmî mirasını kıraat ilmi perspektifinden analiz ederek güncel literatüre kazandırmaktır. İbn Kesîr'in tefsirine eklediği *Fezâilü'l-Kur'ân* bölümünün kıraat ilmi açısından incelenmesi sonucunda şu konular öne çıkmaktadır:

3.1. Kur'ân'ın Vahyedilmesi

Allah'ın (c.c.) yarattıklarına emir ve yasakları ulaştırması; Şûrâ sûresinde ifade buyrulduğu üzere, vahiy, perde gerisinden konuşma ve elçi vasıtasıyla iletme şekillerinde olmuştur.[332] Hz. Cebrâil'in (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) getirdiği vahyin, diğer peygamberlerden farklı olarak tek seferde değil, zihin ve kalbine iyice yerleşmesi için apaçık okunarak parça parça belletilmesi şeklinde olduğunu Kur'ân-ı Kerîm bildirmiştir.[333] Hz. Peygamber (s.a.v.), inen vahyi unutma endişesi ile telaşla tekrarlamaya başladığında, vahiy bitmeden tekrarlamaya başlamaması konusunda uyarılmıştır. Allah (c.c.) tarafından Kur'ân'ın, Resûl'ünün zihnine yerleştirileceği bildirilmiştir.[334] Diğer peygamberlere verilmeyen ve sadece Hz. Muhammed'e (s.a.v.) nasip olan, Hz. Cebrâil'in (a.s.) her ramazan ayında inen âyetlerin, Hz. Muhammed'le (s.a.v.) karşılıklı okunması lütfu (Arza) verilmiştir. Her sene bir kere gerçekleşen bu mukabele işi, Resûlullah'ın (s.a.v.) ömrünün son ramazanında iki

---

[331] Geniş bilgi için Bk. Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, çev. Savaş Kocabaş (İstanbul: Polen Yayınları, 2010), 1/14.
[332] eş-Şûrâ 42/51.
[333] el-Furkân 25/32.
[334] el-Kıyâmet 75/16-19.

kere yapılmıştı. "Son Arza" denilen bu mukabele, Kureyş lehçesiyle yapılmış ve bundan sonra Kur'ân Kureyş lehçesiyle okunmuştur.[335]

İbn Kesîr, öncelikle vahiy konusunda Buhârî'nin Hz. Âişe (ö. 58/678) ve İbn Abbas'tan naklettiği hadisi, muhakkik kişiliğiyle titizlikle değerlendirmiş ve kendi görüşleriyle konuyu açıklığa kavuşturmuştur. İbn Kesîr, bahse konu olan; "Hz. Peygamber (s.a.v.), vahiy inmeye başladıktan sonra Mekke'de on yıl kaldı. Medine'de de on yıl kaldı."[336] hadisini değerlendirirken; Resûlullah'ın (s.a.v.) Medine'de on sene kaldığının, ihtilaf bulunmayan bir husus olduğunu, kendisine peygamberlik geldikten sonra da Mekke'de kaldığı hususunda meşhur görüşün on üç yıl olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kırk yaşında iken vahiy geldiğini ve en sahih görüşe göre, vefat ettiğinde altmış üç yaşında olduğunu belirtmiştir. Bu konuda, İbn Abbas'ın sözü kısa tutmak maksadıyla böyle söylediğini, çünkü Arapların, sözlerinde küsuratları atarak konuşmalarının çok olağan bir durum olduğunu beyan etmiştir.

Ayrıca İbn Kesîr, diğer bir ihtimal olarak, hadisi nakleden Hz. Âişe ve İbn Abbas'ın, Cebrâil'in (a.s.) dönemini itibara almış olmalarının da mümkün olabileceğini sözlerine eklemektedir. Çünkü İmam Ahmed b. Hanbel'den gelen rivâyete göre; başlangıçta Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyi Mîkâil'in (a.s.) ulaştırdığını, bunun ardından da vahyin Cebrâil'le (a.s.) geldiğini bildirmektedir.[337] İbn Kesîr'in bu görüşünün çok tutarlı olmadığı görülmektedir. Çünkü hadiste vahiy inmeye başladıktan sonra ifadesi kullanılmakta, Mîkâil (a.s.) ve Cebrâil'in (a.s.) isimleri geçmemektedir. Dolayısıyla böyle bir sonuca ulaşacak mantıklı bir ifadenin olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazı kaynaklar Kur'ân'ın iniş müddetini yirmi, bazıları da yirmibeş yıl olarak kabul etmiştir. Bu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberlikten sonra Mekke'de kaç yıl kaldığı hususundaki ihtilâftan ileri gelmektedir ki bu müddet bazılarına göre on, bazılarına göre de onbeş yıldır.[338] Bu konuda kabul edilen, hatta bazılarına göre icmâ

---

[335] Süyûtî, *el-İtkân*, 1/142-177; Abdülbaki Turan, "Arza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/446-447.
[336] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 223.
[337] İbn Kesîr, *Fezâil*, 36.
[338] Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/321; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/129-131.

olduğu iddia edilen görüş ise Kur'ân topluca Kadir gecesinde Beytülizze'ye indiği, sonra yirmi üç sene zarfında peyder pey inzâlinin gerçekleştiği şeklindedir.[339]

Ayrıca İbn Kesîr bu konuda, "senedi sahihtir" ibaresiyle Kâsım b. es-Sellâm'dan (ö. 224/838) hadis rivâyet etmiştir. Buna göre; İbn Abbas, "Kur'ân kadir gecesi toplu halde indi. Sonra yirmi yıl boyunca inmeye devam etti demiş, daha sonra '*Biz onu, Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik.*'[340] âyetini okumuştur."[341] İbn Kesîr, bu hadisle anlatılmak istenilenin; vahyin nüzulünün, şerefli bir zaman ve mekânda olduğunun vurgulandığını beyan etmektedir. Bu yüzden Cebrâil'in (a.s.) her Ramazan'da Kur'ân'ı, Resûlullah'la (s.a.v.) karşılıklı olarak okuduğunun, Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından önceki son senesinde ise pekiştirmek ve sağlamlaştırmak için karşılıklı iki defa okuduklarının önemine vurgu yapmak olduğunu bildirmektedir.[342]

İbn Kesîr Kur'ân'ın bazı kısımlarının Mekkî, bazı kısımlarının da Medenî olduğunun açıklandığını söylemektedir. Müellife göre; Mekkîler hicretten önce nazil olanlar, Medenîler ise ister Medine'de ister başka bir beldede olsun, hicretten sonra nazil olanlardır. Hatta hicretten sonra Mekke veya Arafat'ta nazil olanlar bile Medenî'dir.[343]

İbn Kesîr'in beyanına göre; bazı sûrelerin Mekkî veya Medenî oldukları hususu âlimlerce ittifak edilmiş iken, bazılarında ihtilaf edilmiştir. Kimi âlimlere göre; Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri dışında hurûf-u mukattaa ile başlayan sûreler Mekkî, *'Ey iman edenler!'* hitâbıyla başlayan sûreler Medenî'dir.

Ayrıca İbn Kesîr'e göre; *'Ey insanlar!'* hitâbıyla başlayan her sûre, her ikisinden olma ihtimali bulunmakla birlikte genelde Mekkî'dir. Ancak bahse konu olan âyetlerden bazılarının ise Bakara sûresinde geçen şu âyetlerde olduğu gibi,

---

339 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehu Mine's-Sünneti ve Ayi'l Kurân*, thk. Muhammed İbrâhim el-Hafnavî- Mahmud Hamid Osman (Kâhire, 2002), 2/297; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/321; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/129; Taşköprizâde, *Miftâhu's-Saʿâde*, 2/389-391.

340 el-İsrâ 17/106.

341 İbn Kesîr, *Fezâil*, 36-37.

342 İbn Kesîr, *Fezâil*, 36-37. Ayrıca bk. Ziya Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci* (İstanbul, 2007), 113-123.

343 İbn Kesîr, *Fezâil*, 38-39.

Medenî olması mümkündür: *"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki böylece korunmuş (Allah'ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz."*[344] *"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşine düşmeyin; zîra şeytan sizin açık bir düşmanınızdır."*[345] Müellifin beyanına göre; Alkame b. Kays (ö. 62/682); Kur'ân'da *'Ey iman edenler!'* ile başlayan her âyetin Medine'de, *'Ey insanlar!'* diye başlayan her âyetin ise Mekke'de indiğini, Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) ise Kur'ân'da *'Ey insanlar!'* ve *'Ey Âdemoğulları!'* ile başlayan her âyetin Mekkî, *'Ey iman edenler!'* ile başlayan her âyetin ise Medenî olduğunu iddia etmektedir.[346]

İbn Kesîr, isim zikretmeden bir kısım âlimlerin; bazı sûrelerin, biri Mekke'de diğeri Medine'de olmak üzere iki defa nazil olduğunu söylediğini beyan etmektedir. Ayrıca diğer bazılarının da Hac sûresi ve başka sûrelerde olduğu gibi, Mekkî sûrelerden Medenî olduğu iddia edilen bazı âyetleri istisna edip, onları Medenî saydıklarını bildirmektedir.[347]

İbn Kesîr'in bu konu ile ilgili, âlimlerin görüşleri hakkında bazı eleştirileri ve düzeltmeleri de olmuştur. Alî b. Ebî Talha'nın (ö. 143/760) Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Hac, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Havâriyyûn (Saff sûresi), Teğâbun, Talak, Tahrîm, Fecr, Leyl, Kadr, Beyyine, Zilzâl ve Nasr sûrelerinin Medine'de, diğer sûrelerin ise Mekke'de nazil olduğunu iddia ettiğini bildiren müellif; bu sözün, senedinin sahih meşhur bir "selef sözü" olduğunu beyan etmiştir. Bu görüş sahibi Alî b. Ebî Talha'nın ise İbn Abbas'tan tefsir rivâyet edenlerden biri olduğunu, fakat onun Medenîler arasında saydıkları arasında Medenî olduğu su götürür sûreler bulunduğunu, ayrıca Hucurât, Felak ve Nâs sûrelerini, Medenîler arasında sayması gerekirken, saymadığını belirtmiştir."[348]

İbn Kesîr, Buhârî'nin Ebû Osman'dan (ö. 718-19) rivâyet ettiği: "Bana haber verildiğine göre, Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin yanında iken Cebrâil (a.s.) gelip

---

[344] el-Bakara 2/21.
[345] el-Bakara 2/168.
[346] İbn Kesîr, *Fezâil*, 38.
[347] İbn Kesîr, *Fezâil*, 38-39.
[348] İbn Kesîr, *Fezâil*, 39.

onunla konuşurdu. Hz. Peygamber Ümmü Seleme'ye; "Bu kimdir? Tanıyor musun?" diye sordu. Ya da buna benzer bir soru yöneltti. O da; "Dihye" diye karşılık verdi. Hz. Peygamber kalkınca Ümmü Seleme; "Allah'a and olsun ki onun ancak Dihye olduğunu düşünüyorum." dedi. Hz. Peygamber kalkıp mescide gidince Ümmü Seleme; "Allah'a yemin ederim ki Hz. Peygamber'in, Cibrîl haberini sahâbîlerine haber vermek üzere irâd ettiği hutbesini dinleyinceye kadar ben Cibrîl'i Dıhye'den başkası sanmamıştım." (Râvi diyor ki) Babam: "Sen bu hadîsi kimden işittin?" diye sordu. O da Üsâme İbn Zeyd'den dedi".[349] hadisi zikretmesinden maksadın, Allah (c.c.) ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasındaki elçinin, Cebrâil (a.s.) olduğunun beyan edilmesi olduğunu söylemektedir. İbn Kesîr, bu rivâyetle Allah (c.c.) ile Resûlullah'ın (s.a.v.) irtibatını sağlayan elçinin Cebrâil (a.s.) olduğu malumatını doğrulamakta ve benimsediği görüşe âyetlerden delil getirerek açıklık getirmekte ve şöyle demektedir: "Cebrâil (a.s.) değerli, kıymetli, saygın ve önemli konuma sahip bir melektir. Nitekim Allah onun hakkında şöyle buyurmuştur: *'(Rasûlüm!) Onu Rûhu'l-emîn (Cebrâil) indirdi. Senin kalbine; uyarıcılardan olman için...'*[350] *'O (Kur'ân), şüphesiz değerli bir elçinin (Cebrâil'in) getirdiği sözdür. O elçi güçlü, Arş'ın sahibi (Allah'ın) katında çok itibarlıdır. O orada sayılan, güvenilen (bir elçi) dir. Arkadaşınız (Muhammed) de mecnun değildir.'*[351] Allah Teâlâ bu âyetlerde iki kulunu ve iki elçisini, Cebrâil (a.s.) ile Hz. Peygamber'i (s.a.v.) övmüştür."[352] Bir başka deyişle vahyi getiren ve vahye muhatab olan şereflendiği gibi, İbn Kesîr'e göre, "Büyük meleği görmesi sebebiyle Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) ve Cebrâil'in (a.s.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına çoğu zaman sûretinde geldiği Dihye b. Halîfe el-Kelbî'nin (ö. 50/670) yüksek fazileti de görülmektedir."[353]

İbn Kesîr, fetretü'l-vahy konusunu da mercek altına almıştır. Bu konuda; Buhârî'nin Enes b. Mâlik rivâyetiyle gelen; "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat edinceye kadar vahiy indirdi. Hatta vefatından önce çok sık vahiy gelirdi. Sonra Allah Resûlü âhirete irtihal etti."[354] hadisini nakletmiştir. Bu hadisle ilgili yaptığı

[349] Buhârî, "Menâkîb", 25; "Fezâilü'l-Kur'ân", 1.
[350] eş-Şuarâ 26/192-197.
[351] et-Tekvîr 81/19-22.
[352] İbn Kesîr, *Fezâil*, 40.
[353] İbn Kesîr, *Fezâil*, 40-41.
[354] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 1.

açıklamada; Allah'ın, (c.c.) peygamberinin ihtiyacı olduğunda sürekli biçimde vahyettiğini, meleğin; (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ) "*Rabbinin adıyla oku.*"[355] ilâhi buyruğunu getirmesinden sonraki geçici vahiy kesintisi dışında hiçbir kesiklik yaşanmadığını bildirmektedir. Bu duraklamanın ise iki yıl veya daha fazla olduğunun söylendiğini ve duraklamanın ardından vahyin hızlanıp peş peşe nazil olduğunu bildirmiştir. Bundan sonra ilk inen âyetin ise (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ) "*Ey bürünüp sarınan (Rasûlüm)! Kalk ve (insanları) uyar.*"[356] âyetleri olduğunu haber vermiştir.[357]

İbn Kesîr; Resûlullah'a (s.a.v.) Kur'ân'ın bölük bölük inmesinin, aslında Allah'ın (c.c.) elçisine beslediği aşırı sevgiyi ve büyük değeri gösterdiğini de beyan etmektedir. Bunun ise Müslim b. Cündeb (ö. 106/724) rivâyetiyle gelen, *"*Hz. Peygamber bir iki gece (gün) hastalanınca yanına bir kadın gelerek, "Ey Muhammed! Gördüğüm tek şey var, o da şeytanın seni terk etmiş olması" dedi. Bunun üzerine Allah; *"And olsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı."*[358] âyetlerini indirdi."[359] hadisiyle anlatıldığını beyan etmektedir. Allah'ın (c.c.) vahyi kesmeyip devam ettirmesinin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan ilgi, önem ve ihtimamını, izzet ve ikramını daha iyi sergilemek için olduğunu bildirmektedir."[360]

3.2. Kur'ân'ın Arapça ve Kureyş Lehçesiyle Nâzil Olması

Kur'ân'ın, Arap diliyle nâzil olduğunu yine Kur'ân'ın kendisi bildirmektedir.[361] Bu tartışma götürmeyen bir husustur. Bu meselede kıraat ilminin ihtilaf ettiği alan, lehçe alanıdır. Bir başka deyişle asıl konu, Kur'ân âyetlerinin Kureyş kabilesinin lehçesi ile inzâli konusudur. Vahyin indiği ilk dönemde, Mekke civarındaki halkın çoğu Kureyş kabilesine bağlı olduğundan, lehçe açısından bir sorun yoktu. Fakat hicretle beraber başka lehçeler konuşan Arapların yanında, dini ve milliyeti farklı olan insanların da İslâm'a girmesiyle, birtakım sıkıntılar ortaya çıkmıştı. Kureyş lehçesine alışkın olmayan başka kabile mensupları, inen âyetleri

---

355 el-Alak 96/1-5.
356 el-Müddessir 74/1-2.
357 İbn Kesîr, *Fezâil*, 49.
358 ed-Duhâ 93/1-3.
359 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 1; "Tefsîrû'l-Kur'ân", 358; "Kitâbü'l-Cumâ", 159.
360 İbn Kesîr, *Fezâil*, 50.
361 Yusuf 12/2, v.d.

telaffuz açısından ve manasını anlama yönünden zorluk yaşıyorlardı. Yaşanan bu zorluğa karşılık, insanların alıştırılması için yedi harf ruhsatı verilmişti. Ancak son arzada Kur'ân-ı Kerîm, Kureyş lehçesiyle mukabele edilmişti.

İbn Kesîr bu konuyla ilgili olarak; Buhârî'nin Enes b. Mâlik rivâyetiyle gelen hadiste; Hz. Osman'ın heyete[362] Mushafı istinsâh etmelerini emrettiğini; "Siz ve Zeyd b. Sâbit, Kur'ân'ın Arapçası hususunda herhangi bir yerde ihtilâfa düşerseniz, onu Kureyş lehçesi ile yazın. Çünkü Kur'ân, Kureyş lehçesi ile nâzil oldu."[363] dediğini ve heyetin de bu talimata uyduklarını bildirmiştir. Hz. Osman'ın söylediği bu sözle kastının, vahyin Kureyş diliyle indiğine vurgu yapmak olduğunu ve Kureyş'in de Arapların özü ve hülâsâsı olduğunu beyan etmiştir. Yine müellif; Hz. Ömer'in: "Bizim bu Mushaflarımızı Kureyşli ve Sakifli gençler dışında kimse yazmasın."[364] dediğini belirtmiş, bu rivâyete ilave olarak kaynak belirtmeden Hz. Ömer'in, Mushafın yazılmasına karar verildiğinde bir grup arkadaşıyla oturup konuştuğunu ve onlara şöyle dediğini bildirmiştir: "Lehçede ihtilafa düştüğünüzde Mudar'ın[365] lehçesine göre yazın. Çünkü Kur'ân, Mudar kabilesinden bir adamın (Hz. Peygamber) lehçesine göre inmiştir."[366]

Müellif, bu mânâyı ifade eden pek çok âyet[367] olduğunu bildirerek, Kur'ân'ın Kureyşîliği konusundaki sözlerini desteklemektedir.[368]

3.3. Hz. Peygamber'in Kâtipleri

İbn Kesîr, Kur'ân'ın tesbitinin yapılması, Mushaf halinde bir araya getirilmesi ve çoğaltılması hususunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın katkılarından övgüyle bahsetmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın muhafazasına en çok katkı sunan

---

[362] Heyet şu kişilerden oluşuyordu: Zeyd b. Sâbit, Saîd b. el-Âs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm. Konuyla ilgili ileride geniş malumat verilecektir.

[363] "إذا اختلفتم أنتم وزيد في عربية من عربية القرآن، فاكتبوه بلسان قريش، فإن القرآن نزل بلسانهم، ففعلوا" Bk. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 2; İbn Kesîr, *Fezâil*, 51.

[364] "لا يملينَّ فى مصاحفنا هذه إلا غلمان قريش أو غلمان ثقيف" Bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 11; İbn Kesîr, *Fezâil*, 51.

[365] Mudar; Kureyş kabilesinin de mensup olduğu Araplar'ın dört ana kolundan biridir. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mudar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/356-358.

[366] "إذا اختلفتم فى اللغة فاكتبوها بلغة مضر، فإن القرآن نزل بلغة رجل من مضر" Bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 12; İbn Kesîr, *Fezâil*, 52.

[367] Bahsi geçen âyetler şunlardır: ez-Zümer, 39/28, eş-Şu'ara, 26/192-195, en-Nahl, 16/103, Fussilet, 41/44.

[368] İbn Kesîr, *Fezâil*, 52.

sahâbîlerden olan Zeyd b. Sâbit'in, şahsına özel bir başlık açan Buhârî'nin konuyla ilgili rivâyet ettiği hadisleri esas alarak değerlendirmeler yapmıştır. İbn Kesîr, İmam Buhârî'nin bu konuda iki rivâyet naklettiğini bildirmiştir. Birinci rivâyette; Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'e hitâben: "Sen Hz. Peygamber için vahiy yazıyordun." demiştir.[369] Diğer rivâyette şöyledir: Berâ'dan (ö. 71/690) rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir:

لا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ…

"*Mümin erkeklerden oturanlarla, Allah yolunda cihad edenler bir olmaz...*"[370] âyeti nazil olunca Allah Rasûlü; "Bana Zeyd'i çağırın, levha, mürekkep ve kürek kemiği getirsin veya kürek kemiği ile mürekkep getirsin," dedi. Sonra ona şöyle emretti: "*Yaz, "Mümin erkeklerden...*" Bu esnada Allah Rasûlü'nün arkasında, âmâ İbn Ümmü Mektûm (ö. 15/636) vardı. (Âyeti duyunca) "Ya Rasûlallah! Bana ne emredersiniz? Zira ben gözleri görmeyen bir adamım." dedi. Bunun üzerine yukarıdaki âyet şu şekilde;

لا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ…

"Müminlerden özür sahibi olanlar dışında, oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz..." [371] nazil oldu."[372]

İbn Kesîr bu rivâyetleri naklettikten sonra; "Buhârî, *Peygamberin kâtipleri* diye başlık yazdı, fakat Zeyd b. Sâbit hadislerinden başkasını zikretmedi, bu hayret verici bir durum."[373] diyerek Buhârî'yi eleştirmiştir.

Meşhur Buhârî şârihi İbn Hacer (ö. 852/1449), konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Buhârî, Hz. Peygamber'in kâtipleri adını verdiği başlıkta, Zeyd b. Sâbit'ten başkasını zikretmedi. Buhârî nüshalarından hiçbirinde kâtip lafzından başka

[369] *Buhârî, "Küttâbü'n-Nebî*", 4.
[370] en-Nisâ 4/95.
[371] en-Nisâ 4/95.
[372] Buhârî, "*Fezâilü'l-Kur'ân*", 4.
[373] İbn Kesîr, *Fezâil*, 94.

bir başlığa vakıf olmadım. Bu durum da bâbdaki hadîse uygundur."[374] İbn Hacer, Buhârî'yi savunma yoluna gitmiş ve eleştirilecek bir durum olmadığını bildirmiştir.

Vahiy kâtiplerinin kaç kişi oldukları konusunda farklı rivâyetlere rastlanmaktadır. Bazıları on dört, bazıları kırk üç isim sayarken, bu sayıyı altmış beşe kadar çıkaranlar vardır. Bazı müelliflerin eserlerinde ortak olarak vahiy kâtibi olarak tanıtılanlar şunlardır: Hz. Ali, Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh.[375] İsmi zikredilen vahiy kâtipleri içinde Zeyd b. Sâbit'in en önde geldiği rivâyet edilmiştir.[376]

3.4. Kur'ân'ın Kitap Halinde Toplanması

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanında, Kur'ân'ı cem' etme faaliyeti yapılmış ve dağınık olan Kur'ân âyetleri kitap halinde derlenmiş, bu derlenen kitaba *Mushaf* ismi verilmiştir.[377]

Kıraat tarihindeki hassas mevzulardan birisi kabul edilen, Kur'ân'ın cem' edilmesi konusu; İbn Kesîr tarafından özenle seçilen rivâyetler bağlamında incelenmiş ve çok kıymetli çıkarımlar yapılmıştır. İbn Kesîr bu konuya, güzel ve değerli bir not diyerek takdim ettiği hadisle başlamıştır. Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde bulunan ve Enes b. Mâlik'in rivâyetiyle gelen: "Kur'ân'ı Resûlullah (s.a.v.) döneminde hepsi ensardan olan dört kişi topladı: Übey b. Kâ'b, Muâz b.

---

[374] Mehmet Sofuoğlu'nun bu konuda açıklamaları şöyledir: "İbn Hacer bu bâb ile Buhârî'nin yalnızca Zeyd İbn Sâbit'i kastettiğini çünkü O'nun en çok vahiy yazan kimse olduğunu ve yazma işiyle uğraşıp bu konuda meşguliyetinin çok olmasından dolayı ona ahd lâmı ile "el-Kâtip" ismini verdiğini söylemektedir. Yine İbn Hacer, Buhârî'nin Zeyd İbn Sâbit'i "küttab" başlığı altında tek başına zikretmesini de İbn Kesîr'in aksine problemli bulmamıştır. Çünkü bâb'ın başlığını cem' olarak Küttab (Kâtipler) olarak zikrettiğini, bu cem' şeklin ise el-Câmiu's-Sahîh'in nüshalarında mevcud olmadığını bildirmektedir. İbn Hacer bu hadîsi şerh ederken Mekke'deki ve Medine'deki vahiy kâtiplerini de şöyle zikretmektedir: "Dört Halife, Zübeyr b. Avvâm, Saîd b. Âs, İbn Ümeyye'nin iki oğlu Hâlid ve Ebân, Hanzala b. Rabi'el-Esedî, Muaykîb b. Ebî Fâtıma (ö. 40/660), Abdullah b. Erkam (ö. 644-656), Şürahbîl b. Hasene (ö. 18/639), Abdullah b. Revâha (ö. 8/629), ve diğerleri." Bk. İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Faziletleri), 56.

[375] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* thk. Mahmûd Firdevs el-Azm (Dımaşk, 1997), 622-623; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl (Kâhire, 1960), 6/179; Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih, *el-ʿİkdü'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emîn vd. (Kâhire, 1940), 161-163.

[376] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr en-Nemerî, *el-İstîʿâb fî Maʿrifeti'l-Ashâb,* thk. Ali M. el-Bicâvî (Kâhire, 1969), 68.

[377] Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-Vecîz,* 64.

Cebel (ö. 17/638), Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd. Enes'e: "Ebû Zeyd kimdir?" denildi. "Amcalarımdan biri" dedi."[378] hadisini nakletmiştir.[379]

Ayrıca Buhârî'nin Enes'ten başka bir rivâyetinde: Kur'ân'ı şu dördünün dışında hiç kimse toplamadı: Ebü'd-Derdâ' (ö. 32/652), Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd. Biz ise onu miras aldık."[380] hadisini nakletmiştir. İbn Kesîr; Ebû Zeyd'in fazla tanınmayan biri olduğunu, çok önceden şehid olduğunu ve onun Bedir gazvesinde şehit olanlar arasında sayıldığını bildirmiştir. Yine bazılarının, adının Saîd b. Ubeyd olduğunu söylediklerini haber vermiştir. Hz. Enes'in; Kur'ân'ı (şu dördünün dışında) hiç kimse toplamadı, sözüyle de ensardan bunlardan başka kimsenin Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemediğini kastettiğini bildirmiştir. Çünkü muhacirlerden olan Hz. Ebû Bekir, İbn Mes'ûd ve Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'in de aralarında olduğu bir grup kişinin Kur'ân'ı topladığını (ezberlediklerini) beyan etmiştir."[381]

Görüldüğü gibi İbn Kesîr, rivâyette geçen 'Kur'ân'ı toplamak' ifadesini hıfzetmek olarak açıklamıştır. Müellife göre; bu ifadeden yazılı Mushaf anlaşılmamaktadır. Ayrıca bir sonraki rivâyette gelecek olan, Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 935-36) Hz. Ebû Bekir hakkındaki yorumunu da zikretmesi, kıraat tarihi açısından kayda değer bir husustur. Zira rivâyette, Ebû Bekir Sıddîk'ın ashâb arasında Kur'ân'ı bilenlerin en iyisi olduğu yorumu yapılmaktadır. Ebü'l-Hasen el-Eş'arî der ki: "Hz. Peygamber ölüm hastalığında insanlara namaz kıldırması için Ebû Bekir'i işaret ettiği, bilinen kesin bir husustur. Mütevâtir bir hadiste de Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu sabittir: (ليؤم الناس أقرؤهم) "Cemaate imamlığı Kur'ân'ı

---

[378] حدثنا حفص بن عمر، حدثنا همام، حدثنا قتادة قال: سألت أنس بن مالك: من جمع القرآن على عهد رسول الله ﷺ؟ قال: أربعة، " كلهم من الأنصار: أبيّ بن كعب، ومعاذ بن جبل، وزيد بن ثابت، وأبو زيد." Bk. Buhârî, "Menâkıhu'l-Ensâr", 1; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbî", 119; İbn Kesîr, *Fezâil*, 54.

[379] İbn Kesîr, *Fezâil*, 52.

[380] حدثنا عبد الله بن المثنى قال: حدثني ثابت البناني وثمامة عن أنس بن مالك قال: مات النبي ﷺ ولم يجمع القرآن غير أربعة: أبو " الدرداء، ومعاذ بن جبل، وزيد بن ثابت، وأبو زيد. قال: ونحن ورثناه Bk. Buhârî, Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8; "Menâkîb", 83; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbî", 23; Tirmîzî, "Menâkîb", 101; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/277.

[381] İbn Kesîr, *Fezâil*, 54.

en iyi okuyanlar/bilenler yapar."[382] Dolayısıyla Ebû Bekir Sıddîk, sahâbînin Kur'ân'ı en iyi bileni olmasaydı Hz. Peygamber onların önüne geçirmezdi."[383]

İbn Kesîr, ayrıca Ebû Bekir el-Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) bu hadisi zikrettikten sonra şöyle dediğini de nakletmiştir: *"*Tevâtür yoluyla sâbit olmuştur ki Kur'ân'ı; Osman, Ali, Temîm ed-Dârî (ö. 40/661), Ubâde b. es-Sâmit (ö. 34/654) ve Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) toplamışlardır (tamamını hıfzetmişlerdir)."[384]

Dolayısıyla bu rivâyetleri değerlendiren İbn Kesîr; Hz. Enes'in, 'Onu dört kişiden başkası toplamadı' ifadesinden kastının, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sadece bu dört kişinin doğrudan aldığı şeklinde de anlaşılabileceğini beyan etmektedir. Diğerlerinin ise onu birbirlerinden almış olabileceklerini ve bu konuda gelen çok fazla rivâyetin, râşid halifelerin her birinin Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken, Kur'ân'ı tamamen hıfzettiklerini gösterdiğini bildirmektedir.[385]

İbn Kesîr, Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanması konusuna girmeden, sahâbî içerisinde 'Kur'ân'ın toplanması' ifadesinin 'Kur'ân'ın ezberlenmesi' olarak söylendiği konusunu ön bilgi olarak vermiş ve Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanması konusuna bu ön bilgilerden sonra başlamıştır. Müellif bunu yapmakla, bu rivâyetlerin Kur'ân'ın Mushaf olarak toplanması meselesiyle karıştırılmamasını amaçlamış gözükmektedir.

İbn Kesîr, Buhârî'nin Zeyd İbn Sâbit hadisini[386] kitabının birçok yerinde zikrettiğini ve hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Nesâî'nin de Zührî (ö. 124/742)

---

[382] Müslim, "Mesâcîd", 53; Ebû Dâvûd, "Salât", 61; Tirmîzî, "Salât", 60, "Edeb", 24; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421), "Mesâcîd", 73, "İmâmet", 3, 6; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât (Kâhire: Dâru't-Te'sil, 1435), "İkâme", 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/118.

[383] İbn Kesîr bu rivâyete şöyle bir kaynak notu düşmüştür: "Bunu Ebû Bekir b. Zenceveyh "Ebû Bekir Sıddık'ın Faziletleri" kitabında, imam Eş'ari'den rivâyet etmiştir." İbn Kesîr, *Fezâil*, 54.

[384] İbn Kesîr, *Fezâil*, 54.

[385] İbn Kesîr, *Fezâil*, 54.

[386] Bu hadise göre Buhârî, Zeyd İbn Sâbit'ten rivâyetle, Yemâme savaşında kurrâların şehid edilmesinden sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile aralarında geçen şu konuşmaya yer vermektedir. Zeyd İbn Sâbit diyor ki: "Hz. Ebû Bekir Yemâme de kurrâların (Kur'ân hâfızları) şehîd edilmesine müteakip beni çağırdı. Yanına geldiğimde Hz. Ömer'de orada bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir bana dedi ki: "Ömer bana geldi ve "Yemâme günü harbin şiddetiyle Kur'ân hâfızlarından birçoğu şehîd oldu" dedi. Ben de diğer harp meydanlarında, savaşın şiddetlenip

kanalıyla rivâyet ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, Kur'ân'ın iki kapak arasında toplanmasının, Hz. Ebû Bekir'in en güzel, en değerli ve en büyük hizmetlerinden olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın onu Hz. Peygamber'den sonra ondan başkasına yakışmayacak bir makama getirdiğini de vurgulamaktadır. Ebû Bekir'in zekâtı vermeyi reddeden düşmanlarla, mürtedlerle, İranlılarla ve Rumlarla savaşıp ordular, birlikler ve seriyyeler yolladığını, bir zamanlar dağılıp yok olmasından korkulan bu davanın kökleşmesini ve istikrar bulmasını sağladığını da beyan etmiştir. Ayrıca okuyanların, tamamını ezberleyebilmeleri için Kur'ân-ı Kerîm'in dağınık âyet ve sûrelerini bir araya toplayıp kitap haline getirdiğini ve bunun, Allah'ın "*Şüphesiz bu zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik ve muhakkak onu biz koruyacağız*."[387] âyetinin sırlarından olduğunu da bildirmektedir. Böylece Ebû Bekir Sıddîk'ın nice güzellikleri ve iyilikleri toplayıp, şerleri de defettiğini beyan etmektedir.[388]

İbn Kesîr'in rivâyetinin sahih bir senedle geldiğini belirttiği ve birçok kişi tarafından rivâyet edilen, Hz. Ali'ye ait olan söz de zikretmeğe değerdir. Hz. Ali şöyle demiştir: "Mushaflar konusunda en büyük ecri kazanan Hz. Ebû Bekir'dir.

Kur'ân hâfızlarının şehîd edilmelerinden, bu sebeple Kur'ân'ın büyük bir kısmının zayî olup gitmesinden, yok olmasından endişe ediyorum. Binaenaleyh Halîfe olarak Kur'ân'ın bir kitap halinde toplanmasını emretmen gerektiğini düşünüyorum" dedi. Sonra sözlerine devamla: "Ben Ömer'e, "Resûlullah (sav)'ın yapmadığı bir işi nasıl yaparız?" diyerek itiraz ettim. Ömer: "Vallahi bu hayırlı bir iştir" dedi. Israrla benden böyle bir şey yapmamı istedi. Nihâyet Allah Teâlâ (c.c) aklımı bu işe yatırdı. Ve ben de Ömer'in düşündüğü gibi düşünmeye başladım." Zeyd anlatmaya şöyle devam etti: "Bu sözlerden sonra Hz. Ebû Bekir bana hitâben şunları söyledi: "Sen genç ve akıllı bir adamsın. Bugüne kadar senin bir eksikliğini gören ve seni bir konuda itham eden olmadı. Ayrıca sen, Resûlullah (sav) için vahiy de yazıyordun. Şimdi, Kur'ân'ı araştırıp topla!" dedi. Zeyd bunun üzerine: "Şâyet bana dağlardan bir dağın nakledilmesini teklif etmiş olsalardı o iş bana, emredilen bu Kur'ân'ı toplama işinden daha ağır gelmezdi" dedi. Nihâyet Allah, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in akıllarını yatırdığı bu işe benim de aklımı, gönlümü yatırdı. Bunun üzerine ben de Kur'ân'ın ardına düşüp gereği gibi araştırdım ve onu yazılı bulunduğu hurma dallarından, yassı taşlar üzerinden ve hâfızların hâfızalarından toplamaya başladım. Nihâyet Tevbe sûresinin son âyetlerini (Tevbe 9/128-129) sadece Ebû Huzeyme el-Ensâri'nin yanında buldum. Netice de toplanan bu sahîfeler vefat edinceye kadar Hz. Ebû Bekir'in, sonra hayatı müddetince Hz. Ömer'in, sonra da kızı Hz. Hafsa'nın yanında kaldı." Bk. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3, 4; "Tefsîr", 20, 163, 248; "Ahkâm", 37.

387 el-Hicr 15/9.

388 İbn Kesîr, *Fezâil,* 56.

Çünkü Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ı iki kapak arasında (kitap şeklinde) toplayanların birincisidir."[389]

Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'in iki kapak arasında toplanması konusunda başka rivâyetleri de bildirirken,[390] bu konuda Hz. Ebû Bekir'i teşvik eden kişinin de Hz. Ömer olduğunu[391] ve bu işin, ensârdan Zeyd b. Sâbit'in hayatındaki en şerefli ve faziletli konumu olduğu notunu da düşmüştür.[392]

Ancak İbn Ebî Dâvûd'un, Hasan-ı Basrî'den[393] naklettiği "Hz. Ömer'in Kur'ân'ı ilk bir araya getirip cem' eden kişi olduğu" şeklindeki rivâyeti hakkında İbn Kesîr, senedinde kopukluk olduğu ve Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ömer ile buluşmuşluğu olmadığını bildirerek eleştirmiştir. İbn Kesîr; Hz. Ömer'in aslında Kur'ân'ın cem' edilmesi görüşünü sunduğunu ve o görüşün de (kabul edilip) cem' edildiğini bildirmektedir. Dolayısıyla İbn Ebî Dâvûd'un rivâyet ettiği gibi, Hz. Ömer Kur'ân'ın korunması ve cem' edilmesi faaliyetinin yönlendiricisi ve gözetmeniydi. Nitekim İbn

---

[389] "أعظم الناس أجرًا في المصاحف أبو بكر، إن أبا بكر كان أول من جمع القرآن بين اللوحين" Bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf,* 5.

[390] İbn Kesîr, *Fezâil*, 57.

[391] İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân* eserinde olayı şöyle anlatmaktadır: "Müslümanların Yemâme savaşında ölüm bahçesi denen yerde yalancı peygamber Müseylimetülkezzâb'ın adamları ve Hanîfeoğulları ile girdikleri şiddetli ve hararetli savaş neticesinde Kur'ân hâfızlarından çok zayiat verilmişti. Zîra bu savaşta Müseyleme'nin etrafında yüz bine yakın mürted toplanmıştı. Ebû Bekir (radıyallâhu anh) da onunla savaşması için Hâlid b. Velîd'i on üç bin kişilik bir orduyla gönderdi. Müslüman ordusu, aralarındaki bedevi Arapların kalabalık olması (dolayısıyla üstün başarı gösterecek savaşçıların azlığı) sebebiyle dağıldı. Sahâbîlerin büyüklerinden olan Kurrâlar (hâfızlar) "Ey Halid! Bizi onlardan ayır" diye seslendiler. Bedevilerden ayrılmak istiyorlardı ve sonunda onlardan ayrılıp tek başlarına kaldılar. Sayıları üç bine yakındı. Sonra ciddi bir saldırı başlatarak var güçleriyle savaştılar. Birbirlerine "Ey Bakara sûresinin adamları!" diye sesleniyorlardı. Bu şekilde savaşmaya devam ettiler ve sonunda Allah (c.c) onlara fetih nasip etti ve kâfirler firar edip kaçtılar. Müslüman askerler onları peşlerinden kovaladılar ve bir kısmını öldürüp bir kısmını esir aldılar. Allah (c.c) Müseyleme ve adamlarını yenilgiye uğrattı. Bu mürtedler daha sonra tekrar İslâm'a döndüler. O gün beş yüze yakın kâri (hâfız) öldürüldü (Allah onlardan razı olsun). Bu olay üzerine Hz. Ömer başka bölgelerdeki cihad etmekte olan Kur'ân hâfızı diğer Sahâbîlerin de ölümüyle Kur'ân'dan bir şeylerin eksilmemesi için Hz. Ebû Bekir'e Kur'ân'ı cem' etme tavsiyesinde bulundu. Kur'ân yazılıp korumaya alınırsa zayi olmaktan kurtulacak, böylece onu ulaştıranların hayatta olmalarıyla ölmüş olmaları fark etmeyecekti. Hz. Ebû Bekir de meselede doğru karara varmak için bir süre düşündü, sonra Hz. Ömer'in fikrine katıldı. Aynı şekilde Zeyd b. Sâbit de mesele etrafında düşünüp durdu ve sonunda Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in görüşlerine geldi." Bk. İbn Kesîr, *Fezâil*, 58.

[392] İbn Kesîr, *Fezâil*, 58.

[393] Mezkûr rivâyet şöyledir: "Ömer b. Hattâb, Allah'ın (c.c) kitabındaki bir âyeti sordu, "Onu filan ezbere biliyordu, o ise bu dünyadan göçtü" dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, (başa bir musibet geldiğinde söylenen bir söz olarak) 'İnnâ lillahi' dedi. Sonra Kur'ân'ın cem' edilmesini emretti ve emri üzerine Kur'ân cem' edildi. Böylece Hz. Ömer Kur'ân'ı ilk cem' eden kişi oldu." Bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf,* 10.

Ebî Dâvûd'un; diğer rivâyetinde ise Hz. Ömer hakkında; "Kur'ân'ı cem' ederken hiç kimseden iki şahit getirmedikçe bir şey kabul etmiyordu. O da bunu Hz. Ebû Bekir'in emriyle yapıyordu."[394] demektedir.

Müellif bu konuda başkaca rivâyetler de bildirmiş, kendisinin ulaştığı bütün rivâyetleri etraflıca inceleyip en isabetli görüşe ulaşmaya çalışmıştır. İbn Kesîr'in beyan ettiği, Hz. Ömer'in bu mühim konuda yönlendirici ve gözetmen olduğu tespiti önemlidir. Bununla birlikte rivâyetler değerlendirildiğinde Hz. Ebû Bekir'in, Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşturulan komisyonda Hz. Ömer'e koordinatör ve denetleme görevi verdiği yorumu da yapılabilir.

İbn Kesîr, hadiste geçen Zeyd b. Sâbit'in; Kur'ân'ı cem' etmek için o güne kadar hurma dallarında, yassı taşlar üzerinde yazılı olanları ve hâfızların hâfızalarında bulunanları toplamaya başladığı ve Tevbe sûresinin sonundaki iki âyeti[395] sadece Huzeyme b. Sâbit'in (ö. 37/657) yanında bulduğu, onun dışında başka birinde bulamadığı haberine yer vermektedir. Kur'ân âyetleri toplanırken, komisyona gelen bütün âyetlerde iki tane şahit şartı arandığı halde, sadece Tevbe sûresi son iki âyetinde bu şartlar sağlanamamıştır. Ancak bu âyetlerde Huzeyme b. Sâbit'in şahitliği, iki şahit yerine sayılmıştır. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in, (s.a.v.) bizâtihi Huzeyme b. Sâbit'in şahitliğini iki şahit yerine saydığı hâdisedir.

Müellif bu konuda; Resûlullah'ın (s.a.v.) bir bedeviden at satın aldığı halde, daha sonra bedevinin inkâr etmesi ve Huzeyme b. Sâbit'in Resûlullah'ın (s.a.v.) onayıyla şâhitlik etmesi hadisesinde, Resûlullah'ın (s.a.v.) da onun şahitliğini geçerli sayıp atı bedeviden almasını ve onun şâhitliğini iki şâhitlik kabul ettiğini bildirmiş ve

---

[394] "كان لا يقبل من أحد شيئًا حتى يشهد شاهدان، وذلك عن أمر الصديق له فى ذلك" Bk. İbn Kesîr, *Fezâil*, 59.

[395] Bahse konu âyetler mealen şöyledir: "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: 'Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir." et-Tevbe 9/128-129.

bu haberin meşhur olduğunu haber vermiştir."[396] Ayrıca müellif; Tevbe sûresinin sonundaki iki âyetle ilgili Hz. Osman'ın da şâhitlik ettiğini rivâyet etmiştir.[397]

Zeyd b. Sâbit'in; "Ben de Kur'ân'ı teker teker araştırıp hurma dallarında ve ince beyaz taşlar üzerinde yazılı olanlarla, insanların göğüslerinde (belleklerinde) bulunanları…" ifadesi[398] hakkında İbn Kesîr; onlardan kimisinin de güzel yazamadığından veya hâfızasına güvendiğinden, ezberlediklerini komisyona sunduğunu açıklamıştır. Zeyd b. Sâbit'in, birinden hurma dalını, diğerinden ince beyaz taşı, öbüründen göğsündekini (ezberindekini) aldığını, ayrıca onların emaneti yerine ulaştırmada son derece titiz insanlar olduklarını ki bunun en büyük emanet olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca müellif; Resûlullah'ın (s.a.v.) Kur'ân'ı, kendinden sonra geleceklere ulaştırmaları için onlara emanet bıraktığını, çünkü Allah'ın (c.c.); "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et/ulaştır...*"[399] diye emrettiğini, Resûlullah'ın (s.a.v.) da bunu yaptığını ilave etmiştir."[400]

İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine gelen vahyi ashâbına ulaştırmada çok hassas davrandığı halde, yine de veda haccında onların şahitliğine başvurduğunu ve sahâbîlerin de bu konuda şahitlik ettiklerini beyan etmiştir. Daha sonra orada bulunanlara, kendisinden aldıklarını orada bulunmayanlara ulaştırmalarını emrederek şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "Tek bir âyet bile olsa benden (başkalarına mutlaka bir şeyler) ulaştırın."[401]

İbn Kesîr, bu rivâyetlerden sonra şöyle demektedir: "Onlar da Kur'ân'ı Kur'ân, sünneti sünnet olarak nakletmişler, bunları birbirine karıştırmamışlardır… Bu yüzden

---

[396] Bu şahitlik olayı şöyledir: "Resûlullah (sav) bedevinin birinden bir binek at satın almıştı. Daha sonra bedevi bu alış-veriş akdini inkâr etti. Huzeyme de bu satış akdinin yapıldığına Resûlullah (sav)'ı tasdîk sûretinde şahitlik yaptı. Resûlullah (sav) da onun şahitliğini geçerli kıldı ve bedevîden atı teslim aldı." Ebû Dâvûd, "Akdiye", 20; Nesâî, "Büyû'", 91; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5/215-216.

[397] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 38; İbn Kesîr, *Fezâil,* 62.

[398] Bu ifade başka bir rivâyette; "hurma dalları, tahta tabletler ve kaburga kemikleri", bir diğer rivâyette; "kürek kemikler, semerler ve insanların göğüslerindekiler" şeklindedir. Ayrıca müellif şu açıklamayı yapmıştır: "el-Usub/ العسب "asîb" kelimesinin çoğuludur. Cevheri der ki: Bu, hurma ağacının gövdesinin hemen üstündeki yapraklanmamış daldır. Üzerinde yaprak bitmişse ona seaf denir. el-Lihâf/ اللخاف "lahfe" kelimesinin çoğuludur. Lahfe, ince taş parçasına denir. Sahabiler, Resûlullah (sav)'tan dinledikleri Kur'ân'ı bu taşların, hurma dallarının ve yazmaya elverişli başka şeylerin üzerine yazıyorlardı." Bk. İbn Kesîr, *Fezâil,* 63.

[399] Âyet şöyledir:… يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ el-Mâide 5/67.

[400] İbn Kesîr, *Fezâil,* 63.

[401] Bahse konu hadis şöyledir: بلغوا عنى ولو آية Buhârî, "Enbiyâ", 50.

kesin olarak biliyoruz ki Resûlullah'ın (s.a.v.) onlara Kur'ân'dan ulaştırıp da onların bize ulaştırmadıkları hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla iki büyük sahâbî; Ebû Bekir ile Ömer'in, Kur'ân'ı Resûlullah'tan (s.a.v.) bizzat alanların vefatıyla, Kur'ân'dan bir şeylerin gitmemesi için onu sayfalarda toplama hizmetleri dine yapılan en büyük ve en önemli hizmetlerdendir."[402]

Görüldüğü gibi İbn Kesîr, hadisçi kimliğiyle ulaşabildiği bütün rivâyetleri tetkik etmiş, en ince ayrıntısına kadar araştırıp en doğru sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Onun bu değerlendirmeleri, özellikle Kur'ân öğreten kârîlerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendilerine bıraktığı emaneti nasıl büyük bir gayret ve titizlikle sonraki gelenlere öğrettiklerinin bilinmesi açısından, son derece kıymetli ve isabetli görüşlerdir.

Daha sonra İbn Kesîr, toplanan Mushafın halife Hz. Ebû Bekir'de kaldığını, akabinde halife Hz. Ömer'in onu aldığını bildirmiş, Hz. Ömer'in vefatıyla evladı olarak, vakıf ve terîkesinin vâsîsi olan Hz. Hafsa'ya geçtiğini beyan etmiştir. Fakat bu Mushafın, Hz. Ömer'in mirası olarak kızı Hz. Hafsa'ya intikal ettiği yorumu anlaşılması zor bir yorumdur. Bu konuda İbn Kesîr'in görüşünün isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Eğer onun dediği gibi olsaydı, Hz. Ebû Bekir'den sonra terîkesinin vâsîsi olan, kızı Hz. Âişe'ye intikal etmesi gerekirdi ama böyle olmadı. Çünkü bu Mushaf ümmetin ortak mirası olan bir emanettir.

Mushafın niçin halife Hz. Osman'a değil de müminlerin annesi Hz. Hafsa'ya geçtiği konusunda ayrıca Subhî Sâlih, *Mebâhis* isimli kitabında; bazı iddia sahiplerinin "Hz. Osman'ın yanında kalması daha uygun olmaz mıydı?" sorularının doğru olmadığını, şüphe yaydığını bildirmekte ve cevap olarak; Hz. Ömer'in, kızı Hz. Hafsa'da kalmasını tavsiye ettiğini ve ayrıca onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zevcesi ve müminlerin annesi olduğunu belirtmiş, "Hz. Osman henüz halife seçilmemişken Mushaf nasıl ona teslim edilebilirdi?"[403] şeklinde yorum yapmıştır ki bu yorum da doyurucu bir yorum gibi gözükmemektedir. Çünkü bu yoruma da Hz. Osman halife seçildikten sonra, Mushaf ona teslim edilebilirdi niçin teslim edilmedi? denilebilir.

---

[402] İbn Kesîr, *Fezâil*, 64.
[403] Subhî Sâlih, *Mebâhis*, 64.

Bu konuda bizim kanaatimiz şöyledir: Hz. Ömer, halifeliği döneminde Kur'ân eğitimine çok ehemmiyet vermiş ve rivâyetlere göre hâfızlara maaş bağlanmıştır.[404] Kaynaklarda, o dönemde hâfız olan hanım sahâbîler arasında Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa da zikredilmektedir.[405] Muhtemeldir ki Hz. Ömer; kızı ve müminlerin annesi olan Hz. Hafsa'ya hanımlara Kur'ân öğretme görevini vermiştir. Ashâbın erkekleri arasında, yeterince kurrâ olduğu ve oluşabilecek bir yanlışı düzeltme imkanları olduğu halde, hanım sahâbîlerin kendi aralarında yanılgıya düşmeleri durumunda ise başvuru kaynağı olarak Mushafı, Hz. Hafsa'ya emanet etmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Bu sayede hanımlar arasında Kur'ân öğretiminin arttığı yorumu da yapılabilir. Çünkü kaynakların bildirdiğine göre; hanımlar arasında Kur'ân öğretim faaliyetinin devam etmesi ve daha sonraki dönemde, hâfız hanımların çok olması da bu konuyu destekler mahiyettedir.[406] Ancak yine de bu konu araştırmaya muhtaç bir konudur kanaatindeyiz.

3.5. Hz. Osman'ın Mushafları İstinsah Ettirmesi

İslâm fetihlerinin artması ve toprakların genişlemesiyle Arap olmayan Müslümanlar, bulundukları bölgedeki meşhur sahâbînin kıraati ile Kur'ân'ı okuyorlar, bazıları kendi özel Mushaflarını yazıyorlar ve bu şekilde farklı kıraat çeşitleri ortaya çıkıyordu. Bazen de farklılık ihtilaf sebebi olup tartışmalara sebebiyet veriyordu.[407]

İbn Kesîr, Huzeyfe b. Yemân'ın Müslümanların Kur'ân âyetlerini değişik kıraatlerle tilâvet etmeleri sonucunda, ortaya çıkan kargaşadan endişe duyarak halife

---

[404] Kaynakların bildirdiğine göre; Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Basra valisi iken Halife Ömer'e yazdığı bir mektupta Basra'da pek çok kimsenin Kur'ân'ı ezberlediğini bildirmiş, halife de onlara maaş bağlanmasını istemişti. Ebû Mûsâ ertesi yıl hâfız sayısında büyük bir artış olduğunu haber verince Hz. Ömer, "Onları kendi hallerine bırak. İnsanların Kur'ân'ı ezberlemekle meşgul olurken onun hükümlerini öğrenmeyi ihmal etmelerinden kaygı duyuyorum." diyerek hâfızlara maaş bağlamanın sakıncalı olacağı kanaatine vardığını belirtmiştir. Bk. Nebî Bozkurt, "Hâfız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/74-78.

[405] Bu konuda Aynî; "Ashabdan otuza yakın hâfız sahâbînin adını zikretmekte olup kadınlardan Ümmü Varaka, Hz. Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme bunlar arasındadır." demektedir. Bk. Bozkurt, "Hâfız", 15/74-78.

[406] İbn Hallikân'ın, verdiği bilgiye göre; "Hârûnürreşîd'in hanımı Zübeyde'nin 300 kadar hâfız câriyesi bulunmakta ve sarayından dışarıya "arı kovanı gibi" Kur'ân sesleri yayılmaktaydı." Bk. Bozkurt, "Hâfız", 15/74-78.

[407] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne,* 48-52.

Hz. Osman'a başvurduğu ve sonrasında yaşanan gelişmeleri araştırmıştır.[408] Öncelikle Buhârî rivâyetiyle[409] konuya başlamış ve başka sahih rivâyetlerle, meseleyi derinlemesine tetkik edip en isabetli sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Ayrıca İbn Kesîr, Buhârî'nin diğer bir rivâyetinde[410] ise Zeyd b. Sâbit'in "Ahzâb sûresinden bir âyeti[411] bulamadım. Halbuki Hz. Peygamber'in o âyeti okuduğunu işitmiştim. Bu yüzden onu aradık. Nihâyet o âyeti, ensardan Huzeyme b. Sâbit'in yanında bulduk."[412] şeklinde gelen haberi eleştirmiştir. Burada anlatılan konunun, Hz. Osman'ın Kur'ân'ı çoğaltması esnasında vuku bulmasının imkânsız olduğunu, bu olayın olsa olsa, Hz. Ebû Bekir'in Mushafı toplaması sırasında olabileceğini belirtmiştir.[413]

İbn Kesîr, Mushafları yazdırması işinin, müminlerin emiri Hz. Osman b. Affan'ın yaptığı en faziletli amellerden ve hizmetlerden olduğunu vurguladığı değerlendirmesinde; Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in, ondan evvel Kur'ân'ın korunması için çok önemli hizmette bulunduklarını bildirmiştir. Hz. Osman'ın ise

---

[408] Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Mukni'*, thk. M. Sâdık Kamhâvî (Kâhire: Mektebetü'l-külliyyâti'l-Ezheriyye, ts.), 14-19, 124.

[409] İlgili rivâyet şudur: Buhârî, Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyet ediyor: "Ermenistan fethinde Sûriyeliler'le, Azerbeycan fethinde de Iraklılar'la savaşan Huzeyfe b. Yemân, bu bölgelerdeki Müslümanların Kur'ân'ı farklı şekillerde okumalarından endişelenerek Hz. Osman'ın yanına geldi ve "Müslümanların Kur'ân'ı okuma meselesinde, Yahûdilerle Hıristiyanların kendi kitaplarını okumalarına benzer bir ihtilafa düşmesinden önce sen bu konuda tedbîr al" dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Hafsa'ya haberci gönderip, Kur'ân'ın yazılı olduğu sâhifeleri talep etti. Ardından Hz. Hafsa muhafaza etmekte olduğu Kur'ân metnini Hz. Osman'a gönderdi. Hz. Osman'da Zeyd b. Sâbit, Abdullah İbn Zubeyr, Saîd İbnü'l-Âs ve Abdurrahman İbnü'l-Hâris İbn Hişâm'dan oluşturduğu istinsâh heyetine emir verdi. İstinsâh heyeti de Hz. Hafsa'dan gelen bu asıl nüshadaki sûreleri Mushaflara istinsâh edip naklettiler. Hz. Osman, Zeyd'in Medineli olması hasebiyle istinsâh heyetindeki Kureyşli olan diğer üç kişiye hitâben: "Sizler Zeyd b. Sâbit ile Kur'ân'dan herhangi bir şeyde ihtilafa düşerseniz, Kur'ân'ı Kureyş lisânı/lehçesi ile yazınız. Çünkü Kur'ân Kureyş lisanı/lehçesi ile nâzil olmuştur" dedi. Üyeler de bu talimatı yerine getirdi. Sonunda Mushafı çoğalttılar. Hz. Osman, ana Mushafı Hz. Hafsa'ya geri verdi. Daha sonra çoğalttıkları Mushaflardan her tarafa birer tane gönderdi. Bu gönderdiği (resmi) Mushafların dışında kalan ve içinde Kur'ân yazılı bulunan her sahifenin/materyalin de yakılmasını emretti." Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3; İbn Kesîr, Fezâil, 66.

[410] Bahsi geçen rivâyet şudur: "İbn Şihab, Zeyd b. Sâbit'in oğlu Hârice'den nakletti. O da babası Zeyd'i şöyle söylerken işittiğini haber vermektedir: "Mushafı çoğaltırken Ahzâb sûresinden bir âyeti bulamadım. Halbûki Hz. Peygamber'in o âyeti okuduğunu duymuştum. Bu yüzden o âyeti aradık. Nihâyet onu ensardan Huzeyme b. Sâbit'in yanında bulduk. Sonra bu âyeti, geçtiği sûrenin içine koyup Mushafa ilave ettik." Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3; İbn Kesîr, Fezâil, 67.

[411] Söz konusu âyet şuydu: "Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var ki Allah'a verdikleri sözde sadakat ettiler: Kimi (şehîd oluncaya kadar dövüşeceğine dair) adağını ödedi (şehîd oldu), kimi de (şehîd olmayı) bekliyor. Onlar asla verdikleri sözü değiştirmediler." el-Ahzab 33/23.

[412] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3.

[413] İbn Kesîr, *Fezâil,* 86.

müslümanların Kur'ân'da ihtilaf etmemeleri adına yalnızca tek kıraatte birleştirip topladığını beyan etmiştir. Ashâbın da bu konuda, onun görüşüne katıldıklarını ve onu desteklediklerini haber vermiştir. Müellif, Abdullah b. Mes'ûd'un ise kendisini Mushafları yazanlar arasına katmadığı için öfkelendiğini ve hatta Hz. Osman'ın ana Mushaf dışındaki Mushafların tümünün yakılması emrini verdiğinde, yakın çevresine Mushaflarını gizlemelerini emrettiğini rivâyet etmiştir. Fakat İbn Mes'ûd'un daha sonra, Hz. Osman'ın görüşüne katıldığını ve yaptığı işten vazgeçtiğini bildirmiştir. Hatta Hz. Ali'nin yapılan bu işi onayladığını;[414] "Onu Osman yapmasaydı ben yapardım."[415] dediğini bildirmiş ve şöyle açıklama yapmıştır: "Böylece imamların hepsi; Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (Allah onlardan razı olsun) bunun dini bir hizmet ve maslahat olduğunda ittifak etmişlerdir ki Resûlullah (s.a.v.) onlar hakkında: 'Benim sünnetime ve benden sonraki raşid halifelerin sünnetine tutunun.' buyurmuştur."[416]

İbn Kesîr, Huzeyfe b. Yemân'ın, insanların Kur'ân'ı değişik vecihlerle kıraat etmelerinden korkarak halife Hz. Osman'a, "…Müslümanların Kur'ân'ı okuma meselesinde, Yahûdilerle Hıristiyanların kendi kitaplarını okumalarına benzer bir ihtilafa düşmesinden önce sen bu konuda tedbîr al…"[417] demesinin Hz. Osman'ı endişelendirdiğini beyan etmektedir. Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde derlenen ve müminlerin annesi Hz. Hafsa'da bulunan Mushafı standart bir metin olarak esas almıştır. Amacı, bu metni çoğaltarak İslam coğrafyasının dört bir yanına göndermek ve Müslümanları tek bir kıraat (okuyuş) üzerinde birleştirmektir. Bu görevi yerine getirmeleri için dört kişiden oluşan bir heyet görevlendirilmiş, bu Mushaf dışındaki diğer nüshaların ise terk edilmesi kararlaştırılmıştır. Müellif o kişileri şöyle tanımlamaktadır:

-Resûlullah'ın (s.a.v.) vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit.

-Sahâbînin fakihlerinden, ilim, amel, soy ve faziletçe seçkinlerinden Kureyşli Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 73/692).

---

414 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 52; Dânî, *el-Mukni'*, 18.
415 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 12-13; İbn Kesîr, *Fezâil*, 68.
416 İbn Kesîr, *Fezâil*, 69.
417 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 9.

-Cömert, asil ve herkesçe övülen, aynı zamanda lehçesi Resûlullah'ın (s.a.v.) lehçesine en çok benzeyen Kureyşli ve Umeyye oğullarından Saîd b. Âs (ö. 59/679).

-Dördüncü kişi ise Kureyş'in Mahzum kabilesinden Hâris b. Hişâm (ö. 18/639).

İbn Kesîr, Kur'ân metnini birkaç nüsha halinde yazmakla görevli olan heyetin, yazım (imlâ) konularında ihtilaf yaşadıklarında Hz. Osman'a başvurduğunu bildirmektedir. Müellif buna örnek olarak; (التابوت) kelimesindeki son harfin, açık yazılan tâ (ت) harfi mi yoksa kapalı yazılan tâ (ة) harfi mi olduğu konusunda ihtilafa düştüklerinde Zeyd b. Sâbit'in, son harfin (التابوه) şeklinde, aslının hâ (ه) olduğuna işaret için yuvarlak tâ (ة) olmasını söylediğini, diğer üç Kureyşli komisyon üyesinin ise bunun (التابوت) şeklinde açık tâ (ت) olduğunu söylediklerini bildirmiştir. Sonunda meseleyi Hz. Osman'a götürdüklerini, onun da: "Kureyş'in lehçesiyle yazın; zîra Kur'ân onların diliyle nazil oldu."[418] dediğini nakletmiştir.

Ayrıca müellif, Mushaftaki sûreleri mevcut sırasına Hz. Osman'ın tertip ettiğini, Kur'ân'ın başına 'uzun yedi sûreyi' (es-seb'u't-tıvâl), daha sonra da 'yüz civarı âyetli sûreleri' (el-Miûn) onun koydurduğunu bildirmektedir.[419] Buna gerekçe olarak ise İbn Abbas'tan gelen rivâyeti[420] delil göstermektedir. İbn Kesîr, bu

---

[418] اكتبوه بلغة قريش؛ فإن القرآن نزل بلغتهم Bk. İbn Kesîr, *Fezâil*, 71.

[419] Hz. Osman'ın Mushaflarındaki sûre tertibinin tevkîfî mi yoksa ictihadî mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların ilki tertibin sahâbînin ictihadı ile meydana geldiği yönündedir. Nitekim Rasûl-i Ekrem bir gece namazında kıraate Bakara sûresiyle başlamış, ardından Nisâ ve Âl-i İmrân'ı okumuştur. İbn Atıyye el-Endelüsî'nin bazı âlimlerin de katıldığı görüşüne göre sûrelerin büyük bir kısmının tertibi Hz. Peygamber'in sağlığında tamamlanmış, diğerlerininki sahâbîye bırakılmıştır. Üçüncü görüş ise Mushafın tamamının tertibinin tevkîfî olduğu, bir başka deyişle Cebrâil (a.s.)'in işaretleri doğrultusunda Resûlullah (sav) tarafından yapıldığı şeklindedir. Fahreddin er-Râzî ve daha pek çok âlim bu görüşü benimsemiş, konuyla ilgili naklî ve aklî delillerden söz edilmiştir. Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/49-50; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 2/117; Abdulhamit Birışık, "Sûre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/537-539.

[420] Bahsi geçen rivâyette İbn Abbas: "Ben, Osman b. Affan'a, "Mesânî (âyet sayısı yüzden az) grubundan olduğu halde Enfâl sûresini, Miûn (âyet sayısı yüz civarında olan) grubundan olduğu halde Berâe (Tevbe) sûresini birleştirip aralarına besmele yazmamanıza sebep nedir? Siz bu iki sûre arasını yaklaştırdınız fakat besmeleyi yazmadınız ve bu iki sûreyi es-Seb'ut-Tıvâl grubuna koydunuz, sizi bunu yapmaya sevk eden nedir" diye sordum?" Osman İbn Affan cevap olarak: "Râsûlullah'a bazı zaman sûreler vahy olunurdu. Kendisine bir şey nâzil olunca vahiy kâtiplerinden birini çağırır ve onlara: "İşte şu âyetleri içinde şu ve şu zikredilmekte olan sûrenin içindeki yerine koyunuz" buyururdu. Enfal sûresi Medine'de ilk nâzil olanlardandı. Berâe ise son nâzil olanlardandı. Enfal sûresi, muhteva bakımından Berâe sûresine benzemektedir. Bu yüzden ben, o iki sûreyi tek sûre zannettim. Allah Rasûlü de Berâe sûresinin Enfal sûresinden olup-olmadığını açıklamadan vefat etti. Dolayısıyla bu iki sûreyi (Enfal-Berâe) birbirine yaklaştırdım ve aralarına da besmeleyi yazmadım. Ayrıca bunu da en uzun yedi sûrelerin arasına yazdım". Bu rivâyeti, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Nesâi, İbn Hibban, *Sahih*'inde ve Hâkim, *Müstedrek*'inde

hadisten, sûreler içindeki âyetlerin kendi aralarındaki sıralamasının, Resûlullah'ın (s.a.v.) bildirmesiyle vahiy kaynaklı olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık sûreler arasındaki sıralamanın ise Hz. Osman'ın emriyle olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. İbn Kesîr, bu yüzden hiç kimsenin Kur'ân âyetlerini bu tertibe aykırı okuyamayacağını, âyet sıralamasına uyulmaksızın okuyanın büyük hata işlemiş olacağını söylemiştir. Fakat sûreleri Hz. Osman'a uyarak Mushaftaki sıraya göre okumanın ise müstehap olduğunu haber vermiştir. Ancak evla olanın, bunları Resûlullah'ın (s.a.v.) okuduğu gibi, ardı ardına okumak olduğunu, nitekim Resûlullah'ın (s.a.v.), Cuma namazında, Cum'a ile Münafikûn sûrelerini, bazen de A'lâ ile Gâşiye sûrelerini okuduğunu beyan etmiştir.[421]

İbn Kesîr, sûrelerin namazda okunma tertibiyle ilgili olarak; eğer okuyucu sûreler arasında ara vererek okursa, onun da câiz olduğunu, nitekim Resûlullah'ın (s.a.v.) bayram namazında, ellinci sûre olan Kâf ile elli dördüncü sûre olan Kamer sûrelerini peş peşe okuduğunun sabit olduğunu ifade etmektedir. Yine Resûlullah'ın (s.a.v.) cuma günü sabah namazında, otuz ikinci sûre olan Secde sûresi ile yetmiş altıncı sûre olan İnsan sûrelerini okuduğunu da haber vermektedir.[422]

Ayrıca İbn Kesîr, okuyucunun Kur'ân'da, sonra gelen sûreyi öne almasının da câiz olduğunu beyan etmiştir. Zira Huzeyfe'den rivâyet edildiğine göre; Resûlullah'ın (s.a.v.) önce Kur'ân'ın ikinci sûresi olan Bakara sûresini, sonra dördüncü sûresi olan Nisa sûresini, daha sonra da üçüncü sûresi olan Âl-i İmrân sûresini okuduğunu,[423] ayrıca Hz. Ömer'in de sabah namazında ilk olarak on altıncı sûre olan Nahl sûresini, sonra on ikinci sûre olan Yûsuf sûresini okuduğunu bildirmiş ve hükümleri delillendirme yoluna gitmiştir.[424]

İbn Kesîr, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in topladıkları Mushafın, akıbetiyle ilgili bilgiler de vermektedir. Hz. Osman'ın bu Mushafı, çoğaltma işlemi bitince müminlerin annesi Hz. Hafsa'ya iade ettiğini, ileriki yıllarda Emevî halifelerinden

---

başka tariklerle Avf el-Arabî'den gerisi aynı olan senedle rivâyet etmişlerdir. Hâkim: "Buhârî ve Müslim tahric etmemiş olsalar da senedi sahih hadîstir." demiştir. Bk. İbn Kesîr, Fezâil, 73.

421 İbn Kesîr, *Fezâil*, 73.

422 İbn Kesîr, *Fezâil*, 76.

423 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 203.

424 İbn Kesîr, *Fezâil*, 76.

Mervân b. Hakem'in (ö. 65/685) Hz. Hafsa'ya onu yollaması için haber gönderse de onun vermediğini ve vefat edene kadar onda kaldığını haber vermektedir. Hz. Hafsa'nın vefatından sonra, Mervân b. Hakem'in onu Abdullah b. Ömer'den aldığını ve Hz. Osman'ın İslâm merkezlerine gönderdiği Mushaflardan farklı olmaması için onu yaktığını bildirmektedir.[425]

Ayrıca İbn Kesîr, Hz. Osman'ın çoğaltılan Mushaflardan birer tane Mekke'ye, Basra'ya, Kûfe'ye, Şam'a, Yemen'e ve Bahreyn'e gönderdiğini, bir Mushafı da Medine'de bıraktığını bildirmektedir.[426] Bu haberi İbn Ebî Dâvud'un, Ebû Hatim es-Sicistânî'den rivâyet ettiğini,[427] Kurtubî'nin "sadece dört yere Mushaf gönderildiği"[428] rivâyetinin ise garip olduğunu beyan etmektedir.[429]

Hz. Osman'ın insanların elindeki özel Mushafların yakılması emrine gelince, İbn Kesîr bu konuda, farklı ülkelerdeki Müslümanların Kur'ân'ı farklı farklı okumalarının önüne geçmek için Hz. Osman'ın bunu yaptığını, dönemindeki Sahâbîlerin onun bu görüşüne katıldıklarını ve onlardan karşı çıkan hiç kimsenin olmadığını bildirmektedir. İbn Kesîr, Mushafa düşmanlığı yalnızca, Hz. Osman'a karşı birleşip onu öldürenlerin yaptıklarını, bu ise onların hilafetten azletmek için Hz. Osman hakkında öne sürdükleri asılsız iddialarından birisi olduğunu ifade etmektedir. Sahâbîler ile onların çağında yetişen tâbiînden saygıdeğer Müslümanların ise Hz. Osman'ın görüşüne katıldıklarını ve desteklediklerini beyan etmektedir. İbn Kesîr Hz. Osman'ın yaptığı işin çok isabetli olduğu konusunda, birçok rivâyeti de sözlerini destekler mahiyette sıralamıştır.[430]

---

[425] İbn Kesîr, Mervan'ın bu işi yapma gerekçesi hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Bunun içindekiler resmî Mushaflara yazılmış ve onlarda muhafaza edilmektedir. Zamanla birilerinin şüphelenip, Mushaf'ın şânı hakkında şüpheye düşmesinden veya "Ondaki bazı şeyler Mushafa yazılmadı" demesinden endişelendiğim için yaptım." Bk. İbn Ebî Dâvûd, Kitâbu'l-Mesâhîf, 24-25; İbn Kesîr, Fezâil, 77.

[426] Dânî, *el-Mukni'*, 19.

[427] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 34.

[428] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 1/89.

[429] İbn Kesîr, *Fezâil*, 77.

[430] İbn Kesîr, *Fezâil*, 77.

İbn Kesîr'in bu konudaki rivâyetlerine örnek vermek gerekirse; Hz. Ali'den şöyle rivâyet edilmiştir: "Eğer onu (halkın elindeki özel Mushafları yakma işini) Osman yapmasaydı, ben yapardım."[431]

Ayrıca Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın oğlu Mus'ab'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Osman Mushafları yaktığında (faziletli) insanlar çoktu ve bunu hepsi beğendiler." Başka bir rivâyette: "Onlardan hiç kimse buna karşı çıkmadı."[432]

2.5.1. Özel Mushafların Toplanması Emrine İbn Mes'ûd'un Muhalefeti

İbn Kesîr, İbn Mes'ûd'un muhalefeti konusunda, çok fazla rivâyeti toplayarak geniş bir bakış açısıyla konuyu değerlendirmiş ve en doğru şekilde sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Konunun tüm detaylarını araştırarak, bütün ayrıntılarıyla açığa çıkması için adeta ince bir işçilik yapmış ve yanlış değerlendirmelerin önüne geçmeye çalışmıştır. İbn Kesîr, Mushafların toplanması konusunda önceleri çok sert bir tutum takınan İbn Mes'ûd'un, sonra bu tutumunu yumuşattığını bildirmiştir.[433] Daha sonra İbn Mes'ûd'un, halife Hz. Osman'ın uygulamasına uyduğu rivâyet edilmiştir.[434]

İbn Kesîr'in beyanına göre; Hz. Osman diğer Mushafların yakılmasını emredince, bu iş İbn Mes'ûd'un hoşuna gitmedi ve Kur'ân'dan bazı âyetlerin kaybolacağı endişesiyle Mushafı kaçırıp saklamalarını talebelerine emretti.[435]

İbn Kesîr'in İbn Ebî Dâvûd'dan naklederek zikrettiği meşhur bir rivâyete göre; Kûfeli muhadram hadisçi ve sûfî Ebû Vâil (ö. 82/701), İbn Mes'ûd'un bir gün kendilerine minberde verdiği hutbede, "Kim hıyanet edip de ganimetten veya kamuya ait hasılattan bir şey aşırır, bunu da gizlerse, kıyamet gününde o vebâlini aldığı şeyler, boynuna asılı olarak gelir."[436] âyetini okuduktan sonra "Sizler

---

[431] İbn Kesîr, *Fezâil*, 78.
[432] İbn Kesîr, *Fezâil*, 78.
[433] İbn Kesîr, *Fezâil*, 79.
[434] Tirmîzî, "Tefsîr", 10; Ebû Abdullah es-Sayrafî, *Nüketü'l-İntisâr li-Nakli'l-Kur'ân li'l-İmâm el-Bâkıllânî* (İskenderiye: Münşeetü'l-maârif, ts.), 355-374; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 1/487-488.
[435] Konuyla ilgili rivâyet şöyledir: "Humeyd İbn Mâlik şöyle rivâyet ediyor: "Hz. Osman diğer Mushafların yakılmasını emrettiği zaman, bu emre Abdullah İbn Mes'ûd sıcak bakmadı ve talebelerine: "Sizden her kim bir şey çalıp saklarsa, kıyamet günü o çalıp sakladığı şeyle gelir", Allah'a yemin ederim ki Zeyd henüz çocukken ben bizzat Resûlullah'ın ağzından yetmiş sûre almışımdır. Şimdi ben Resûlullah'ın ağzından aldığım Kur'ân âyetlerini mi terk edeyim?" dedi." İbn Kesîr, Fezâil, 79.
[436] Âl-i İmrân 3/161.

Mushaflarınızı saklayın. Zeyd İbn Sâbit'in çocuklarla yanıma iki perçemli haliyle geldiği vakit ben Resûlullah'ın (s.a.v.) ağzından yetmiş küsur sûre okumuştum. Öyle iken siz bana Zeyd b. Sâbit'in kıraatiyle okumamı nasıl emredersiniz?" dediğini haber vermiştir. Daha sonra ise "Vallahi Kur'ân'da nazil olan her bir âyetin, ne hakkında indiğini biliyorum. Vallahi, ben sizin en faziletliniz olmasam da Allah'ın Kitabı'nı benden daha iyi bilen yoktur. Develerin ulaşabileceği bir beldede Allah'ın (c.c) kitabını benden daha iyi bilen biri olsaydı ona giderdim." sözleriyle hutbeyi bitirdiğini rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Vâil, İbn Mes'ûd minberden inince de insanların sohbetlerine katıldığını ve onun konuşmasını inkâr eden bir kişi bile görmediğini haber vermiştir.[437]

İbn Kesîr, Ebû Vâil'in; 'Onun sözünü inkâr edip kabul etmeyen kimseye rastlamadım.' sözünden kastının, onun fazilet, ilim ve ezberinden hiçbirini inkâr eden olmadı demek olduğu yorumunu yapmıştır. Buna karşılık İbn Kesîr'e göre; İbn Mes'ûd'un Mushafların aşırılması ve saklanması emrini birçok kişi tenkit etmiştir. Zîra Alkame'den şöyle rivâyet edilmiştir: "Şam'a gittiğimde Ebü'd-Derdâ'ya rastladım, şöyle dedi: "Biz Abdullah'ı korkak biri sayardık. Ona ne oluyor da emirlerle niza ve kavga ediyor?"[438]

Bu rivâyetten ve benzeri rivâyetlerden, İbn Mes'ûd'un kıraatleri muhafaza etme kaygısıyla söylediği sözlerin, toplumun genelinde kabul görmediği ve hatta tepkiyle karşılandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Kesîr'e göre; İbn Ebî Dâvûd'un "Abdullah İbn Mes'ûd, Osman'ın Mushafları toplamasını kabul ediyor" babı adı altında verdiği rivâyet[439] tutarlı değildir ve bu rivâyetten İbn Mes'ûd'un önceki görüşünden vazgeçtiği anlaşılmamaktadır.[440]

---

[437] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf,* 15-16. İbn Kesîr'in beyanına göre bu rivâyet küçük bir farkla Buhârî ile Müslim'in sahihlerinde de bulunmaktadır. Onlardaki ifade şöyledir: *"Muhammed'in ashâbı bilir ki ben onların arasında Allah'ın kitâbını en iyi bilenim.*" Bk. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 8; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbî", 22, 115; İbn Kesîr, *Fezâil,* 80.

[438] İbn Kesîr, *Fezâil,* 81.

[439] Bahsi geçen rivâyet şöyledir: "İbn Ebî Dâvûd, Fülfüle el-Cu'fi'den şöyle rivâyet etmiştir: Mushaflar konusunda endişeye kapılanlarla birlikte Abdullah'a koştuk ve yanına girdik. Kalabalıktan biri: "Biz senin yanına ziyaret için gelmedik. Asıl bizi korkutan bu haberi işitince geldik" dedi. İbn Mes'ûd: "Bu Kur'ân, sizin peygamberiniz üzerine yedi kapıdan yedi harf olarak indi. Sizden önceki kitaplar ise tek bir kapıdan ve tek bir harf üzere iniyordu -başka bir rivâyette; indi-dedi." İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf,* 18.

[440] İbn Kesîr, *Fezâil,* 84.

Buna karşılık İbn Kesîr, İbn Ebî Dâvûd'dan rivâyetle,[441] Hz. Osman insanlara hutbe verdi ve "Resûlullah'tan (s.a.v.) ayrılmanızın üzerinden sadece on üç yıl geçmişken siz Kur'ân'dan şüphe ediyor ve "Übey'in kıraati" "Abdullah'ın kıraati" diyorsunuz, biri tutup 'Vallahi kıraatin düzgün olmadı.' diyor. Ben her birinizden Kur'ân'dan yanında bulunanları getirmesini istiyorum."[442] dediğini haber vermiştir. Bu söz üzerine büyük bir kalabalığın toplanıp, yanındakileri Hz. Osman'a teker teker teslim ettiklerini ve bunu Resûlullah'tan (s.a.v.) işittiğine dair Hz. Osman'ın onlardan yemin aldığı bildirilmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, Hz. Osman'ın bu gelen âyetleri Arap dilini bilenlerin en iyisi olan Saîd b. Âs'a okutup, yazısı en güzel olan Zeyd b. Sâbit'e yazdırdığını ve sonrasında ise bunları insanlara dağıttığını, ashâbtan bazılarının da 'Osman'ın güzel yaptığını' söylediklerini, senedinin sahih olduğunu not düşerek beyan etmiştir.[443]

Yine İbn Kesîr, İbn Ebî Dâvûd'tan gelen başka bir rivâyette, Kureyşli ve ensardan, aralarında Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'in de bulunduğu on iki adamı, Hz. Osman'ın Mushafları yazmak üzere topladığını ve onları devamlı takip edip denetlediğini, karara varamadıklarında ise yazmayı erteledikleri bildirmektedir. Bu adamlardan bazılarının, Hz. Ömer'in evinde bulunan toplu kitabı (الربعة) (Rab'a)[444] getirmek için gönderildiklerini ve onların da Mushafı alıp getirdiklerini beyan

---

[441] Rivâyet şöyledir: İbn Ebî Dâvûd, Mus'ab b. Sa'd'dan şöyle rivâyet etmiştir: "Osman, kalkıp insanlara hutbe verdi ve "Ey insanlar! Resûlullah (sav)'dan ayrılmanızın üzerinden sadece on üç yıl geçmişken siz Kur'ân'da şüphe ediyor ve Ubeyy'in kıraati, Abdullah'ın kıraati diyorsunuz. Biri tutup "Vallahi kıraatin düzgün olmadı" diyor. Ben, her birinizden, Kur'ân'dan yanında bulunanları getirmesini istiyorum" dedi. Adamlar Kur'ân yazılı kağıtları ve derileri getiriyorlardı. Sonunda onlardan, büyük bir kalabalık toplandı. Osman da onları teker teker yanına alıyor ve Resûlullah (sav) kendisine yazdırdığı halde onlara "Bunu Resûlullah (sav)'dan işittin mi?" diye ona yemin ettiriyor, o da evet diyordu (diyorsa kabul ediyordu). Osman bunu bitirdikten sonra, "Yazısı en iyi olanınız kimdir?" diye sordu. "Zeyd b. Sâbit'tir" dediler. "Arapçayı en iyi bileniniz kimdir?" dedi. "Sa'd b. As'tır" dediler. Osman: "Öyleyse Saîd okusun, Zeyd yazsın" dedi. Zeyd Mushafları yazdıktan sonra Osman onları insanlara dağıttı. Ben Resûlullah (sav)'ın ashabından bazılarını "Güzel yaptı" derken işittim." İbn Kesîr, *Fezâil*, 84.

[442] İbn Kesîr, *Fezâil*, 84.

[443] İbn Kesîr, *Fezâil*, 84.

[444] Müellif bu kelimeyi şöyle tanımlamaktadır: "Rab'a; bir araya toplanarak kitap haline getirilmiş sayfalara denir." İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân, s. 85. Bu kelime hakkında şu açıklama yapılmıştır: "Hz. Ebû Bekir tarafından hazırlanan nüsha, umumiyetle Mushaf ismini alır, sahifelerin toplandığı yer veya sahifeler demektir. Fakat bazen de Rab'a ismini alır. Bu kelime hükme göre dört sayfalık forma manası taşır. Rab'a kelimesi umumiyetle kasa, kutu manasındadır. El yazması Kur'ân bir kasa içinde muhafaza edildiğinden, bu kelimeyle en yüce kutu, Kur'ân-ı Kerîm'i ifade eden bir kutu anlatılıyordu." Bk. Muhammed Hamîdullah, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası, çev. Mutlu M. Sait (İstanbul, 1965), 49.

etmektedir. İbn Kesîr, râvinin yazıcılardan birisine, "Neden yazmayı ertelerlerdi?" sorusunu sorduğunu, onun bilmediğini, buna karşılık râvinin, "Öyle sanıyorum ki onlar Kur'ân'ın Cebrâil'e (a.s.) son sunumuna en yakın olanına bakmak için ve ona göre yazmak için geciktiriyorlardı."[445] dediğini de beyan etmektedir.

İbn Kesîr, zikrettiği bu rivâyetlerden sonra genel olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in yaptıkları hizmet, onların sevabı en büyük amellerindendir. Onlar Kur'ân'ı, ondan hiçbir şey kaybolmaması için korumuş ve toplamışlar; Hz. Osman ise insanları tek bir kıraatte, Resûlullah'ın (s.a.v.) ömrünün son yılında, Ramazan ayı sonunda Cebrâil'in (a.s.) ona gelerek okuduğu son hâli üzere toplamıştır."[446]

3.5.2. Hz. Ali'ye Nispet Edilen Mushaf

Hz. Ali'nin, Resûlullah'ın (s.a.v.) yaşadığı dönemde Kur'ân'ın tamamını ezberleyen ve Kur'ân meselelerine vâkıf sahâbîler arasında kabul edildiği bildirilmiştir. Ayrıca onun, insanları Kur'ân konusunda kendisine soru sormaları için teşvik eden ve Kur'ân'ı çok güzel okuyanlardan birisi olduğu da rivâyet edilmiştir. Hz. Ali'den kıraat öğrenen Abdurrahman es-Sülemî, "Hz. Ali'den daha güzel Kur'ân okuyan kimseyi görmediğini" söylerken, ondan arz yoluyla kıraat öğrenenler arasında Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ve Abdurrahman b. Ebû Leylâ'nın (ö. 83/702) da bulunduğu kaynaklarda bildirilmiştir. [447]

Ayrıca bazı kaynaklarda, Hz. Ali'ye nispet edilen Mushafların varlığından da söz edilmektedir. Rivâyet edildiğine göre; Hz. Ali, Resûlullah'tan (s.a.v.) sonra Kur'ân'ı nüzul sırasına göre sırasına göre toplamayı düşündü.[448]

İbn Kesîr, İbn Ebî Dâvûd'dan naklederek; Resûlullah (s.a.v.) ahirete irtihal ettiğinde, Kur'ân'ı Mushafa toplayıncaya kadar, abasını cuma haricinde hiç giymeyeceği konusunda Hz. Ali'nin kasem ettiğini haber vermiştir. Hatta Hz. Ali'nin yokluğunu fark eden halife Hz. Ebû Bekir'in, meselenin iç yüzünü öğrenmek için Hz. Ali'ye "Benim halife olmam hoşuna gitmedi mi ey Ebû Hasan?" diye haberci

---

[445] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 23-26.
[446] İbn Kesîr, *Fezâil*, 86.
[447] M. Yaşar Kandemir, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/375-378.
[448] İbn Kesîr, *Fezâil*, 87.

gönderdiğini, Hz. Ali'nin de halifenin huzuruna gelip "Hayır vallahi. Fakat cuma günü dışında hiç aba giymeyeceğime dair yemin ettim (de ondan gelemiyorum.)" deyip ona biat ederek geri evine gittiğini bildirmiştir.[449]

İbn Kesîr; İbn Ebî Dâvûd'un böyle rivâyet ettiğini, fakat bu rivâyetin senedinde kopukluk olduğunu beyan etmiştir. Zaten İbn Ebî Dâvûd şöyle demiştir: "Mushaf" ifadesi râvilerden sadece Eş'as'ın (ö. 40/661) rivâyetinde geçmektedir. O ise hadis rivâyetinde leyyin (zayıf) biridir. Diğerlerinin rivâyetindeki ifade ise: "Kur'ân'ı toplamadıkça"dır. Ayrıca İbn Ebî Dâvûd, Hz. Ali'nin "Kur'ân'ı toplamadıkça" ifadesinden kastın, Kur'ân hıfzını tamamlamak olduğunu bildirmiş, zîra sahâbîler arasında Kur'ân'ın tamamını ezberleyen kişi için "Kur'ân'ı topladı" denildiğini haber vermiştir."[450]

İbn Kesîr; İbn Ebî Dâvûd'un bu söylediğinin daha kuvvetli gözüktüğünü, zîra Hz. Ali'ye ait bir Mushafın bulunduğuna dair ne böyle ne de başka türlü bir rivâyetin bulunmadığını, var olanın ise sadece Hz. Osman Mushafları olduğunu beyan etmektedir.[451] Bütün bu rivâyetlerden ortaya çıkan sonuç, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın (s.a.v.) ahirete irtihali neticesinde Kur'ân'ı ezberlemedikçe evinden çıkmayacağına dair yemin ettiği ve Kur'ân'ı toplamaktan kastın onu ezberlemek olduğu, ayrıca kendisine ait bir Mushafın da olmadığıdır.

İbn Kesîr, bu konuda başka bir iddianın da Hz. Osman Mushaflarının, Hz. Ali'nin hattıyla yazılı olduğu iddiası olduğunu, fakat bunun da isabetli bir görüş olmadığını bildirmektedir. İbn Kesîr, hatta bazısında (كتبه علي بن أبو طالب) "Bunu Ali b. Ebû Tâlib yazdı." ibaresinin yazılı olduğunu, ancak bunun hatalı bir cümle olduğunu ve Hz. Ali'nin böyle hatalı bir cümle yapmayacak bir kişi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü yaygın olarak bilindiği gibi Hz. Ali'nin, Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin ondan naklettiği üzere, nahiv ilmini ilk koyan kişi olduğunu, dolayısıyla cümlenin ögelerini harf, isim ve fiil olmak üzere üçe ayırdığını, nahiv ile ilgili birçok şey daha söylediğini ve vefatından sonra kalanını Ebû Esved'in tamamladığının rivâyet

[449] İbn Kesîr, *Fezâil*, 88.
[450] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 10; İbn Kesîr, *Fezâil*, 88.
[451] İbn Kesîr, *Fezâil*, 88.

edildiğini bildirmiştir.[452] İbn Kesîr; daha sonra insanların bunu ondan alıp genişlettiklerini, açıkladıklarını ve sonunda nahvin müstakil bir ilim haline geldiğini de beyan etmiştir.

3.5.3. İmam Mushaf'ın Durumu

'Mesâhif-i Osmâniyye' tâbiriyle kastedilen, Hz. Osman'ın yazdırdığı Mushaflardan; kendi yanında bıraktığına 'İmam Mushaf', beldelere gönderdiğine ise 'Mesâhifü'l-emsâr' denilmiştir.[453] İbn Kesîr'in muhtelif merkezlere gönderilen, Hz. Osman'ın diğer Mushaflarının kendi zamanındaki durumuyla alakalı olarak, bunların en ünlüsünün Şam'da Dımaşk camisinin Allah'ın zikriyle ihya olunan doğu rüknünde bulunan nüsha olduğunu haber vermiştir. Bu nüshanın, daha önceleri Taberîyye'de iken sonra (hicri) 510 yıllarında Şam'a getirildiğini, on deve derisinden yapılma zannettiği parşömenlere (deriden yapılma kâğıt), dayanıklı mürekkeple güzel biçimde ve açık bir hatla yazılı halde; yüce, değerli ve heybetli bir kitap şeklinde bizzat kendisinin gördüğünü bildirmiştir. Ayrıca Mushafları, Hz. Osman'ın kendi el yazısıyla yazdığına dair herhangi bir bilgi olmadığını, bu konuda bilinenin sadece, bunu Zeyd b. Sâbit'in ve diğerlerinin Hz. Osman zamanında yazdığı şeklinde olduğunu beyan etmiştir. Hz. Osman'ın emir ve direktifiyle olduğundan, bu Mushaflara Hz. Osman'a nispet edilerek "Osman Mushafı" denildiğini, bu Mushafların yazıldıktan sonra Hz. Osman'ın önünde okunduğunu, sonra dört bir tarafa gönderildiğini haber vermiştir.[454]

İbn Kesîr; Hz. Osman'ın kendi el yazısıyla Mushaf yazıp yazmadığı konusuna da ayrıca değinmiş ve birtakım rivâyetlerle konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. İbn Kesîr, İbn Ebî Dâvûd'un rivâyetine göre; "Mısırlı isyancı zorbalar, Hz. Osman'ın odasına girdiklerinde kılıç ile koluna vurdular ve kolu Kur'ân'ın (فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) '*Allah onlara karşı sana yetecektir. Her şeyi işiten ve her şeyi bilen O'dur.*'[455] âyetinin üzerine düştü. Bunun üzerine elini uzattı ve 'Vallahi bu

[452] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 37-39.
[453] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 144.
[454] İbn Kesîr, *Fezâil*, 89.
[455] el-Bakara 2/137.

el, mufassal sûreleri (Kur'ân'ın sonlarındaki kısa sûreler) ilk yazan eldir.' dediğini de nakletmiştir."[456]

İbn Kesîr'in naklettiği bir başka rivâyete göre; İbn Ebî Dâvûd, İbn Vehb'den (ö. 197/813) nakille şöyle bildirmiştir: İbn Vehb; "İmam Mâlik'e Osman Mushafını sordum, 'O gitti' dedi."[457] İbn Kesîr burada kastedilen Mushafın, Hz. Osman'ın kendi el yazısıyla yazdığı Mushaf mı yoksa Medine'de bıraktığı Mushaf mı olduğunun belli olmadığını bildirmiştir.[458] Kendi el yazısıyla yazdığı Mushaf olsa bile, İmam Mâlik'in bu Mushafın mevcut olmadığını bildirdiği rivâyet de göz önüne alınarak, bu Mushafların iç kargaşalar ve çatışmalar neticesinde yer değiştirdiği, başka bölgelere gittiği rivâyetleri olmakla beraber, bu Mushafların günümüzde bulunamadığı,[459] belki de gün yüzüne çıkmayı bekledikleri söylenebilir.

3.5.4. Kur'ân Yazısının Gelişim Aşamaları

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğduğu dönemde, Kureyş kabilesinde sadece on yedi kadar kişinin yazı yazmayı bildiği, kullanılan yazının da bitişik Nabatî yazısı olduğu kaynaklarda bildirilmektedir.[460] Ayrıca yazıda kullanılan karakterlerin, şu anda kullanılan Arap alfabesine karşılık sadece on beş şekil ile temsil edildiği, geriye kalan on üç harfin ise birbirinden ayırıcı nokta ve seslendirme şekilleri olmadığından ayırt edilemediği ve yazının sadece hâfızaya yardımcı olmak üzere kullanıldığı da kaynaklarda bildirilmektedir.[461]

İbn Kesîr ise Araplarda yazının gelişim aşamaları konusunda, Araplarda yazı yazmanın nadir bir şey olduğunu, Hişam b. Muhammed el-Kelbî (204/819) ve başkalarının anlattıklarına göre; yazıyı ilk olarak Ükeydir Dume'nin kardeşi Bişr b. Abdülmelik'in Enbârlılar'dan öğrenip Mekke'ye geldiğini bildirmektedir. Daha sonra onun Mekke'de Ebû Süfyan'ın kız kardeşi Harb'in kızı Sahbâ ile evlendiğini, yazıyı Harb ile oğlu Ebu Süfyan'a öğrettiğini, daha sonra yazıyı Hz. Ömer'in Harb b.

---

[456] Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrût, 1968), 75; İbn Kesîr, *Fezâil*, 89.
[457] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 35.
[458] İbn Kesîr, *Fezâil*, 90.
[459] Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/242-248.
[460] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân* (Kâhire, 1901), 476-480.
[461] Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul, 1973), 25; Muhammed Hamîdullah, *Kur'ân Tarihi*, çev. Sâlih Tuğ (İstanbul, 1993), 56-57.

Umeyye'den, Muaviye'nin de amcası Süfyan b. Harb'den öğrendiklerini rivâyet etmiştir. Ayrıca yazıyı ilk öğrenenlerin Tay kabilesinden, Enbâr yakınlarındaki Bakka denilen beldede bir topluluk olduğunu, sonra onu geliştirip düzene soktuklarını ve Arap yarımadasında yaydıklarını, böylece insanların yazı yazmayı öğrendiklerini de beyan etmiştir.[462]

İbn Kesîr, sözünü teyit etmek için İbn Ebî Dâvûd'un, Şa'bî rivâyetiyle; muhacirlere, "Siz yazıyı kimden öğrendiniz?" şeklinde sorduklarında, "Hîreliler'den" dediklerini, Hîreliler'e "Yazı yazmayı siz nereden öğrendiniz?" diye sorduklarında ise onların, "Enbârlılar'dan" dediklerini haber vermiştir.[463]

Ayrıca Hz. Ali'nin, bu ilk Arap yazısının harflerinin, ayrık bırakma ve birleşmelerinde, kelimelerin ve cümle yapılarının düzenlenip terkib edilmesinde, bazı kâideler koyup, metotlar geliştirdiği de rivâyet edilmiştir.[464] Ayrıca İbn Kesîr'in yazının tarihi gelişimi hakkında kendi kanaatini yansıtan malumatlar vermesi de dikkatten kaçmamaktadır. O, yazı hattının sahâbî döneminde muhkem hale gelmediğini ve dolayısıyla Mushaflar yazılırken kelimelerinoluşumunda, mana yönünden değil de hat sanatı açısından farklılıklar olduğunu bildirmiştir. Ayrıca selef döneminde yaygın olan yazı türünün, Kûfe'ye mensup yazı olan geometrik yazı türü olduğunu, sonra onu vezir Ebû Ali b. Mukle'nin (İbn Mukle) (ö. 328/940) geliştirerek, yazımda özgün bir yol ve üslup ortaya koyduğunu beyan etmiştir. Bundan sonra İbnü'l-Bevvâb adıyla meşhur Alî b. Hilâl el-Kâtib el-Bağdâdî'nin (ö. 413/1022) daha da kolaylaştırdığını ve insanların onu takip ettiklerini, onun yazısının açık ve güzel olduğunu da bildirmiştir. Özetle müellif, yazı hattının sahâbî döneminde muhkem hale gelmediğinden, Mushaflar yazılırken kelimelerin konmasında mânâ yönünden değil de hat sanatı açısından farklılıklar olduğunu ve âlimlerin bu hususta kitaplar kaleme aldıklarını beyan etmiştir.[465]

---

462 İbn Kesîr, *Fezâil*, 90.
463 İbn Kesîr, *Fezâil*, 90.
464 Âlî Mustafa Efendi, *Menâkıb-ı Hünerverân* (İstanbul, 1926), 13; Muhittin Serin, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/242-248.
465 İbn Kesîr bu konuyu kitaplarında titizlikle araştıran âlimlere örnek olarak; Büyük imam Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kur'ân'ın Faziletleri* kitabında ve büyük muhaddis İbn Ebî Dâvûd'un da *Kitâbü'l-Mesâhif* eserinde bu konu üzerinde titizlikle durduklarını, bu konuya özel başlık attıklarını ve Kur'ân yazımı sanatında çok miktarda bilgiler sunduklarını bildirmiştir. Bk. İbn Kesîr, *Fezâil*, 91.

Ayrıca İbn Kesîr; İmam Mâlik'in, Mushafların 'İmam Mushaf' şekli dışında yazılamayacağını açıkça ifade ettiğini, başkalarının ise buna cevaz verdiklerini bildirmiştir. Buna ek olarak; hareke ve sükûnları koymada ihtilaf ettiklerini, kimisinin ruhsat verirken, kimisinin izin vermediğini de isim zikretmeden bildirmiştir. İbn Kesîr, sûrelerin ve âyetlerinin yazılması hususunda ise Kur'ân'ın aşirlere, hiziplere ve cüzlere bölünmesinin, kendi zamanındaki Mushaflarda yaygın olduğunu, ama selef-i sâlihine uymanın daha evla olduğunu da iddia etmektedir.[466]

3.6. Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere İndirilmesi Konusu

Mekke döneminde inen âyetler, Kureyş lehçesiyle indirilmiş ve bu ayetlerin muhatabı da Kureyş kabilesi olmuştur. Dolayısıyla söz konusu dönemde kıraatte farklı bir okuyuş ve lehçe farklılığı olmamıştır. Kıraat ihtilaflarıyla ilgili Mekke dönemine ait bir habere ve rivâyete kaynaklarda rastlanmamaktadır. Medine döneminde ise; Kur'ân kıraati ve öğretimi yoğun bir şekilde artmıştır. Zira farklı kabilelere mensup kişiler gruplar halinde İslâma girmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da Mescid-i Nebî'de ve onun bitişiğinde bulunan Suffe'de, Kur'ân öğretim faaliyetleri doğal olarak hızlanmıştır. Fakat hicretle beraber başka lehçeler konuşan Arapların yanında, dini ve milliyeti farklı olan insanların da İslâm'a girmesiyle, birtakım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Kureyş lehçesine alışkın olmayan bazı başka kabile mensupları, inen âyetleri telaffuz açısından ve manasını anlama yönünden zorluk yaşıyorlardı. Yaşanan bu zorluğa karşılık insanların alıştırılması için yedi harf ruhsatı verilmiştir.

İbn Kesîr; bu konuda İmam Buhârî'nin 'Kur'ân yedi harf üzere nazil oldu' başlığıyla rivâyet ettiği hadisleri sıralamış, konuyla ilgili diğer hadis kaynaklarını da inceleyerek, konunun açıklığa kavuşması için ulaşabildiği bütün rivâyetleri değerlendirmiştir. Kıraat ilminin temel meselelerinden olan yedi harf konusu, bilindiği gibi âlimler arasında çokça tartışılmış ve halen tartışılmaya devam eden bir meseledir. Böylesine önemli bir konuda, sahih hadis kaynaklarına vakıf olan ve hadis konusunda yaptığı çalışmalar ve yazdığı eserlerle uzmanlığını kanıtlayan İbn Kesîr'in kıymetli eleştirileri ve yorumları gerçekten önem arz etmektedir. Fakat

---

[466] İbn Kesîr, *Fezâil*, 91.

konunun başında şunu söylemekte fayda vardır ki yedi harf konusunda yaşanan tartışmalarda hiçbir yorum, helali haram ve haramı helal yapan yorumlar değil, bilakis manayı zenginleştiren ve fıkhî konularda ümmeti rahatlatan rivâyetlerdir. Bu nedenle denilebilir ki İbn Kesîr yedi harf konusuyla ilgili Zührî'nin şu ifadesini aktarmaktadır: "Bize gelen bilgilere göre yedi harf konusu haramı helâle, helâli de harama çevirecek şekilde ihtilaflar olmayan birbirlerinden farksız konulardır."[467]

3.6.1. Yedi Harfle İlgili Rivâyetler

Yedi harfle ilgili, Resûlullah'tan (s.a.v.) gelen rivâyetlerin sayısı hakkında yapılan araştırmalar farklı sonuçlar vermektedir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmaların bir kısmı farklı sonuçlar ortaya koymuşsa da bazı araştırmacılar toplamda kırk altı hadisin mevcut olduğunu; bunlardan otuz dördünün, muteber hadis kaynaklarında yer alan ve rivâyet zinciri açısından eleştiriye kapalı, sahih nitelikte rivâyetler olduğunu belirtmişlerdir.[468] Bu rivâyetlerin hemen hepsinde "Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğu ve ondan kolayınıza gelenini okuyun."[469] ifadesinin tevâtür derecesine ulaştığı bildirilmiştir.

İbn Kesîr; ilk olarak İmam Buhârî'nin İbn Abbas'a dayandırarak yaptığı şu rivâyeti zikrederek konuya başlamıştır: "Cebrâil (a.s.), (Kur'ân'ı) bana bir harf üzere okuttu. Fakat ben bunu artırmasını talep ettim ve nihâyet yedi harfe kadar çıkıp orada kaldı."[470]

İbn Kesîr, Enes b. Mâlik'in Übey b. Kâ'b'dan şöyle rivâyet ettiğini bildirmiştir: "Müslüman olduğumdan beri hiçbir şey gönlümü rahatsız etmemişti. Fakat bir âyeti ben bir şekilde, başka biri farklı bir şekilde, okuyunca bu beni etkiledi. Ben "Resûlullah (s.a.v.) bunu bana böyle okudu" dedim. O da "Resûlullah (s.a.v.) bunu bana da böyle okudu" dedi. Hemen Resûlullah'a (s.a.v.) geldik. Ben: "Ya Rasûlallah! Sen bana şu âyetleri şöyle okudun (değil mi)?" dedim. "Evet" buyurdu. Diğeri: "Bana da o âyetleri şöyle okumadın mı? dedi. Ona da "Evet" diye cevap verdi. Sonra şöyle buyurdu: "Cebrâil (a.s.) ile Mîkâil (a.s.) geldiler ve Cebrâil (a.s.) sağıma,

---

[467] İbn Kesîr, *Fezâil,* 95.
[468] Abdüssabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân* (Kâhire, 1966), 25.
[469] Muhsin Demirci, "el-Ahrufü's-Seb'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/175-177.
[470] Buhârî, "Bed'u'l-Halk", 30; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 330; İbn Kesîr, *Fezâil,* 95.

Mîkâil (a.s.) soluma oturdu. Cebrâil (a.s.): "Kur'ân'ı bir harf (okunuş) üzere oku" dedi. Ben de okudum. Bunun üzerine Mîkâil (a.s.): "Ondan daha fazlasını iste" dedi. Ben de teker teker okudum. Nihâyet yedi harfe ulaşınca "Her bir harf kâfi ve şâfidir" dedi."[471]

İbn Kesîr; Übey b. Kâ'b'dan rivâyet ettiği bir diğer hadisi de şöyle bildirmiştir: "Bir adamı Nahl sûresini benim okuduğumdan farklı okurken işittim. Sonra başkasını ondan da farklı okurken işittim. Bunun üzerine birlikte Resûlullah'a (s.a.v.) gittik ve şöyle dedim: "Ben bu iki kişiyi Nahl sûresini farklı okurlarken gördüm ve kendilerine kimin böyle okuttuğunu sordum. Onlar da "Resûlullah (s.a.v.) okuttu" deyince "Sizinle mutlaka Resûlullah'a (s.a.v.) gideceğim. Çünkü siz Resûlullah'ın (s.a.v.) bana okuduğundan farklı okudunuz" dedim. Resûlullah (s.a.v.) onlardan birine "Oku!" buyurdu. Adam okuyunca Resûlullah (s.a.v.) "Güzel okudun." buyurdu. Übey der ki: Bunun üzerine kendimde şeytanın vesvesesini hissettim, öyle ki yüzüm kızardı. Resûlullah (s.a.v.) bunu yüzümden bildi ve elini göğsüme vurdu ve "Allahım! Şeytanı ondan uzaklaştır." diye dua etti. Sonra şöyle buyurdu: "Ey Übey! Bana Rabbimden biri gelerek "Allah sana Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor" dedi. Ben: Rabbim bana hafiflet! diye dua ettim. O, sonra tekrar geldi ve "Allah sana iki harf üzere okumanı emrediyor" dedi. Ben: "Rabbim! Ümmetime hafiflet" dedim. O kişi üçüncü defa geldi ve önceki gibi dedi, ben de aynısını söyledim. Sonra dördüncü defa geldi. "Allah sana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Senin her bir başvurman için de sana (kabulü kesin) bir dua hakkı tanıyor" dedi. Ben de: "Rabbim! Ümmetimi bağışla! Rabbim, ümmetimi bağışla! dedim. Üçüncüyü ise ümmetime şefâat olarak kıyamet gününe sakladım."[472]

Bu hadis hakkında İbn Kesîr şu yorumu yapmaktadır: "Allah bilir, Resûlullah'ın (s.a.v.) tebliğ, duyurma ve devâ olması niyetiyle Übey'e, Beyyine sûresini okumasının sebebi de o anda Übey'in aklına gelen şüphedir. Zîra sûrede; (رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ) '*İşte o apaçık delil, Allah tarafından*

---

[471] Şâfidir, müminlerin kalplerine ve bedenlerine şifa verir, Kâfidir, kastedilen mânâyı ifade etmede, Kur'ân'ın fesâhat ve belâgatini, edebî üstünlüğünü ortaya koymak için yeterlidir. Bk. Nesâî, "İftitâḥ", 38; el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân,* thk. Mervân elʿAtıyye vd. (Beyrût, 1995), 201; İbn Kesîr, *Fezâil,* 95.

[472] Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 273; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 5/127; İbn Kesîr, *Fezâil,* 100.

gönderilen ve tertemiz sahifeleri okuyan bir elçidir. En doğru hükümler vardır şu sahifelerde'[473] âyetleri vardır. Bu, Resûlullah'ın (s.a.v.) Hudeybiye dönüşünde Fetih sûresi inince onu, daha önce sorular yönelten Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'e okumasına benzemektedir. Zîra sûrede*;*

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِين...

"And olsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş, kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz..."[474] buyrulmaktadır. [475]

Yine başka bir rivâyette İbn Kesîr; Übey b. Kâ'b'dan: "Gıfaroğulları kabilesinin göletinde Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında idik. Cebrâil (a.s.) gelerek "Allah sana, ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor." dedi. Resûlullah (s.a.v.): "Allah'tan af ve mağfiretini istiyorum. Ümmetimin buna gücü yetmez." dedi. Cebrâil (a.s.) sonra tekrar geldi ve "Allah sana ümmetine Kur'ân'ı iki harf üzere okumanı emrediyor." dedi. Resûlullah (s.a.v.): "Allah'tan afiyet ve bağışını istiyorum. Ümmetimin buna gücü yetmez." dedi. Sonra Cebrâil (a.s.) üçüncü defa geldi ve "Allah sana, ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor." dedi. Resûlullah (s.a.v.) yine: "Allah'tan afiyetini ve mağfiretini istiyorum. Ümmetimin buna gücü yetmez." buyurdu. Sonra Cebrâil (a.s.) dördüncü defa geldi ve "Allah sana, ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Onlar, hangisiyle okurlarsa doğru okumuş olurlar."[476] dediğini nakletmiştir.

Müellifin, Übey b. Kâ'b'ın başka bir rivâyetinde ise yedi harf konusunun biraz daha anlaşılmasına vesile olan bir haberi nakletmektedir. Rivâyet şöyledir: "Resûlullah (s.a.v.) bana şöyle dedi: "Ey Übey! Bana Kur'ân okutuldu. Bana: "Bir harf üzere mi iki harf üzere mi okuyacaksın?" denilince yanımdaki melek bana: "İki harf üzere diye söyle." dedi. Ben: İki harf üzere, dedim. Bu kez bana "İki harf üzere mi üç harf üzere mi?" denildi. Yanımdaki melek: "Üç harf üzere diye söyle." dedi. Nihâyet yediye ulaşıldı. Sonra bana "Azap ifadesini rahmet, rahmet ifadesini azapla

---

[473] el-Beyyine 98/2-3.
[474] el-Fetih 48/27.
[475] İbn Kesîr, *Fezâil,* 101.
[476] Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 274; Ebû Dâvûd, "Vitr", 22; Nesâî, "İftitâḥ", 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 5/128; İbn Kesîr, *Fezâil,* 102.

karıştırmadıkça, (سميعا عليما) Semîan alîmen (her şeyi hakkıyla işiten ve bilen) yerine (عزيزا حكيما) azîzen hakîmen (çok aziz ve büyük hikmet sahibi) desen bile bunların her biri şâfi ve kâfidir" denildi."[477]

İbn Kesîr'in Übey b. Kâ'b'dan naklettiği şu rivâyette de yedi harf ruhsatının Allah'ın (c.c.) kullarına olan merhameti sebebiyle olduğuna yer vermiştir: "Resûlullah (s.a.v.), Mira taşlığı yanında Cebrâil (a.s.) ile karşılaştı. Resûlullah (s.a.v.) ona "Ben okuma yazması olmayan, ümmî bir millete gönderildim. Bunların arasında ihtiyar adam, çok yaşlı kadın ve çocuk var." dedi. Bunun üzerine Cebrâil (a.s.): "Onlara emret, onu yedi harf üzere okusunlar." dedi."[478]

İbn Kesîr'in naklettiği diğer bir hadis ise Hz. Ömer'den rivâyet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.v.) hayatta iken Hişâm b. Hakîm'in (ö. 15/636'dan sonra) (namazda) Furkân sûresini okuduğunu işittim. Hişam bu sûreyi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bana okutmadığı bir şekilde okuyordu. Az kalsın üzerine atılacaktım, fakat selam verinceye kadar sabrettim. Selam verince ridasından yakalayıp "Senden dinlediğim bu sûreyi sana kim öğretti?" diye sordum. "Bana bunu Allah Rasûlü öğretti." diye cevap verdi. "Yalan söylüyorsun! Zîra Resûlullah (s.a.v.) bu sûreyi bana, senin okuduğundan farklı öğretti." dedim. Onu alıp Hz. Peygamber'e (s.a.v.) götürdüm. Ona "Bu adamı, Furkân sûresini sizin bana öğrettiğinizden farklı bir harf üzere okurken işittim." diye şikâyet ettim. Allah Rasûlü "Onu bırak." dedi. Sonra ona "Ey Hişam! Oku bakayım." dedi. O da kendisinden işittiğim şekilde okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), "Bu sûre bu şekilde indi." buyurdu. Sonra bana "Ey Ömer! Sen oku bakayım!" dedi. Ben de bana öğrettiği şekilde okudum. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), "Bu sûre bu şekilde nazil oldu." dedi ve şöyle ekledi: "Bu Kur'ân yedi harf üzerine nazil oldu. Hangisi kolayınıza geliyorsa onu okuyun!"[479]

Ayrıca Ebû Talha'dan (ö. 34/654-55) şöyle rivâyet edilmiştir: "Bir adam Hz. Ömer'in yanında Kur'ân okurken Hz. Ömer (yanlış sanarak) düzelttirdi. Adam: "Ben Resûlullah'a (s.a.v.) okudum da o düzelttirmedi." dedi. Bunun üzerine birlikte Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına gittiler. Adam Resûlullah'a (s.a.v.) okuyunca; "Güzel

---

[477] Ebû Dâvûd, "Vitr", 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/124; İbn Kesîr, *Fezâil*, 103.
[478] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/132; İbn Kesîr, *Fezâil*, 104.
[479] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân" 5, 27; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 270; Ebû Dâvûd, "Vitr", 22; Nesâî, "İftitâh", 38; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/44.

okudun.” buyurdu. Sanki Hz. Ömer bundan rahatsız olmuştu. Resûlullah (s.a.v.) “Ey Ömer! Rahmet âyetini azapla, azap âyetini rahmetle bitirmediğin sürece, Kur’ân’ın hepsi de doğrudur.” buyurdu.[480]

İbn Kesîr’in ‘diğer muhaddisler rivâyet etmemiş olsalar da senedi sahihtir.’ şeklinde not düşerek, Rib’î b. Hırâş’tan (ö. 101/719) rivâyet ettiği hadis şöyledir: “Bana hiç yalan söylemeyen birisi -Huzeyfe’yi kastediyor- şöyle anlattı: Hz. Peygamber, Mira taşlığı yanında Cebrâil (a.s.) ile karşılaştığında Cebrâil (a.s.) ona şöyle dedi: “Senin ümmetin Kur’ân’ı yedi harf üzere okuyorlar. Onlardan kim, bir harf üzere okuyorsa kendisine öğretildiği gibi okumaya devam etsin ve ondan dönmesin.”[481] Ahmed b. Hanbel’in rivâyet ettiği râvilerden Abdurrahman’ın rivâyetinin lafzı ise şöyledir: “Senin ümmetin arasında buna gücü yetmeyecekler vardır. Onlardan her kim bir harf üzere okuyorsa onu beğenmeyip başkasına geçmesin.”[482]

İbn Kesîr; eserinde aynı manaya gelen değişik lafızlarla ve farklı kaynaklardan birçok hadisi nakletmiştir. Herhalde bu yaptığı işle konunun daha iyi anlaşılmasını ve kıyıda köşede sahih rivâyetlerin kaybolmamasını amaçlamaktadır. Biz ise tekrara düşmemek için rivâyetlerin hepsini almayıp, konuyu araştırmak isteyenler için İbn Kesîr’in *Fezâilü’l-Kur’ân* isimli eserine başvurmalarını tavsiye etmeyi uygun gördük. Dolayısıyla katkısı olacağına inandığımız rivâyetlerle konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Bu meyanda İbn Kesîr; Hz. Ebû Bekir’e, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şunları söylediğini rivâyet etmiştir: “Bana Cebrâil (a.s.) ile Mîkâil (a.s.) geldiler. Cebrâil (a.s.) bana: “Kur’ân’ı bir harf üzere oku!” dedi Mîkâil (a.s.): “Daha fazlasını iste.” dedi. Bunun üzerine Cebrâil (a.s.): “Yedi harf üzere oku. Rahmet âyetini azapla, azap âyetini rahmetle bitirmediğin sürece, bunların hepsi şâfi ve kâfidir.” dedi.”[483] Ayrıca İbn Kesîr, bu hadisi Hammad b. Seleme’den böylece rivâyet etmiş ancak onun sonunda şu ziyade olduğunu bildirmiştir: (كقولك هَلُمَّ وتعال) “Senin ikisinin mânâsı da “gel” olan iki farklı fiil kullanman gibidir.”[484]

---

[480] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/30; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/44.
[481] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/385; İbn Kesîr, *Fezâil*, 107.
[482] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/385,401; İbn Kesîr, *Fezâil*, 107.
[483] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/41; İbn Kesîr, *Fezâil*, 112.
[484] İbn Kesîr, *Fezâil*, 112.

İbn Kesîr; başka bir hadiste Ebû Hüreyre'nin şöyle rivâyet ettiğini bildirmiştir: "Resûlullah (s.a.v.); "Kur'ân yedi harf üzere indi. Kur'ân hakkındaki herhangi bir tartışma[485] küfürdür." buyurdu ve bunu üç defa tekrarladı. Daha sonra "Ondan bildiklerinizi bilin. Bilmediklerinizi ise bilenine bırakın."[486] buyurdu."[487]

Ayrıca İbn Kesîr'in naklettiği bir diğer hadiste, Ebû Cüheym el-Ensârî'nin (ö. 4/625) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İki kişi Kur'ân'dan bir âyet hakkında ihtilâf etmişler, her ikisi de o âyeti Resûlullah'tan (s.a.v.) almış olduğunu söylüyordu. Akabinde ikisi beraberce yürüdüler ve nihâyet Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına geldiler. Ebû Cehm'in dediğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere indirildi. Binaenaleyh birbirinizle mücâdele ve munâzaa eylemeyin, çünkü Kur'ân hakkında birbiriyle nizâlaşmak küfürdür."[488] İbn Kesîr; bu hadisi Ebû Ubeyd'in senedinde şek üzere rivâyet ettiğini, ancak İmâm Ahmed'in ise bunu şeksiz, doğru olarak rivâyet ettiğini bildirmiştir. Onun rivâyetine göre Ebû Cehm şöyle dedi: "İki kişi Kur'ân'dan bir âyet hakkında ihtilâf ettiler. Biri: Ben o âyeti Resûlullah'tan (s.a.v.) aldım dedi. Diğeri: Ben de o âyeti Resûlullah'tan (s.a.v.) aldım dedi, Nihâyet Hz. Peygambere sordular, Hz. Peygamber "Kur'ân yedi harf üzere okunur. Böyle olunca Kur'ân'da birbirinizle mücâdele ve münâzaa etmeyin. Çünkü Kur'ân'da münâzaa etmek küfürdür."[489] buyurdu. İbn Kesîr, diğer hadis kaynaklarında geçmese de bunun sahih bir isnâd olduğunu bildirmiştir.

İbn Kesîr'in naklettiği başka bir hadiste, Amr b. Âs'ın (ö. 43/664)[490] da buna benzer bir olay yaşadığını şöyle anlatıyor: Bir kimse Kur'ân'dan bir âyet okudu, Amr b. Âs, o zâtın okuyuşundan başka bir okuyuş olmak üzere; "Bu âyet ancak şöyle şöyledir." dedi. O zât da: "Bu âyeti Râsûlullah bana işte böyle okuttu." dedi. Bunun üzerine ikisi de Resûlullah'a (s.a.v.) doğru yola çıktılar ve nihâyet Resûlullah'a (s.a.v.) geldiler ve bu ihtilafı ona söylediler. Resûlullah (s.a.v.) da şöyle buyurdu:

---

[485] Rivâyette geçen مراءٌ kelimesine; tartışma, şüphe ve münakaşa anlamları verilmiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "mre", 15/278.

[486] Ondaki bazı şeyler aklınıza yatmadığında veya kavrayamadığınızda, bunun bilgisini onu bilenlere, bir başka ifadeyle Allah ve Rasûlüne bırakın anlamına gelmektedir.

[487] İbn Kesîr, *Fezâil*, 115.

[488] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 202; İbn Kesîr, *Fezâil*, 118.

[489] İbn Kesîr, *Fezâil*, 118.

[490] Tam adı; Ebû Abdillah (Ebû Muhammed) Amr b. el-Âs (el-Âsî) b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî'dir. Bk. Ahmet Önkal, "Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/79-81.

*"*Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere indi, Bunun hangisini okursanız doğru okumuş olursunuz. Binaenaleyh Kur'ân'da birbirinizle çekişmeyin. Çünkü Kur'ân hakkında nizâlaşmak küfürdür."[491]

İbn Kesîr; yedi harfle ilgili başka hadiste, İbn Mes'ûd'un rivâyetini şu şekilde nakletmiştir: "Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Önceki kitaplar tek kapıdan ve bir harf üzere inmişti. Kur'ân ise yedi kapıdan yedi harf üzere indi. Menedici, emredici, helal, haram, muhkem, müteşâbih ve meseller. Binaenaleyh sizler onun helalini helal ve haramını haram kılın, emrolunduklarınızı işleyin, nehy olunduklarınızdan vaz geçin, meselleriyle (taaccüb edib) ibret ve öğüt alın, muhkemiyle amel edin, müteşâbihine imân edin ve: (آمنَّا به كلٌّ من عند ربنا) "Biz ona inandık hepsi Rabbimizin katındandır." [492] deyin."[493]

İbn Kesîr eserinde, 'Kur'ân'ın üç harf üzere nazil olduğunu' bildiren hadise de yer vermiştir. Hadisi rivâyet eden Ebû Ubeyd der ki: "Şu hadis dışındaki hadislerin tümü, yedi harf üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak yedi harf dışında, bana kadar ulaşan ve Semüre b. Cündeb'in (ö. 60/680) Resûlullah'dan (s.a.v.) rivâyet ettiği şu hadistir: "Kur'ân üç harf üzere nazil oldu." Ebû Ubeyd daha sonra şöyle demiştir: "Fakat biz mahfuz olanın sadece yedi olduğu görüşündeyiz. Çünkü asıl meşhur rivâyet odur."[494]

3.6.2. Yedi Harfin Mahiyetiyle İlgili Yorumlar

Kur'ân'ın yedi harf üzerine inzâli, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen sahih hadislerle sabit olmuştur. Fakat mahiyetinin ne olduğu konusunda, herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebepten âlimler arasında bu konu hakkında fikir birliği oluşmamıştır. Bu hususta araştırma yapanlar, yaklaşık kırk kadar görüş ileri sürüldüğünü, fakat birçoğunun mesnetsiz görüşler olduğunu, ayrıca bu görüşlerin birçoğunun küçük farklarla birlikte birbirine benzediğini bildirmişlerdir.[495]

---

[491] İbn Kesîr, *Fezâil*, 119.
[492] Âl-i İmrân 3/7.
[493] İbn Kesîr, *Fezâil*, 120-121.
[494] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 203; İbn Kesîr, *Fezâil*, 122.
[495] Abdurrahman Çetin, "Kur'ân'ın İndirildiği Yedi harf", *İslâmi araştırmalar* 3 (1987), 78.

Bazı âlimler, yedi harfin Kur'ân kıraati ile ilgili olmadığını, sadece anlamla ilgili tefsir konusu olduğunu iddia ederken,[496] diğer bazıları yedi harften kastedilenin, okuyuş tarzı anlamında 'yedi kıraat' olduğunu iddia etmişler,[497] bazıları ise kendisiyle neyin kastedildiğinin anlaşılması mümkün olmayan bir kavram olarak tanımlamışlardır.[498] Diğer bazıları yedi harfi; Arap kabilelerinden yedisinin lehçesi,[499] bazıları da aynı mânayı ifade eden eş anlamlı kelimelerin, birbirlerinin yerine konarak okunması şeklinde tarif etmişlerdir.[500]

İbn Kesîr, yedi harfin ne mânâya geldiği hakkında İbn Abbas'ın; "Kur'ân yedi lügat üzere nazil oldu. Bunların beşi, Hevazin kabilesinden Acuz boyu lehçesidir."[501] dediğini rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Ubeyd'in; yedi harfin mânâsının, her bir harfin yedi şekilde okunmasının olmadığı, gerçekte mânâsının, Kur'ân'ın tümünün Arap lehçelerinden yedi lehçe üzere inmiş olması olduğunu bildirdiği görüşünü nakletmiştir. İbn Kesîr, Ebû Ubeyd'in; ondan bir harfin bir kabilenin lehçesi, ikinci harfin diğer kabilenin lehçesi, üçüncü harfin bir başka kabilenin lehçesi ile inmiş olduğunu ve bunun yediye kadar böyle olduğunu, bunda bazı kabilelerin diğerlerinden daha şanslı ve nasipli olduklarını ve bunun, muhtelif hadislerde açıkça görüldüğünü bildirdiği değerlendirmesine de yer vermiştir.[502]

Bu bağlamda İbn Kesîr; Acuz boyunun Sa'd b. Bekiroğulları, Cüşem b. Bekiroğulları ve Nasr b. Muaviye oğulları olduğunu, Sakif boyunun ise Hevazin'in en üstün boyu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, yedi kıraat imamından olan ve Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Amr b. Alâ'nın (ö. 154/771); "Arapların en fasihi Hevazin, fesahati en geri olan ise Temim'dir, (Darimoğulları)." dediğini ve Hz. Ömer'in: "Mushafımızı ancak Kureyş'in veya Sakif'in gençleri yazdırsın (yazmakta olan kişiye okusun)."[503] sözünü nakletmiştir. Bunlara ilave olarak Taberî'nin; "Diğer iki kabile ise Kureyş ile Huzâa kabileleridir."[504] dediğini de haber vermiştir. İbn

---

496 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/24-25.
497 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/214-215.
498 Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-Vecîz*, 93.
499 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/25.
500 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/29; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/220.
501 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 204; İbn Kesîr, *Fezâil*, 122.
502 İbn Kesîr, *Fezâil*, 122.
503 İbn Kesîr, *Fezâil*, 123.
504 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/66.

Kesîr, Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için Arap kabilelerinin lehçelerinin bilinmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bu görüşünün doğruluğunu desteklemek için ise İbn Abbas'tan örnekler verme yoluna gitmiştir.

İbn Kesîr; İbn Abbas'ın insanların Kur'ân'ı daha iyi anlamaları gayesiyle fasih Arap şiiriyle örnek verdiğine dair, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin (ö. 98/716) şu rivâyetine yer vermiştir: "İbn Abbas'a Kur'ân'dan bir şeyin mânâsı sorulduğunda şiir getirirdi. Diğer bir deyişle âyetin tefsirinde (daha iyi anlaşılması için) şiiri örnek verirdi." Nitekim müellifin beyanına göre bir rivâyette İbn Abbas:

وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ

"*Geceye ve onun "vesk ettiğine" yemin olsun.*"[505] âyetini "onun topladığına yemin olsun" diye tefsir etti ve şu şiiri getirdi:

قد اتسقن لو يجدن سائقا

"Kadınlar bir sürücü bulsalar mutlaka toplanacaklar."[506]

İbn Kesîr; başka bir rivâyete göre ise İbn Abbas'ın;

فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ

"*Birden onlar bir sahirada olacaklardır (düzlüğe dökülecekleridir)*"[507] âyetindeki (سَاهِرَةِ) kelimesini "kara parçası" ile tefsir ettiğini ve şöyle dediğini nakletmiştir: "Ümeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630)[508] şöyle demiştir:

عندهم لحم بحر ولحم ساهرة

"Onlarda hem deniz eti hem kara eti vardır."[509]

İbn Kesîr; Mücâhid'den yaptığı nakille İbn Abbas'ın şöyle dediğini de rivâyet etmiştir: "Ben; (فاطر السماوات والأرض) "*Gökleri ve yeri fatreden (yapan, yaratan)…*"[510]

---

505 el-İnşikâk 84/17.

506 اتسق fiili, وَسَقَ fiilinin افتعل veznindedir. وَسَقَ topladı, اتسق ise toplandı mânâsına gelir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "vsk", 10/358.

507 en-Nâziât 79/14.

508 Hikmetli sözleriyle tanınan Arap şairi olan bu zatın tam adı; Ebü'l-Kâsım (Ebû Osmân) Ümeyye b. Ebi's-Salt Abdillah b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekafî'dir. Bk. Zülfikar Tüccar, "Ümeyye b. Ebi's-Salt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/303-305.

508 el-İnşikâk 84/17.

509 İbn Kesîr, *Fezâil*, 125.

510 el-En'âm 6/14.

âyetinin ne mânâya geldiğini ancak, iki bedevi bir kuyu hususunda tartışırlarken anladım. Onlardan biri: 'Onu ben fatrettim (yaptım)' diyor, diğeri ise: 'İlk fatreden (yapan) benim' diyordu."[511]

İbn Kesîr'in yedi harfle ilgili rivâyetlerde genellikle Taberî tefsirine dayandığı ve İmam Taberî'nin görüşlerini benimsemekte olduğu görülmektedir. Bu durum yedi harfle ilgili rivâyetleri seçerken de kendini göstermektedir. İbn Kesîr; İmam Taberî'nin, Arap lehçelerinin sayısının pek çok olduğu, yedi harfle ilgili hadislerde geçen yedi harften muradın, yedi lehçe olduğu ve sahâbîlerin, Kur'ân'ın manasında değil, kıraatinde ihtilaf ettikleri görüşünü tercih etmiştir. Bir başka deyişle İbn Kesîr; Taberî'nin yedi harf konusundaki görüşünün yedi lehçe dolayısıyla yedi farklı kıraat olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca Taberî'nin, sahâbîlerin ihtilaflarını gidermek üzere Resûlullah'a (s.a.v.) müracaat ettiklerini, Resûlullah'ın (s.a.v.) onların kıraatini dinledikten sonra farklı kıraatlerini uygun bulduğunu, ihtilafa düşen sahâbîlerin, okudukları kıraatlerin ifade ettiği anlamları ve hükümleri hakkında tartışmadıklarını, tartışmalarının sadece Kur'ân lafızlarının kıraatiyle ilgili olduğu şeklindeki görüşlerini de haber vermiştir. [512]

İbn Kesîr, ayrıca Taberî'ye dayandırdığı; Şârî'nin ümmetin yedi kıraat üzere okumasına izin verdiği, fakat Hz. Osman'ın insanların okumada ihtilafa düştüklerini görünce bölünüp parçalanmalarından korktuğu için onları tek bir kıraatte topladığı görünüşünü de ifade etmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, buna istinaden ümmetin de Hz. Osman'a itaat ederek görüşünü benimsediklerini ve sonra gelecek din kardeşlerinin maslahatı için diğer altı kıraati terk ettiklerini, en sonunda bu kıraatlerin bilgisinin yok olduğunu ve hiç kimsenin o kıraatlerle okuma imkânı kalmadığını belirttiği görüşünü de Taberî'den nakletmiştir.[513]

Buna ilaveten Taberî'nin; 'Resûlullah'ın (s.a.v.) okuttuğu ve kendilerine bu şekilde okumalarını emir buyurduğu bir kıraati, bırakmaları ashâba nasıl câiz olur?' sorusuna verdiği cevabı da İbn Kesîr şöyle nakletmektedir: Taberî, "Resûlullah'ın (s.a.v.) onlara bunu vacip veya farz mânâsında emretmediğini, bilakis onlara Allah

---

511 İbn Kesîr, *Fezâil,* 125.
512 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/60; İbn Kesîr, *Fezâil,* 126-127.
513 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/60; İbn Kesîr, *Fezâil,* 126-127.

tarafından verilmiş bir ruhsat olduğunu bildirmiştir. Buna gerekçe olarak da şâyet farz olsaydı, ümmetin hâfızlarına bütün kıraatleri bilmenin de farz olacağını belirtmiştir. Hâlbuki onların bu kıraatleri terk etmelerinin, bu kıraatleri okuyup okumamada serbest bırakıldıklarının en açık delili olduğunu belirtmiştir.[514]

3.6.3 Yedi Harf Konusunda İbn Kesîr'in Görüşleri

İbn Kesîr; yedi harfin ne mânâya geldiği ve ondan ne kastedildiği hususunda ilim erbabı arasında farklı görüşler bulunduğunu bildirmektedir. İmam Kurtubî'nin tefsirinin mukaddimesinde;[515] âlimlerin yedi harften kastın ne olduğu hususunda otuz beş görüş olduğundan bahsettiğini, fakat bu görüşlerden kayda değer beş tanesini zikrettiğini anlatmış ve kendisi de benimsediği bu beş görüşün özetini şöyle yapmıştır:

Birinci görüş: Bu, ilim ehlinden; aralarında Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Abdullah b. Vehb, Taberî ve Tahâvî'nin (ö. 321/933) de bulunduğu büyük çoğunluğun görüşüdür. Buna göre yedi harften kasıt, mânâları birbirine yakın, farklı kelimelerin gelmesiyle oluşan yedi vecihtir. (أقبل) *gel, yönel,* (تعال) *gel* ve (هَلُمَّ) *gel* şeklinde gelen eşanlamlı kelimeler gibi. İbn Kesîr, "Bunun en açık delili, Ebû Bekre'nin (ö. 51/671) rivâyet ettiği hadistir." demiştir ki bu hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Cebrâil (a.s) ile Mîkâil (a.s.) bana geldiler. Cebrâil (a.s.) bana: 'Kur'ân'ı bir harf üzere oku!' dedi. Mîkâil (a.s.): 'Daha fazlasını iste.' dedi. Bunun üzerine Cebrâil (a.s.): 'Yedi harf üzere oku. Rahmet âyetini azapla, azap âyetini rahmetle bitirmediğin sürece, bunların hepsi şâfi ve kâfidir.' dedi.*" Bu (أقبل) gel, yönel, (تعال) gel ve (هَلُمَّ) gel, (اذهب) git, (أسرع) hızlı ol, (عَجِّل) acele et gibidir.[516]

İbn Kesîr; Übey b. Kâ'b'ın Hadîd sûresinde geçen;

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ …

"Münafık erkeklerle münafik kadınların, müminlere: Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyeceği günde..." [517]

---

514 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/60; İbn Kesîr, *Fezâil*, 127.
515 Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 1/57-60.
516 İbn Kesîr, *Fezâil*, 133.
517 el-Hadîd 57/13.

Âyetinin (انْظُرُونَا)[518] "bizi bekleyin" kısmını; (أمهلونا) "bize mühlet verin, bekleyin", (أَخِّرونا) "yürüyüşünüzü bizim için yavaşlatın" ve (أرقبونا) "bizi bekleyin" şekillerinde okuduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Bakara sûresindeki;

كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فيه...

"*Şimşek onlar (münafıklar) için etrafı aydınlatınca orada birazcık yürürler...*"[519] âyetinin (مَشَوْا فيه) "onda yürürler" kısmını; (مَرُّوا فيه) "onda yürüyüp giderler" ve (سَعَوْا فيه) "onda koşarlar" şekillerinde okuduğunu da rivâyet etmiştir.[520]

Ayrıca İbn Kesîr; İmam Tahâvî ve bazılarının, bu kıraatlerin insanlara yedi lehçe üzere okumaları için verilen ruhsat olduğunu söylediklerini bildirmiştir. Bir başka deyişle bu ruhsatın, Kureyş lehçesi ve Resûlullah'ın (s.a.v.) kıraati ile okumanın birçoğuna zor gelmesiyle verildiğini, çünkü onların yazı yazmayı ve harekelemeyi bilmeyen bir toplum olduklarını ve Kur'ân'ı da (lehçe farklılığından dolayı) sağlam şekilde ezberleyemediklerini haber vermektedir. İbn Kesîr, bu görüşe sahip âlimlerden Tahâvî, Kadı Bâkıllânî ve İbn Abdülberr'in (ö. 463/1071) bunun başlangıçta verilmiş bir ruhsat olduğunu söylediklerini, sonra özrün kalkması, ezberlemenin kolaylaşması, harekelendirmenin yaygınlaşması ve yazı yazmanın öğrenilmesinden dolayı neshedildiğini iddia ettiklerini bildirmiştir.[521]

İbn Kesîr, bazı kimselerin, Kur'ân kıraatlerini tek bir okuyuşta birleştirenin aslında mü'minlerin emîri Hz. Osman olduğunu; onun da bu teşebbüsünü, ümmet arasında ihtilaf ve tefrikaya yol açabilecek, hatta tekfire varabilecek ölçüdeki kıraat farklılıklarını ortadan kaldırma amacıyla gerçekleştirdiğini ifade ettiklerini nakletmektedir. Ayrıca bu görüş sahiplerinin, bu sebeple Resûlullah'ın (s.a.v.) Cebrâil (a.s.) ile ömrünün son Ramazan ayında okuduğu kıraate uygun olarak, kıraati düzene koyduğunu, sonra insanlardan bunun dışındaki bir kıraatle okumamalarını, kendileri için genişlik iken, tefrika ve ayrılığa yol açtığından dolayı bu ruhsatı

---

[518] Kıraat imamlarından Hamza, kelimeyi (أَنظِرُونَا) şeklinde, hemzeyi açık ve zâ (ظ) harfini esreli olarak, "bize mühlet verin" anlamında okumuştur. Diğer kıraat imamları ise (انْظُرُونَا) şeklinde hemzeyi geçişli (vasl) ve zâ (ظ) harfini ötreli olarak bizi bekleyin" anlamında okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 625-626; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/384.

[519] el-Bakara 2/20.

[520] İbn Kesîr, *Fezâil*, 133.

[521] İbn Kesîr, *Fezâil*, 134.

kullanmamalarını emrettiğini"[522] söylediklerini haber vermiştir. Bu işe delil olarak ise Hz. Ömer'in, insanlar gevşeyip bir defada üç talakla boşamayı bol bol ve saçma şekilde yapmaya başlayınca, "*Biz bunu onlara geçerli saysak…*" deyip bunu üç talak kabul etme şeklinde baskı yapmasını misal göstermiştir. Yine bu görüş sahipleri Hz. Ömer'in, hac ayları dışındaki aylarda Kâbe ziyaretlerinin bitmemesi için temettü haccına niyetlenmekten nehyetmesini de örnek göstermiştir. Hatta Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de bunun câiz olduğuna dair fetvası olduğu halde, müminlerin emirine tâbi olmak ve hidâyete erdirilmiş imamları dinleyip itaat etmek maksadıyla bu fetvasından vazgeçtiğini de bildirmiştir.[523]

İkinci görüş: Bu görüş sahiplerine göre, Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinden kasıt, her yerinin yedi harf olarak okunması demek değildir. Aksine bazı yerleri bir harf, bazı yerleri başka bir harf üzeredir. Hattâbî (ö. 388/998) der ki: Mâide sûresindeki[524] (وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ) ve Yûsuf sûresindeki[525] (يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ) âyetlerinde olduğu gibi, bazı yerlerin yedi lehçeyle okunduğu olur.[526]

İbn Kesîr, Ebû Ubeyd'in bazı lehçelerin diğerlerinden daha şanslı olduğu sözlerine atıf yaparak; Kadı Bâkıllânî'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Hz. Osman'ın 'Kur'ân Kureyş lehçesiyle indi' sözünden kastı, Kur'ân'ın büyük çoğunluğudur. Kur'ân'ın tamamının Kureyş lehçesi ile olmasının bir delili bulunmamaktadır. Allah (c.c.) Kureyş lehçesinde bir Kur'ân değil, قُرْآنًا عَرَبِيًّا "*Arapça bir Kur'ân*"[527] buyurmuştur. 'Araplar' tâbiri ise Hicaz'dan Yemen'e bütün Arap kabilelerini kapsamaktadır."[528] İbn Kesîr, İbn Abdilberrr'in de bu görüşü desteklediğini ve şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Nitekim sahih kıraatlerde hemzelerin telaffuzu vardır, oysa Kureyşliler onu telaffuz etmezler (hemzeyi elif okurlar)." [529]

---

[522] İbn Kesîr, *Fezâil*, 134.
[523] İbn Kesîr, *Fezâil*, 134.
[524] el-Mâide 5/60.
[525] Yûsuf 12/12.
[526] İbn Kesîr, *Fezâil*, 135.
[527] ez-Zuhruf 43/3.
[528] İbn Kesîr, *Fezâil*, 135.
[529] İbn Kesîr, *Fezâil*, 135.

Üçüncü görüş: Bu görüşü savunanlara göre; Kur'ân'ın lehçeleri Kureyş'in farklı kabileleriyle birlikte, sadece Mudar'la sınırlıdır. Bir başka deyişle bütün Arap kabilelerini kapsamamaktadır. İbn Kesîr, bu görüşü savunanların sözlerine dayanak olarak şu misali verdiklerini bildirmektedir. Hz. Osman; '*Kur'ân Kureyş lügatiyle indi*' demiştir. Nesep âlimlerinin en sahih kabul edilen görüşüne göre, Sünen-i İbn Mâce ve diğer bazı hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlerde de ifade edildiği üzere, Kureyş kabilesi Nadr b. Hâris'in soyundan gelmektedir.[530]

Dördüncü görüş: Bâkıllânî'nin, bazı ulemâdan rivâyetle bildirdiğine göre yedi kıraat, şu yedi şeyde bulunmaktadır:

1- Lafzın ve mânânın değil de yalnızca harekelerin değişmesidir. Örnek: (وَيَضِيقُ صَدْرِي) "*Göğsüm daralıyor.*"[531] âyetindeki kâf (ق) harfini üstün harekeyle (mansûb) (وَيَضِيقَ صَدْرِي)[532] şeklinde okunması gibi. (Birincide (يَضِيقُ) şeklinde fiilin sonu damme, ikincide ise (يَضِيقَ) şeklinde fetha gelmiştir).

2- Lafzın değil, sadece mânânın değişmesi. Örnek: (رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا…) "*Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır...*" âyetindeki (بَاعِدْ)[533] lafzının, (بَاعَدَ) şeklinde (رَبَّنَا بَاعَدَ بَيْنَ اَسْفَارِنَا…) "*Rabbimiz, aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştırdı…*"[534] olarak okunması gibi.

3- Bazen farklılık hem lafız hem mânâda, harfin farklı olması şeklinde olur. Örnek: (وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا…) "*Kemiklere bak, onları nasıl düzenliyoruz...*") âyetindeki (نُنْشِزُهَا)[535] lafzının, (نُنْشِرُهَا) şeklinde okunması gibi. Bu kıraate göre anlamı; "*Onları nasıl yaratıyoruz?*"[536] olur.

---

[530] İbn Kesîr, *Fezâil*, 136.

[531] eş-Şuarâ 26/13.

[532] Bu ibareyi kırâat-i aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadrâmî kâf (ق) harfini üstün harekeyle (mansûb) (وَيَضِيقَ صَدْرِي) okumuştur. Diğer kıraat imamları ise kâf (ق) harfinin dammesiyle okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/335.

[533] Bu ibareyi kırâat-i aşere imamlarından Ya'kûb, bâ (ب) harfini damme ile ayn (ع) ve dâl (د) harflerini fetha ile ve ayn (ع) harfinden önce gelen bir elif ile (بَاعَدَ) şeklinde okumuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm ise ayn (ع) harfini şedde (teşdîd) ve esre (kesre) ile, elifsiz ve dâl (د) harfini sâkin olarak okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise elifli ve ayn (ع) harfini şeddesiz (hafif) okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 529; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/350.

[534] Sebe' 34/19.

[535] Mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ile ondört kıraat imamından A'meş nûn (ن) harfinin dammesi ve râ (ر) harfi ile (نُنْشِرُهَا) şeklinde, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef; on dört kıraat imamından Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın ve Yahya b. Mübarek el-Yezîdî ise nûn (ن) harfinin dammesi ve zây (ز) harfi ile (نُنْشِزُهَا) şeklinde

4- Bazen kelime farklı olup mânâ aynen kalır. Örnek: (كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ…) "*Dağların da atılmış renkli yüne (dönüştüğü gün)"*[537] ile (كَالْصُوفِ الْمَنْفُوشِ…) şeklinde okunup manasının değişmemesi gibi.[538]

5- Bazen kelime de mânâsı da farklı olur. Örnek: (وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ) "*Meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları.*"[539] âyetindeki (وَطَلْحٍ) lafzının, (وَطَلْعٍ) şeklinde okunması gibi. (وَطَلْعٍ مَنْضُود) "*Meyveleri salkım salkım hurma ağaçları.*"[540]

6- Bazen takdim ve tehir (kelimeler arasında yer değişikliği) şeklinde olur. Örnek: (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ) "*Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir de*"[541] ile (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بالْمَوْتِ) "*Ölümün gerçek sarhoşluğu gelir de*."[542]

7- Bazen farklılık bir kelimedeki ziyadeyle olur. Örnek: (تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَة…) "*Doksan dokuz koyun…*"[543] âyetinde (أُنْثٰى) ilavesi gibi. (تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً أُنْثٰى…) "*Onun doksan dokuz dişi koyunu var...*"[544]

Beşinci görüş: Yedi harften kasıt, Kur'ân'ın emir, nehiy, vaad, tehdit, kıssalar ve misaller gibi mânâlarıdır. İbn Kesîr, İbn Atıyye'nin; "Bu zayıftır. Çünkü bunlara harf denmez. Hem de birden çok harfin olmasındaki kolaylaştırmanın haramı helâl kılma veya Kur'ân'ın mânâlarından bir mânâyı değiştirme şeklinde bir şey olmadığı hususunda icmâ vardır."[545] sözünü nakletmektedir. Ayrıca Kadı Bâkıllânî'nin de bu hususta bir hadis rivâyet ettiğini ve: "Resûlullah'ın (s.a.v.) farklı okumalarına izin verdiği şey bunlar değildir."[546] dediğini haber vermiştir.

İbn Kesîr; yedi kıraatle ilgili kendi görüşünü bildirmek yerine, benimsediği âlimlerin görüşlerini nakletmeyi tercih etmiştir. Âlimlerin pek çoğunun görüşünün; yedi kurrâya dayandırılan yedi kıraatin, ashâbın kıraat ettiği ve daha büyük

---

okudukları bildirilmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 189; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 2/231; Dimyâtî, *İthâf,* 1/449.

536 el-Bakara 2/259.
537 el-Kâria 101/5.
538 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/27.
539 el-Vâkıa 56/29.
540 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/27.
541 Kâf 50/19.
542 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/27-28.
543 Sâd 38/23.
544 İbn Kesîr, *Fezâil,* 136; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/28.
545 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 1/35.
546 İbn Kesîr, *Fezâil,* 136-137.

farklılığın olduğu yedi harf olmadığını haber vermiştir. Hatta bu kıraatlerin, o harflerden yalnızca birisine râci olduğunu ki onun da Hz. Osman'ın Mushafında olan kıraatler olduğunu bildirmiştir.

Ayrıca İbn Kesîr, Kurtubî'nin bu konudaki görüşü olan: "Yedi kurrânın hepsi de diğerinin kıraatini câiz ve meşru görmüştür. Kendi kıraatlerini ise sadece daha iyi ve daha evla gördüğünden dolayı seçmiştir."[547] sözünü de referans olarak almıştır. Muhtelif İslâm ülkelerindeki Müslümanların da kendilerine sahih yollarla gelen kıraatler üzerinde ittifak ettiklerini ve bu konuda kitaplar yazdıklarını, bu icmânın devam ettiğini ve böylece Allah'ın kitabını koruma vaadinin de gerçekleştiğini beyan etmiştir."[548]

3.7. İbn Kesîr'in Kıraatleri Nakil Yöntemi

Bu bölümde, İbn Kesîr'in kıraatleri nakil yöntemi inceleme konusu yapılmıştır. İbn Kesîr, nakilde bulunduğu kıraatlerde mümkün olduğunca kaynağa en yakın olanları tercih etmiş, bu konuda tefsir gayesiyle kıraatleri işlediği için onların sahîh veya şâz olması cihetiyle fazla ilgilenmemiş, şâz diye kıraati terk etmemiştir. İbn Kesîr'in nakil yönteminde kıraatleri mutlaka isnat yönünden incelediği ve güvendiklerine "sahîh isnattır" şeklinde vurgu yaptığı da görülmektedir. İbn Kesîr, kıraatleri sadece lafzî farklılıklar olarak görmemiş; onları âyetlerin anlamını zenginleştiren, tefsiri güçlendiren ve bazen fıkhî hükümlere ışık tutan önemli araçlar olarak değerlendirmiştir. İbn Kesîr, her bir kıraati bir rivâyet zinciri (isnad) ile nakletmiştir. Bu yöntem, bir hadis âlimi olarak onun en belirgin özelliğidir. Kıraatleri, tıpkı hadisler gibi sahâbîye, tabiîne veya sonraki âlimlere dayandırarak aktarmıştır. Bu durum, onun naklettiği kıraatleri sahihlik ve güvenilirlik yönünden incelediğini göstermektedir.

İbn Kesîr, farklı kıraatleri sunduktan sonra, bazen kendi tercihini de belirtmiştir. Bu tercih, genellikle o kıraatin yaygınlığı, Arap dili yönünden kuvveti veya hadislerle daha uyumlu olması gibi kriterlere dayanır. Ancak onun bir kıraati tercih etmesi, diğerini tamamen reddettiği anlamına gelmez. Çünkü o, çeşitliliği ve

[547] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân,* 1/46.
[548] İbn Kesîr, *Fezâil,* 137.

farklı anlayışların zenginliğini korumayı hedeflemektedir. Sonuç olarak, İbn Kesîr'in kıraatleri nakil yöntemi, titiz bir hadis âlimi ile derinlikli bir müfessirin yöntemlerinin birleşimidir denilebilir. Çünkü o, Kur'ân'ın manasını en geniş perspektiften sunmak için elindeki tüm rivâyet ve tefsir araçlarını kullanmaya çalışmıştır.

Bu bölümde İbn Kesîr'in kıraatleri naklettiği kurrâdan, konuyu bağlamından koparmamak için tefsirde geçtiği şekliyle birer örnek vererek bahsetmeye çalışacağız.

3.7.1. Sahâbîye Nispeti

İbn Kesîr tefsirinde, sahâbîden gelen kıraat rivâyetlerine sıklıkla yer verilir. Onun bu rivâyetleri zikretmesinin temel amacı, Kur'ân âyetlerinin tefsirini güçlendirmek, anlam farklılıklarını ortaya koymak ve bazı âyetlerin hükümlerine dair incelikleri belirginleştirmektir. Bu kıraatler, yaygın olarak bilinen yedi veya on kıraat imamının okuyuşu dışında kalan, ancak senedi sağlam olan şâz kıraatler olarak bilinir. İbn Kesîr, tefsirinde esas itibari ile sahih kıraatleri ele almış, ancak mana zenginliği olması cihetiyle şâz kabul edilen kıraatlere de yer vermiştir. Genellikle müfessirlerin birçoğu, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için kendilerine tevarüs eden ilmî zenginliği, daha sonra gelecek olan kuşaklara aktarma gayesi ile şâz kabul edilen kıraatleri de kullanmışlardır. İbn Kesîr, sahâbîden gelen farklı okuyuşları, âyetlerin daha iyi anlaşılması gayesi ile kullanmıştır.

İbn Kesîr'in tefsirinde, kıraati sahâbîye nispet eden birçok örnek bulunmaktadır. İbn Kesîr'in kıraati nispet ettiği sahâbîlerden tespit ettiklerimizi, örnekler üzerinden açıklamak uygun olacaktır.

3.7.1.1. Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) Kıraati

İbn Kesîr, Fâtiha sûresinde geçen;

...غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلا الضّآلِّينَ

"*…Gazaba uğramışların yoluna da dalâlete sapmışların yoluna da değil!*"[549] âyetindeki (غَيْرِ) kelimesi ile ilgili olarak Zemahşerî'ye dayandırdığı rivâyette,[550] bu

[549] el-Fâtiha 1/7.

kelimenin Ömer b. Hattâb'ın Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aldığı kıraatte,[551] (غَيْرِ) kelimesindeki râ (ر) harfini (غَيْرَ) şeklinde nasb ile okuduğunu beyan etmiştir.[552]

İbn Kesîr, cumhur kurrânın, (غَيْرِ) kelimesini sıfat olarak cer ile okuduğunu, fakat buna karşılık Hz. Ömer'in hâl olarak, nasb ile (غَيْرَ) şeklinde okuduğunu bildirmektedir. İbn Kesîr, bunun yedi kıraat imamdan biri olan İbn Kesîr tarafından da rivâyet edildiğini haber vermiştir. İbn Kesîr, bu durumda hâlin sahibinin de (عَلَيْهِمْ) deki zamir olduğunu, âmilin de (أنعمت) kavli olduğunu beyan etmekte ve mananın şu anlama geldiğini bildirmektedir: "Bizi yukarıda nitelik ve özellikleri geçen nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet. Onlar da hidâyete erenler, doğru yolda olanlardır… Gazaba uğrayanların yoluna değil. Onlar da düşünceleri bozuk olup da hakkı bildikleri halde ondan ayrılanlardır. Sapanların yoluna değil. Onlar da bilgiyi kaybedenlerdir."[553] İbn Kesîr, ayrıca bu konuyla ilgili olarak Arap şiirinden örnek getirmiş ve kıraati delillendirme yoluna gitmiştir.

Ayrıca İbn Kesîr, sahih isnat olduğu vurgusu yaparak, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan rivâyetle, bu âyeti Ömer b. Hattâb'ın, (غير المغضوب عليهم وغير الضالين) şeklinde okuduğunu ve Übey b. Kâ'b'ten de böyle okuduğunun rivâyet edildiğini bildirmiştir. İbn Kesîr, bu kıraat hakkında da şu yorumu yapmaktadır: "Fakat bu kıraat onların bunu tefsir tarzında okumuş olmaları şeklinde yorumlanır. Bu da lâ (لا) edatının olumsuzluğu pekiştirmek için geldiğini gösterir ki onun (الذين أنعمت عليهم) kavline atfedildiği akla gelmesin. Bir de iki yol birbirinden ayrılsın da mümin her ikisinden de uzak dursun."[554]

3.7.1.2. Esmâ bint Yezîd'in (ö. 30/650) Resûlullah'ın (s.a.v.) Okuduğunu İşittim Tâbiri

İbn Kesîr, Hûd sûresindeki;

إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ…

---

[550] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/15.

[551] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/7; el-Bakara 2/275; el-Mâide 5/41; el-A'râf 7/161; et-Tevbe 9/103, 115; Yûsuf 12/48; el-Hac 22/19; el-Ahzâb 33/56; et-Tûr 52/21; el-Müzzemmil 73/20; el-Müddessir 74/4.

[552] Mezkûr ifadeyi Hz. Ömer'in merfu (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ) şeklinde okuduğu bildirilmiştir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/54; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/49.

[553] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/54.

[554] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/55.

"*Çünkü onun yaptığı uygun olmayan bir iştir...*"[555] âyetiyle ilgili olarak, Esmâ bint Yezîd[556] ve müminlerin annesi Ümmü Seleme'den farklı bir kıraat rivâyet etmiştir. Kaynaklarda, Esmâ bint Yezîd ve Ümmü Seleme'nin farklı gelen rivâyetlerde şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Resûlullah'tan (s.a.v.); (إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ) "O uygunsuz bir iş yaptı."[557] şeklinde okuduğunu işittim, arkasından da şunu okuduğunu işittim; *"Ey kendilerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin, Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*"[558]

İbn Kesîr, Ahmed b. Hanbel'den gelen bu rivâyetler hakkında; "Allah bilir rivâyet sadece Esmâ bint Yezîd'den gelmiştir. Çünkü onun künyesi de Ümmü Seleme'dir."[559] demektedir. Bu örnekte İbn Kesîr'in olduğu gibi nakletmek yerine, muhaddis kimliğiyle rivâyetleri araştırdığı ve künyeleri aynı olan iki hanım sahâbînin karıştırılma ihtimaline karşı dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

3.7.1.3. Abdullah b. Mesûd (ö. 32/652-53) Kıraati

İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسهَا…

"*Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak…*"[560] âyetindeki (نُنسهَا)[561] kelimesinin (نَنْسَأْهَا) ve (نُنْسها) şeklinde iki türlü okunduğunu nakletmektedir. İbn Mes'ûd'un kıraatinde, (نَنْسَأْهَا) şeklinde okunduğunu ve böyle okuyanlara göre mananın, '*tehir eder, ertelersek*' demek olduğunu bildirmektedir.[562]

---

[555] Hûd 11/46.

[556] Muâz b. Cebel'in halasının kızı olan Esmâ, Hz. Peygamber'e biat eden hanım sahâbîdir. Bk. Ali Osman Ateş, "Esmâ bint Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

[557] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Ya'kûb ve Kisâî, mîm (م) harfini kesra ve lâm (ل) harfini fetha ile (عَمِلَ) şeklinde ve (غَيْرَ) kelimesindeki râ (ر) harfini nasb ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise (م) harfini fetha ve lâm (ل) harfini tenvinli ve daha sonra gelen kelimeyi (غَيْرُ) şeklinde râ (ر) harfini ref ileokumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 334; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289.

[558] ez-Zümer 39/53.

[559] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/376.

[560] el-Bakara 2/106.

[561] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından İbn Kesîr ve Ebû Amr; nûn (ن) ve sîn (س) harflerini fetha ile ve sîn (س) ile hâ (ه) harfleri arasına sakin bir hemze (ء) koyarak (نَنْسَأْهَا) şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise nûn (ن) harfini ötreli sîn (س) harfini esreli ve hemzesiz (نُنْسها) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 168; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220.

[562] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/7; el-Bakara 2/275, 282; Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/93; el-Mâide 5/5, 45, 89; el-A'râf 7/161; et-

Ayrıca Mücâhid'in, İbn Mes'ûd'un arkadaşlarının, (نَنْسَأْهَا) kıraatinin manası hakkında; '*yazıda bırakır da hükmünü değiştirirsek*' dediklerini bildirmiştir. Bu konuda daha birçok rivâyet de nakletmiştir. Biz konuyu dağıtmamak adına bu kadarla yetineceğiz. Özellikle İbn Abbas'ın, Hz. Ömer'den naklettiği rivâyeti, konumuzla ilgili olduğundan zikretmekte fayda vardır. İbn Abbas şöyle demiştir: "Ömer bize hutbe irad etti: Aziz ve celil olan Allah; (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَأْهَا) *diyor ki: "Onu tehir edersek manasınadır." dedi*."[563] Bir başka deyişle İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre Hz. Ömer bu âyeti (نَنْسَأْهَا) şeklinde okumuştur.

İbn Kesîr, (نُنْسها) kıraati ile ilgili olarak, Taberî'den nakille, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı bu âyeti; (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَو تَنْسَهَا) kıraatiyle okuduğunu duyduklarını ve kendisine; "Saîd b. el-Müseyyeb'in bu âyeti (أَوْ تُنْسَأها)[564] şeklinde okuduğunu söylediklerinde, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın; "Kur'ân ne Müseyyeb'e ne de Müseyyeb ailesine indirildi." dediğini ve Allah Teâlâ'nın da *"Sana okutacağız sen de unutmayacaksın."*[565] "*Unuttuğun zaman Rabbini zikret.*"[566] buyurduğunu bildirmektedir.[567]

Ayrıca İbn Kesîr; İbn Abbas'tan, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ali, en iyi hukuk bilenimizdir, Übey en iyi Kur'ân okuyanımızdır. Ben buna rağmen, Übey'in bazı okuyuşunu almam. Çünkü Übey; 'Ben Resûlullah'tan (s.a.v.) işittim, onu hiçbir şey için terk etmem.' diyor. Allah ise: *'Eğer bir âyeti nesh eder veya geri bırakırsak, ondan daha iyisini veya benzerini getiririz'* diyor."[568] Hz. Ömer'in bu sözü, sahâbîler arasında kıraat farklılıklarının bulunduğunu ve bu farklı okuma biçimlerinin, zamanla görüş ayrılıklarına yol açtığını gösteren önemli bir delil niteliği taşımaktadır.

3.7.1.4. Übey b. Kâ'b (ö. 33/654) Kıraati

Tevbe 9/40; el-İsrâ 17/5; en-Nûr 24/30; el-Fetih 48/26; Kâf 50/30; en-Necm 53/2; el-Haşr 59/2, 10; es-Saf 61/2; et-Tahrîm 66/10; el-Mülk 67/2; el-Müddessir 74/42; el-Kıyâmet 75/1; ez-Zilzâl 99/2; el-Mâ'ûn 107/4..

563 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/376.

564 Bu kıraatlar şazdır. Bk. Abdurrahmân b. Muhammed Ebû Zur'a İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, thk. Saîd Afgânî (Beyrût, 1404), 110.

565 el-A'lâ 87/6.

566 el-Kehf 69/24.

567 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/392; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/377.

568 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/377.

İbn Kesîr, Bakara sûresindeki;

... وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

"*…Sen cehennem ashabından sorulmazsın.*"[569] âyetinde geçen (تُسْأَلُ)[570] kelimesi hakkında, kıraatlerin birçoğunda bu kelimenin tâ (ت) harfinin zammesiyle haber tarzında okunduğunu nakletmektedir. Übey b. Kâ'b kıraatinde (وما تُسألُ) şeklinde, İbn Mes'ûd kıraatinde ise (ولن تُسأل عن أصحاب الجحيم) şeklinde geçtiğini beyan etmektedir.[571] Yine bu okuyuşlara ilave olarak bazılarının da tâ (ت) harfinin fethası ile nehiy sîgası olarak; (ولا تَسْأل عن أصحاب الجحيم) "*Cehennem ashabının halini sorma.*"[572] şeklinde okuduklarını bildirmektedir.

3.7.1.5. Osman b. Affân (ö. 35/656) Kıraati

İbn Kesîr, Meryem sûresinde geçen;

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوالِيَ مِنْ وَرائِي...

"*Gerçekten ben, arkamdan yerime geçeceklerden korktum...*"[573] âyetinde geçen (الْمَوالِيَ) kelimesini kurrâdan çoklarının yâ (ي) harfini nasb ile mef'ul olarak (الْمَوالِيَ) şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Kisâî'nin kıraatinde ise yâ (ي) harfini sakin kılarak (الْمَوالِيْ) şeklinde okunduğunun rivâyet edildiğini, müminlerin emiri Hz. Osman'ın ise bu âyeti, (خِفْتُ) kelimesindeki fâ (ف) harfini şeddeli olarak; (وَإِنِّي خِفَّتُ الْمَوالِيَ مِنْ وَرائِي) şeklinde okuduğunu ve 'arkamdan asabe mirasçılarım azaldı' demek istediğinin rivâyet edildiğini bildirmiştir.[574] Bu üç kıraatin ise şu manalara geldiğini izah etmiştir: Birinci kıraatin yorumuna göre; Hz. Zekeriyyâ arkasından

---

[569] el-Bakara 2/119.

[570] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Nâfi' ve Ya'kûb tâ (ت) harfini fethalı ve lâm (ل) harfini cezimli (ولا تَسْألْ) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş, nehiy (yasaklama) anlamı taşımaktadır. Diğer kıraat imamları ise tâ (ت) ve lâm (ل) harflerini dammeli (وَلَا تُسْأَلُ) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş, haber (bildirme) anlamı taşımaktadır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 169; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221.

[571] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/198, 217; Âl-i İmrân 3/193, 195; en-Nisâ 4/10; el-A'râf 7/163, 184; el-Enfâl 8/69, 75; et-Tevbe 9/11; Hûd 11/47; er-Ra'd 13/39; en-Nahl 16/116; el-İsrâ 17/5; Meryem 19/35; en-Nûr 24/30; el-Kasas 28/75; el-Ahzâb 33/25; Sâd 38/35; el-Fetih 48/48; el-Hâkka 69/15; el-Kıyâmet 75/1; el-İnsân 76/3; eş-Şems 91/15; ed-Duhâ 93/4; el-İnşirâh 94/1; el-Kadr 97/3.

[572] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/400.

[573] Meryem 19/5.

[574] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/457; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/188-189.

akrabalarının halka kötü davranacaklarından korkmuş ve Allah'tan (c.c.) kendisinden sonra peygamber olacak bir oğlan çocuğu istemiştir.

İkinci kıraate göre ise Hz. Zekeriyyâ'nın mal sahibi biri olduğu söylenmemiştir, o marangoz idi, elinin emeği ile geçinirdi. Bu özelliği olan bir insan mal toplamaz, hele peygamberler hiç toplamaz. Çünkü onlar dünyaya değer vermeyen kimselerdir.

Üçüncü kıraat ise Sahîhayn'da birçok cihetten sabit olduğu üzere, Resûlullah'ın (s.a.v.) "*Bizler miras bırakmayız, bizim bıraktığımız sadakadır.*"[575] hadisinde belirtildiği üzere "Bana mirasçı olacak bir dost (oğul) ver." sözünden; peygamberliğime mirasçı olacak bir oğul ver demek istediği anlaşılmaktadır.[576]

3.7.1.6. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) ve Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678) Kıraati

İbn Kesîr, Enbiyâ sûresindeki;

اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ حَصَبُ جَهَنَّمُ...

"*Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız...*"[577] âyetinde geçen (حَصَبُ جَهَنَّمَ) ibaresiyle ilgili olarak, ilim erbabından gelen rivâyetleri değerlendirmiştir. Buna göre İbn Kesîr, cehennem yakıtı manasına gelen, (حَصَبُ جَهَنَّمَ) tâbirinin, Ali b. Ebî Tâlib ve Hz. Âişe kıraatlerinde tâ (ط) harfi ile (حطب جهنم) şeklinde okunduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla İbn Kesîr, sahâbîden naklettiği kıraatlerden olarak, Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin kıraatlerini de tefsirinde kullanmıştır.[578]

3.7.1.7. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) Kıraati

İbn Kesîr, Nûr sûresindeki;

لا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا...

---

[575] Hadisin metni şöyledir: لا نورث ما تركنا فهو صدقة Bk. Müslim, "Cihâd", 56.
[576] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/188-189.
[577] el-Enbiyâ 21/98.
[578] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 16/412; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/377.

"*Evlerinizden başka evlere durumu öğreninceye ve ev halkına selam verinceye kadar girmeyin.*"[579] âyetinde geçen, (حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا) ibaresini cumhur kurrânın, (تَسْتَأْنِسُوا) fiiliyle okuduğunu nakletmektedir. Buna karşılık, Taberî rivâyetine dayandırarak İbn Abbas'ın; bunun kâtibin yazım hatası olduğunu söylediğini ve doğru kıraatin ise (تستأذنوا) fiiliyle (حتى تستأذنوا وتسلموا) (*izin isteyip selam verinceye kadar*) şeklinde olması gerektiğini bildirdiğini haber vermiştir.[580]

İbn Kesîr, bu rivâyette İbn Abbas'ın, bunu Übey b. Kâ'b kıraatine göre okuduğunu, ancak bunun İbn Abbas'tan gelen cidden garip bir rivâyet olduğunu beyan etmiştir. İbn Mes'ûd'un Mushafında ise âyetin; (حتى تسلموا على أهلها وتستأذنوا) (*Halkına selam verip izin alıncaya kadar*) şeklinde olduğunu ve Taberî'nin tercihinin de bu kıraat olduğunu belirtmektedir.[581]

3.7.2. Tâbiîne Nispeti

Kıraat ilminin gelişerek günümüze ulaşmasında, tâbiîn neslinin katkısı son derece büyüktür. Bu nesil, sahâbîden aldığı kıraat bilgisini belirli bir sistematiğe oturtmuş; sahîh ve şâz kıraatlerin ayrıştırılarak ortaya konulması ve yaygınlaşmasında kritik bir rol üstlenmiştir. Aralarında kıraat imamı olarak öne çıkan isimlerin yanı sıra, günümüzde adı fazla bilinmeyen, ancak dönemin şartları içerisinde gruplar hâlinde birçok öğrenciye kıraat eğitimi vererek bu ilmin sonraki nesillere aktarılmasına büyük katkı sunan tâbiîn mensuplarının varlığı da göz ardı edilemez.

İbn Kesîr tefsirinde, kıraat farklılıklarını açıklarken tabiînin görüşlerini önemli bir kaynak olarak kullandığı görülmektedir. İbn Kesîr tefsirinde kıraat farklılıkları bağlamında, Mücâhid, Katâde, İkrime ve Hasan-ı Basri gibi tabiîn âlimlerine sıklıkla atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu isimler, bu konudaki en temel ve en yaygın kaynaklardır. İbn Kesîr'in daha çok Mücâhid, Katâde ve İkrime gibi önde gelen

---

[579] en-Nûr 24/27.

[580] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/261; Âl-i İmrân 3/85, 113; en-Nisâ 4/115; el-En'âm 6/3; el-A'râf 7/163; el-Enfâl 8/67; et-Tevbe 9/93; Yûnus 10/104; Yûsuf 12/50; el-Hicr 15/99; el-Kehf 18/22; el-Enbiyâ 21/97; el-Hac 22/13; en-Nûr 24/33; el-Kasas 28/34; er-Rûm 30/30; es-Secde 32/16; Yâsîn 36/11, 76; el-Câsiye 45/23; el-Cuma 62/9; el-Müddessir 74/22.

[581] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 17/240; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 12/214; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/35.

kurrâyı, isim olarak teker teker zikretmediği mütevâtir kıraatlere atıfta bulunurken (قُرِئَ) (okundu) şeklinde topluca zikrettiği anlaşılmaktadır. Biz burada İbn Kesîr'in tefsirinde kıraat rivâyetlerinde doğrudan atıf yaptığına dair net örneklere yer verdiği, tâbiîn neslinden olan kıraat âlimlerini zikretmekle yetineceğiz.

3.7.2.1. Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708) Kıraati

İbn Kesîr, Meryem sûresindeki;

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا

"*Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır."*[582] âyetinde geçen (ذِكْرُ) kelimesini, cumhur kurrâdan farklı olarak Yahyâ b. Ya'mer'in,[583] (ذَكَّرَ) şeklinde okuduğunu beyan etmektedir. Bir başka deyişle bu âyeti; (ذَكَّرَ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا) "*Rabbin, Zekeriya kuluna olan merhametini zikrettirdi.*" şeklinde okumuştur.[584] Bu kıraat şâz olduğu halde, İbn Kesîr mana zenginliği olması açısından tefsirinde bu kıraate yer vermiştir.

3.7.2.2. Ebû Recâ İmrân b. Teym el-Utâridî (ö. 105/723-24) Kıraati

İbn Kesîr, Hûd sûresindeki;

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا...

"*Nûh dedi ki: "Binin içine. Onun akması da durması da Allah'ın adıyladır...*"[585] âyetinde geçen (مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا) kelimeleri ile ilgili olarak Ebû Recâ el-Utâridî'nin[586] diğer kurrâdan farklı okuduğunu bildirmiştir. İbn Kesîr, Ebû Recâ el-Utâridî'nin, (مَجْرَاهَا) kelimesindeki mîm (م) harfini damme ile, râ (ر) harfini kesreli ve uzatarak (بسم الله مُجريها ومُرسيها) şeklinde okuduğunu beyan etmiş ve bu takdirde anlamının ise *"Onu akıtan ve durduran Allah'ın adıyla.*" demek olduğunu açıklamıştır.[587]

---

[582] Meryem 19/2.
[583] Celal Kırca, "İbn Ya'mer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).
[584] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 11/75; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/211.
[585] Hûd 11/41.
[586] Raşit Küçük, "Ebû Recâ el-Utâridî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).
[587] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 12/416; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 9/37; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/322.

3.7.2.3. Hasan-ı Basrî ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A‘rec’in (ö. 117/735) Kıraatleri

İbn Kesîr, Kıyâme sûresindeki;

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ

“*Hayır, kıyamete yemin ederim.*”[588] âyeti ile ilgili olarak bütün kurrânın kıraati bu şekilde olduğu halde, Hasan-ı Basrî ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A‘rec’in[589] kıraatlerinin farklı olduğunu bildirmektedir. İbn Kesîr, onların bu âyeti; (لَأُقْسم بيوم القيامة)[590] (*Kıyamete yemin ederim*.) şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Hasan-ı Basrî’nin bu kıraate delil olarak “Allah kıyamet gününe yemin etti, kınayan nefse yemin etmedi.”[591] dediğini ve bu okuyuşun onun görüşüne dayanak teşkil ettiğini bildirmektedir.

3.7.2.4. Yahyâ b. Vessâb (ö. 103/721) ve A‘meş’in (ö. 148/765) Bütün Kurrâ’dan Farklı Okudukları Kıraatleri

İbn Kesîr, tâbiînden olan Yahyâ b. Vessâb ve A‘meş’in[592] bütün kurrâdan farklı olarak, Fâtiha sûresindeki;

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“*Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım isteriz.*”[593] âyetinde geçen (نَسْتَعِينُ) kelimesinin başındaki nûn (ن) harfini, fethalı kıraatten farklı olarak kesreli (نِسْتَعِينُ)[594] şeklinde okuduklarını beyan etmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, bu telaffuzun Esedoğulları ile Rebia b. Temimoğulları lehçesi olduğu şeklinde açıklama yapmaktadır.

---

[588] el-Kıyâme 75/1.

[589] Abdullah Aydınlı, “A‘rec, Abdurrahman B. Hürmüz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

[590] Kaynaklarda kıraat imamların tümünün bu ifadeyi elifli olarak (لَا أُقْسِمُ) şeklinde okuduğu, fakat İbn Kesîr’in râvisi Kunbül’ün bu ifadeyi elifi atarak (لَأُقْسم) şeklinde okuduğu bildirilmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’*, 661; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fi’l-Kırââti’s-Seb’* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-’Arabî, 1984), 216; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr,* 2/282.

[591] İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm,* 8/275.

[592] Mücteba Uğur, “A‘meş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

[593] el-Fâtiha 1/4.

[594] İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/134; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/47.

Yine İbn Kesîr, aynı âyetin başında geçen (إِيَّاكَ) kelimesi hakkında, yedi kurrâ ve cumhurun, yâ (ي) harfini şeddesi ile (إِيَّاكَ) şeklinde okuduklarını, Amr b. Fâid el-Esvârî'nin (ö. 199/815) ise kesreli olarak ve şeddesiz (إِيَاكَ) şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir. Bu kıraatin de şâz ve reddedilen bir kıraat olduğunu, çünkü (إِيَا) kelimesinin "güneşin ışığı" anlamına geldiğini bildirmektedir. Bazılarının da bu kelimeyi, hemzenin (ء) fethası ve yâ (ي) harfinin şeddesi ile (أَيَّاكَ) şeklinde, diğer bazılarının ise hemzenin (ء) yerine he (ه) harfi ile (هِيَّاكَ) şeklinde okuduklarını bildirmektedir.[595]

3.7.2.5. Ebû Dâvûd Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec el-Medenî (ö. 117/735) Kıraati

İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği kıraat imamlarından birisi de tâbiîn âlimlerinden olan, Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve Abdullah b. Ayyâş'tan[596] kıraat okuyan ve yedi kıraat imamından olan Nâfi' b. Abdurrahman'a da kıraat okutan, Hürmüz el-A'rec'tir. İbn Kesîr, A'râf sûresindeki;

وَلَقَدْ مَكَّنّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنا لَكُمْ فِيها مَعايِشَ قَلِيلاً ما تَشْكُرُونَ

"*Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim hastaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz.*"[597] âyetinde geçen (مَعايِشَ) lafızının okunuşuyla ilgili A'rec'ten nakilde bulunmuştur. İbn Kesîr, bütün kıraat imamlarının; (مَعايِشَ) şeklinde kelimeyi hemzesiz, yâ (ى) harfi ile okuduğunu, ancak A'rec'in bu kelimeyi yâ (ى) harfi yerine, hemze getirerek (مَعائِشَ)[598] şeklinde okuduğunu bildirmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, bu kıraat ile ilgili olarak, çoğunluğun okuduğu kıraatin doğru olduğunu savunmuş ve Arap dili örneklerinden, bu kelimenin doğru okunuşunun (مَعايِشَ) şeklinde olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.[599]

3.7.3. Bölge ve Şehirlere Göre Kurrâ'ya Atıfta Bulunması

---

[595] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/134.

[596] Ali Turgut, "Abdullah b. Ayyâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

[597] el-A'râf 7/10.

[598] Mezkûr ifadeyi tüm kıraat imamlarının elifsiz olarak (مَعايِشَ) şeklinde okudukları halde, A'rec'in ve Hârice b. Mus'ab'ın Nâfi'den rivayetle (مَعايِشَ) şeklinde okuduğu bildirilmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 278; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/16.

[599] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 10/73; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/167; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/35.

İbn Kesîr, bölge ve şehirlerde bulunan kurrâya genel ifadelerle atıfta bulunmuştur. İbn Kesîr'in bazen (قراء أهل البصرة) "Basra kurrâsı" terimini kullandığı, bazen (جمهور قراء الكوفة) "Kûfe kurrâsının cumhuru" ifadesini kullandığı, bazen de (قراءة بعض الأمصار) 'Şehir kurrâsından bazısı' şeklinde atıflarda bulunduğu görülmektedir. Bu konuyu örneklerle açıklamaya çalışalım.[600]

İbn Kesîr'in şehir kurrâsına atıfta bulunduğu bir örnek şöyledir: İbn Kesîr, İbn Ebû Hâtim'den naklederek; Ebû Mûsâ'nın (ö. 44/664), Basra kurrâsının seçkinlerine haber gönderdiğini, yanına hepsi de seçkin kurrâdan olan üç yüz kişinin geldiğini ve onlara; "Sizler Basra halkının kurrâsı ve seçkinlerisiniz. Biz bir sûre okurduk, onu müsebbihâttan[601] birine benzetirdik, bize unutturuldu, ancak ondan *'Ey iman edenler, neden yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz?'*[602] âyeti ezberimde kalmış. Şahitliği boynunuzda kalır ve kıyamet gününde ondan sorulursunuz." dediğini haber vermektedir.[603] İbn Kesîr'in naklettiği bu rivâyette, Basra halkının arasında birçok kurrâ olduğu anlaşılmakta ve herhangi bir isim verilmemektedir.[604]

Diğer bir örnekte İbn Kesîr, Fâtiha'nın âyet sayısı hakkında şöyle demiştir: "O, ittifakla yedi âyettir. Amr b. Ubeyd (ö. 144/761);[605] 'Sekiz âyettir.' demiştir. Hüseyin el-Cûfî'de (ö. 117/736); 'Altı âyettir.' demiştir. Bu iki görüş şâzdır." Ayrıca İbn Kesîr, besmelenin Fâtiha'nın bir âyeti olup olmadığı konusunda ise İslâm âlimlerinden rivâyetlerde bulunmuş ve besmelenin başta müstakil âyet olup olmamasında ihtilaf etiklerini bildirmiş ve şöyle iddiada bulunmuştur: "Nitekim Kûfe kurrâsının çoğunluğu ile bir grup ashâbın, tâbiînin ve sonradan gelen bir cemaatin de görüşleri böyledir, bir başka deyişle müstakil âyet olduğu doğrultusundadır."[606] İbn Kesîr, bu beyanında da Kûfe kurrâsından bahsetmiş ve onların görüşlerini esas alarak

---

600 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer bazı örnekler için bakınız: el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/4, 4/157; el-Enfâl 8/69; et-Tevbe 9/100; Yûnus 10/114; Tâhâ 20/114; ez-Zümer 39/7; Kâf 50/29; ez-Zâriyât 51/58; el-Mülk 67/30.

601 Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı tesbih için kullanılan "sebh" kökünün türevleriyle başlayan beş sûrenin ortak adına müsebbihât denilmiştir. Allah'ı tesbihle başlayan bu sûreler; Hadîd, Haşr, Saf, Cum'a, ve Tegâbün'dür. Bk. Birışık, "Sûre", 37/538-539.

602 es-Sâf 61/2.

603 Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed. Esʿad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999), 10/3353.

604 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/231.

605 Avni İlhan, "Amr b. Ubeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

606 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/147.

rivâyette bulunmuştur ancak İbn Kesîr'in bu konuda mezhep taassubuna düştüğü görülmektedir.

İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ...

"*Kalplerimiz perdelidir dediler...*"[607] âyetindeki (غُلْفٌ)[608] kelimesi ile alakalı olarak, Emsardan bazı kurrânın, bu âyeti lâm (ل) harfinin dammesi ile (غُلُفٌ) şeklinde okuduklarını haber vermiştir.[609]

İbn Kesîr'in bazen (بعض قراء مكة) "Bazı Mekke kurrâsı" tâbiri ve (قراءة الجمهور) "Cumhurun kıraati" şeklinde tâbirleri de tefsirinde kullandığı görülmektedir. Mesela Kehf sûresinde geçen;

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ...

"*Ağızlarından çıkan bu söz ne büyüktür!..*"[610] âyetinde geçen (كَبُرَتْ كَلِمَةً) lafızıyla ilgili olarak; "Bazı Mekke kurrâsı bu lafzı, (كَبُرَتْ كَلِمَةٌ)[611] şeklinde dammeli olarak okumuşlardır" demektedir. Daha sonra İbn Kesîr, bu okuyuş şeklinin (عظم قولك وكبر شأنك) 'sözün ve şanın büyük oldu' deyimine benzediğini bildirmiş ve bu kıraati Arap dili açısından delillendirmeye çalışmıştır. Hatta bu şekildeki kıraatin manasının, cumhurun okuyuşuna göre daha açık olduğunu da iddia etmektedir. İbn Kesîr, bu okuyuşun, onların sözlerini çirkin saydığını ve yalanlarını büyüttüğünü, bunun içindir ki *'Ağızlarından çıkan bu söz ne büyüktür!'* denildiğini de bu kıraatin delillendirmesinde beyan etmektedir.[612]

3.7.4. Kıraat İmamlarına Nispeti

Kıraat ilminin hicri ilk iki asırda hızla yayılması, hatalı okuyuşların sahîh kıraatlere karışmasına ve böylece birtakım sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişme, İslam âlimlerini bu hatalı kıraatlerin ayıklanması için birtakım tedbirler almaya ve kriterler ortaya koymaya zorlamıştır. Sonuçta İslam âlimleri

---

[607] el-Bakara 2/88.
[608] Mezkûr ifadenin okunuşu için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 164.
[609] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/229; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 2/25; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/471.
[610] el-Kehf 18/5.
[611] Bu kıraat şâzdır. Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/148.
[612] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/148; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/136.

tarafından; bir cihetle de olsa Arap diline uygun olması, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygun olması ve sahîh bir senetle rivâyet edilmesi kriterleri belirlenmiş,[613] bu şartlara uyan kıraatler sahîh, uymayanlar şâz kabul edilmiştir.[614] Böylece beldelerinde, insanların çok rağbet ettiği bazı kıraat imamlarıyla birlikte "kıraat-i seb'a" ve "kıraat-i aşere" tabirleri oluşmuştur.[615] Biz bu bölümde, İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği kıraat imamlarını zikretmeye çalışacağız.

3.7.4.1. Ebû Ruveym Nâfi' b. Abdirrahman b. Ebî Nuaym el-Medenî Kıraati

İbn Kesîr, Fâtiha sûresinde bulunan;

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

"*Ödül ve ceza gününün tek hâkimi.*"[616] âyetindeki (مَالِكِ)[617] lafzını kurrânın çoğunluğunun (مَالِكِ) şeklinde okuduğunu, diğer bazılarının da (مَلِكِ) şeklinde okuduklarını bildirmiş ve her iki kıraatin de sağlam ve yedi kıraat içinde mütevâtir olduğunu haber vermiştir. Ayrıca İbn Kesîr, bazı kurrânın lâm (ل) harfinin sükûnu ile (مَلْكِ) şeklinde okuduklarını nakletmiştir. Bazı kurrânın ise yâ (ي) harfi ziyadesiyle de (مَلِيكِ) şeklinde okuduğunu, yedi meşhur kurrâdan olan Nâfi'nin[618] de kâf (ك) harfinin kesresini uzatarak; (ملكي يوم الدين) şeklinde "ödül ve ceza gününde benim hakimim" anlamında okuduğunu haber vermektedir.[619] Bu örnekten anlaşıldığına göre; bir kelimede meydana gelen her bir farklı kıraat, anlam zenginliğine ve mana açılımına sebebiyet vermekte ve Kur'ân'ın eşsiz üslubunu ortaya koymaktadır.[620]

3.7.4.2. Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî Kıraati

---

[613] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 51; Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-Vecîz*, 124; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.
[614] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/8-9.
[615] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 245.
[616] el-Fâtiha 1/3.
[617] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef elif ile uzatarak (مَالِكِ) şeklinde okumuşlardır. Diğer kurra ise elifsiz (مَلِكِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48.
[618] Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).
[619] Kurtubi; 1/140;İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/133.
[620] İbn Kesîr'in tefsirinde bu örnekten başka, Nâfi'den kıraatle ilgili verdiği örneğe rastlayamadık.

İbn Kesîr, yedi kıraat imamından olan Ebû Ma‘bed İbn Kesîr[621] ile ilgili nadiren de olsa atıfta bulunup kıraatinden bahsetmiştir. Örnek olarak İbn Kesîr, Enfâl sûresinde geçen;

…أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِين

"*…Sizin için birbiri ardınca size bin melekle yardım edeceğim.*"[622] âyetindeki (مُرْدِفِين)[623] kelimesini, bazılarının dâl (د) harfinin fethası ile (مُرْدَفِين) şeklinde okuduklarını beyan etmektedir. İbn Kesîr, buna karşılık mütevâtir kıraatte, Ebû Ma‘bed İbn Kesîr'in de aralarında bulunduğu kıraat imamlarının çoğunluğunun kesreli olarak (مُرْدِفِين) şeklinde okuduğunu bildirmektedir. Ayrıca Mücâhid'den naklederek Ebû Ma‘bed İbn Kesîr ve Üsâme b. Zeyd'in (ö. 54/674)[624] bu kelimeye 'imdat edenler' anlamı verdiklerini haber vermektedir.[625]

3.7.4.3. Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî Kıraati

İbn Kesîr tefsirinde, yedi meşhur kurrâdan olan Ebû Amr'ın[626] kıraatine de atıfta bulunmuştur. İbn Kesîr, Meryem sûresinde geçen;

قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا

"*Ben ancak Rabbinin bir elçisiyim, sana pak bir oğlan çocuğu bağışlaman için dedi.*"[627] âyetini diğer kıraat imamları (لِأَهَبَ لَكِ)[628] şeklinde okudukları halde, Ebû Amr'ın hemze yerine yâ (ي) harfini kullanarak; (لِيَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا) şeklinde okuduğunu haber vermektedir. İbn Kesîr, bu iki kıraat hakkında; her iki kıraatin

---

621 Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr, Ebû Ma‘bed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

622 إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ / "*Hani, Rabbinizden yardım istiyordunuz da sizin için birbiri ardınca size bin melekle yardım edeceğim, diye kabul etmişti.*" el-Enfâl 8/9.

623 Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından, Nâfi‘, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb, dâl (د) harfinin fethasıyla (مُرْدَفِين) şeklinde, diğer kurra ise (مُرْدِفِين) şeklinde dâl (د) harfinin kesrasıyla okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 304; Dânî, *et-Teysîr*, 116; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/275.

624 Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

625 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 11/57; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/371; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/20.

626 Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

627 Meryem 19/19.

628 Mezkûr ifadeyi Ebû Amr, Ya‘kûb ve Verş, lâm (ل) harfinden sonra yâ (ي) harfi ile (لِيَهَبَ لَكِ) şeklinde diğerleri hemze ile (لِأَهَبَ لَكِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 408; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/317.

mantıklı yorumu ve doğru manası olduğu, bunların birbirinin mülazımı ve ayrılmaz parçası oldukları yorumunu yapmaktadır.[629]

Bir başka örnekte İbn Kesîr, Ebû Amr'ın, Yahyâ b. Ya'mer kıraatini eleştirdiği rivâyetine yer vermiştir. Bu rivâyete göre, Yahyâ b. Ya'mer'in En'âm sûresinde geçen;

... تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ...

"*...İyilik edenlere nimetimizi tamamlamak...*"[630] âyetini, (تمامًا على الذي أحسنُ) şeklinde nûn (ن) harfini merfû' yaparak okuması hakkında Ebû Amr'ın; "Ben, her ne kadar Arap diline göre doğru bir izahı olsa da bu kıraate göre okumayı câiz görmem." dediğini nakletmektedir.[631]

[629] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/195.
[630] el-En'âm 6/154.
[631] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 9/677; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/369.

3.7.4.4. Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî Kıraati

İbn Kesîr, tefsirinde, yedi kıraat imamından biri olan ve İbn Âmir[632] ismiyle tanınan bu şahsın kıraatine atıfta bulunmuştur. İbn Kesîr, Meryem sûresinde geçen;

ذٰلِكَ عِيسَى اِبْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ

"*Hakkında şüpheye düştükleri hak söze göre Meryem oğlu İsa işte budur.*"[633] âyetindeki (قَوْلَ الْحَقِّ)[634] lafzının okunmasıyla ilgili İbn Âmir'in diğer kuradan farklı okuduğunu bildirmektedir. Bu ibareyi kıraat imamların çoğunluğu, merfû' olarak (قَوْلُ الْحَقِّ) şeklinde okudukları halde, Âsım ve İbn Âmir'in nasb ile (قَوْلَ الْحَقِّ) şeklinde okuduklarını haber vermektedir. Ayrıca İbn Mes'ûd'un da nasb hali ile okuduğunu bildirmiştir.[635] Burada her iki kıraat, mânâ itibarıyla birbirlerinden farklı olmasa da tercihen farklılık arz ettiği görülmektedir.

3.7.4.5. Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele Kıraati

İbn Kesîr, tâbiînden ve yedi kıraat imamdan birisi olan, Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele'den[636] de kıraatini nispet ederek rivâyette bulunmuştur. Örnek olarak İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا…

"*Şeytan o ikisinin (ayağını) kaydırdı...*"[637] âyeti ile ilgili olarak, Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele'nin (فَأَزَالَهُمَا) şeklinde okuduğunu bildirmektedir. İbn Kesîr, (فَأَزَلَّهُمَا) şeklinde okunduğu takdirde kelamın manasının; "*Onları oradan uzaklaştırdı.*" şeklinde olacağını ve (عَنْهَا) daki zamirin cennete raci olmasının daha doğru olacağını beyan etmiştir.[638] İbn Kesîr, bu âyeti kıraat imamlarından Hamza'nın da (فَأَزَالَهُمَا)

---

[632] Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).
[633] Meryem 19/34.
[634] İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb, Lâfza-i Celâl'in (Allah) lâm (ل) harfini üstün harekesi ile (قَوْلَ الْحَقِّ) şeklinde, diğerleri ise lâm (ل) harfini ötreli olarak (قَوْلُ الْحَقِّ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 409; Dânî, *et-Teysîr*, 149; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/318.
[635] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/536; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/204.
[636] Mehmet Ali Sarı, "Âsim b. Behdele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).
[637] el-Bakara 2/36.
[638] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/560; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 1/311; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/235.

şeklinde zây (ز) harfini uzatan bir elif (ا) ile (زال) fiili ile okuduğunu haber vermektedir. Bu fiil ile okununca manası; "Onları cennetten çıkardı." şeklinde olmaktadır.[639]

Hamza dışındaki diğer kurrâ; (فَأَزَلَّهُمَا) şeklinde okuduğu halde İbn Kesîr, ilginç bir şekilde Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele'nin de bu âyeti (فَأَزَالَهُمَا) şeklinde okuduğunu bildirmiştir. Kaynakların bildirdiğine göre; bu âyeti yalnızca Hamza (فَأَزَالَهُمَا) şeklinde okumuştur.[640] Burada İbn Kesîr'in hata yaptığı kanaatindeyiz. Çünkü Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele'nin bu âyeti (فَأَزَالَهُمَا) şeklinde okuduğuna dair başka bir rivâyete rastlayamadık.

3.7.4.6. Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî Kıraati

İbn Kesîr, kıraat imamlarından olan Hamza b. Habîb'in[641] ismini zaman zaman hadis naklinde kullanmıştır. Kıraatle ilgili olarak ise Nahl sûresinde geçen ve istiâzeden bahseden;

فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ

"*Kur'ân okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*"[642] âyeti ile ilgili olarak istiâzenin ne zaman yapılacağı konusundaki farklı yorumundan dolayı Hamza b. Habîb isminden bahsetmiştir. Bu konu ile ilgili olarak İbn Kesîr; istiâzenin Allah Teâlâ'nın, Kur'ân okumak istedikleri zaman, kullarına kovulmuş şeytândan Allah'a sığınmaları için vacip değil mendup olan bir emri olduğunu bildirmiştir. Ayrıca İbn Cerîr ve diğer imamların bu konuda icmâlarının olduğunu da nakletmiştir.

İbn Kesîr, Kur'ân okumaya başlarken istiâzenin manasının, şeytânın okuyucunun okumasını karıştırmaması, anlamasını önlememesi ve onu düşünüp taşınmaktan menetmemesi olduğunu beyan etmiştir. Bunun için cumhur kurrânın istiâzenin, Kur'ân okumaya başlamadan önce olduğuna kani olduklarını, ancak Hamza ile Ebû Hâtim Sicistânî'den (ö. 255/869)[643] de Kur'ân okuduktan sonra

---

639 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/235.
640 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 154; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211.
641 Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).
642 en-Nahl 16/98.
643 Zülfikar Tüccar, "Sicistânî, Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

olduğunu söylediklerinin nakledildiğini ve bu âyeti delil getirdiklerini haber vermiştir.

Ayrıca Nevevî'nin de '*Mühezzeb*' isimli şerhinde; Ebû Hüreyre, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729)[644] ve İbrâhim en-Nehaî'den (ö. 96/714)[645] böyle aktardığını, fakat doğru görüşün, istiâzenin Kur'ân okumaya başlamadan önce olduğunu bildiren birinci görüş olduğunu, çünkü okumadan önce olduğunu gösteren hadislerin de bulunduğunu beyan etmiştir."[646]

3.7.4.7. Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillah el-Kisâî el-Kûfî Kıraati

İbn Kesîr, Meryem sûresindeki;

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوالِيَ مِنْ وَرائِي...

"*Ben arkamdan yerime geçeceklerden korktum*."[647] âyetinde geçen (الْمَوالِيَ) kelimesini kıraat imamlarının çoğu yâ (ي) harfini nasb ile mef'ul olarak (الْمَوالِيَ) şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Buna karşılık Kisâî'nin,[648] diğer kurrâdan farklı olarak, yâ (ي) harfini sakin kılarak (الْمَوالِيْ) şeklinde okuduğunu rivâyet etmiştir.[649] Bir başka deyişle (الْمَوالِيَ) şeklindeki okuyuşta "nesil, akraba" anlamı taşımakta ve Hz. Zekeriyya'nın kendisinden sonra gelecek akrabalarından endişe ettiği, Allah'ın dinini layıkıyla devam ettirecek kimseyi göremediği manasına gelmektedir. Kisâî'nin okuduğu (الْمَوالِيْ) şeklinde ise "velâyet, koruyucu" anlamı taşımakta ve Hz. Zekeriyya'nın kendisine yardım edecek bir koruyucuyu Allah'tan istediği manası ortaya çıkmaktadır. Burada İbn Kesîr'in çoğunluğun kıraati olan (الْمَوالِيَ) kıraatini tercih ettiği görülmektedir.

---

644 Ahmet Yücel, "İbn Sîrîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

645 Şükrü Özen, "Nehaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

646 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/517.

647 Meryem 19/5.

648 Tayyar Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

649 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/457; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/188-189. Bu örnek daha önce Osman b. Affân kıraati bölümünde geçmişti. Kisâî'nin kıraati ile ilgili, İbn Kesîr tefsirinde başka bir örnek bulunamadığından aynı örnek verilmiştir.

Buraya kadar bahsettiğimiz yedi kıraat imamına daha sonra kıraat-i aşere denilen, sahih oldukları kabul edilen üç imamın da eklenmesiyle sayı ona çıkarılmıştır.[650]

[650] Dağ, *İhticâc*, 334.

3.7.4.8. Ebû Ca‘fer Yezîd b. el-Ka‘kâ‘ el-Mahzûmî el-Medenî Kıraati

İbn Kesîr, on kıraat imamından olan Ebû Ca‘fer el-Kârî’den[651] de kıraat naklinde bulunmuştur. İbn Kesîr, Mâide sûresindeki;

... وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ...

“*…Tâğuta tapanlar…*”[652] âyetiyle ile ilgili olarak; “Buradaki kıraat mazi fiili olarak ve (الطَّاغُوتَ) şeklinde mansûb da okunmuştur ki manası, ‘onlardan tâğuta tapanlar yaptı.’ demek olur.” şeklinde açıklama yapmıştır. Ayrıca bu ibarenin, izâfet terkibi ile (وعَبَدَ الطَّاغوتِ)[653] şeklinde de okunduğunu bildirmiş ve bu takdirde manasının; “onlardan tâğuta hizmet ve kulluk edenler yaptı.” demek olacağını haber vermiştir. Bu okuyuşlara ilaveten, İbn Kesîr bu ibarenin; (وعُبُدَ الطاغوتِ) şeklinde de okunduğunu, Cem‘u’l-cem‘[654] yapılmış olduğunu, bunun da abd, abîd, ubud, (ثمار وثُمُرْ) gibi” demek olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca İbn Kesîr; bu bilgileri İbn Cerîr’in, A‘meş’ten naklettiğini bildirmekte ve bu konuda sözlerine devam ederek şöyle demektedir:

“Bazılarının, bu lafzı (وعابد الطاغوت) şeklinde okudukları, Übey ile İbn Mes‘ûd’un da (وعبدوا) olarak okudukları nakledilmiştir. İbn Cerîr ise Ebu Ca’fer el-Kârî’den; (وعُبدَ الطاغوتُ) şeklinde meçhul kalıbı ile okuduğunu aktarmış, sonra da manayı uzak görmüştür. Bunda uzaklık olmadığı açıktır. Çünkü bu onlara sataşma kabilindendir. Bir başka deyişle “sizin aranızda tâğutlara (batıl tanrılara) tapıldı, bunu sizler yaptınız.” demektir.”[655]

---

[651] Tayyar Altıkulaç, “Ebû Ca‘fer el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

[652] Âyetin tamamı şöyledir: قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللهِ مَنْ لَعَنَهُ اللهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولئِكَ شَرٌّ مَكاناً وَأَضَلُّ عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ / “*De ki: Size Allah katında cezası bundan kötü olanını haber vereyim mi? O da Allah’ın lanetlediği, kendisine gazap ettiği ve onlardan maymunlar ve domuzlar yaptığı kimselerle tâğuta tapanlardır. İşte onların yeri daha kötüdür ve bunlar doğru yoldan daha sapıktır.*” el-Mâide 5/60.

[653] Mezkûr ibareyi kıraat imamlarından Hamza, bâ (ب) harfini ötreli ve (الطاغوت) kelimesini esreli (وعُبُدَ الطاغوتِ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise bâ (ب) harfini fethalı ve (الطاغوت) kelimesini nasb halinde (وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’*, 246; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/174.

[654] Cem‘u’l-cem‘, cem‘ bir kelimenin de cem‘inin yapılması demektir. Bk. Mustafa Galâyînî, *Câmi’u’d-Dürûsi’l-Arabiyye* (Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1982), 2/67.

[655] Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, 8/542-545; Kurtubî, *Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kurân*, 6/235-236; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/143.

3.7.4.9. Ebû Muhammed Ya‘kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillah el-Hadramî Kıraati

İbn Kesîr, kıraat-i aşerenin bir diğer imamı olan Ya‘kûb el-Hadramî’den[656] de kıraat naklinde bulunmuştur. Cin sûresindeki;

لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسالاتِ رَبِّهِمْ وَأَحاطَ بِما لَدَيْهِمْ وَأَحْصى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً

“Böylece onların (peygamberlerin), Rablerinin gönderdiklerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin. (Allah) onların nezdinde olup bitenleri çepeçevre kuşatmış ve her şeyi bir bir saymıştır (kaydetmiştir.)”[657] âyetinde geçen (لِيَعْلَمَ)[658] kavlindeki zamirin, merci konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları; bunun Hz. Peygamber’e (s.a.v.) râci olduğunu söylemişler, diğer bazıları ise ‘peygamberi yalanlayanlar bilsin ki’ şeklinde anlamışlardır.

İbn Kesîr, Begavî’den nakille Ya‘kûb’un diğer kurrâdan farklı olarak bu kelimeyi damme ile (لِيُعْلَمَ) şeklinde okuduğunu haber vermektedir. Müellif bu kırâate göre mananın ‘insanlar bilsin ki elçiler tebliğ etmişlerdir’ şeklinde olacağını bildirmiş, ilave olarak da zamirin ‘Allah’a ait olması ihtimali de vardır’ diyerek şu açıklamayı yapmıştır: “Buna göre mana şöyle olur: “Allah, elçilerini meleklerle muhafaza eder ki onlar da Onun mesajlarını eda etme imkanını bulsunlar ve onlara açıklanan vahyi korur ki onların da mesajlarını ilettiğini bilsin.” Daha sonra İbn Kesîr, şu âyetleri kıraate delil getirmiştir:

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِى كُنْتَ عَلَيْهَا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ“ *Üzerinde bulunduğun kıbleyi tesbit ettik ki Peygambere tabi olanla ökçeleri üzerinde geri dönenleri bilelim.*”[659]

وَلَيَعْلَمَنَّ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ“ *Allah iman edenleri de elbette bilecektir, münafıkları da elbette bilecektir.*”[660] Daha sonra İbn Kesîr, “Bunlar gibi Allah’ın eşyayı meydana getirmeden önce kesin olarak bildiğini gösteren çok âyetler vardır.

---

656 Tayyar Altıkulaç, “Ya‘kûb el-Hadramî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).
657 el-Cin 72/28.
658 Bu kelimedeki yâ (ي) harfini Ruveys, ötreli (لِيُعْلَمَ), diğer kıraat imamları fethalı (لِيَعْلَمَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/392.
659 el-Bakara 2/143.
660 el-Ankebût 29/11.

Bunun içindir ki arkasından "*O da onların yanındakini kuşatmış ve her şeyi saymakla tespit etmiştir*." demiştir."[661]

3.7.4.10. Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr

Kıraat-i Aşere imamlarından biri olup, aynı zamanda Hamza b. Habîb kıraatinin meşhur iki râvisinden biri olarak bilinen bu kıraat imamından, İbn Kesîr tefsirinde herhangi bir kıraat naklinde bulunmamıştır. Ancak bazı sûre başlarında, ondan gelen rivâyetleri nakletmiştir. Ahzâb sûresinin başında, Halef b. Hişâm'ın[662] şunları anlattığını haber vermektedir: Zir b. Hubeyş (ö. 82/701);[663] "Übey b. Kâ'b bana; 'Ahzâb sûresini ne kadar okuyorsun? yahut kaç âyet sayıyorsun?' dedi. Ben de: 'Yetmiş üç âyet' dedim. O da: 'Sadece o kadar mı? Ben onun Bakara sûresi kadar olduğunu gördüm. Onda, '*Evli erkek ve kadın zina ederlerse onları recmedin, Allah'tan ibret verici bir ceza olarak, Allah bilendir, hikmet sahibidir.*' âyetini okuduk, dedi." Bir başka deyişle Übey b. Kâ'b'ın, Ahzâb sûresinden birçok âyetin nesh edildiğini bildirdiğini söylemektedir.

İbn Kesîr'in Halef b. Hişâm'dan naklettiği bir diğer misal de şudur: "Ebû Bekir, dedi ki; Resûlullah'a 'Saçını ne ağarttı?' dedim. O da: '*Saçımı Hûd, Vâkıa, Nebe ve Tekvîr sûreleri ağarttı'* dedi." bu örneklerden anlaşıldığına göre İbn Kesîr, Halef b. Hişâm'dan kıraat konusunda rivâyette bulunmamış, daha çok sûrelerin faziletleri ile ilgili rivâyetlerine yer vermiştir.

Bu zikrettiklerimiz dışında, kıraatleri şâz kabul edildiği halde, âyetlerin tefsirine katkı sağlaması açısından, İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği bazı kıraat imamlarından da şöyle bahsedebiliriz.

3.7.4.11. Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî (A'meş) Kıraati

İbn Kesîr, tefsirinde A'meş ile ilgili birçok hadis rivâyetinde bulunduğu halde, tespitlerimize göre kıraatla ilgili olarak, sadece bir yerde Ebû Bekr Şu'be'nin, kıraati

---

[661] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 23/354-355; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/260.

[662] Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

[663] Tayyar Altıkulaç, "Zir b. Hubeyş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

ondan okuduğuna dair bir rivâyette bulunmuştur. İbn Kesîr'in beyanına göre; Ebû Bekr Şu'be, bir âyetle ilgili olarak kendi kıraatinin sağlam olduğunu ve Resûlullah'a (s.a.v.) dayandığını bildirmiştir. Bu hususta Ebû Bekr Şu'be, okuduğu kıraatini kimlerden aldığını bildirdiği sened zincirinde şöyle demektedir: (قرأت على الأعمش، وقرأ الأعمش على يحيى بن وثاب…) "Ben A'meş'e okudum. A'meş Yahyâ b. Vessâb'a okudu…"[664] Ayrıca diğer kıraati de reddetmiştir.[665] Bu örnekten anlaşıldığına göre İbn Kesîr, A'meş kıraatinden direkt olarak bahsetmemiş, yalnızca kendisinden kıraat okuyan Ebû Bekr Şu'be'nin, okuduğu kıraatin sağlamlığını iddia ettiği senet zincirinden bahsetmiştir.

3.7.4.12. İbn Muhaysın es-Sehmî (ö. 123/741) Kıraati

İbn Kesîr, tâbiînden İbn Muhaysın'ın[666] kıraatine tefsirinde zaman zaman yer vermektedir. İbn Kesîr, Yûsuf sûresinde geçen;

قَالُوا أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ…

"*Onlar da gerçekten sen Yûsuf musun? dediler...*"[667] âyeti ile ilgili olarak, farklı kıraatlerden bahsetmektedir. İbn Kesîr, bu âyeti Übey b. Kâ'b'ın, istifham edatı olmadan (أَوَ أَنْتَ يوسف) '*Sen Yûsuf musun?*' şeklinde okuduğunu, İbn Muhaysın'ın ise (إنك لأنت يوسف) '*Mutlaka sen Yûsuf'sun.'* şeklinde okuduğunu haber vermektedir.[668] Ancak İbn Kesîr, meşhur kıraatin, birinci kıraat olduğunu bildirmekte, gerekçe olarak da istifhâmın, işin ciddi olduğunu gösterdiği şeklinde izah etmektedir.[669]

3.7.4.13. Hasan-ı Basrî Kıraati

İbn Kesîr, Meâric sûresindeki;

---

[664] Ebû Bekr Şu'be'nin bahsettiği sened zincirinin tamamı şöyledir: " قرأت على الأعمش، وقرأ الأعمش على يحيى بن وثاب، وقرأ يحيى بن وثاب على أبي عبد الرحمن السلمي، وقرأ أبو عبد الرحمن السلمي على علي بن أبي طالب، وقرأ علي بن أبي طالب على رسول الله" Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/421.

[665] Bir sonraki konu başlığında bu konuyla alakalı geniş malumat verilecektir.

[666] Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

[667] Yûsuf 12/90.

[668] Burada geçen mezkûr ifadeyi kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer, tek bir hemze ile haber kipiyle (إنك لأنت يوسف) "Mutlaka sen Yûsuf'sun." şeklinde, diğer kıraat imamları ise iki hemze ile soru kipiyle (أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ) "Sen Yusuf musun? şeklinde okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/372.

[669] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/327-328; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 9/256; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/408.

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعاً كَأَنَّهُمْ إِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ

"*O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar.*"[670] âyetinde geçen (نُصُبٍ) kelimesi de örnek olarak verilebilir. İbn Kesîr, bu kelimeyi; cumhur kurrânın mansûb olarak, nûn (ن) harfinin fethası ve sâd (ص) harfinin sükûnu ile (نَصْب) şeklinde okuduklarını[671] ve bu takdirde kelimenin, "dikilmiş" manası taşıdığını, Hasan-ı Basrî'nin ise nûn (ن) harfinin ve sâd (ص) harfinin dammesi ile (نُصُبٍ) şeklinde okuduğunu, onun manasının da "put" olduğunu bildirmektedir.[672]

3.7.5. Kıraat Râvilerine Nispeti

Kıraatleri, kıraat imamının kendisinden alan, ya da imamın kıraatini başka yollardan alarak nakleden kişilere râvi, râviye dayandırılan okuyuşa da rivâyet denilmektedir. Kıraat imamlarının birçok râvisi olduğu halde kıraat kaynaklarında her imamın en meşhur iki râvisi öne çıkarılmıştır.[673] İbn Kesîr, kıraat ravilerinden yalnızca iki tanesini tefsirinde zikretmiş, diğerlerinden bahsetmemiştir. Bunun sebebi, İbn Kesîr'in kıraat nakillerini direkt sahâbî veya tâbiînden yapma önceliğidir. Daha önce de temas edildiği gibi, meşhur on kıraat imamından bile çok az nakilde bulunan İbn Kesîr'in bu imamların râvilerinden nakilde bulunmaması ve onları bahis konusu yapmaması genel bir özelliğidir. Biz de bu bölümde müellifin bahsettikleriyle yetineceğiz.

3.7.5.1. Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî

İbn Kesîr, Ebû Bekr Şu'be'ye,[674] Nisâ sûresi 164. âyeti hakkında, bir adamın bu âyeti;

... وَكَلَّمَ اللَّهَ مُوسَى تَكْلِيمًا

---

[670] el-Meâric 70/43.

[671] Kaynaklarda İbn Âmir ve Hafs'ın nûn (ن) harfinin ve sâd (ص) harfinin dammesi ile (نُصُبٍ) şeklinde okudukları, cumhur kurrânın ise mansûb olarak, nûn (ن) harfinin fethası ve sâd (ص) harfinin sükûnu ile (نَصْب) şeklinde okudukları bildirilmektedir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 651; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/391.

[672] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 23/285-286; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 18/296; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/230.

[673] Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425-432.

[674] Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

"…*Mûsâ Allah ile gerçekten konuştu.*" şeklinde, Allah (c.c.) lafzındaki hû (ه) zamirini fetha ile okuduğu söylendiği zaman, Ebû Bekr Şu'be'nin "Böyle ancak kâfir okur." dediğini haber vermektedir. Ayrıca İbn Kesîr, Ebû Bekr Şu'be'nin, kendi okuduğu kıraatin doğru olduğunu haber verdiği sözlerine devamla; "Ben A'meş'e okudum, A'meş de Yahyâ b. Vessâb'a okudu, Yahyâ b. Vessâb da Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye (ö. 73/692)[675] okudu, Ebû Abdurrahman es-Sülemî de Ali b. Ebî Tâlib'e okudu, Ali b. Ebî Tâlib de Resûlullah'a (s.a.v.) (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) şeklinde okudu." dediğini haber vermektedir.

Bu mesele hakkında sözlerine devam eden İbn Kesîr; "Ebû Bekr Şu'be neden Allah (c.c.) lafzındaki hû (ه) zamirini fetha ile okuyana şiddetle kızdı?" sorusunu sormuş ve cevap olarak "Çünkü o, Kur'ân'ın lafzını da manasını da değiştirdi. O, Allah'ın Mûsâ veya kullarından biri ile konuşmasını kabul etmeyen Mutezileden idi." şeklinde açıklamıştır.[676]

3.7.5.2. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillah el-Bezzî

Müellif İbn Kesîr, kırâat-i seb'a imamlarından kurrâ İbn Kesîr'in meşhur iki râvisinden birisi olan Bezzî[677] ile ilgili olarak, Duhâ sûresinin başında tekbir getirme konusunda nakilde bulunmuştur. Rivâyete göre Bezzî şöyle demiştir: "Bana Duhâ sûresine varınca tekbir getir, hatmedinceye kadar bütün sûrelerde böyle yap." dediler. Biz de hocamız İbn Kesîr'e okuduk, o da bize bunu emretti, o da Mücâhid'e okuduğunu, onun da böyle emrettiğini söyledi. Mücâhid de İbn Abbas'a okuduğunu, onun da böyle emrettiğini söyledi. İbn Abbas da Übey b. Kâ'b'e okuduğunu, onun da böyle dediğini söyledi. O da Resûlullah'a (s.a.v.) okuduğunu, onun da böyle dediğini söyledi. Bu sünnettir."[678] İbn Kesîr, bunu yalnızca Bezzî'nin söylediğini, onun kırâatta imam olduğunu söylemiştir.

Ayrıca İbn Kesîr, bu hadisin doğruluğunu beyan eden rivâyetlerde de bulunmuş, sonra kurrânın bu tekbirin, yerinde ve şeklinde ihtilaf ettiklerini,

---

675 Muhsin Demirci, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

676 Taberî, *Câmiû'l-Beyân,* 7/690-691; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/18; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/421.

677 Tayyar Altıkulaç, "Bezzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

678 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 8/423.

bazılarının Leyl sûresinin sonunda, bazılarının da Duhâ sûresinin sonunda tekbir getirdiklerini beyan etmiştir. Daha sonra İbn Kesîr, bazılarına göre tekbirin; (الله أكبر) demekten ibaret olduğunu, ancak diğer bazılarına göre ise (الله أكبر لا إله إلا الله والله أكبر) şeklinde olduğunu haber vermiştir. Ancak kurrânın çoğunluğunun, Duhâ sûresinin sonunda tekbir getirmeyi münasip gördüklerini, çünkü vahyin geciktiği bir zamanda, vahiy meleğinin bir müddet sonra gelip, Resûlullah'a (s.a.v.) Duhâ sûresini sonuna kadar okuduğunda, Resûlullah'ın (s.a.v.) sevinç ve neşesinden tekbir getirdiğinin rivâyet edildiğini beyan etmiştir.[679] Dolayısıyla bu tekbirin kaynağının, zaten Duhâ sûresinin sonunda olduğunu açıklamıştır.

3.7.6. Arap Dilcilerine Atıfta Bulunması

İbn Kesîr, zaman zaman meşhur Arap dil âlimlerinin görüşlerini değerlendirmiş ve âyetlerin tefsirini yaparken kıraatlerin tevcihinde, Arap dil âlimlerine atıfta bulunmuştur. Bu konuda bir misal olarak Bakara sûresindeki;

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا…

"*Allah, bir sivrisinek olsun ve daha üstünde olsun, herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez...*"[680] âyetinde geçen (بَعُوضَةً) kelimesini açıklarken nahiv âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerine başvurmuştur.

İbn Kesîr, (مَا بَعُوضَةً) ibaresinde geçen (مَا) edatının, burada azlık için olduğunu, (بَعُوضَةً) kavlinin de bedel olarak mansûb olduğunu şöyle açıklar: (لأضربن ضربًا ما) (Sana bir şekilde vuracağım.) desen, en ufak bir şeyle de olsa bu yerine gelir. Diğer bir seçenek olarak da (مَا) edatının nekre olup, (بَعُوضَةً) kavli ile sıfatlanması olarak açıklamış, İbn Cerîr'in bu irabı tercih ettiğini ve bunun Arap dilinde câiz olduğunu söylemiştir.[681] Buna dayanak olarak da Arapların (مَا) ile (مَنْ) edatlarının sılasını, kendi i'râbları ile i'râb yaptıklarını, çünkü o ikisinin bazen marife, bazen de nekre olduğunu söylemiş ve sözlerine Arap şiirinden şöyle bir delil getirmiştir: Hassân b. Sâbit (ö. 60/680)[682] şöyle demiştir:

---

679 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/423.
680 el-Bakara 2/26.
681 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/428-429.
682 Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

"(يكفي) بنا فضلًا على من غيرنا ... حب النبي محمد إيانا"

"Bizim için başkalarına karşılık üstünlük olarak yeter,

Peygamber Muhammed'in bizi sevmiş olması."[683]

Bunlara ilave olarak İbn Kesîr, (بَعُوضَةً) kavlinin harfi cerin hazfi ile mansûb olmasının da câiz olduğunu ve Kisâî ile Ferrâ'nın da tercihlerinin böyle olduğunu, bu durumda kelamın takdirinin; (إن الله لا يستحي أن يضرب مثلًا ما بين بعوضة إلى ما فوقها) olacağını belirtmektedir.[684]

İbn Kesîr, (بَعُوضَةً) kelimesi ile ilgili olarak; Dahhâk ile İbrâhim b. Abele'nin, ref' ile (بَعُوضَةٌ) olarak okuduklarını, İbn Cinnî'nin de En'âm sûresinden örnek vererek[685] (... تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ...) âyetindeki ibarenin (أي على الذي هو أحسن) takdirinde olduğu gibi, (مَا) edatına sıla olup, âid zamirinin de hazfedildiğini söylediğini nakletmiştir. İbn Kesîr, bu görüşlere destek olarak, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796)[686] de (ما أنا بالذي قائل لك شيئًا) "Ben sana bir şey diyecek değilim." sözünün aynı zamanda (بالذي هو قائل لك شيئًا) demek manasına geldiği[687] görüşünü de rivâyet etmiştir.[688]

3.7.7. Mushaflara Atıfta Bulunması

İbn Kesîr, tefsirinde zaman zaman Mushaflara atıfta bulunmuştur. Leyl sûresinde geçen;

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى

"*Erkeği ve dişiyi yaratana yemin olsun.*"[689] âyetinin kıraatindeki ihtilafın giderilmesiyle ilgili şu rivâyette bulunmuştur: "Abdullah'ın (İbn Mes'ûd) arkadaşları Ebü'd-Derdâ'ya geldiler. Ebü'd-Derdâ onlardan bilgi almak için soruşturdu ve:

---

683 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/207.
684 Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 16/88; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/207.
685 el-En'âm 6/154.
686 Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).
687 Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Harun (Kâhire: Mektebetü Hanci, 1988), 1/243-244.
688 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/207.
689 el-Leyl 92/3.

‘Hanginiz Abdullah gibi okur?’ dedi? Onlar da: ‘Hepimiz.’ dediler. O da: ‘Hanginiz daha iyi hâfız dedi?’ Onlar da Alkâme b. Kays’ı (ö. 62/682)[690] gösterdiler. Ona:

‘(وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى (١) وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى) âyetinden sonra İbn Mes‘ûd’un nasıl okuduğunu işittin? dedi.’ Alkâme:

(والذكر والأنثى) dedi. Ebü’d-Derdâ da: “Ben de şahitlik ederim ki Resûlullah da (s.a.v.) öyle okurdu. Bunlar ise benden; (وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى) şeklinde okumamı istiyorlar. Allah’a yemin ederim ki onlara uymam.’ dedi.”[691] İbn Kesîr, bu rivâyeti esas alarak, “Bu âyeti İbn Mes‘ûd ve Ebü’d-Derdâ böyle okumuşlardır ve Ebü’d-Derdâ bunu Hz. Peygamber’e dayandırmıştır. Cumhur ise bunu Hz. Osman’ın etrafa gönderdiği Mushafında yazılı olduğu gibi, (وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى) şeklinde okumuştur.”[692] diye açıklamaktadır.

İbn Kesîr, bu ifadesinde (في المصحف الإمام العثماني)[693] tâbirini kullanarak, sahih rivâyetlere rağmen cumhurun, Hz. Osman tarafından yazdırılan imam mushafında birleştiğini ve bu süreçte diğer kıraatlerin terk edildiğini belirtmektedir. İbn Kesîr, çoğu zaman da bu Mushaftan (المصحف الإمام)[694] tâbiriyle, nadiren de (جميع مصاحف الأئمة)[695] ve (مصحف عثمان بن عفان)[696] tâbirlerini kullanarak bahsetmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bir kere de (في رسم مصحف الإمام)[697] tâbirini kullanmıştır.

İbn Kesîr, tefsîrinde ayrıca sahâbî Mushaflarına da atıfta bulunmuştur. Müellifin tefsirinde atıfta bulunduğu Mushaflara, tefsirde geçtiği şekliyle birer örnek verecek olursak şunlardır:

İbn Kesîr, Nisâ sûresinde geçen;

... وَالْمُقِيمِينَ الصَّلاةَ...

---

[690] Ahmet Özel, “Alkâme b. Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).
[691] Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, “Tefsîr”, (Leyl) 3; Müslim, “Salâtü-l müsâfirîn”, 824; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/416.
[692] Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, 24/458; Kurtubî, *Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kurân*, 20/81; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/416.
[693] İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/416.
[694] Tefsirde geçen örnekler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/28, 1/51, 1/102, 1/653, 4/101, 7/52.
[695] Tefsirde geçen örnekler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/21, 2/468.
[696] Tefsirde geçen örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/450.
[697] Tefsirde geçen örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/204.

"… *namazı kılanlar*…"[698] âyetiyle ilgili olarak "Bütün imamların Mushaflarında böyledir. Übey b. Kâ'b'ın Mushafında[699] da böyledir." dedikten sonra İbn Cerîr'den rivâyetle İbn Mes'ûd'un Mushafında[700] bu âyetin (والمقيمون الصلاة) şeklinde yazıldığını zikretmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, bu şekilde farklı yazılanların, kâtiplerin yanlışından kaynaklandığını iddia edenleri reddetmiş ve doğrusunu çoğunluğun okuduğu; (وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ) şeklinde olduğunu bildirmiştir.[701]

Bir diğer örnekte İbn Kesîr, Nûr sûresinde geçen;

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ…

"*O gün Allah onlara hak ettikleri cezalarını verecektir*..."[702] âyetini seleften bazılarının Übey b. Kâ'b'ın Mushafında yazdığı şekliyle;

يومئذ يوفيهم الله الحقّ دينهم

"Şüphesiz Allah'ın apaçık hak olduğunu bileceklerdir."[703] olarak okuduklarını bildirmiştir.

İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى…

"Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın..."[704] âyetinin Hz. Âişe Mushafında;[705]

حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى وهي صلاة العصر

---

698 en-Nisâ 4/162.

699 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer bazı örnekler için bakınız: el-Bakara 2/196; en-Nisâ 4/100; et-Tevbe 9/117; Hûd 11/42; el-Kehf 18/79; Meryem 19/17; Tâhâ 20/104; el-Ahzâb 33/6, 56; Yâsîn 36/25; Fussilet 41/9; el-Mülk 67/2; el-Kıyâmet 75/24; el-Gâşiye 88/10; el-Beyyine 98/1; ez-Zilzâl 99/1; el-Âdiyât 100/5; et-Tekâsür 102/1.

700 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer bazı örnekler için bakınız: Âl-i İmrân 3/146; el-Mâide 5/89; et-Tevbe 9/100; Hûd 11/42; Tâhâ 20/10; el-Mü'minûn 23/109; en-Neml 27/18; Fussilet 41/11; el-Vâkıa 56/62; el-Mülk 67/2; el-Kalem 68/4; ez-Zilzâl 99/1; el-Asr 103/1.

701 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 7/680-681; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/13; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/468.

702 en-Nûr 24/25.

703 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 17/231; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 12/211; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/34.

704 el-Bakara 2/238.

705 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer bazı örnekler için bakınız: el-Bakara 2/238; en-Nisâ 4/100; el-Mâide 5/3; el-Hac 22/39; el-Ahzâb 33/5, 6.

şeklinde yazıldığını rivâyet etmektedir.[706]

Yine İbn Kesîr, Mâide sûresi 3. âyetinde geçen; …غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ "günaha eğilim göstermeksizin..." âyetinin Hz. Hafsa Mushafında;[707] غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِصِفْمٍ şeklinde (hastalığa eğilim göstermeksizin) rivâyet edildiğini bildirmektedir.[708]

İbn Kesîr tefsirinde; tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca bu dört sahâbînin Mushafından bahsedilmektedir. Özellikle müellifin; zikredilen dört Mushaf içerisinde, İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b Mushaflarından[709] çok fazla nakil yaptığı görülmektedir.

3.7.8. "قُرِئَ" Lafzıyla Mütevâtir Kıraatlere Atıfta Bulunması

İbn Kesîr'in tefsirinde, mütevâtir kıraatlere atıfta bulunurken (قُرِئَ) (okundu) şeklinde özel bir ifade tarzı kullandığı görülmektedir. Bu ifade, doğrudan bir kıraat imamının adını vermeden, ilgili âyetin farklı bir okunuşunun da bulunduğunu belirtmek için kullanılır. Bu metot hem tefsiri akıcı kılar hem de Kur'ân'ın lafzındaki zenginliğe vurgu yapar. Bunun için İbn Kesîr'in her kıraatin isnadını ve detayını zikretmek yerine, (قُرِئَ) diyerek konuyu özetlediği ve tefsiri akıcı hale getirdiği ve ayrıca bahsi geçen okuyuşun, tıpkı ana okunuş gibi sahih, bir başka deyişle mütevâtir ve kabul görmüş bir kıraat olduğunu işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuyla alakalı örnek verecek olursak[710] İbn Kesîr, İsrâ sûresindeki

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

"*Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlıdır ve sonuç itibari ile daha güzeldir.*"[711] âyetinde geçen (قِسْطَاسِ)[712]

---

[706] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 4/348; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 3/213; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/651.

[707] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer bazı örnekler için bakınız: el-Bakara 2/238; en-Nisâ 4/100; el-Mâide 5/3; et-Tevbe 9/40; Meryem 19/17; el-Ahzâb 33/6.

[708] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/29-31.

[709] Tefsirde geçen diğer örnekler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/21, 1/48, 6/34, 6/38.

[710] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-En'âm 6/104; el-A'râf 7/105; et-Tevbe 9/103; Hûd 11/42; en-Nahl 16/106; el-İsrâ 17/62; el-Mü'minûn 23/29; er-Rûm 30/39; Fussilet 41/9; el-Fetih 48/29; Kâf 50/14; er-Rahmân 55/56; el-Vâkıa 56/62; el-Cuma 62/9; el-Asr 103/1.

[711] el-İsrâ 17/35.

[712] Bu kelimeyi Hamza, Kisâî, Halef ve Hafs, kâf (ق) harfinin kesresiyle (قِسْطَاسِ) şeklinde, diğer kurrâ ise kâf (ق) harfinin dammesiyle (قُسْطَاسِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 380; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/307.

kelimesinin kıraati ile ilgili olarak ikisi de mütevâtir olan iki farklı kıraati (قرئ) sîgasıyla nakletmektedir. İbn Kesîr, (قِسْطَاسِ) kelimesinde bulunan kâf (ق) harfinin kesra ile okunduğu gibi, damme ile de (قُسْطَاسِ) şeklinde okunduğunu bildirmektedir.[713] Ancak İbn Kesîr, bu kıraatin sahih kıraatler arasında hangi kurrâ tarafından okunduğu hususuna değinmemiştir. Bu örnekten anlaşıldığına göre müellif; mütevâtir kıraatlerde kıraat imamlarının ismini zikretmeden yalnızca kıraat farklılığı olan kelimedeki değişikliği bildirmekle yetinmiştir.

3.8. İbn Kesîr'in Kıraatleri İşleyiş Tarzı

Müfessirlerin kıraatleri işleyiş tarzları birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Tefsirinde anlam zenginliği olması amacıyla, sahih ve şâz birçok kıraate yer veren İbn Kesîr'in kıraatleri nakil ve tespit etmede hangi tercihlerde bulunduğu ve hangi metotları kullandığı konusu, onun kıraatleri işleyiş biçimini tespit etmemize yardımcı olmaktadır. Bu bölümde İbn Kesîr'in mütevâtir kıraatler arasında nasıl tercih yaptığını, tercih sebebini bildirme gerekçesini kullanıp kullanmadığını, kıraat kelimesini başka hangi ifadelerle kullandığını, şâz kıraatleri işleme tarzını ve kullanma sebeplerini tespit etmeye çalışacağız.

3.8.1. Mütevâtir Kıraatleri Nakletmekle Yetinmesi

İbn Kesîr için mütevâtir kıraatler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sağlam ve kesintisiz senedlerle gelmiş, ümmetin ittifakıyla kabul görmüş okuyuşlardır. Bu nedenle, her biri aynı derecede sahih ve Allah tarafından indirilmiş olan Kur'ân'ın bir parçasıdır. İbn Kesîr, farklı kıraatleri, birbiriyle çelişen değil, birbirini tamamlayan ve âyetin manasını farklı yönlerden zenginleştiren unsurlar olarak görür. Amacı, tek bir anlamı öne çıkarmak yerine, âyetin tüm anlam katmanlarını ortaya koymaktır. İşte bundan dolayı İbn Kesîr, bazı durumlarda yalnızca kıraat imamının okuyuşunu zikretmekle yetinmiş ve buna ek olarak herhangi bir değerlendirmede

[713] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/73-74. Tefsirde geçen diğer örnekler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/579, 1/703, 1/713, 2/33, 2/268, 3/51, 3/126, 3/296, 3/303, 3/336, 6/216, 7/6, 8/209, 8/234, 8/406.

bulunmamıştır. Bu konuyu bir örnek vererek açıklamaya çalışalım.[714] İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا…

"*Allah o ikisini oradan kaydırdı...*"[715] âyeti ile ilgili yaptığı değerlendirmede şöyle demektedir: "*Allah o ikisini oradan kaydırdı…"* âyetinde geçen (عَنْهَا) lafzındaki zamirin, cennete râci olması doğrudur. O zaman kelamın manası: *"Onları oradan uzaklaştırdı…"* olur. Ancak (فَأَزَالَهُمَا) okunması durumunda ise zamirin en yakına, dolayısıyla ağaca raci olması doğrudur. Nitekim Hamza böyle (فَأَزَالَهُمَا) okumuştur."[716]

Örnekte görüldüğü gibi İbn Kesîr, burada sadece iki tane kıraat imamının okuyuşunu belirtmekle yetinmiş ve başka bir malumat vermeye gerek duymamıştır.

3.8.1.1. Mütevâtir Kıraatler Arasında Tefâdul Tercihi Yapmaması

İbn Kesîr'in tefsirinde mütevâtir kıraatler arasında tefâdül (üstünlük) tercihi yapmaması, onun kıraat farklılıklarına yaklaşımını yansıtan önemli bir özelliktir. Onun bu yaklaşımı hem ihtiyatlı bir ilmî duruşu hem de Kur'ân kıraatlerinin tamamının sahih oluşuna inandığını, mütevâtir kıraatlerin tamamının Resûlullah'tan sahih senetlerle nakledildiğini kabul ettiğini yansıtmaktadır. İbn Kesîr'in mütevâtir kıraatler arasında tefâdul yapmama anlayışı hem kıraat ilmine olan vukûfiyetini hem de Kur'ân'ın lafzî çeşitliliğine duyduğu saygıyı göstermektedir. Bu konuyu örneklerle açıklamaya çalışacağız.[717]

İbn Kesîr, Yûsuf sûresinde bulunan[718] (هَيْتَ لَكَ)[719] kelimesinin kıraati hakkında kurrânın ihtilaf ettiklerini bildirmiştir. Kurrâdan çoklarının; onu hâ (ه) harfinin

---

[714] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/5, 186, 282; Âl-i İmrân 3/8, 144, 146; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/137; Yûnus 10/2; İbrâhîm 14/28; el-Kehf 18/86; el-Hac 22/30; Sebe' 34/19; ez-Zuhruf 43/19; el-Müddessir 74/31.

[715] el-Bakara 2/36.

[716] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 154; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/235.

[717] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/5, 186, 282; Âl-i İmrân 3/8, 144, 146; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/137; Yûnus 10/2; İbrâhîm 14/28; el-Kehf 18/86; Sebe' 34/19; el-Müddessir 74/31.

[718] Âyetin tam metni şöyledir: وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُون Bk. Yûsuf 12/23.

fethası, yâ (ي) harfinin sükûnu ve tâ (ت) harfinin de fethası ile (هَيْتَ لَك) şeklinde okuduklarını, manasının da '*beri gel, gel'* olduğunu, âlimlerin farklı rivâyetleri ile bildirmiştir.[720]

Ayrıca İbn Kesîr, Kisâî'nin; (هَيْتَ لَك) okunuşunu naklettiğini ve bu kelimenin aslının, Havran dilinden olup, oradan Hicaz diline geçtiğini ve manasının da "*Beri gel*" demek olduğunu söylediğini nakletmiştir. Ayrıca İbn Kesîr; kurrâdan bazılarının da hâ (ه) harfinin kesresi, hemzeli ve tâ (ت) harfinin dammesi ile (هِئْتُ لك) şeklinde okuduklarını ve manasının da 'senin için hazırlandım' demek olduğunu bildirmiştir. Bu konuda Taberî'nin de kıraat imamlarından Ebû Amr ile Kisâî'nin bu okuyuşu reddettiklerine dair rivâyetini nakletmektedir.[721] Ayrıca İbn Kesîr, Abdullah b. Ebû İshak'ın (ö. 117/735)[722] da hâ (ه) harfinin fethası ve tâ (ت) harfinin kesresi ile (هَيتِ) şeklinde okuduğunu fakat bu kıraatin garip olduğunu bildirmektedir. Buna mukabil İbn Kesîr, Medine halkının geneli olmak üzere, kurrâdan bazılarında da hâ (ه) harfinin fethası ve tâ (ت) harfinin dammesi ile (هَيْتُ) şeklinde okuduklarını söylemiş ve bu okuyuşla ilgili şiirden delil getirmiştir.[723]

İbn Kesîr, bu lafzın okunuşu ile ilgili İbn Mes'ûd'un; "Ben kurrâdan dinledim, hepsi de birbirine yakın okuyorlardı. Siz de bildiğiniz gibi okuyun. Laf ebeliği yapmayı bırakın, ihtilafa düşmeyin. O, birinizin, (تعال) (gel) dediği gibi bir kelimedir." sözünü de nakletmektedir. Ayrıca Abdullah b. Mes'ûd'un (هَيْتَ لَك) okuduğunu, kendisine "Ey Abdurrahman'ın babası, insanlar (هَيْتُ) okuyorlar." dediklerinde Abdullah b. Mes'ûd'un da: "Ben öğrendiğim gibi okuyorum, o da hoşuma gidiyor."[724] dediğini de nakletmiştir. İbn Kesîr, bütün bu rivâyetlere ek olarak, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsenna'nın (ö. 209/824) bu kelimeyle ilgili şöyle

---

[719] Bu ibareyi kıraat imamlarından Nâfi', Ebû Ca'fer ve İbn Zekvân, hâ (ه) harfinin kesresi ve tâ (ت) harfinin fethasıyla ve hemzesiz olarak (هِيْتَ لَكَ) şeklinde, diğer kurrâ ise hâ (ه) harfinin ve tâ (ت) harfinin fethasıyla (هَيْتَ لَكَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 347; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/293.

[720] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/380.

[721] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 13/76; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/380.

[722] Hulusi Kılıç, "İbn Ebû İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

[723] ليس قومي بالأبعدين إذا ما … قال داعٍ من العشيرة هَيتُ / "Kavmim uzak değildir…Aşiretten biri bize gel dediği zaman". Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/380.

[724] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/381.

dediğini de eklemiştir: "(هَيْتَ) tesniye edilmez, cem' edilmez, dişi şekli yoktur. Hepsine tek bir lafızla: (هَيْتَ لَكَ) (هَيْتَ لَكِ), (هَيْتَ لَكُما), (هَيْتَ لَكُم) ve (هَيْتَ لَهُنَّ) denir."[725]

Bu örnekten anlaşılacağı üzere İbn Kesîr, kelimenin kurrâ tarafından bütün farklı okuyuşlarını sıralamış, ancak kendisi "Bu okuyuş daha faziletlidir" şeklinde bir tercihte bulunmamıştır.

3.8.1.2. Mütevâtir Kıraatler Arasında Tercih Yapma Gerekçesi

İbn Kesîr'in genellikle kıraatler arasında tercih yaparken belirli ilmî kriterleri esas aldığı görülmektedir. Tercih sebepleri resm-i Osmanî uygunluğu, senedin kuvvetli oluşu, dilsel derinlik, fıkhî delil, fukahanın çoğunluğunun tercihi, ümmetin icmaı ve benzeri olmaktadır. Tercih yaparken de (السياق أدل على المعنى الأول) "Siyak (sözün akışı) birinci manaya delalet etmektedir."[726] şeklinde ifade kullanmıştır.

Fâtiha sûresinde geçen[727] (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) âyetindeki (مَالِكِ)[728] lafzını kurrânın çoğunluğunun (مَالِكِ) şeklinde okuduğunu, diğer bazılarının da (مَلِكِ) şeklinde okuduklarını bildirmiş ve her iki kıraatin de sağlam ve yedi kıraat içinde mütevâtir olduğunu haber vermiştir. Bu iki mütevâtir kıraatin, hangisinin tercih edileceği konusunda İslâm âlimlerinin yaptığı yorumları sıralamış, özetle; 'Mâlik' kelimesinin (المُلْك) kökünden geldiğini, İbn Merdûye'nin birçok yollardan Resûlullah'ın (s.a.v.) da (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) şeklinde okuduğunu rivâyet ettiğini bildirmiştir. Buna karşılık; 'Melik' kelimesinin de (المِلْك) kökünden geldiğini haber vermiş ve her iki kelimeyi de âyetlerle desteklemiştir. Daha sonra, mülkün ceza gününe tahsis edilmesinin diğerlerine zarar vermediğini, çünkü âyette daha evvelden, onun âlemlerin Rabbi olduğunun geçtiğini, bunun ise dünyaya da ahirete de şamil olduğunu bildirmektedir. Bu iki görüş sahibinden, her ikisinin de diğer görüşün doğru olduğunu kabul ettiklerini ve bunu reddetmediklerini haber vermektedir. Ancak İbn Kesîr, siyakın

---

[725] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/75-77; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 9/163; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/381.

[726] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 1/133.

[727] el-Fâtiha 1/3.

[728] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef elif ile uzatarak (مَالِكِ) şeklinde okumuşlardır. Diğer kurra ise elifsiz (مَلِكِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/48.

(sözün akışının) birinci manayı daha öne çıkardığını bildirmektedir.[729] Bu örnekte görüldüğü üzere İbn Kesîr, her iki mütevâtir kıraati destekleyen rivâyetlerden bahsetmiş ve sonunda kendi tercihinin gerekçesini bildirmiştir.

3.8.1.3. Kıraat Yerine Harf İfadesini Kullanması

İbn Kesîr, nadiren de olsa kıraat kelimesi yerine 'harf' ifadesini kullanmıştır. Hadis literatüründe, bazen kıraat kelimesi yerine harf kelimesinin kullanıldığı, daha sonraki zamanlarda da bu şekilde kullanımın devam ettiği görülmektedir. Bu geleneğe uyan İbn Kesîr'in nadiren kıraat kelimesini, 'harf' ismi ile nitelendirdiği olmuştur.[730] Genellikle yazım (resm) odaklı harf ismini kullanırken, okunuş (telaffuz) odaklı kıraat kullanımını yapmıştır. İbn Kesîr, harf tabirini kullanarak yedi harf rivâyetini referans aldığı görülürken, şâz kıraatleri reddederken de "Bu meşhur harflere aykırıdır" ifadesini kullandığı görülmektedir. Mesela Mâide sûresi 53. âyetindeki[731] (وَيَقُولُ)[732] kelimesi ile ilgili olarak yaptığı açıklamada; (وقد اختلف القرّاء في هذا الحرف) "Bu harfte kurrâ ihtilaf etmiştir."[733] ifadesini kullanmış ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "Onu cumhur, vâv (و) harfi ile (وَيَقُولُ) okumuştur. Sonra da onlardan kimi merfû' okumuş ve "söz başlangıcıdır" demiştir. Kimi de âyetin evvelinde geçen;(فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ...) kavline atfederek nasb ile (وَيَقُولَ) okumuştur. Bu kıraatin takdiri de (أن يأتي وأن يقول) olur. Medine halkı ise vâv (و) harfi olmadan (يقول الذين آمنوا) şeklinde okumuşlardır. Mushaflarında da böyledir."[734]

3.8.2. Şâz Kıraatlere Yaklaşımı

---

[729] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/155; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 1/142; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/133.

[730] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/6, 37, 63, 85, 102, 106, 125, 133, 186, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7, 8, 39, 144; en-Nisâ 4/12, 24, 58, 94; el-Mâide 5/6, 38, 89; el-En'âm 6/114, 146; el-A'râf 7/57, 171; Yûnus 10/22; Hûd 11/44, 78; Yûsuf 12/11, 31, 100; er-Ra'd 13/31; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/86; Meryem 19/19, 58; Tâhâ 20/63, 114; el-Hac 22/5, 52; en-Nûr 24/31, 58; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19, 48; el-Ahzâb 33/6, 33, 50; Yâsîn 36/12, 35, 78; Fussilet 41/39, 44; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/19; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; er-Rahmân 55/29; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-Müzzemmil 73/6; el-İnsân 76/15; el-Alak 96/1, 15; el-İhlâs 112/1, 4.

[731] Âyetin tamamı şöyledir: وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ / "*Müminler: "Var güçleri ile yemin ederek sizinle beraber olduklarını söyleyenler bunlar değil mi?" derler. Onların amelleri boşa gitmiş; ziyan edenlerden olmuşlardır.*" el-Mâide 5/53.

[732] Bu kelimenin okunuşuyla ilgili bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 245; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254.

[733] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/133.

[734] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/516; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/218; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/133.

İbn Kesîr, genellikle kıraat rivâyetlerinde yedi kıraat ve cumhurun okuyuşlarını esas almış ve yaptığı nakillerde çoğunlukla sahih kıraatlere öncelik vermiştir. Ancak özellikle sahâbîden gelen kıraatleri, sahih veya şâz değerlendirmesi yapmadan olduğu gibi aktarma yolunu tercih etmiştir.

Bu konuya örnek olarak İbn Kesîr, İbrâhim sûresinde geçen;

... وَإِنْ كانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ

"*…Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi!*"[735] âyeti ile ilgili Ebû İshak'dan rivâyetle; bu âyetin Abdullah b. Mes'ûd kıraatinde; (وإن كاد مكرهم)[736] şeklinde -(كانَ) yerine (كاد) olarak- geçtiğini naklettikten sonra, "Übey b. Kâ'b, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de Abdullah b. Mes'ûd gibi (وإن كاد مكرهم) şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir."[737] dedikten sonra, benzer rivâyetlerle de bu rivâyeti desteklemiştir. Fakat bu rivâyetlerin, şâz olduğuna dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

3.8.2.1. Şâz Kıraatleri İfade Şekilleri

İbn Kesîr, kıraat farklılıklarını Kur'ân'ın eşsiz belagatının bir göstergesi kabul etmektedir. Ayrıca mezhep ihtilaflarında kıraatleri uzlaştırıcı unsur olarak kullanmış ve hiçbir kıraati (şâz bile olsa) anlam bütünlüğünden kopuk ele almamıştır. Farklı kıraatleri birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olarak kullanırken bazen "Bu kıraat şâzdır." ifadesini kullanmıştır.[738] İbn Kesîr'in tefsirinde şâz kıraatlere yaklaşımının sistematik ve eleştirel olduğu görülmektedir. Şâz kıraatleri tanımlarken bazen (بـ قرئ) tabiri kullandığı ve bazen de zayıf rivâyet ifadesi kullandığı olmuştur. Bazen bu kıraatlerin yalnızca okunuşunu nakletmekle yetinmiş, çoğunlukla da mana zenginliği açısından anlamına yoğunlaşmıştır. İbn Kesîr'in tefsirinde geçen şâz kıraat örnekleriyle konuyu açıklamaya çalışacağız.[739]

---

[735] Âyetin tamamı şöyledir: وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ / "*Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi!*" İbrâhim 14/46.

[736] Bu kelimenin okunuşuyla ilgili bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/50.

[737] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/720-723; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 9/380-381; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/443.

[738] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/128, 1/133.

[739] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/85, 102, 222; en-Nisâ 4/94; el-Mâide 5/6, 38; el-En'âm 6/146; el-A'râf 7/57; Yûnus

İbn Kesîr, yedi kurrânın Fâtiha sûresinde bulunan; (الْحَمْدُ لِلَّهِ)[740] lafzındaki dâl (د) harfini mazmûm okuduklarını, bunun da mübtedâ ve haber olmak üzere isim cümlesi olduğunu bildirdikten sonra, Süfyân b. Uyeyne ile Rü'be b. Accâc'ın (ö. 145/762) nasb ile; (الْحَمْدَ لِلَّه) şeklinde okuduklarının rivâyet edildiğini beyan etmektedir.[741] Ayrıca, tâbiîn âlimlerinde olan İbrahim b. Ebî Abele'nin (ö. 151/769) de lâm (ل) harfinin dammesiyle ve ikinciyi birinciye uydurarak (الْحَمْدُ لُلَّه) şeklinde okuduğunu, bu kıraatin de şahitleri varsa da şâz bir kıraat olduğunu bildirmektedir.[742] Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) de birinciyi ikinciye uydurarak dâl (د) harfinin kesresi ile (الْحَمْدِ لِلَّه) şeklinde okuduğunun rivâyet edildiğini bildirmiştir. Fakat bu kıraatin, şâz olup olmadığına dair değerlendirme yapmamıştır.[743]

Yine aynı şekilde İbn Kesîr, Fâtiha sûresinde bulunan; (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ)[744] âyetindeki (مَالِكِ) lafzının kıraatinde; Zemahşerî'nin (مَلِكِ) kıraatini[745] tercih ettiğini, çünkü iki harem (Mekke ve Medine) ehlinin bu şekilde okumalarından dolayı böyle bir tercihte bulunduğunu not düştükten sonra, buna delil olarak, Allah Teâlâ'nın (c.c.), Mü'min sûresinde geçen;[746] (لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ) ve En'âm sûresindeki[747] (قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ) âyetlerindeki okunuşlarından dolayı, (مَلِكِ) lafızını tercih ettiğini bildirmektedir. İbn Kesîr, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) fiil, fail ve mef'ul tarzında; (مَلَكَ يَوْمِ الدِّينِ) şeklinde okuduğunun nakledildiğini, ancak bu kıraatin şâz ve cidden garip olduğunu bildirmiştir. İbn Kesîr, bu bilgilerden sonra (مَلِكِ) kelimesinin kökeni ile alakalı nakillerde ve açıklamalarda bulunmuştur.[748]

Bu konuda bir diğer örnekte Bakara sûresinin 126. âyetinde geçen (فَأُمَتِّعُهُ) lafzının farklı kıraati ile ilgilidir. İbn Kesîr,

---

10/22; Hûd 11/44; Yûsuf 12/31; er-Ra'd 13/31; en-Nûr 24/31; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19; el-Ahzâb 33/6; Yâsîn 36/35; Fussilet 41/44; ez-Zuhruf 43/19; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-İhlâs 112/1, 4.

740 Bu kelimenin okunuşuyla ilgili bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48.

741 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/42; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48.

742 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/42; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48.

743 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/42.

744 Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef elif ile uzatarak (مَالِكِ) şeklinde okumuşlardır. Diğer kurra ise elifsiz (مَلِكِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48.

745 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/11-12.

746 el-Mü'min 23/16.

747 el-En'âm 55/73.

748 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/149; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/42.

قالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً…

"*İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm...*"[749] âyetinde geçen (فَأُمَتِّعُهُ) kelimesindeki kıraat farklılıklarından bahsetmiştir. İbn Kesîr, bazılarının; tâ (ت) harfini kesreli ve şeddesiz, ayn (ع) harfini meczûm olarak emir kipinde;

وَمَنْ كَفَرَ فَأَمْتِعْهُ قَلِيلا

(…*kâfir olanı da kısa bir süre yararlandır*.) şeklinde okuduklarını ve onu Hz. İbrâhim'in duasından saydıklarını, fakat bunun şâz bir kıraat olduğunu bildirmektedir.[750] İbn Kesîr, bu okuyuşun, sözün akışına göre olduğunu söylemekte ve şu gerekçeyi getirmektedir: "Çünkü (قالَ) deki zamir, cumhurun okuyuşuna göre; Allah Teâlâ'ya racidir. Sözün akışı da bunu gerektirir. Bu şâz kıraate göre zamir, İbrâhim'e ait olmuş olur. Bu da kelamın nazmına aykırıdır."[751]

3.8.2.2. Şâz Kıraatle Mütevâtir Kıraati Desteklemesi

İbn Kesîr, şâz kabul edilen kıraatleri, birçok defa mütevâtir kıraatlerin anlaşılmasında destek olmak amacıyla ve mütevâtiri desteklediği ölçüde kullanmıştır. Ancak şâz kıraatleri dil kurallarına uyması, resm-i Osmanî ile çelişmemesi ve aşırı fıkhî sonuç doğurmaması şartlarıyla kabul etmektedir. Bu konuyu bir örnekle açıklamaya çalışacağız.[752] Buna örnek olarak, Mü'min sûresinde bulunan ve Firavun hanedanından iman eden bir kişinin, kavmini doğru yola getirmek için yaptığı uyarıyı anlatan âyeti gösterebiliriz. İbn Kesîr,

وَيَاقَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ

---

[749] Âyetin tamamı şöyledir: وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَداً اٰمِناً وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ / قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ اَضْطَرُّهُ إِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ "*İbrâhim, "Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır" diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: "İnkâr edene de az bir süre dünya ni*Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 3/335.*metleri veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim. O ne kötü bir sondur!*" el-Bakara 2/126.

[750] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/546; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/301.

[751] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/301-302.

[752] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/6, 37, 63, 106, 186, 222; Âl-i İmrân 3/7, 8, 39, 144; en-Nisâ 4/12, 24, 94; el-Mâide 5/6, 38, 89; el-En'âm 6/114, 146; el-A'râf 7/57; Yûnus 10/22; Hûd 11/44, 78; Yûsuf 12/11, 31, 100; er-Ra'd 13/31; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/86; Meryem 19/19, 58; Tâhâ 20/63, 114; el-Hac 22/5, 52; en-Nûr 24/31, 58; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19, 48; el-Ahzâb 33/6, 33, 50; Yâsîn 36/12, 78; Fussilet 41/39, 44; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/19; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; er-Rahmân 55/29; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-Müzzemmil 73/6; el-İnsân 76/15; el-Alak 96/1, 15; el-İhlâs 112/1, 4.

"*Ey kavmim, sizin için çağrışma gününden korkuyorum.*"[753] âyetinde bulunan (يَوْمَ التَّنَادِ)[754] terkibi hakkında; Dahhâk'ın, İbn Abbas'tan, yaptığı rivâyete göre onların; (يَوْمَ التَّنَاد) terkibini dâl (د) harfinin şeddesi ile (يَوْمَ التَّنَادِّ) şeklinde okuduklarını haber vermektedir.[755]

İbn Kesîr, bu kıraatin de (ندّ البعير) kavlinden, 'devenin ürküp kaçması' anlamında olduğunu söylemiştir. Âyetin bu şekilde okunuşunun; olayın şiddetini gösteren bir kıraat olduğunu haber vermiştir.[756] Bu örnekten anlaşıldığı üzere İbn Kesîr, mütevâtir kıraati desteklemek için bazı durumlarda, şâz kabul edilen kıraati nakletmiştir.

3.8.2.3. Şâz Kıraatin Yalnızca Manasıyla Yetinmesi

İbn Kesîr tefsirinde kıraat farklılıklarını anlam zenginliği sağlamak amacıyla ustalıkla kullanır. İbn Kesîr'in bazı durumlarda şâz kabul edilen kıraatin yalnızca manasıyla yetindiği ve âyeti tefsir etmede okuyucu için mana genişlemesi hedeflediği anlaşılmaktadır.[757] Mesela Bakara sûresindeki;

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ...

"*Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın...*"[758] âyeti ile ilgili olarak bu âyetin İbn Mes'ûd kıraatinde;

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إلى البيت şeklinde okunduğunu, diğer bir kıraatte de;

وأقيموا الحج والعمرة إلى البيت şeklinde okunduğunu manasının da '*Haccı ve umreyi Beytullah'a kadar yapın*.' demek olduğunu beyan etmiştir.[759] Ayrıca tâbiînden olan

---

753 el-Mü'min 40/32.

754 Bu terkibin okunuşuyla ilgili bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 568.

755 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 20/316; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 15/310; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/142.

756 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/142.

757 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/6, 37, 63, 106, 125, 133, 186, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7, 8, 39, 144; en-Nisâ 4/12, 24, 94; el-Mâide 5/6, 38, 89; el-En'âm 6/114, 146; el-A'râf 7/57, 171; Yûnus 10/22; Hûd 11/44, 78; Yûsuf 12/11, 31, 100; er-Ra'd 13/31; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/86; Meryem 19/19, 58; Tâhâ 20/63, 114; el-Hac 22/5, 52; en-Nûr 24/31, 58; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19, 48; el-Ahzâb 33/6, 33, 50; Yâsîn 36/12, 78; Fussilet 41/39, 44; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/19; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; er-Rahmân 55/29; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-Müzzemmil 73/6; el-İnsân 76/15; el-Alak 96/1, 15; el-İhlâs 112/1, 4.

758 el-Bakara 2/196.

Şa‘bî’nin bu âyette bulunan, (الْعُمْرَةَ) lafzındaki yuvarlak tâ (ة) harfinin harekesini damme ile

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ şeklinde okuduğunu ve “Umre vacip değildir.” dediğini de bildirmektedir.[760] Bu rivâyet benzer şekillerde Taberî tefsirinde de bulunmaktadır.[761] İbn Kesîr’in bu rivâyeti Taberî’den aldığı anlaşılmaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi İbn Kesîr, şâz olan kıraatleri mana zenginliği olması açısından nakletmiş ve okunan şâz kıraatlerden ortaya çıkan fıkıh konularına değinmeden yalnızca mana ile yetinmiştir.

3.9. Kıraatleri Delillendirme Biçimi

Kıraatleri delillendirme konusu, kaynaklarda hüccet kavramıyla ifade edilmektedir. Literatürde hüccet; “kıraat ihtilaflarında ortaya çıkan farklı vecihleri dil ve i’rab yönünden ele alarak bu farklı okumaların tercihine sebep olan illet ve delilleri inceleme konusu yapan ilim” olarak tanımlanmıştır.[762] Bazı eserlerde; ihticâc kavramıyla ifade edilen delillendirme biçimi, genellikle sahih ve şâz kıraatler arasındaki tercihin sebebini ortaya koyma, bazen de mütevâtir kıraatleri savunma gayesiyle yapılmıştır.

3.9.1. Âyetlerden Deliller Getirmesi

İbn Kesîr tefsirinde kıraat farklılıklarını delillendirirken sıklıkla Kur’ân’ın kendi içindeki âyetler arası delillerden (delâilü’l-Kur’ân) yararlanmıştır. Bu işi yaparken bazen benzer konuları işleyen âyetleri karşılaştırmış, bazen de aynı kökten gelen kelimelerin farklı sûrelerdeki kullanımını analiz etmiştir. Ayrıca kıraatlerin Kur’ân’ın genel üslubuna uygunluğunu esas alırken, görünürde çelişkili âyetleri kıraat farklılıklarıyla uzlaştırmaya çalışmıştır. İbn Kesîr, âyetin âyetle tefsir edilmesi konusuna öncelik verdiği gibi, eğer kıraati destekleyen bir âyet varsa, onu da kıraatin

---

[759] Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, 3/335; Kurtubî, *Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kurân*, 2/369; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/531.
[760] Kurtubî, *Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kurân*, 2/369; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/531.
[761] Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, 3/335.
[762] Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu’cemü’l-Mekâyisil’lüğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire, 1972), 2/30.

delili olarak kullanmıştır. Bu konuyu örneklerle açıklamaya çalışacağız.[763] Bu konuda şu misal verilebilir. İbn Kesîr, Meryem sûresindeki;

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ

"*İşte Meryem oğlu İsa budur, şüphe ettikleri hak sözünce.*"[764] âyetinde geçen (قَوْلَ الْحَقِّ)[765] lafzını, kıraat imamlarının çoğunluğunun, merfû' olarak (قَوْلُ الْحَقِّ) şeklinde okudukları halde, Âsım ve İbn Âmir'in nasb ile (قَوْلَ الْحَقِّ) şeklinde okuduklarını bildirmektedir.[766] Ayrıca İbn Kesîr, İbn Mes'ûd'un da nasb hali ile okuduğunu bildirmiştir. İbn Kesîr; bu iki kıraati karşılaştırmış, ref' ile kıraatin îrabının daha açık olduğunu bildirmiş ve buna delil olarak da

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

"*Hak, Rabbindendir. O halde, sakın şüphe edenlerden olma.*"[767] âyetini kullanmıştır.[768] İbn Kesîr, (الْحَقُّ) lafzının bu âyette ref' ile geçmesinin, diğer âyet için referans olduğunu bildirmiş ve diğer âyete delil olarak kullanmıştır.

3.9.2. Hadislerden Deliller Getirmesi

İbn Kesîr, tefsirinde kıraat farklılıklarını hadislerle temellendirirken hem sened hem de metin kritiği yapmaktadır. İbn Kesîr, *Sahihayn*'daki rivâyetleri kesin delil saymış, sahâbî uygulamalarını kıraatlerle ilişkilendirmiş ve hadislere aykırı okunuşları reddetmiştir. Ayrıca zaman zaman gramer yapısını hadislerle mukayese ettiği görülmektedir. İbn Kesîr, hadislerin mütevâtir kıraatleri nasıl desteklediğini vurgularken, hadislerle çelişen kıraatler için ise mensuh değerlendirmesi yapmıştır.

---

[763] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/6, 37, 63, 106, 125, 133, 186, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7, 8, 39, 144; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/6, 38; el-En'âm 6/114, 146; el-A'râf 7/57; Yûnus 10/22; Hûd 11/44; Yûsuf 12/11, 100; er-Ra'd 13/31; el-İsrâ 17/23; el-Kehf 18/86; Meryem 19/58; Tâhâ 20/114; el-Hac 22/5, 52; en-Nûr 24/31; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19; el-Ahzâb 33/6, 33; Yâsîn 36/78; Fussilet 41/39, 44; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/19; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; er-Rahmân 55/29; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-İnsân 76/15; el-Alak 96/1.

[764] Meryem 19/34.

[765] İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb, Lâfza-i Celâl'in (Allah) lâm (ل) harfini üstün harekesi ile (قَوْلَ الْحَقِّ) şeklinde, diğerleri ise lâm (ل) harfini ötreli olarak (قَوْلُ الْحَقِّ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 409; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/318.

[766] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/204.

[767] Âl-i İmrân 4/60.

[768] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 15/534-535; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 11/106; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/204.

Bu konuyu örneklerle açıklamaya çalışacağız.[769] İbn Kesîr, Mâide sûresinde geçen abdest âyetinde; (وَأَرْجُلَكُمْ) lafzının okunuşu ile ilgili iki ayrı kıraatten bahsetmiş ve kendi benimsediği kıraatin doğruluğunu ispatlamak için hadislerden deliller getirmiştir. İbn Kesîr,

... وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...

"*...Ayaklarınızı topuklara kadar...*"[770] ifadesinde, nasb ile (وَأَرْجُلَكُمْ) şeklinde okunmuştur ki

فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ

(*...Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın...*) ifadesi üzerine atfedilmiştir." demektedir. Ayrıca İbn Kesîr, İbn Abbas'ın, yıkamaya atfen bu kelimedeki lâm (ل) harfini, nasb halinde (وَأَرْجُلَكُمْ) okuduğunu haber vermektedir. Bu kıraatin ise Abdullah b. Mes'ûd başta olmak üzere, selefin dediği gibi yıkamanın vacip olduğunu gösteren açık bir okuyuş olduğunu bildirmektedir.[771]

İbn Kesîr, diğer kurrânın (وَأَرْجُلِكُمْ) kıraati hakkında, bir başka deyişle lâm (ل) harfini cer ile okumaları konusunda; Şiîler'in bu kıraati, ayakları mesh etmenin vacip olduğuna delil olarak getirdiklerini bildirmektedir. Ayrıca onlara göre bu okuyuşun, başı meshetmeye matuf olduğunu, hatta seleften bir gruptan da ayaklara mesh etmeyi akla getirecek şeylerin rivâyet edildiğini bildirmektedir. İbn Kesîr; "(وَأَرْجُلِكُمْ)

---

769 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/6, 37, 63, 106, 186, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7, 8, 39, 144; en-Nisâ 4/12, 24, 58; el-Mâide 5/6, 38, 89; el-En'âm 6/114, 146; el-A'râf 7/57, 171; Yûnus 10/22; Hûd 11/44, 78; Yûsuf 12/11, 31, 100; er-Ra'd 13/31; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/86; Meryem 19/19, 58; Tâhâ 20/63, 114; el-Hac 22/52; en-Nûr 24/31, 58; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19, 48; el-Ahzâb 33/6, 50; Yâsîn 36/12, 78; Fussilet 41/44; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/19; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; er-Rahmân 55/29; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-Müzzemmil 73/6; el-İnsân 76/15; el-Alak 96/1, 15.

770 Âyetin tamamı şu şekildedir: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ اَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ/"*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şâyet hasta veya yolculuk halinde bulunursanız veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.*" el-Mâide 5/6.

771 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/194; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/91; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/45-46.

kıraatine göre ayakları mesh etmeyi anlatan rivâyetler, cidden garip rivâyetlerdir ki bunlar da geçen, mesh kelimesi hafif yıkama şeklinde anlaşılmalıdır." demektedir.[772]

İbn Kesîr, daha sonra mesh yapmaktan muradın, ayakları hafif yıkamak olduğunu şöyle bildirmektedir: "Ali b. Ebî Tâlib öğle namazını kıldı, sonra insanların ihtiyaçlarını görmek için Kûfe meydanında oturdu. İkindi namazı geldi. Sonra bir kap su getirildi, ondan bir avuç aldı, onunla yüzünü, ellerini, başını ve ayaklarını meshetti. Sonra kalktı, suyun fazlasını ayakta içti. Sonra da: İnsanlar ayakta su içmeyi mekruh görüyorlar, Resûlullah (s.a.v.) benim yaptığım gibi yaptı ve (هذا وضوء من لم يحدث) 'Bu, abdesti bozulmayanın abdestidir.' dedi."[773]

Ayrıca İbn Kesîr, 'ayakları yıkamanın gerekli olduğunu gösteren hadisler' şeklinde bir başlık açıp nasb kıraatini destekleyen hadisleri kaynaklarını belirterek sıralamıştır. Biz konunun uzamaması için İbn Kesîr'in ayakların yıkanmasına delil olarak kullandığı hadislerden birkaçını nakletmekle yetineceğiz:

-Amr b. Şuayb'ın (ö. 118/736) naklettiğine göre; "Hz. Peygamber abdest almış, ayaklarını yıkamış sonra da "*Bu Allah'ın namazı ancak bununla kabul edeceği abdesttir.*"[774] buyurmuştur.

-Abdullah b. Amr şöyle demiştir: "Bir yolculuk esnasında Resûlullah'tan (s.a.v.) geri kaldık, sonra ona yetiştiğimizde ikindi namazı vakti olmuştu. Biz abdest aldığımız esnada, ayaklarımızı mesh etmeye başladık, sonra Resûlullah (s.a.v.) yüksek sesiyle; "*Abdesti bol alın, yazıklar olsun ateşten dolayı topuklara.*" dedi."[775]

-Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) bildirdiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) bir adamın ayağında dirhem kadar yıkamadığı bir yer gördü "*Yazıklar olsun ateşe girecek topuklara.*"[776] buyurdu.

İbn Kesîr, konuyla alakalı kaynaklarını belirterek, mükerrerleriyle birlikte yaklaşık yirmi üç hadis rivâyetinde bulunmuştur. Bu rivâyetlerden bazılarında özellikle '*yıkamak'* fiili ile abdest tarif edilmiştir. İbn Kesîr; Ahmed b. Hanbel'den

---

[772] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 3/45-46.
[773] Nesâî, "Tahâret", 99; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/102; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 3/47-48.
[774] İbn Mâce, "Tahâret", 419; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 3/52.
[775] Buhârî, "Vudû'" 163; Müslim, "Tahâret", 241; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 3/54.
[776] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 3/390.

gelen Ebû Ümâme (ö. 86/705) hadisinde; (ثم يغسل قدميه إلى الكعبين) "*Sonra ayaklarını (Allah'ın emrettiği gibi) topuklara kadar yıkarsa…*"[777] şeklinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdesti tarif ettiği hadisini zikrettikten sonra, bu rivâyetin Kur'ân'ın yıkamayı emrettiğini açıkça gösterdiği yorumunu yapmıştır.[778]

Bütün bu rivâyetlerden anlaşılacağı gibi İbn Kesîr, âyette geçen (وَأَرْجُلَكُمْ) kelimesindeki iki farklı kıraatten nasb kıraatini tercih etmiş ve bu tercihine gerekçe olarak yukarıdaki hadisleri delil göstermiştir.

3.9.3. Sahâbî ve Âlimlerden Deliller Getirmesi

İbn Kesîr, tefsirinde kıraat farklılıklarını delillendirirken sıklıkla sahâbî görüşlerine ve selef âlimlerinin otoritesine başvurmuştur. Bunu yaparken sened zincirine öncelik vermiş ve sahâbî görüşlerini sahih sened ile nakletmiştir. Bölgesel rivâyetlerde Medine, Kûfe ve Basra ekollerinin sahâbî dayanaklarını karşılaştırmış, fıkhî uygulamada sahâbî tatbikatını kıraatlerle ilişkilendirmiş ve sahâbînin dilsel yorumlarını kıraat farklılıklarıyla uzlaştırmaya çalışmıştır. İbn Kesîr, sahâbî ihtilafını kıraat farklılıklarının tabii sonucu olarak görmekte, mütevaâir kıraatlerde sahâbî icmaını kesin delil saymakta ve şâz kıraatleri reddederken de "sahâbînin ameline aykırı" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca tâbiîn âlimlerinin (İkrime, Mücâhid vb.) görüşlerini ikincil kaynak olarak değerlendirmektedir. İbn Kesîr'in kıraatleri delillendirirken zaman zaman sahâbî ve âlimlerden deliller getirmesini örneklerle açıklamaya çalışacağız.[779] İbn Kesîr, Mâide sûresinin altıncı âyetinde geçen (وَأَرْجُلَكُمْ)

---

[777] Zikredilen hadisin tamamı şöyledir: "Ebû Ümâme dedi ki: Bize Amr bin Abse anlattı: Ya Rasûlallah, bana abdestten haber ver, dedim. O da şöyle dedi: Sizden bir kimse abdest suyunu alır, sonra ağzını çalkalar, sonra burnuna su çeker, geri çıkarırsa, suyu çıkardığı zaman günahları ağzından ve genzinden kayar gider. Sonra Allah'ın emrettiği gibi yüzünü yıkarsa, yüzünün günahları sakalının ucundan suyla beraber kayar gider. Sonra ellerini dirseklere kadar yıkarsa, ellerinin günahlar parmak uçlarından dökülür gider. Sonra başını mesh ederse başının günahları suyla beraber saçlarının ucundan kayar gider. Sonra ayaklarını Allah'ın emrettiği gibi topuklara kadar yıkarsa, ayaklarının günahları suyla beraber parmak uçlarından kayar gider. Sonra kalkar Allah'a layık olduğu şekilde hamdü sena eder, sonra iki rekât namaz kılarsa, günahlarından anasından doğduğu gün gibi çıkar. Ebû Ümâme, "Bak ey Amr, sen bunu Resûlullah (sav)'dan işittin mi? Bir adama durduğu yerde bu kadar sevap verilir mi, dedi? Amr bin Abse de şöyle dedi. Ey Ebû Ümâme, ben yaşlandım, kemiklerim inceldi, ecelim yaklaştı, benim ne Allah'a ne de Allah'ın Rasûlüne yalan söylemeye ihtiyacım vardır. Eğer bunu Resûlullah (sav)'dan bir defa, iki defa veya üç defa duymasaydım size söylemezdim. Ben bunu yedi defa veya daha çok duydum." Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/51.

[778] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/56.

[779] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/6, 37, 63, 106, 186, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7, 8, 39, 144; en-Nisâ 4/12, 24, 58; el-

kelimesinin, iki farklı kıraatle okunmasından kaynaklanan farklı fıkhî yorumları, sahâbî ve diğer âlimlerden gelen rivâyetlerle destek mahiyetinde birtakım nakillerde bulunmuştur. İbn Kesîr; İbn Cerîr'den naklederek,[780] Enes b. Mâlik'e "Ey Hamza'nın babası, Haccac (ö. 65/685) bize Ehvaz'da hutbe irad etti. Abdestten bahsederek, "Yüzlerinizi, ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin, ayaklarınızı yıkayın. Çünkü âdemoğlunun ayağından daha pisi yoktur. Onların altlarını, dışlarını ve ökçe kirişlerini yıkayın." dediğini haber verdiklerinde, Enes'in de: Haccac yalan söylemiş, Allah Teâlâ:

... وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ...

"…Başlarınızı ve ayaklarınızı meshedin..." buyuruyor." dediğini rivâyet etmiştir.[781]

Bu konuda kaynaklarını zikrederek; İbn Abbas'ın "Abdestte iki yıkama, iki de mesh vardır." dediğini, başka bir kaynaktan; (وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ) âyeti hakkında İbn Abbas'ın 'O da meshtir' dediğini ve bunlardan başka, iki ayrı rivâyette ayakları mesh etmenin anlatıldığını bildirmiştir. Daha sonra İbn Kesîr; "Bunlar cidden garip rivâyetlerdir. Bunlar da mesh hafif yıkamaya hamledilmiştir." diyerek bu âyetin, ayakları yıkamanın vacip olduğuna delalet ettiğini, Râfizîlerin buna delilsiz olarak cahilce ve sapıkça muhalefet ettiklerini açıklamıştır. Ayrıca Hz. Ali'den gelen rivâyetlerde de bunun sabit olduğunu, üstelik âyetin delalet ettiği şeyde Resûlullah'ın sünnetinin tevatürle sabit olduğunu beyan etmektedir.[782]

Ayrıca Râfizîlerin, iki ayakta bulunan topuklar konusunda da imamlara ve selefe muhalefet ettiklerini bildirmiş, onların her ayakta bir topuk olduğunu iddia ettiklerini, cumhura göre ise topukların bacakla ayağın birleştiği eklemde çıkıntı olan iki kemik olduğunu bildirmiştir. Bu konuda Şafiî'nin, "Allah'ın abdestte zikrettiği

---

Mâide 5/6, 38, 89; el-En'âm 6/114, 146; el-A'râf 7/57, 171; Yûnus 10/22; Hûd 11/44, 78; Yûsuf 12/11, 31, 100; er-Ra'd 13/31; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/86; Meryem 19/19, 58; Tâhâ 20/63, 114; el-Hac 22/52; en-Nûr 24/31, 58; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19, 48; el-Ahzâb 33/6, 50; Yâsîn 36/12, 78; Fussilet 41/44; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/19; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; er-Rahmân 55/29; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-İnsân 76/15; el-Alak 96/1, 15.

780 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/195.

781 Bu olayı anlatan râvi; "*Enes ayaklarını meshettiği zaman onları ıslatırdı.*" demiştir. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/52.

782 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/52.

topukların, bacakla ayağın birleştiği mafsalda iki çıkıntılı kemik olduğunda muhalefet eden birini bilmiyorum." dediğini beyan etmiştir. Ayrıca mezhep imamlarının da bu görüşte olduklarını ve sünnetin de ona delalet etmek olduğunu haber vermektedir. İbn Kesîr, bu rivâyetleri Arap dili açısından da şu şekilde izah etmektedir: "Bu kıraatın cer ile gelmesi, ya komşuluk veya ses uyumundandır, Arapların: (جحر ضب خرب) kavli gibidir. İnsan sûresindeki şu âyet de öyledir:[783] (عالِيَهُمْ ثِيابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ) bu da Arap dilinde çok ve yaygındır. Bazılarının; "Bu ayaklarda mest olduğu zaman, onları meshetmeye hamledilmiştir." dediğini, diğer bazılarının da "Bu ayakları meshetmeyi göstermektedir, ancak maksat hafif yıkamaktır." dediklerini bildirmiş ve şunu ilave yapmıştır: "Nitekim sünnette böyle varit olmuştur. Her hal-u kârda ayakları yıkamak, bu âyetten ve zikredilen hadislerden dolayı farzdır, gereklidir."[784]

3.9.4. Arap Dilinden Misallerle Açıklaması

İbn Kesîr, tefsirinde kıraat farklılıklarını delillendirirken Arap diline ait deyimler, atasözleri ve özlü sözlerden (emsâlü'l-Arab) sıkça yararlanmıştır. Kıraatlerin Arap diline uygunluğunu, halk arasında yaygın deyimlerle temellendirmeye, atasözleri ile kıraatlerin taşıdığı incelikleri ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca yaygın Arapça kullanımla çelişen okunuşları reddetmiş ve Mekke, Medine, Kûfe ve Basra ekollerinin dilsel gerekçelerini deyimlerle karşılaştırma yoluna gittiği görülmüştür. Bu konuyu bir örnekle açıklamaya çalışacağız.[785] Mesela Kehf sûresinde geçen;

... كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ...

"*...Ağızlarından çıkan bu söz ne büyüktür!..*"[786] âyetinde geçen (كَبُرَتْ كَلِمَةً) lafızıyla ilgili olarak; "(كَبُرَتْ كَلِمَةً) terkibi bu gramerde temyiz olarak mansûbtur ki; (كبرت كلمتهم هذه كلمةً) demektir. Aynı zamanda, bunun taaccüb olduğu da söylenmiştir ki takdiri: (أعظم بكلمتهم كلمة) demektir." şeklinde bildirmiştir. İbn Kesîr, buna örnek

---

783 el-İnsan 76/21.
784 Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/94; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/53.
785 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/37, 63, 222; Âl-i İmrân 3/8; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/146; el-A'râf 7/57; Yûsuf 12/31; er-Ra'd 13/31; el-Kehf 18/86; Tâhâ 20/114; el-Hac 22/52; Fussilet 41/44; el-İhlâs 112/1.
786 el-Kehf 18/5.

olarak, (أكرم بزيد رجل) denir ki bu sözün, "Zeyd ne asil bir adamdır." demek olduğunu, bazı Basra âlimlerinin de böyle dediklerini beyan etmiştir.[787]

Ayrıca İbn Kesîr, bazı Mekke kurrâsının da (كَبُرَتْ كَلِمَةٌ) şeklinde dammeli olarak okuduklarını haber vermektedir.[788] Bu şekildeki telaffuzun da (عظم قولك وكبر شأنك) "Sözün ve şanın büyük oldu." deyimine benzediğini, (كَبُرَتْ كَلِمَةٌ) şeklindeki dammeli kıraatin manasının ise cumhurun okuyuşuna göre daha açık olduğunu beyan etmektedir. Çünkü bunun, onların sözlerini çirkin saydığını ve yalanlarını büyüttüğünü, bunun içindir ki "*ağızlarından çıkan bu söz ne büyüktür!*" denildiğini, bir başka deyişle onların sözlerinden başka dayanaklarının, yalan ve iftiralarından başka delillerinin olmadığını ve bundan dolayı "*onlar ancak yalan söylüyorlar*." denildiğini bildirmiştir.[789] İbn Kesîr, bu açıklamasıyla cumhurun okuduğu kıraati, Arap dilinden deyimlerden faydalanarak delillendirme yoluna gitmiştir.

3.10. Kıraatleri Tahlil Etme Yöntemi

Müfessirler; yazdıkları eserlerde, kıraatleri inceleme gayesi taşımasalar da takip ettikleri tahlil metotlarından, kıraatlere yaklaşımları anlaşılmaktadır. Genellikle müfessirler, tefsir gayesi ile kıraatlere yaklaştıkları için sahîh ve şâz fark etmeksizin anlam merkezli metot benimsemişlerdir. Dolayısıyla bu konuda, lügat açısından kıraat tahlili yapılabildiği gibi, bazen de yalnızca kıraat imamlarının tercih sebebine dayanıldığı olabilmektedir. Ayrıca kıraatler arasında çelişki gibi gözüken konularda kıraatleri uzlaştırma yoluna gittikleri olduğu gibi, bazen de bir kıraati tercih ettikleri olabilmektedir. Bu bölümde İbn Kesîr'in kıraatleri tahlil etme yöntemi örneklerle ortaya konulacaktır.

3.10.1. Kıraatleri Lügat Açısından Tahlil Etmesi

İbn Kesîr, tefsirinde kıraat farklılıklarını lügat (dilbilimsel) açıdan detaylı bir şekilde tahlil etmektedir. Onun bu yaklaşımı, Arap dilinin inceliklerini, kelime köklerini, i'rab (çekim) özelliklerini ve anlam varyasyonlarını dikkate alarak

---

[787] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/148; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 10/353; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/136.
[788] Bu ifade aynı şekilde Taberî tefsirinde de geçmektedir. Taberî, *Câmiû'l-Beyân,* 15/148.
[789] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 10/353; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/136.

kıraatlerin sahihliğini ve meşruiyetini ortaya koymayı hedeflemekte olduğunu göstermektedir.[790] Bu konuda şu örnek verilebilir:

A'râf sûresindeki;

وَلَقَدْ مَكَّنّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنا لَكُمْ فِيها مَعايِشَ قَلِيلاً ما تَشْكُرُونَ

"*Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim hastaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz.*"[791] âyetinde geçen (مَعايِشَ) lafzının okunuşuyla ilgili İbn Kesîr, bütün kıraat imamları (مَعايِشَ) şeklinde, kelimeyi hemzesiz okurken, A'rec'in bu kelimeyi hemze ile (مَعائِشَ)[792] şeklinde okuduğunu bildirmektedir.[793] Hatta çoğunluğun okuduğu kıraatin doğru olduğu şeklinde, kanaatini belirtmektedir.[794]

Daha sonra İbn Kesîr, bu kıraatin lügat açısından tahlilini; (معايش) kelimesinin (معيشة) kelimesinin çoğulu olduğunu belirterek, kelimenin (معيشة, عيشا , يعيش, عاش) şeklinde olduğunu, yâ (ي) harfine kesre ağır geldiği için ayn (ع) harfine taşınıp, (معيشة) olduğunu ve kelime cem' yapılınca da harekenin yâ (ي) harfine dönüştüğünü, böylece ağırlık ortadan kalktığı için (مفاعل) vezninde (معايش) şekline dönüştüğünü bildirmiştir.[795] İbn Kesîr, buna gerekçe olarak; yâ (ي) harfinin aslî olduğu halde, (مدائن), (صحائف) ve (بصائر) kelimelerinde, durumun böyle olmadığını, bu kelimelerin (مدينة), (صحيفة) ve (بصيرة) kelimelerinin çoğulu olduğunu izah etmektedir.[796] Ayrıca İbn Kesîr, bu kelimelerin de aslının (مدن), (صحف) ve (أبصر) kelimelerinden geldiğini, yâ (ي) harfinin bunlarda zait olduğunu, bunun için (فعائل) vezninde çoğul yapılıp bundan dolayı hemzelendiğini açıklamaktadır.[797]

3.10.2. Kıraat İmamlarının Kıraat Tahlillerini Zikretmesi

---

[790] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/5, 186; Âl-i İmrân 3/8, 144; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/146; Yûsuf 12/31; el-Kehf 18/86; Yâsîn 36/78; Fussilet 41/44; el-İhlâs 112/1.

[791] el-A'râf 7/10.

[792] Hârice'nin Nâfi'den rivayetle hemzeli ve uzatarak okuduğu bildirilmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 278; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/16.

[793] Bu ifade aynı şekilde Taberî tefsirinde de geçmektedir. Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 10/74.

[794] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/351.

[795] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/167; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/351.

[796] Bu ifade aynı şekilde Taberî tefsirinde de geçmektedir. Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 10/74.

[797] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/351.

İbn Kesîr; genel olarak, kıraat-i aşere imamları arasındaki farklı okuyuşlardan, zorunlu olmadıkça bahsetmemeyi tercih etmiştir. İbn Kesîr tefsirinde doğrudan kıraat imamlarının kendilerine ait yorumlara çok nadiren yer verir, çünkü eserinin temel odağı kıraat farklılıklarını rivâyet etmek ve bunları dilbilimsel/açıklayıcı olarak tahlil etmektir. Ancak, kıraat imamlarının tercihlerini ve okuma gerekçelerini dolaylı yoldan yansıtan örnekler mevcuttur. İbn Kesîr, kıraat imamlarından Âsım'ın; Yûsuf sûresi 31. âyetinde geçen (أَكْبَرْنَهُ) ifadesiyle ilgili şu yorumu aktarmıştır: "Âsım'ın talebesi Hafs şöyle rivâyet etmiştir: 'Üstadımız, bu âyette 'hayret' değil, 'büyüklük' anlamını tercih etmiştir; çünkü kadınlar Hz. Yusuf'un heybetinden dehşete düşmüştür."[798] Tefsirinde, sahih kıraatlerdeki farklı okumalar, anlam zenginliği kattığı ölçüde bahis konusu olmuş, eğer farklı bir anlam açılımı bulunmuyorsa bu farklı okumaları tefsirine almamıştır. İbn Kesîr, Hac sûresinde geçen;

... وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ...

"...*Namazı dosdoğru kılanları...*"[799] ifadesini, yedi kurrâ ve cumhurun izafetle (وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةَ) şeklinde okuduklarını, bazılarının da nasb ile (وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ)[800] şeklinde okuduğunu bildirmiştir.[801] Ayrıca Hasan-ı Basrî'nin de (وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةَ) kıraati için; burada nûn (ن) harfinin hafifletmek için atıldığını söylediğini, eğer izafetten dolayı düşmüş olsaydı, cer ile okumanın vacip olması gerektiğini, dolayısıyla hafif olması için nasb edildiğini bildirdiğini nakletmiştir.[802] İbn Kesîr, bu örnekte yedi kurrâ ve cumhurun kıraat tahlillerini isim zikretmeden naklederek savunmuştur.

3.10.3. Dilbilimcilerin Kıraat Tahlillerini Zikretmesi

İbn Kesîr, kıraat tahlilleri yaparken zaman zaman da Arap dil bilimcilerinin görüşlerinden faydalanmıştır. İbn Kesîr tefsirinde, dil bilimcilerin kıraat tahlillerine yaptığı atıflar sınırlı olmakla birlikte, özellikle Ferrâ ve Sîbeveyh gibi Arap dili

---

798 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/385.

799 Âyetin tamamı şöyledir: اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ / "*Onlar öyle kimselerdir ki Allah anıldığında kalpleri titrer, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar."* el-Hac 22/35.

800 Bu kıraat şâzdır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/354-355.

801 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/425.

802 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/425.

otoritelerinin görüşlerini zaman zaman zikretmiştir. İbn Kesîr'in dil bilimcilerin sadece sahih kıraatleri destekleyen dilsel analizlerini aldığı, mu'tezile eğilimli dilcileri (Zemahşerî gibi) ihtiyatla zikretiği ve gerektiğinde reddettiği görülmektedir. Tefsir yaparken dil bilimcilerin görüşlerini; kıraatlerin dilsel meşruiyetini ispatlamak, müphem âyetlerin anlamını açıklamak ve şâz tevillere karşı delil oluşturmak için kullandığı müşahade edilmektedir. Bu konuyu örneklerle açıklamaya çalışacağız.[803] İbn Kesîr, Arap lügat âlimlerinden olan Ferrâ'dan, Zuhruf sûresindeki;

أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلا يَكادُ يُبِينُ

"*Yoksa ben, şu aşağılık, neredeyse merâmını bile doğru dürüst anlatamayan adamdan daha üstün değil miyim?*"[804] âyetinin anlaşılmasında istifade etmiştir. İbn Kesîr, şöyle demektedir: "Basra ekolü dilbilimcilerinden bazıları; 'Buradaki (أم) edatı (بل) 'hayır' manasınadır.' demişlerdir. Ferrâ'nın, bir kârîden naklettiği kıraat da bunu destekler, o (أما أنا خير من هذا الذي هو مهين) şeklinde (أما) 'Hey!', 'bakın!' edatıyla okumuştur."[805] Ayrıca İbn Kesîr, İbn Cerîr'in de "Eğer bu kıraat gerçek ise manası doğru ve açık olur. Ancak o, merkezdekilerin okuyuşuna aykırıdır. Çünkü onlar istifham olarak; (أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ) şeklinde okumuşlardır"[806] dediğini nakletmiştir.[807] Bu lügat açısından yorumlardan sonra, İbn Kesîr şu açıklamayı yapmaktadır: "Âyetin manasına göre; her durumda Firavun mel'unu, kendisinin Mûsâ'dan (a.s.) daha hayırlı olduğunu iddia etmiştir. O bu sözünde apaçık yalan söylemiştir."[808] İbn Kesîr; her iki kıraatte de sonucun aynı yere çıktığını ve mananın değişmediğini bildirmektedir.

Bu konuyla ilgili İbn Kesîr'in tefsirindeki bir diğer örnek, Bakara sûresindeki;

صِبْغَةَ اللهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عابِدُونَ

---

[803] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/5, 37, 63, 186, 222, 259; Âl-i İmrân 3/8, 144; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/146; Hûd 11/44; Yûsuf 12/31; el-Kehf 18/86; Yâsîn 36/78, 82; Fussilet 41/44; el-İnsân 76/15.

[804] ez-Zuhruf 43/52.

[805] Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Meʿânî'l-Kur'ân*, ed. Ahmed Yusuf en-Neccâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh Şelebî (Kâhire: Dârü'l-Maʿârif, 1955), 3/88-89.

[806] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 20/612.

[807] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/212.

[808] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/212.

"*Biz Allah'ın boyası ile boyandık. Boyaca ondan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız ona kulluk ederiz." (deyin)*[809] âyetinde geçen (صِبْغَةَ اللهِ) lafzına dil bilimcilerin yaptıkları tahlillerdir. İbn Kesîr; (صِبْغَةَ اللهِ) lafzının, iğra (الإغراء)[810] olarak mansûb olduğunu bildirmekte ve buna örnek olarak (فِطْرَتَ اللهِ)[811] kavlini göstermektedir ki bu takdirde manasının ise "buna sarılın, bırakmayın." demek olduğunu bildirmektedir.[812]

Daha sonra İbn Kesîr, bazı dil bilimcilerin yaptığı tahlillerden örnekler vererek konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Bazılarının; (صِبْغَةَ اللهِ) lafzının (مِلَّةَ إِبْراهِيمَ)[813] kavlinden bedel olarak mansûb olacağını söylediklerini bildirmiştir. Sîbeveyhi'nin ise "(صِبْغَةَ اللهِ) lafzı, (آمَنّا بِاللهِ)[814] kavlinden mef'ûl-ü mutlaktır" dediğini, (وَعَدَ اللهُ) kavlini buna örnek olarak gösterdiğini[815] haber vermektedir.[816]

3.10.4. Âlimlerin Kıraat Tahlillerini Zikretmesi

İbn Kesîr, tefsirinde meşhur müfessirlerden kıraat tahlilleri nakletmiş, zaman zaman onların görüşlerini aynen kabul etmiş, bazen kısmen kabul etmiş ve bazen de eleştirdiği olmuştur. İbn Kesîr'in kıraat tahlillerinde; Taberî'ye %70 oranında kabul, %30 oranda tamamlayıcı bilgileri ekleyerek yaklaştığı, Zemahşerî'nin mu'tezile eğilimli yorumlarını reddedip, dilsel tahlillerini kullandığı, Râzî'nin felsefi yorumlarına mesafeli durup, bilimsel tahlillerini benimsediği ve Kurtubî'nin ise özellikle fıkhî kıraatlerde en fazla mutabakat gösterdiği müfessir olduğu görülmektedir. Bu konu seçtigimiz bir örnek üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.[817]

---

[809] el-Bakara 2/138.

[810] İğrâ (الإغراء): "Lügat olarak, teşvik etmek, sevk etmek, kışkırtmak gibi anlamlara gelen bu kelime ıstılahta ise fiili mahzûf olarak takdir edilen mensûb bir isimdir." şeklinde tarif edilmiştir. Bk. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'ı'l-Cevâmi'* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 3/27.

[811] er-Rûm 30/30.

[812] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/605; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 2/144; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/323.

[813] el-En'âm 6/161.

[814] el-Bakara 2/136.

[815] Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/112.

[816] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/196; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/323.

[817] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4, 7; el-Bakara 2/5, 6, 37, 63, 102, 106, 124, 125, 133, 136, 140, 158, 184, 186, 196, 222, 228, 234, 240, 259; Âl-i İmrân 3/7, 8, 39, 81, 144, 159; en-Nisâ 4/12, 24, 58, 94, 162; el-Mâide 5/6, 38, 89, 95, 103; el-En'âm 6/57, 114, 146; el-A'râf 7/57, 158, 171; Yûnus 10/22, 94; Hûd 11/44, 78, 105; Yûsuf 12/11, 31, 100; er-Ra'd 13/31; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/86; Meryem 19/19, 58; Tâhâ

İbn Kesîr, Nisâ sûresinde geçen; (لامَسْتُمُ النِّساءَ) "*Kadınlara dokunursanız…*"[818] tâbiriyle ilgili olarak, bunun kurrâ tarafından iki farklı kıraatle okunduğunu ve bu iki farklı kıraatin fıkhî manada İslâm âlimlerini farklı sonuçlara götürdüğünü bildirmektedir. Bir kısım kurrâ, burayı (لامَسْتُمُ) kıraati ile okurken, diğer bazıları (لَمَسْتُمُ) şeklinde okumuşlardır.[819] Sözlükte, evlâ olanın elif (ا) ile olan (لامَسْتُمُ) şeklindeki okuyuş olup, 'öpseniz veya buna benzer bir şey yapsanız' gibi bir mana ifade ettiği, elifsiz olan (لَمَسْتُمُ) şeklindeki diğer okuyuşun ise 'onların üstüne varırsanız' manasına geldiği bildirilmiştir.[820] İbn Kesîr, iki farklı kıraatten çıkan sonuçları İslâm âlimlerinin şu şekilde yorumladıklarını bildirmiştir.

Birinci görüş sahipleri, bunun cimâdan kinaye olduğunu söylemişlerdir.[821] İbn Kesîr, İbn Abbas'ın; 'yahut kadınlara dokunursanız' kavli hakkında; 'cimâ ederseniz' dediğini ve Hz. Ali, Übey b. Kâ'b başta olmak üzere daha birçoklarının da böyle dediklerini haber vermektedir.[822] Ayrıca İbn Kesîr, (اللمس) kelimesi ile ilgili olarak Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini bildirmiştir: "İnsanlar kadınlara dokunmaktan bahsettiler; Arap olmayanlar, '(اللمس) (dokunmak) cimâ değildir' dediler. Araplardan bazıları da '(اللمس) cimâdır' dediler. Ben de İbn Abbas'a gittim.

20/63, 114; el-Hac 22/52; en-Nûr 24/31, 58; en-Neml 27/40; el-Kasas 28/19, 48; el-Ankebût 29/49; er-Rûm 30/30; el-Ahzâb 33/6, 50; Yâsîn 36/12, 78, 82; Fussilet 41/44; eş-Şûrâ 42/11; ez-Zuhruf 43/19; el-Ahkâf 46/15; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/6; er-Rahmân 55/29; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/12; el-Haşr 59/21; es-Saff 61/6; el-Cin 72/19; el-İnsân 76/15; el-Alak 96/1, 15.

[818] Âyetin tamamı şöyledir: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُباً اِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوّاً غَفُوراً / "*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.*" en-Nisâ 4/43.

[819] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Hamza, Kisâî ve Halef elifsiz olarak (لَمَسْتُمُ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise elifli (لامَسْتُمُ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 234; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250.

[820] Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, 1/542.

[821] Bu konuda delil olarak da şu âyetleri göstermişlerdir: وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهٖ عُقْدَةُ النِّكَاحِۜ / "*Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır.*" en-Nisâ 4/237. يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَما لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَها / "*Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur.*" el-Ahzâb 33/49.

[822] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 8/497-499; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/128-129; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 5/200-201; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/314.

Arap olmayanlarla (mevâlî), Araplar (اللمس) kelimesi hakkında ihtilaf ettiler. Arap olmayan mevâlîler; 'cimâ değildir' dediler. Araplar da 'cimâdır' dediler, dedim. O da 'Sen hangi taraftansın?' dedi. Ben de 'Mevâlîden' dedim. O da 'Mevâlî takımı mağlup oldu, (اللمس) de (المس) de (المباشرة) de cimâdır. Ancak Allah dilediği şeyle kinaye eder' dedi."[823]

İbn Kesîr, İbn Cerîr'den nakille diğer bazı görüş sahiplerinin de "Allah Teâlâ (اللمس) derken elle veya başka bir organla kadına dokunmayı kastetmiş" dediklerini ve "Kadının bedeninden herhangi bir yere kendi bedeninin herhangi bir yerini dokundurursa ona abdest lazım gelir."[824] dediklerini bildirmiştir.[825] Ayrıca bu konuda Abdullah b. Mes'ûd'un; "(اللمس) cimâdan başkadır." Başka bir rivâyette ise (اللمس) "Öpme ve dokunmadır, onda da abdest vardır." dediğini haber veren İbn Kesîr; İbn Ömer, Âmir eş-Şa'bî, İbrâhîm en-Nehaî ve Zeyd b. Eslem'in de aralarında bulunduğu çok sayıda âlimin, bu görüşü savunanlardan olduklarını rivâyet etmiştir.[826]

İbn Kesîr, 'dokunma dolayısıyla abdest almak vaciptir' diyenlerin ise Şâfiî, arkadaşları ve Mâlik, meşhur rivâyete göre de Ahmed b. Hanbel olduğunu bildirmektedir. Sonuç olarak, bu âyet (لامَسْتُمُ) ve (لَمَسْتُمُ) şeklinde her iki kıraatle de okunmuştur. İbn Kesîr'e göre bazı âlimler; (اللمس) kelimesinin lügatte elle dokunmaya denildiğini, şu âyet ve hadislerle desteklemişlerdir. "*Eğer sana bir kitap indirsek de ona elleriyle dokunsalar...*"[827] bir başka deyişle ellerini sürseler, demiştir. Resûlullah (s.a.v.) Mâiz zina ettiğini ikrar edince, ikrardan dönmesini îma ederek; (لعلك قبلت أو لمست) "*Belki o kadını öptün veya ona elle dokundun.*"[828] demiştir. Bu durumda her iki kıraate göre; (اللمس) cimâya denildiği gibi, el sürmeye de denilmektedir.[829]

---

[823] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/497-498; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 5/200-201; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/314-315.
[824] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/498-500.
[825] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/316.
[826] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/499-500; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 5/200-201; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/316.
[827] Âyetin metni şu şekildedir: وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَاباً فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ el-En'âm 6/7.
[828] Buhârî, "Edebu'l-Müfted", 737.
[829] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/316.

Konuyla ilgili şu ana kadar verdiğimiz misaller ve tefsirin genelinden aldığımız izlenimler bizi şu sonuca götürmektedir: İbn Kesîr'in tefsirine yazdığı zeylinde, Kur'ân tarihi açısından çok kıymetli bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin, her rivâyeti olduğu gibi nakleden değil, muhaddis kimliği ile tetkik ettikten sonra eserine koyan müellifin kaleminden çıkması, verilen bilgiyi daha değerli hale getirmektedir. Ancak İbn Kesîr'in tefsirinde, Hz. Ebû Bekir'in heyete yazdırdığı Kur'ân Mushafının, onun vefatıyla Hz. Ömer'e geçtiği ve Hz. Ömer'in de vefatıyla, terîkesinin vâsîsi olan kızı Hz. Hafsa'ya intikal ettiği yorumu gibi bazı anlamlandıramadığımız durumlar da olmuştur.[830] Özellikle kıraat tarihinin önemli meselelerinden olan, yedi harfle ilgili, sahih rivâyetlerin değerlendirilmesi konusunda, genellikle İbn Cerîr ve Kurtubî gibi âlimlerin görüşlerini nakletmekle yetindiği ve kendi görüşünü ayrıca belirtmediği de görülmüştür. Ancak bu konuda 'diğer muhaddisler rivâyet etmemiş olsalar da senedi sahîhtir' notunu düşerek naklettiği rivâyetler de yedi harf konusunda özellikle araştırılması gereken çok kıymetli bilgilerdir.

Bu bölümden çıkarılan sonuca göre; İbn Kesîr'in kıraatleri naklederken, meşhur on kıraat imamına fazlaca yer vermeyip, sahâbî ve tâbiînden nakiller yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Bunları yaparken, kıraat ilmi açısından değil de yalnızca tefsir amaçlı yaptığı ve sahih-şâz fark etmeksizin anlam zenginliği açısından olaya yaklaştığı değerlendirilmiştir. Kıraatleri tahlil ve tercih etme konusunda, bazen lügat açısından değerlendirmeler yaptığı, bazen de İslam âlimlerinin kıraat değerlendirmelerini naklettiği müşahade edilmiştir. Özellikle İbn Kesîr'in kıraat tercihlerinde, sahih kıraatleri tefâdül tercihiyle değerlendirme yapmadığı, fakat İslam âlimlerinin ilgili konudaki değerlendirmelerini naklederek tercihini ortaya koyduğu olmuştur.

[830] Çalışmanın 76-77. sayfalarında bu konu tafsilatlı olarak işlenmiştir.

4. İBN KESÎR'İN TEFSÎRİNDE KULLANDIĞI KIRAAT VECİHLERİ VE BU VECİHLERİN SİSTEMATİK TASNİFİ

Kaynaklarda genellikle kıraat farklılıklarının, usûl yönünden ve ferş yönünden tasnif edildiği görülmektedir. Usûl; "Kök, temel, kaynak, dip, kâide, bir şeyin esası ve dayanağı" gibi manalara gelen "asl" kelimesinin çoğuludur. [831] Ferş ise "Bir şeyi yaymak" ve "sermek" anlamlarına gelir. [832] Usul farklılıklarının, Kur'ân'daki âyetlerde hep aynı şekilde geçmesi ve bunların telaffuz, seslendirme ve eda keyfiyetiyle olmasından dolayı, aynı zamanda bunlara fonetik farklılıklar denilmektedir.[833] Kıraat ilminde 'Ferşü'l-hurûf' şeklinde adlandırılan ve "belli bir kurala bağlı olmayan ve nakil esasına dayalı olmak kaydıyla, Kur'ân'daki birtakım lafızların, harf, hareke, i'râb ve fiillerin, bina ve bablarındaki farklılıklarının incelenmesini"[834] konu edinen, ferş yönünden farklılıklar ise[835] anlama etki eden ve manayı zenginleştiren fakat anlamı tersine çevirmeyen farklı okumalardır.[836] Usul ile alakalı farklı okumalar, anlama etki etmediğinden müfessirlerin çok fazla ilgilenmediği sadece kıraat âlimlerinin uğraştığı bir konu iken, ferş yönünden farklılıklar, müfessirlerin özel olarak ilgilendiği ve bigâne kalamadıkları bir konudur.[837]

Kıraat farklılıklarının bir kısmının, Arap dilinin lehçe[838] özellikleriyle çok yakın bir ilişkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Buna mukabil, Arap dilinin lehçe yönünden özelliklerinin ortaya çıkarılmasında, kıraat farklılıklarından istifade edildiği de bildirilmektedir.[839] Kur'ân'ın farklı kıraatlerinin, Arap dilinin lehçe farklılıklarından kaynaklanan, yedi harf ruhsatı ile ortaya çıktığı bilinmektedir. Bir

---

831 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "asl", 2/216.
832 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "frş", 11/155.
833 Dağ, *İhticâc*, 57-58.
834 Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1984), 59; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/206. Ayrıca bk. Feyizli, *Kırâat-ı Aşere*, 17; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İFAV Yayınları, 2021), 140.
835 Dânî, *et-Teysîr*, 59; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/206.
836 Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/439. Ayrıca bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 106.
837 Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 105.
838 "Bir dilin tarihsel, bölgesel ve siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan kollarından her birine" lehçe adı verilmiştir. Bk. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), "Lehçe".
839 Abduh Râcihî, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-Kırââti'l-Kur'âniyye* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1999), 73-94.

önceki bölümde, İbn Kesîr'in yedi harf konusunu, detaylı bir şekilde ele aldığını ve rivâyetleri, enine boyuna incelediğini beyan etmiştik.

Kıraat farklılıklarını; lehçe, sarf ve nahiv farklılıkları şeklinde tasnif etmek mümkündür. Bu bağlamda kıraat farklılıklarının anlaşılabilmesi için Arap dilinin farklılıklarına muttali olmak da bir gerekliliktir. İbn Kesîr'in tefsirinde zaman zaman Arap lehçelerinden istifade ettiği ve bu farklı okumaların lehçelerle olan irtibatını ortaya koyduğu görülmektedir.

4.1. Tefsirde Usul Yönünden Kıraat Vecihlerinin İşlenmesi

Usul ile alakalı konular; feth, imâle, tahkîk, teshîl, ibdâl, med, kasr, idğam ve izhâr gibi, Kur'ân kelimelerinin lehçe yönünden, bir usul çerçevesinde değişik okuma şekilleridir.[840] Bu yüzden usul konuları, genel olarak kıraat âlimlerinin ilgilendiği, kıraat ilmi çerçevesinde eserlerin telif edildiği bir alandır. Kur'ân'ın anlaşılmasına, mana yönünden hemen hemen hiç katkısı olmadığından, genelde tefsir kitaplarında işlenen konulardan değildir. Ancak yine de bazı âlimler, tefsir kitaplarına bu konularla alakalı bilgileri serpiştirmişlerdir. İbn Kesîr'in tefsirinde bu konulara genellikle değinmediği ve tefsiri ilgilendirmeyen ve kıraat ilmine ait bu alanları kitabına almadığı görülmektedir. Buna karşılık, ferşî farklılıklar konusunda, tefsirin konusu olması hasebiyle, birçok rivâyete yer verdiği ve derinlemesine izahlar yaptığı müşahade edilmektedir.

Sahih rivâyetlere dayanma şartıyla, kıraat imamlarından gelen usul farklılıkları, evvelce belirtmiş olduğumuz gibi, manayı etkilemeyen sadece Kur'ân'ın eda keyfiyeti olarak belli bir usulle okunan farklılıklardır.[841] İbn Kesîr'in tefsirinde, manaya etki eden bir farklılık olursa, bu kıraatin sahih veya şâz olmasına bakılmadan tefsire kattığı zenginlikten dolayı yer verilmiştir. Biz bu konularda öz bilgiler verip, özellikle anlama etki eden ve tefsirin konusu olan kıraattaki ferşî farklılıklar bağlamında, İbn Kesîr'in tefsiri çerçevesinde, bu farklılıkların kazandırdığı anlam açılımları ve mana zenginlikleri üzerinde durmaya çalışacağız.

---

[840] Dânî, *et-Teysîr*, 59; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/236; Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 1/51-55.

[841] Dağ, *İhticâc*, 57.

4.1.1. Tahkîk-Tahfîf

Hemze harfi, mahreç ve telaffuz zorluğu[842] sebebiyle, Arap lehçelerinde okuyuş farklılığı meydana getirmiştir. Özellikle iki hemzenin, birbiri ardınca gelmesinden[843] ve bazı harflerden veya hareketlerden sonra, cezimli halde bulunmasından kaynaklı, telaffuzdaki zorluğun daha da artmasından dolayı, bu duruma mehmûze müsakkale denilmiştir.[844] Hemzenin telaffuzdaki zorluğundan ötürü, Kur'ân'ın inzâlinden önce de Arap lehçeleri arasında hemzenin telaffuzunda; tahkîk ve tahfîf gibi durumlar var olagelmiştir. Bir başka deyişle lehçeler arası farklılıklar, Kur'ân'ın inzâlinden önce de zaten vardı. Yedi harf ruhsatıyla bu lehçe farklılıkları, Kur'ân'ın kıraatinde de devam etmiştir.

Kıraat ilminde tahkîk; "zorluğuna rağmen hemzenin kâmilen okunması[845] veya bir harfin hakkını vermek, hareke, izhar ve gunneleri, okuyuş hassasiyetinin en son imkânlarını kullanarak bir harfi diğerine karıştırmadan tane tane okumaktır." şeklinde tanımlanır.[846] Tahfîf ise ibdâl,[847] hazf[848] nakl[849] gibi şekillerde, hemzenin yumuşatılarak okunmasını ifade etmektedir.[850] Kur'ân kıraatindeki farklı hemze telaffuzlarının, her birinin doğru ve sahih rivâyetle olmasından dolayı, sünnete uygun

---

842 Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Sebʿa* (Beyrût: Câmiʿatu'l-Kuveyt, 1401), 64.

843 Dimyâtî, *İthâf*, 65.

844 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 155.

845 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/205. Ayrıca bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 126-127.

846 Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-Kırââti'l-'Aşr ve'l-Erba'îne'z-Zâideti 'aleyhâ*, thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâʿî eş-Şâyib, 2007, 96; Ebû Caʿfer İbnü'l- Bâziş Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Ğirnâtî, *el-İknâʿ fi'l- Kırâ'âti's-Sebʿ* (Dâru's-sahâbî li't-turâs, ts.), 280; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. ʿAbdu's-Samed el-Hemedânî es-Sehâvî, *Cemâlu'l-Kurrâ' ve Kemâlu'l-Ikrâ'*, thk. Mervân elʿAtıyye (Beyrût, 1997), 638; Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-Vecîz*, 211.

847 "İbdâl, sâkin hemzeyi kendisinden önceki harfin harekesi cinsinden harf-i medde çevirmektir" şeklinde tanımlanmaktadır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 67.

848 "Hazf; hemzenin sûreti kalmayacak şekilde yok edilmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ʿilmi't-Tecvîd*, thk. Ali Huseyn el-Bevvâb (Riyad, 1985), 56.

849 "Nakl; sâkin bir harften sonra harekeli bir hemzenin gelmesi durumunda, hemzenin harekesinin makabline nakledilmesidir" şeklinde tarif edilmiştir. Bk. Mustafa Yıldırım, *Kırâat İlmine Giriş* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2013), 23.

850 Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 1990, 187.

olduğu,[851] "*Kur'ân'ı Arapların lahin ve sesleriyle okuyun!*"[852] hadîs-i şerîfinin de bu konuda delil olduğu bildirilmiştir.[853]

Arap kabilelerinden, hemzeyi tahkîk ile telaffuz edenlerin; Temîm, Ukayl, Kays, Benî Seleme ve Benî Esed olduğu, tahfîf ile yumuşatarak telaffuz edenlerin de Kureyş, Kinâne, Hüzeyl, Evs ve Hevâzin kabileleri olduğu rivâyet edilmiştir.[854]

İbnu'l-Cezerî'nin beyne beyne şeklinde tarif ettiği, bir başka deyişle ne hemze gibi şiddetli ne de med harfi gibi yumuşak olmayan, ikisinin arasında bir okuyuş anlamında ele aldığı, teshil konusu da tahfîfin bir çeşitidir. İbnu'l-Cezerî, teshil yapılan hemzenin, fethalı olması durumunda; elif (ا) ile hemze arası, kesralı olması durumunda; yâ (ي) ile hemze arası, dammeli olması durumunda ise vâv (و) ile hemze arasında bir ses ile kolaylaştırılarak okunmasından bahseder ve kurrânın okuyuş keyfiyetlerini bildirir.[855] İbn Kesîr ise usûl ile ilgili konulara genellikle değinmediği halde, teshil konusunda okuyuşun mana ile ilgili olan kısmını ele almaktadır. İbn Kesîr, tefsirinde bu okuyuşlara yer vermiştir.[856]

Mesela İbn Kesîr, Fussilet sûresi 44. âyetinde geçen (أَأَعْجَمِيٌّ)[857] kelimesinin okunuşu hakkında, Hasan-ı Basrî'nin bu kelimeyi istifham edatı olmadan (أَعْجَمِيٌّ) şeklinde okuduğunu bildirmiş ve diğer kurrânın okuyuşlarına temas etmemiştir. Bu şekilde okuyuşun; âyete kattığı anlam hakkında diğer görüşlere ilaveten, İbn Kesîr; "Şöyle de denilmiştir." diyerek "Âyetleri açıklanmalı değil miydi? Yabancı mıdır, Arapça mıdır? bir kısmı yabancı, bir kısmı da Arapça indirilseydi!" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bunun da Hasan-ı Basrî'nin görüşü olduğunu ve Hasan-ı

---

[851] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Meʿânî'l-Kırâ'ât* (Suudi Arabistan, 1991), 129, 138.

[852] Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 165.

[853] Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-'Ahrufu's-Sebʿa li'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuheymin Tahhân (Mekke, 1408), 44.

[854] Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/542; Râcihî, *el-Lehecât*, 105-107.

[855] İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

[856] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/1-7; el-Bakara 2/2, 255; Âl-i İmrân 3/8; en-Nisâ 4/34; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/162; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/62; Hûd 11/44; Yûsuf 12/31; es-Secde 32/15; Yâsîn 36/1; Fussilet 41/44; el-Kamer 54/1; el-İhlâs 112/1.

[857] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Hamza, Kisâî ve Âsım (Ebû Bekr Şu'be rivayetine göre) iki hemze ile (أَأَعْجَمِيٌّ) şeklinde, Âsım'ın Hafs rivayetine göre uzatarak (med) () şeklinde, Kunbul, Hişâm ve Ruveys ise tek hemze ile (أَعْجَمِيٌّ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'*, 576-577; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/367.

Basrî'nin bu kelimeyi, hemzesiz olarak (أَعْجَمِيٌّ) şeklinde okuduğunu, ayrıca bunun Saîd b. Cübeyr'in de görüşü olduğunu bildirmektedir.[858]

4.1.2. Feth-İmale

Feth kelimesi; Arap lügatında (فتح) kökünden gelen, açmak, başlamak, hüküm vermek, fethetmek vb. manalara gelmektedir. Kıraat ilmi ıstılahında ise Kur'ân'dan bir kelimeyi okurken mâbadinde açık elif olan fethalı harfin seslendirilmesinde, imâle yapmadan ağzın açılıp okunması olarak tanımlanmıştır.[859] Kelimenin imâlesiz olarak fetha ile okunmasını ifade eden feth, feth-i şedîd ve feth-i mutavassıt olarak iki çeşit olarak sınıflandırılmıştır. Feth-i şedîde, tefhîm de denilmiş ve kalın sesle okunan isti'lâ harflerinin[860] med olması durumlarında kalın bir (a) şeklinde çıkarılması olarak tarif edilmiştir. Tefhîm; Lügatte (فخم) kökünden gelen tazîm (büyütme), isti'lâ (yükseltme) ile okumak ve imâleyi (ince okumayı) terketmektir. Terkîk'in (ince okuma) zıddıdır. Kıraat ıstılahında ise "harfin kalın okunması, harfin sesinin ağız içinde, sınırı belli olan yerine ulaşması için avurtların şişmesinden dolayı ağzın orta ve üst kısmında dolaşacak şekilde kalınlık kazanması demektir."[861] Aynı zamanda beyne veya taklîl olarak da isimlendirilen feth-i mutavassıt ise isti'lâ harfleri dışındaki harflerin, fethalı olduğu durumlarda feth-i şedîd ve imâle-i suğrâ arası bir sesle okunması şeklinde tarif edilmiştir.[862]

İmâle ise fethayı kesraya veya elif (ا) harfini yâ (ي) harfine doğru meylettirmeye denilmiş, bu meylettirme ölçüsünde, imâleyi şiddetli yapmaya imâletü'l-kübrâ, hafif şekilde meylettirerek imâle yapmaya ise imâletü'l-mütevassıta veya imâletü's-suğrâ denilmiştir.[863]

İbnu'l-Cezerî, imâlenin Arap kabilelerinden Temîm, Esed, Kays, Tay, Bekr b. Vâil ve Abdülkays lehçelerine ait bir özellik olduğunun söylendiğini, Kureyş, Sakîf, Hevâzin ve Kinâne kabilelerinin, imâlesiz lehçeleri olduğunu bildirmektedir. Ayrıca imâlenin gayesinin de harekeden sonra gelen elif (ا) harfinin aslının yâ (ي) harfi

---

858 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/268.
859 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.
860 Bunlar (خص ضغط قظ) terkibinde bulunan harflerdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/228.
861 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90.
862 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Dimyâtî, *İthâf*, 102-125.
863 Dimyâtî, *İthâf*, 102-125. Ayrıca bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Emin Yayınları, 2011), 93-94; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 74.

olduğuna işaret etmek, ya da akabinde gelen harfin harekesini göstermek maksadıyla yapıldığını söylendiğini beyan etmektedir.[864] İmaleyi; Nâfi‘’nin ikinci râvisi olan Verş, Ebû Amr, Kisaî, Hamza ve Halef'in yaygın bir şekilde kullandıkları, İbn Âmir, İbn Kesîr ve Âsım'ın ise çok nadir kullandıkları rivâyet edilmiştir.[865]

İbn Kesîr, diğer usul ile ilgili konulara fazlaca temas etmediği gibi, imâle konusunda da sadece tefsiri ilgilendirdiği ölçüde bahiste bulunmuştur.[866] Bu konuya örnek olarak;

... يَا بُشْرَى هَذَا غُلامٌ...

"...*Müjde! İşte bir oğlan çocuk...*"[867] âyetinde geçen (يَا بُشْرَى) kelimesi verilebilir. Kıraat imamlarından Ebû Amr, râ (ر) harfinden sonra imâleli bir elif (ا) bulunan (بُشْرَى) kelimesini imâle ile okumuştur.[868] Bu konuya temas etmeyen İbn Kesîr, âyetle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Kardeşleri onu kuyuya atınca, o gün kuyunun çevresinde oturdular. Ne yapacağını ve ona ne yapılacağını görmek istiyorlardı. Allah ona bir kervan gönderdi. O kuyuya yakın bir yere indiler, sucularını gönderdiler. O da su bulmakla görevli idi. O kuyuya gelip de kovasını sarkıtınca, Yûsuf (a.s.) ipe tutundu. O da onu çıkardı ve müjde verdi: '*Müjde, İşte bir oğlan çocuk*' dedi!" Ayrıca İbn Kesîr, (بُشْرَى) kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: "Burada (يَا بُشْرَى) şeklinde okunduğu zaman; (بُشْرَى) kelimesini kendine izafe etmiş ve izafet yâsını (ى) atmış, onu içinde saklamış olur. Araplarda (يَا نفسُ اصْبِرِي، يَا غُلَامُ أَقْبِلْ) denilmesi meşhurdur. İzâfet yâsını (ى) atarlar. Burada kesr de ref' de câizdir. Bu kelime de onlardandır."[869] Özetle İbn Kesîr, bu kelimenin aslının (بُشْرَايَ) olduğunu söylemektedir.

---

[864] Süyûtî, *el-İtkân*, 2/583. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 230.

[865] Dânî, *et-Teysîr*, 46-54; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/248-255; Dimyâtî, *İthâf*, 102-125.

[866] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/3; el-Bakara 2/5, 186; Âl-i İmrân 3/8, 144; en-Nisâ 4/1, 58; el-Mâide 5/3, 89; el-En'âm 6/1, 125; el-A'râf 7/43, 206; Yûnus 10/10, 107; Hûd 11/6, 44; Yûsuf 12/4, 100; er-Ra'd 13/28, 43; İbrâhîm 14/1, 52; el-Hicr 15/9, 99; en-Nahl 16/1, 128; el-İsrâ 17/1, 111; el-Kehf 18/1, 110; Meryem 19/1, 58; Tâhâ 20/1, 135; el-Enbiyâ 21/1, 112; el-Hac 22/1, 78.

[867] Yûsuf 12/19.

[868] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/40.

[869] İbn Kesîr'in (بُشْرَى) kelimesi hakkında yaptığı bu açıklama benzer şekillerde şu kaynaklarda yer almaktadır: Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/249; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 2/466-467.

4.1.3. Vakf-İbtidâ

"Bir lafzın sonraki lafızla ayrılarak sesi bir müddet kesmek,[870] kıraate yeniden başlamak gayesiyle nefes alacak bir zaman beklemek" şeklinde tarif edilen vakf kelimesinin Kur'ân'da farklı yerlerde farklı manalarda kullanıldığı bildirilmektedir.[871] Bu kullanımlar şu âyetlerdedir:

1. وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "*Onların ateşin karşısında durdurulup da "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha rabbimizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak" dediklerini bir görsen!*"[872] Bu âyette "bekletilmek" anlamındadır.

2. وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ "*Rablerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!*"[873] Bu âyette "huzura getirilmek" anlamındadır.

3. وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ "*Sen o zalimleri rablerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen!*"[874] Bu âyette "tutuklamak" anlamındadır.

4. وَقِفُوهُمْ اِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ "*Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!*"[875] Bu âyette ise "durdurmak" anlamında gelmiştir.

Vakf terimi, nefes almak için kıraati uygun bir yerde kesme anlamına geldiği gibi, durulması gereken yerlerde durmak anlamına da gelmektedir. İbtidâ ise ilk defa okumaya başlamak manası taşıdığı gibi, vakftan sonra tekrar kıraate devam etmek için başlamak manası da taşımaktadır.[876] Şimdi söz konusu bu farklılıklarla ilgili örnekler verilerek, müellifin bu konudaki yöntemi anlaşılmaya çalışılacaktır.[877]

---

[870] Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 253.
[871] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* 1/201.
[872] el-En'âm 6/27.
[873] el-En'âm 6/30.
[874] Sebe' 34/31.
[875] es-Sâffât 37/24.
[876] Abdurrahman Çetin, "Vakf ve İbtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461-463.
[877] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/2, 26, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7; en-Nisâ 4/11; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/19; el-A'râf 7/199; et-Tevbe 9/115; Yûnus 10/22; Hûd 11/41; er-Ra'd 13/16; el-İsrâ 17/107; Tâhâ 20/1; el-Enbiyâ 21/4; el-Hac 22/30; en-Nûr 24/39; en-Neml 27/82; el-Kasas 28/76; el-Ankebût 29/38; Sebe' 34/6; Yâsîn 36/76; Sâd 38/75; ez-Zümer 39/9; el-Mü'min 40/56; eş-Şûrâ 42/16; el-Câsiye 45/6; el-Ahkâf 46/15;

İbn Kesîr, Bakara sûresinin başında bulunan;

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبٌ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ

"*İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir.*"[878] âyetiyle ilgili olarak; bazı kurrânın (لَا رَيْبٌ) kavlinde vakf yaptıklarını ve (فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ) kavli ile başladıklarını bildirmektedir.[879] İbn Kesîr bu âyeti;

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبٌ فِيهِ şeklinde vakfetmenin daha iyi olduğunu beyan etmiştir. Müellif, buna gerekçe olarak da

الم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

"*Elif Lâm Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu Kitab'ın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafındandır.*"[880] âyetini delil göstermektedir. Ayrıca İbn Kesîr, (هُدًى) kavlinin Kur'ân'ın sıfatı olduğunu, bunun ise (فِيهِ هُدًى) kavlinin verdiği manadan, daha beliğ olduğunu bildirmektedir. Bunlara ilaveten (هُدًى) kavlinin; Arap dili bakımından, sıfat olarak merfû' olmasının câiz olduğu gibi, hâl olarak mansûb olmasının da câiz olduğu yorumunu yapmıştır.[881]

Bir diğer örnekte İbn Kesîr, Zümer sûresinde bulunan;

الْأَلْبَابِ أُولُو يَتَذَكَّرُ إِنَّمَا ۗ يَعْلَمُونَ لَا وَالَّذِينَ يَعْلَمُونَ الَّذِينَ يَسْتَوِي هَلْ قُلْ

"*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alır.*"[882] âyetiyle ilgili olarak; bazı kurrânın (لَا وَالَّذِينَ يَعْلَمُونَ الَّذِينَ يَسْتَوِي هَلْ يَعْلَمُونَ) kavlinde vakıf yaptıklarını nakletmiştir. Bu durumda sonraki kısım olan (إِنَّمَا الْأَلْبَابِ أُولُو يَتَذَكَّرُ) cümlesiyle yeni bir ibtidâ yapılır.

İbn Kesîr, burada vakfın câiz olduğunu, hatta mânayı daha etkileyici kıldığını belirmiştir. Çünkü bu şekilde vakfedildiğinde, âyetteki bilginin değeri ve cehâletin olumsuzluğu arasındaki fark, dikkat çekici biçimde ortaya çıkar. Devamındaki

---

Muhammed 47/15; Kâf 50/16; er-Rahmân 55/6; el-Mülk 67/13; el-Kıyâmet 75/16; en-Nâzi'ât 79/40; Abese 80/24; el-İnfitâr 82/9; el-A'lâ 87/14.

878 el-Bakara 2/2.

879 Dânî, *el-Mukni'*, 1/22; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/62.

880 es-Secde 32/1-2.

881 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/57; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/56; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 2/258; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/162.

882 ez-Zümer 39/9.

"*Ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alır*" cümlesi ise bu tespitin ardından gelen hikmetli bir sonuç cümlesi olur. İbn Kesîr, vakfın gerekçesi olarak şunu ifade etmektedir: "Soru cümlesi olan (هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون) yapısı, kendi içinde tamamlanmış bir anlam içerdiği için burada durulması anlamı kuvvetlendirir." Ardından gelen (إنما يتذكر أولو الألباب) ifadesi ise bu farkındalığı ancak akıl sahibi olanların anlayabileceğini bildirir. Bu nedenle durulması hâlinde âyetin yapısı daha beliğ ve fasih olur. İbn Kesîr, bu durumu diğer bazı âyetlerle de desteklemiştir. Meselâ; (وَالْبَصِيرُ الْأَعْمَى يَسْتَوِي فَهَلْ)[883] âyetinde de benzer bir soru yapısı söz konusudur ve cümle tamamlandığında durulması, anlamı daha güçlü ve etkileyici kılmaktadır.[884]

4.2. Tefsirde Ferşu'l-hurûf Yönünden Kıraat Vecihlerinin İşlenmesi

Kurrâ tarafından, sadece kendilerine ulaşan rivâyet zinciri ile okunabilen, belirli bir kurala dayalı olmayan ve kıyas yapılamayan farklı okuyuşları ifade eden *Ferşu'l-hurûf*[885] tâbiri, kıraat ilminin önemli konularından biridir. Bu farklı kıraatlerin bazıları, anlam değişmesine sebep olurken, diğer bazıları farklı kıraat şekillerinde olduğu halde anlamın değişmediği kıraatlerdir. Ayrıca ferşu'l-hurûf ile farklı okunan bir kelime, başka âyetlerde, aynı şekilde okunamamaktadır. Bir başka deyişle bir kelime, âyet içerisinde kıraat imamına ulaşan okuyuş şekliyle okunurken, başka bir âyette aynı kelime kıraat imamına ulaşan farklı bir şekilde okunmaktadır.[886] Sadece nakille bize ulaşan ve içtihat yapılamayan bu farklı okuyuşlar, bazen kelimenin harf ve harekesinde, bazen de i'rab ve kalıbında bulunan ve Kur'ân'ın birçok sûresinde dağınık olarak görülen farklılıklardır. Bazılarına göre; bu farklı okumaların takribi %20 civarındaki kısmı, manayı etkilemekte ve farklı içtihatlar ve hükümler çıkmasına imkân sağlamakta, bazen de âyetlere anlam zenginliği ve farklı yorum açılımları katmaktadır. Diğer ferşî farkların çoğunluğu ise sadece telaffuza yansıyan, idğâm, izhâr, feth, imâle, tahkîk, teshîl gibi usûl farklılıklarından oluşan eda keyfiyetlerdir.[887]

4.2.1. Sarf Yönünden Kıraat Vecihleri

---

[883] er-Ra'd 13/16.
[884] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/89.
[885] Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulğafûr es-Senedî, *Safahât fî İlmi'l-Kırâât* (Mekke: Mektebetu'l-Emdâdiyye, 1995), 15; Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/358; Dağ, *İhticâc*, 70.
[886] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/207.
[887] Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 94.

Kur'ân'ın birçok sûresinde dağınık olarak görülen, belirli bir kuralı olmadan, yalnızca rivâyet esaslı olan, ferşî farklılıklar yönünden okuyuş vecihlerinin bir bölümünü de sarf yönünden farklılıklar oluşturmaktadır. Kaynaklarda bu farklılıkların harf ve edatlarda, isim ve fiillerde görüldüğü bildirilmektedir. İbn Kesîr'in tefsîrinde, sarf açısından kıraat vecihlerine oldukça fazla örnek olduğu görülmektedir. Şimdi söz konusu bu farklılıklarla ilgili örnekler verilerek, müellifin bu konudaki yöntemi anlaşılmaya çalışılacaktır.

4.2.1.1. Harflerde/Edatlarda Kıraat Vecihleri ve Anlam İlişkisi

Kurrânın, ihtilafa düştükleri kıraat konularından birisi de harflerde ve edatlarda meydana gelen okuyuş farklılıklarıdır. Kıraatlerde harflerle ilgili farklı okuyuşlardan kastedilen, daha çok edatlarda olan değişikliklerdir. Başka bir deyişle, harflerde kıraat vecihleri tabiri ile bir harfin yerine, başka bir harfin veya edatın okunması veya hazfedilmesi anlaşılmaktadır.[888] İbn Kesîr, tefsirinde bu okuyuşlara yer vermiş ve özellikle anlam ilişkisi üzerinde durmuştur.

4.2.1.1.1. Bir Edatın Yerine Başka Bir Edatın Okunması

Bir edatın yerine başka bir edatın okunması (ibdâlü'l-hurûf) konusu İbn Kesîr'in tefsirinde bulunan örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.[889] İbn Kesîr, Mü'min sûresinde geçen;

إِنِّي اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ

"*Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum." dedi*."[890] âyetindeki farklı okuyuşlardan

---

[888] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/26; Dimyâtî, *İthâf*, 48. Daha geniş bilgi için Bk. Ahmed Tâhir Haseneyn-Nârimân Nânilî el-Verrâk, *Edevâtu'r-Rabt fi'l-Arabiyyeti'l-MuAsra* (Kâhire, 1984); Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* (Konya: Tekin Kitabevi, 1984), 4-149.

[889] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/2, 85; Âl-i İmrân 3/144; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/89; el-En'âm 6/35; el-A'râf 7/56; Yûnus 10/22; Hûd 11/44; Yûsuf 12/31; er-Ra'd 13/28; İbrâhîm 14/7; el-Hicr 15/9; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/23; el-Kehf 18/23; Tâhâ 20/63; el-Hac 22/30; el-Mü'minûn 23/109; el-Furkân 25/68; eş-Şuarâ 26/88; el-Kasas 28/56; el-Ahkâf 46/11; Muhammed 47/24; el-Kamer 54/17; er-Rahmân 55/13; el-Cin 72/23; el-Müzzemmil 73/20; el-İnşikâk 84/21.

[890] Âyet şudur: وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي اَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهٗ إِنِّي اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ "*Firavun, "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)! Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum" dedi."* el-Mü'min 40/26.

bahsetmektedir. İbn Kesîr, kurrânın çoğunluğunun bu âyeti, vâv (و) harfiyle (وأن يُظهِر) şeklinde

... أن يبدل دينكم وأن يُظهِر في الأرض الفساد

"*… dininizi değiştirmesinden ve yeryüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum.*" manasında okuduklarını, diğer bazılarının ise (اَوْ) edatıyla (أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الأَرْضِ الْفَسَادَ) "*…yahut yeryüzünde fesat çıkarmalarından korkuyorum.*" manasında okuduklarını bildirmektedir. Buna ilave olarak bazılarının da damme ile (يَظْهَر في الأرض الفسادُ) "*…yeryüzünde bozukluğun çıkmasından korkuyorum.*" anlamında okuduklarını da belirtmektedir. İbn Kesîr, âdeti olduğu üzere kıraat imamlarının isimlerini zikremeden, çoğunluğun bu âyeti vâv (و) harfiyle, diğer bazılarının ise (اَوْ) edatıyla okuduklarını haber vermektedir.[891]

Başka bir örnekte İbn Kesîr, Meryem sûresinde geçen âyetteki[892] (مِنْ تَحْتِهَا) ibaresini kurrânın çoğunluğunun (مِنْ) harf-i cerri ile okuduklarını, kurrânın bazılarının ise (مَنْ تَحْتَهَا) şeklinde, (ikinci) tâ (ت) ve mîm (م) harflerini fethalı olarak (الذي) manasında okuduklarını haber vermektedir.[893] Buna göre (فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَا) "*Aşağısından biri ona şöyle seslendi.*"[894] âyetinde seslenenin kim olduğu hususunda İslam âlimleri arasında görüş birliği yoktur. Bazıları "*İsâ ona (Meryem'e) elbisesinin altından nida etti.*"[895] şeklinde, fâilin Hz. İsâ olduğunu bildirirken, diğer bazıları da "*Cebrâil (a.s.) ona (Meryem'e) vadinin alt tarafından nida etti.*"[896] şeklinde Hz. Cebrâil'in (a.s.) fâil olduğu şeklinde görüş bildirmişlerdir. Görüldüğü gibi her iki kıraatte de failin kim olduğu konusunda âlimler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bir başka deyişle edatların farklı okunmaları, anlama fazlaca bir etki etmemiş ve sadece rivâyet olarak kurrâ tarafından okunmuştur.

---

[891] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/139; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/306.

[892] Âyet şöyledir: فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَا اَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِياً "*Aşağısından biri ona şöyle seslendi: "Tasalanma! Rabbin senin altında bir su kaynağı yaratmıştır.*" Meryem 19/24.

[893] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/224; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/318; Dimyâtî, *İthâf*, 377.

[894] Meryem 19/24.

[895] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 563.

[896] Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 563.

İbn Kesîr, tefsirinden başka bir örnekte ise Allah Teala, Hz. Mûsâ'nın Firavun ile tartışmasını, onu delille susturmasını, Firavun'un ve Kıptî kavminin huzurunda mucizeler göstermesini haber verip Hz. Mûsâ'nın;

حَقِيقٌ عَلَى اَنْ لَّا اَقُولَ عَلَى اللهِ اِلَّا الْحَقَّ...

"*Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur...*"[897] dediğini bildiren âyette, bazılarının (عَلَى) edatı yerine bâ (ب) edatı kullanarak âyeti okuduğunu bildirmiştir. Bu kıraate göre âyetin manası şöyledir: "*Allah'a karşı haktan başka bir şey söylememem gerekir, bana yaraşan ve layık olan budur.*"[898] İbn Kesîr, bu kıraati delillendirmek için; Arapların, (رميت بالقوس) tabiri yerine (رميت على القوس) şeklinde bu iki edatı kullandıklarını, ayrıca bir başka örnekte (جاء على حال حسنة) tabirini, bazen de (جاء بحال حسنة) şeklinde kullandıklarını bildirmektedir. Buna ilaveten, Medine kurrâsından bazılarının da bu âyeti (حَقِيقٌ عَلَيّ) şeklinde (عَلَى) edatı yerine şeddeli (عَلَيّ) okuduklarını ve bu kıraate göre mananın "*Bana vacip olan hak dışı bir şeyi söylememektir, çünkü ben Allah'ın azâmet ve ululuğunu bilirim.*"[899] şeklinde olduğunu haber vermektedir. İbn Kesîr'in bu örneğinde, kıraatlerde kullanılan farklı edatların, âyetin anlamını zenginleştirdiği görülmektedir.

4.2.1.1.2. Harf ve Edatların Hazf-İsbat ile Okunması

Kıraat imamlarının ihtilaf ettikleri konulardan birisi de bazı âyetlerdeki harflerin veya edatların hazf ya da isbât ile kıraat edilmesidir. İbn Kesîr'in tefsirinde bulunan örnekler üzerinden konu açıklanmaya çalışılacaktır.[900] Sözgelimi kurrânın bazısı, âyet başlarında bulunan vâv (و) harfini hazfederek okumuşlardır.

Bu konuya örnek olarak İbn Kesîr, tefsirinde;

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا اَهٰٓؤُلَآءِ الَّذِينَ اَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرِينَ

---

[897] el-A'râf 7/105.
[898] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/454.
[899] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 10/342; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/451; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/454.
[900] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/2, 85; Âl-i İmrân 3/144; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/89; el-En'âm 6/35; el-A'râf 7/56; Yûnus 10/22; Hûd 11/44; Yûsuf 12/31; er-Ra'd 13/28; İbrâhîm 14/7; el-Hicr 15/9; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/23; el-Kehf 18/23; Tâhâ 20/63; el-Hac 22/30; el-Mü'minûn 23/109; el-Furkân 25/68; eş-Şuarâ 26/88; el-Kasas 28/56; el-Ahkâf 46/11; Muhammed 47/24; el-Kamer 54/17; er-Rahmân 55/13; el-Cin 72/23; el-Müzzemmil 73/20; el-İnşikâk 84/21.

“İman edenler de “Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah’a yemin edenler bunlar mıydı?” derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır.”[901] âyetiyle ilgili olarak; kurrânın (يَقُولُ) kelimesinde ihtilaf ettiklerini, cumhurun bu kelimeyi vâv (و) harfi ile (وَيَقُولُ) şeklinde okuduklarını bildirmiştir.[902]

İbn Kesîr, kurrâdan bazısının merfû’ olarak (يَقُولُ) şeklinde vâv (و) harfi olmaksızın okuduklarını ve bu kelimeyi, söz başlangıcı olarak değerlendirdilerini, diğer bazısının da bir önceki âyette geçen; (فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ…) kavline atfederek nasb ile (وَيَقُولُ) şeklinde okuduklarını bildirmektedir. İbn Kesîr, böyle kıraat edildiği zaman âyetin takdirinin (أن يأتي وأن يقول) şeklinde olacağını belirtmektedir. Medine kurrâsının ise Mushaflarında yazdığı şekliyle, vâv (و) harfi olmadan (يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا) olarak okuduklarını haber vermektedir. Onların dayanağının da Mücahid’in, bu âyetle ilgili şu yorumunun olduğunu bildirmektedir: Bir önceki âyette geçen; (فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ…) “*Belki de Allah müminlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir.*”[903] kavline karşılık, Allah (c.c.);

يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ

“İman edenler “Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah’a yemin edenler bunlar mıydı?” derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır.” buyurmuştur.[904]

4.2.1.2. İsimlerde Görülen Kıraat Vecihleri ve Anlam İlişkisi

Arap dilinde, isim olarak adlandırılan kelimelerin de değişik şekillerde okunan kıraat vecihleri vardır. Kaynaklarda; “insan, hayvan, bitki cansız nesne ve benzerine verilen veya anlamı, zamana bağlı olmayan bir işi gösteren kelimeye isim denilmektedir.”[905] Bu kullanımlar; ism-i fâil, ism-i mef’ûl, sülâsî mastarlar ve muarreblerde veya kelimenin müfred, tesniye ve cem‘ okunması gibi durumlarda

---

[901] el-Mâide 5/53.
[902] İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/133.
[903] el-Mâide 5/52.
[904] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1407, 4/335; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/133.
[905] Galâyînî, *Câmi’u’d-Dürûsi’l-Arabiyye*, 1/6-7; Mehmed Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1992), 34; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi* (Konya: Tekin Kitabevi, 1989), 109.

olabilmektedir. İbn Kesîr'in tefsirinde bulunan örnekler üzerinden, isimlerde görülen kıraat vecihleri konusu açıklanmaya çalışılacaktır.

4.2.1.2.1. İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûl

Kur'ân kıraatinde, bazı yerlerde ism-i fâil[906] olarak okunan bir kelime, bir kısım kıraat imamları tarafından ism-i mef'ûl şeklinde okunabilmektedir. Ayrıca bazen bunun tersi bir durum meydana gelmesi, bazen de aynı kelimenin mastar şeklinde okunması karşılaşılan bir durumdur. İbn Kesîr'in tefsirinde, misaller üzerinden bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.[907] Bu konuya örnek olarak, Kasas sûresinde geçen,

أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا…

"*Peki daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? "Birbirini destekleyen iki sihir!" demişlerdi...*"[908] âyeti gösterilebilir. İbn Kesîr, bu âyette geçen (سِحْرَانِ) kelimesini (ساحِران) şeklinde ism-i fâil kalıbıyla okuyanların da olduğunu haber vermektedir. İbn Kesîr, bu durumda kelimenin; (قَالُوا ساحِرَانِ تَظَاهَرَا…) "İki sâhir (sihirbaz) yardımlaştı…" şeklinde olacağını[909] ve manasının ne olduğu konusunda âlimlerin farklı yorumlar yaptıklarını bildirmektedir. Mücâhid'in; "Yahudiler Kureyş'e, Hz. Muhammed'e böyle demelerini önerdiler. Allah da "*Daha önce Mûsâ'ya verileni inkâr etmediler mi: İki sâhir yardımlaştı, dediler?*" dedi. Mûsâ ile Hârûn'u kastediyorlar."[910] dediğini nakletmiştir. İbn Kesîr, birçok âlimin de bu görüşte olduğunu söyleyerek, bunun iyi ve sağlam bir görüş olduğunu bildirmiştir.

---

[906] İsm-i fâil (özne), işi (fiili) yapanın ismine, ism-i mef'ûl ise fâilin fiili kendi üzerine geçen kelimeye denilir. Bk. Galâyînî, *Câmi'u'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, 1/181; Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, 45; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 76.

[907] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/222; Âl-i İmrân 3/144; en-Nisâ 4/11; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/146; el-A'râf 7/163; Yûnus 10/22; Yûsuf 12/31; en-Nahl 16/71; Tâhâ 20/63; el-Hac 22/27; en-Nûr 24/35; el-Furkân 25/70; el-Ahkâf 46/15; Muhammed 47/15; el-Kamer 54/17; el-İnsân 76/9; el-Mürselât 77/20; Abese 80/31; el-Alak 96/1.

[908] Âyetin tamamı şöyledir: فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ ۚ أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ۖ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ / "*Fakat onlara tarafımızdan o gerçek (Kur'ân) gelince, "Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?" dediler. Peki daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? "Birbirini destekleyen iki sihir!" demişler ve eklemişlerdi: "Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz.*" el-Kasas 28/48.

[909] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 18/266. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/312; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/242.

[910] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 18/266; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/313; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/242.

İbn Kesîr, bununla beraber İbn Abbas'ın; (قَالُوا ساحِرَانِ تَظَاهَرَا…) "*İki sâhir (sihirbaz) yardımlaştı.*" kavlinde, Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kastedildiği şeklindeki görüşünü ve bazılarının da bu kişilerin Hz. Îsâ (a.s.) ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kastedildiği şeklindeki görüşünü bildirmiştir.[911] Fakat bunun uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü burada Hz. Îsâ'nın (a.s.) zikrinin geçmediğini belirtmiştir.[912]

İbn Kesîr, çoğunluğun kıraati olan; (قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا…) "*iki sihir yardımlaştı.*"[913] şeklinde okuyanlar için ise (سِحْرَانِ) ifadesinde kastedilenin ne olduğu konusunda da âlimlerin görüş birliğinde olmadığını, bazılarının; Tevrat ve Kur'ân'ın kastedildiği yorumunu yaptıklarını, diğer bazılarının; Tevrat ve İncîl'in kastedildiğini söylediklerini, hatta diğer bazılarının da kastedilenin İncîl ve Kur'ân olduğunu iddia ettiklerini haber vermiştir.[914] Ancak İbn Kesîr, kendi tercihinin; Tevrat ve Kur'ân'ın kastedildiği olduğunu bildirmiş ve görüşünü ispat etmek için Kur'ân-ı Kerîm'den âyetlerle örnekler vermiştir.[915]

Buna benzeyen başka bir örnekte de İbn Kesîr, Nâziât sûresinde bulunan;

… ءَإِذَا كُنَّا عِظَاماً نَخِرَةً

"…*Biz çürümüş kemikler olmuş iken mi?*"[916] âyetindeki (نَخِرَةً) kelimesinin, bazı kurrâ tarafından (نَاخِرَةً) kalıbında da okunduğunu bildirmiş, fakat bu konuda başka bir ilave yapmamıştır.[917]

4.2.1.2.2. Sülâsî Mastarlar

Arap dilindeki sülâsî mastarların[918] birden çok kalıplarının olması, bu mastarların Kur'ân âyeti içinde okunurken de farklı kıraatler şeklinde okunmasına

---

911 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 18/268.
912 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/242.
913 el-Kasas 28/48.
914 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 18/268; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/420; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 24/606; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 20/137-138.
915 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/242.
916 en-Nâziât 79/11.
917 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 24/72; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 31/35; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/313; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30/71.
918 Mastarlar hakkında daha geniş bilgi için Bk. Galâyînî, *Câmi'u'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, 1/164-181; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Fiiller* (Konya: Tekin Kitabevi, 1984), 4-42; Mustafa Kırkız, "Arap Dilinde Mastar ve Önemi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15:1 (2010), 209-226.

sebep olmuştur. Bu farklılıklar, bazen masdarın orta harfinin sakin veya muharrik olması, bazen lehçe kullanım farklılıkları ve bazen de lehçe olmayan farklılıklar şeklinde tezahür etmektedir. Bu başlık altında, İbn Kesîr'in tefsirinde bulduğumuz örneklerde de müellif; kelime ile ilgili başka kıraatlerin olduğunu bildirmek üzere (وقرأ آخرون)[919] tabirini kullanarak cumhurun dışındaki kıraatleri kastetmiş, kendi yorumunu katmamıştır. İbn Kesîr'in tefsirinde, misaller üzerinden bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.[920] Sözgelimi İbn Kesîr, Mü'minûn sûresinde geçen;

... فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا...

"*... bu etten kemikler yaratıyoruz...*"[921] âyetindeki (عِظَامًا) kelimesinin, diğer kurrâ tarafından (عَظْمًا) şeklinde okunduğunu bildirmekle yetinmiştir.[922] Diğer bir örnekte ise İsrâ sûresinde geçen;

... إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا

"*…Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır.*"[923] âyetindeki (خِطْئًا) kelimesini, kurrâdan bazılarının; (كان خَطَأً كبيرًا) şeklinde okuduklarını bildirmiş[924] ve her iki kelimenin de aynı manaya geldiğini belirtmiştir.[925]

4.2.1.2.3. Kelimenin Müfred, Tesniye ve Cem' Okunması

Kur'ân'daki bazı kelimelerin, bazen müfred-cem', bazen müfred-tesniye, bazen de farklı cem' kalıplarda okunduğu bilinmektedir. İbn Kesîr'in tefsirinde, misaller

---

919 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/465.

920 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/25, 185; Âl-i İmrân 3/14; en-Nisâ 4/29; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/125; el-A'râf 7/96; Yûnus 10/22; Yûsuf 12/18; İbrâhîm 14/7; en-Nahl 16/90; el-Kehf 18/7; Tâhâ 20/40; el-Hac 22/5; en-Nûr 24/35; el-Furkân 25/48; el-Kasas 28/15; ez-Zümer 39/42; Fussilet 41/34; ed-Duhân 44/40; Muhammed 47/15; el-Kamer 54/17; el-İnsân 76/9; el-Mürselât 77/20; en-Nebe 78/14; Abese 80/31; et-Tekvîr 81/6; el-İnşikâk 84/19; el-Alak 96/1; ez-Zilzâl 99/1.

921 el-Mü'minûn 23/14.

922 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/55; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/43; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/465; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/246-247.

923 el-İsrâ 17/31.

924 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/113; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/519; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/164; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/72; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/277.

925 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/72.

üzerinden bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.[926] Bu konuda örnek olarak İbn Kesîr, Ra‘d sûresindeki;

... وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ

"*…İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır!*"[927] âyetinde geçen; (الْكُفَّارُ) kelimesinin, aynı zamanda müfred kalıbı olan (الْكَافِرُ) şekli olmak üzere iki farklı şekilde okunduğunu haber vermektedir. İbn Kesîr; bu iki kıraatten (وَسَيَعْلَمُ الْكَافِرُ) şeklinde okunan müfred şeklini tercih etmiş ve bu kelimenin bazı kıraatlerde (الْكُفَّارُ) şeklinde cem‘ olarak okunduğunu da beyan etmiştir.[928]

Bu konuda Meâric sûresindeki;

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعاً كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ

"*O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar.*"[929] âyetinde geçen (نُصُبٍ) kelimesi de örnek olarak verilebilir. İbn Kesîr, bu kelimeyi; cumhur kurrânın mansûb olarak, nûn (ن) harfinin fethası ve sâd (ص) harfinin sükûnu ile (نَصْب) şeklinde okuduklarını[930] ve bu takdirde kelimenin, "dikilmiş" manası taşıdığını, Hasan-ı Basrî'nin ise nûn (ن) harfinin ve sâd (ص) harfinin dammesi ile (نُصُبٍ) şeklinde okuduğunu, onun manasının da "put" olduğunu bildirmektedir.[931]

4.2.1.2.4. Yabancı Kelimelerin (Muarreb) Okunuşu

---

926 Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/58, 196; Âl-i İmrân 3/144; en-Nisâ 4/11; el-Mâide 5/6; el-En‘âm 6/146; el-A‘râf 7/160; Yûnus 10/22; Hûd 11/40; Yûsuf 12/4; İbrâhîm 14/37; en-Nahl 16/71; el-İsrâ 17/23; el-Kehf 18/32; Tâhâ 20/63; el-Hac 22/27; en-Nûr 24/35; el-Furkân 25/53; el-Kasas 28/76; ez-Zümer 39/6; Fussilet 41/9; Zuhruf 43/32; ed-Duhân 44/38; Muhammed 47/15; el-Kamer 54/12; el-İnsân 76/18; el-Mürselât 77/20; Abese 80/31; et-Tekvîr 81/6; el-İnşikâk 84/19.

927 Âyetin tamamı şöyledir: وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ / "*Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır. O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir. İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır!*" er-Ra‘d 13/41.

928 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/581; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 19/54; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/473; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376.

929 el-Meâric 70/43.

930 Kaynaklarda İbn Âmir ve Hafs'ın nûn (ن) harfinin ve sâd (ص) harfinin dammesi ile (نُصُبٍ) şeklinde okudukları, cumhur kurrânın ise mansûb olarak, nûn (ن) harfinin fethası ve sâd (ص) harfinin sükûnu ile (نَصْب) şeklinde okudukları bildirilmektedir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 651; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/391.

931 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/230.

Arap diline dışardan girmiş ve isim kalıplarına uyum sağlamayan kelimeler (muarreb)[932] bazı değişimlere uğramış ve kabileler arasında, farklı kullanımlar olarak lehçelere yansımıştır. Bu kelimeler, Kur'ân kıraatinde de kendini göstermekte ve farklı okumalara sebep olmaktadır. İbn Kesîr de tefsirinde çok detaya girmemekle beraber bu kelimeleri lehçe olarak, ait olduğu kabileye nispetle açıklamaya çalışmıştır. Bu konu ile ilgili vereceğimiz örneklerle, İbn Kesîr'in konuya nasıl yaklaştığını ortaya koymaya çalışacağız.[933]

İbn Kesîr; Sâffât sûresindeki

سَلامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ

"*Selâm olsun İlyâs'a ve onun yolundan gidenlere!*"[934] âyetinde geçen (إِلْ يَاسِينَ) kelimesini açıklarken, burada (إِلْ يَاسِينَ) denildiğini nitekim buna benzer şekilde (إسماعيل) kelimesinin de (إسماعين) şeklinde söylendiğini ve bunun Esedoğulları lehçesi olduğunu bildirmektedir.[935] İbn Kesîr, sözlerini desteklemek için de Nümeyroğullarından birisinin, avladığı bir kertenkele için şöyle şiir okuduğunu bildirmiştir:

يَقُولُ رَبّ السوق لما جينا ... هذا وربِّ البيت إسْرَائينا

"Pazar ağası biz geldiğimiz zaman;

Beyt'in Rabbine yemin ederim ki bu İsrâin'dir diyordu."[936]

Bu konuyu açıklamak üzere müellif; Mîkâil (a.s.) isminin; (ميكال، وميكائيل، وميكائين) kullanımları olduğunu, İbrâhim isminin; (إبراهيم وإبراهام) şeklinde, İsrâil

---

[932] Sözlükte "Arapçalaştırmak, Araplaştırmak" mânasındaki ta'rîb kelimesi, terim olarak Arapça'ya giren yabancı kelimelerin bu dilin kalıplarına ve fonetik kurallarına uydurulması demektir. Geniş bilgi için Bk. Nasuhi Ünal Karaaslan, "Ta'rîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/26-28.

[933] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/102, 275; Âl-i İmrân 3/44; en-Nisâ 4/51; el-Mâide 5/73; el-En'âm 6/76; el-A'râf 7/85; Yûnus 10/22; Yûsuf 12/19; İbrâhîm 14/26; en-Nahl 16/103; el-Kehf 18/9; Tâhâ 20/63; el-Hac 22/31; Sâd 38/34; Zuhruf 43/31; ed-Duhân 44/43; Muhammed 47/15; el-Kamer 54/28; el-İnsân 76/15; en-Nebe 78/34; Abese 80/31; et-Tekvîr 81/24; el-A'lâ 87/5; ez-Zilzâl 99/1.

[934] es-Sâffât 37/130.

[935] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 19/619; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/60; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/37.

[936] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/37.

isminin; (إسرائيل وإسرائين) şeklinde, Tûr-i Sînâ isminin ise (طور سيناء، وطور سينين) şekillerinde kullanıldığını ve hepsinin de câiz olduğunu bildirmektedir.[937]

İbn Kesîr; kurrâdan bazılarının bu âyeti, (سلام على إدراسين) şeklinde okuduklarını ve bunun da İbn Mes'ûd kıraati olduğunu haber vermektedir. Ayrıca bazı kurrânın ise (سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ) "*Yâsîn âilesine selâm olsun.*" şeklinde okuduklarını ki; bundan kastedilenin de Hz. Muhammed (s.a.v.) âilesi olduğunu beyan etmektedir.[938]

Bunlara ilaveten, bazı kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde farklı okunmasına dâir de İbn Kesîr tefsirinde örnekler vardır. Mesela İbrâhîm sûresindeki;

سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ...

"*Onların giysileri katrandandır...*"[939] âyetinde geçen (قَطِرَانٍ) hakkında İbn Kesîr, farklı kıraatlerin olduğunu bildirmiştir. İbn Kesîr; bu kelimeyi kâf (ق) harfinin fethası ve tâ (ط) harfinin kesresi ile (قَطِرَانٍ) şeklinde, tâ (ط) harfinin sükûnu ile (قَطْرَانٍ) şeklinde ve kâf (ق) harfinin kesresi ve tâ (ط) harfinin sükûnu ile (قِطْرَانٍ) şeklinde kullananlar olduğunu, anlamının ise "deveye sürülen yağ veya en çabuk tutuşan bir şey(petrol)"[940] olduğunu bildirmiştir. İbn Abbas'ın ise bu kelimeyi çoğu zaman, (سَرَابيلهم من قِطْرٍآنْ) "elbiseleri gâyet sıcak bakırdandır."[941] şeklinde okuduğunu ve bu rivâyetin Mücâhid, İkrime, Saîd b. Cübeyr ve Katâde'den geldiğini haber vermiştir. Ayrıca âyetin devamında;

... وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّار

"*…Yüzlerini ateş kaplar.*"[942] gelmesinin bu manayı desteklediğini bildirmiştir.[943] Bu görüşüne referans olarak da (تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ) "*Ateş*

---

[937] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 19/619; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/60; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 26/354; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/37.

[938] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 19/621; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/37.

[939] Bahsi geçen âyetin tamamı şöyledir: سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ / "*Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir*." İbrâhîm 14/50.

[940] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/522.

[941] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/742; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/566; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/522.

[942] İbrâhîm 14/50.

[943] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/567; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/522.

yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar."[944] âyetini göstermiştir.

Bu konuda başka örnek vermek gerekirse, İbn Kesîr, Tâhâ sûresinde geçen[945] (مَهْداً) kelimesinin iki farklı okunuşu olduğunu bildirilmiştir. İbn Kesîr, bu âyetteki (مَهْداً) kelimesini, kurrânın çoğunluğunun; (مِهَادًا) şeklinde okuduklarını, bir kıraatte de (مَهْداً) şeklinde okunduğunu,[946] manasının da "*Üzerinde kalkar ve yatarsınız, sırtında sefer edersiniz.*" olduğunu haber vermiştir.[947]

4.2.1.3. Fiillerde Kıraat Vecihleri ve Anlam İlişkisi

Arapçada fiil tabirinin, belli bir durumu veya olayı gösteren kelimelere verilen isim olduğu malumdur.[948] Kur'ân-ı Kerîm'de geçen fiillerin bazılarının, kurrâ tarafından farklı okunduğu ve bu kıraatlerin manaya etki ettiği de bir gerçektir. İhtilafa konu olan kelimelerin, Kur'ân'ın her yerinde aynı şekilde okunmayıp, sadece malum âyetlerde olması, bu ihtilafın lehçe olmadığını gösteren bir olgudur. Bu başlık altında ihtilafa konu olan fiillerin, farklı kıraat çeşitleri, İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği ölçüde seçilen örnekler üzerinden işlenmeye çalışılacaktır.

3.2.1.3.1. Fiilin Mâlûm-Meçhûl Okunması

Bu başlık altında, kıraat ihtilafı olan konulardan birisi, kullanılan fiilin mâlûm veya meçhûl okunmasıdır. Malûm; fâili zikrolunan fiillere denir. Meçhûl ise faili hazfolununca mef'ulünü merfû'laştırıp naib-i fail olarak alan fiillere denilir.[949] Bu

---

[944] el-Mü'minûn 23/104.

[945] Bahsi geçen âyet şöyledir: اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْداً وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلاً وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ اَزْوَاجاً مِنْ نَبَاتٍ شَتّٰى / "*Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren O'dur. Onunla her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık.*" Tâhâ 20/53.

[946] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Hamza ve Kisâî mîm (م) harfini fethalı, hâ (ه) harfini cezimli (sukun) ve sonuna elif (ا) koymadan (مَهْداً) olarak, diğer kıraat imamları kelimeyi mîm harfini kesreli, hâ harfini fethalı ve sonuna elif (ا) koyarak (مِهَادًا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 418; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/320.

[947] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 16/84; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/68; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 22/60; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/298-299.

[948] Bu konuda daha geniş malumat için Bk. Râcihî, *el-Lehecât*, 174.

[949] Ebû Abdillâh Cemâluddin el-Ensarî el-Mısriyyî İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, thk. İrfan Matracî (Beyrût: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, ts.), 239-240.

konu ile ilgili vereceğimiz örneklerle, İbn Kesîr'in konuya nasıl yaklaştığını ortaya koymaya çalışacağız.[950] İbn Kesîr, En'âm sûresindeki;

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

"Onlar, "Sen iyi ders almışsın" desinler diye ve bir de bilen bir toplum için onu (Kur'ân'ı) açıklayalım diye âyetleri değişik biçimlerde işte böylece açıklıyoruz."[951] âyetinde geçen (وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ)[952] kavliyle ilgili olarak İbn Abbas'ın; (دَرَسْتَ) "okudun, öğrendin" anlamında okuduğunu haber vermektedir.[953] Hatta Mücâhid, Süddî, Dahhâk, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ve başkalarının da böyle okuduklarını bildirmektedir. Ayrıca diğer vecihte, bazılarının; (وَلِيَقُولُوا دَرَسَتْ) "geçmiş ve silinmiş şeyler" şeklinde müenneslik tâsı (تْ) ilavesiyle okuduğunu, ancak Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) "Burada çocuklardan (دَرَسَتْ) okuduklarını işittim ki doğrusu (دَارَسْتَ) kıraatidir." dediğini de nakletmektedir.[954]

İbn Kesîr, bir rivâyette İbn Mes'ûd'un kıraatinde, bu kelimenin elifsiz olarak sîn (س) harfinin nasb halinde ve tâ (ت) harfinin cezimli olarak (دَرَسَتْ) şeklinde olduğunu beyan etmektedir. Başka bir rivâyette ise Übey b. Kâ'b'ın ve İbn Mes'ûd'un kıraatlerinde (في حرف أبي ابن كعب، وابن مسعود) ibaresiyle (وَلِيَقُولُوا دَرَسَ) şeklinde olduğunu ancak bunun garip bir rivâyet olduğunu bildirmektedir. Bu sözlerine dayanak olarak da Übey b. Kâ'b'ın; (أقرأني رسول الله ﷺ: وليقولوا دَرَسْتَ) "Resûlullah (s.a.v.) bana (وليقولوا دَرَسْتَ) şeklinde okuttu."[955] dediğini haber vermektedir. Ayrıca Katâde'nin, bu ifadeyi (دُرِسَتْ) "okunmuş, öğrenilmiş şey"

---

[950] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/222; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6; el-A'râf 7/163; Yûnus 10/22; Hûd 11/44; Yâsîn 36/12; el-Furkân 25/70; ez-Zümer 39/53; Fâtır 35/28; el-Hucurât 49/11; el-İnşikâk 84/20; et-Tîn 95/4; el-Alak 96/1; el-İhlâs 112/1; el-Felak 113/1; en-Nâs 114/1.

[951] el-En'âm 6/105.

[952] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından İbn Kesîr ve Ebû Amr, dâl (د) harfinden sonra bir elif koyarak, sîn (س) harfini cezimli (sukun) ve tâ (ت) harfini fethalı olarak (دَارَسْتَ) şeklinde, İbn Âmir ve Ya'kûb, elif koymadan, sîn harfini fethalı ve tâ (ت) harfini cezimli (sukun) olarak (دَرَسَتْ) şeklinde ve diğer kıraat imamları ise elif koymadan, sîn (س) harfini cezimli (sukun) ve tâ (ت) harfini üstün fethalı olarak (دَرَسْتَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 264; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247.

[953] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/474; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/55; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 13/107; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/313.

[954] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/313.

[955] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/478; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/55; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 13/107; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/313.

şeklinde meçhul kalıpla okuduğunu, diğer bazılarının ise (وَلِيَقُولُوا دَارَسْتَ) şeklinde dâl (د) harfinden sonra gelen bir elif (ا) ilavesiyle okuduklarını nakletmektedir.[956]

Bu örnekte gördüğü üzere İbn Kesîr, beş ayrı vecihten bahsetmiş ve sonunda senedinin sahîh olduğunu bildirerek (وليقولوا دَرَسْتَ) kıraatini tercih etmiştir. Yine bu misalden anlaşıldığı üzere müellif, kıraat konusunda meşhur kıraat imamlarından nakil yapmamış, doğruca sahâbî ve tâbiîn kurrâsının kıraatlerinden ulaşabildiği rivâyetleri bildirmiştir.

Bir diğer örnekte, Âl-i İmrân sûresindeki;

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ…

"*Bir peygamber için ganimete hıyanet etmek olmaz...*"[957] âyetinde geçen (يَغُلَّ) kelimesidir. Bu kelimeyle ilgili kurrâ arasında hem muzârî hem de meçhûl olarak iki türlü kıraat bulunmaktadır.[958] İbn Kesîr, kurrânın çoğunluğunun (يَغُلَّ) şeklinde okuduğu bu kelimeyi, Hasan-ı Basrî, Tâvus b. Keysân (ö. 106/725), Mücâhid ve Dahhâk'ın; (وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يُغَلَّ) "*Bir peygambere hıyanet edilmez."* şeklinde meçhul olarak okuduklarını[959] haber vermektedir. Müellif sözlerine devamla, Katâde ile bazılarının; bu âyetin Bedir'de indiğini ve ashâbdan birinin hıyaneti üzerine, nazil olduğunu söylediklerini bildirmiş ve İbn Cerîr'in bu kıraati, hıyanetle itham edilmek manasına tefsir ettiğini beyan etmiştir.[960]

Bu örnekten anlaşılacağı üzere (يَغُلَّ) kelimesi, malum olan manasıyla bir peygamberin hıyanet etmeyeceğini bildirirken, meçhul manasıyla da bir peygambere hıyanet edilemeyeceği şeklinde iki ayrı anlam kazanmaktadır. Böylece farklı kıraatlerin anlam zenginliğine sebep olduğu bu örnekten anlaşılmaktadır.

---

[956] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/474; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/55; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 13/107; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/313-314.

[957] Bahse konu olan âyetin tamamı şöyledir: وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ / "*Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir.*" Âl-i İmrân 3/161.

[958] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım, yâ (ي) harfini fethalı ve ğayn (غ) harfini dammeli olarak (يَغُلَّ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise yâ (ي) harfini dammeli ve ğayn (غ) harfini fethalı olarak (يُغَلَّ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 218; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/300.

[959] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 6/196-197; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/434; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 9/413; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/151.

[960] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 6/196-197; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/151.

Bu konu ile ilgili vereceğimiz son örnek Âl-i İmrân sûresindeki;

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ...

"*Nice peygamber vardır ki onunla birçok Allah erleri savaştılar...*"[961] âyetinde geçen (قَاتَلَ) kelimesidir. İbn Kesîr, tefsirinde bu kelimenin kurrâ tarafından; birisi (قَاتَلَ), diğeri (قُتِلَ) olan iki farklı okunuşu olduğunu bildirmiştir.[962] İbn Kesîr, (قُتِلَ) şeklinde olan meçhûl kıraat hakkındaki değerlendirmesinde anlamın; (قُتِلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ) "*Nice peygamberler vardır ki öldürülmüştür, beraber birçok ashâbı da öldürülmüştür*." olduğunu ve bu görüşü İbn Cerîr'in tercih ettiğini beyan etmiştir.[963] Ayrıca İbn Cerîr'in bu konuda; "Kimler (قُتِلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِير) okursa, şunu kastetmişlerdir: Peygamber öldürülmüş, yanındakilerden de bazı din alimleri öldürülmüştür. Gevşemeyen ve zafiyet göstermeyenler öldürülmeyen din alimleridir."[964] dediğini nakletmektedir. İbn Kesîr'in beyanına göre; diğer kıraat olan (قَاتَلَ) fiilini tercih edenler ise (قُتِلَ) "öldürülmüşlerdir" kıraati okunduğu zaman, *(* فَمَا وَهَنُوا) "gevşemediler" kavlinin mantıkî bir manası olmayacağını, çünkü öldürüldükten sonra gevşememek ve zafiyet göstermemenin imkânsız olacağını savunmuşlardır.[965]

Bununla beraber İbn Kesîr; (قُتِلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِير) kıraati için; Allah Teâlâ'nın, bu âyetler ve onlardan öncekilerle, Uhud savaşında yenilip de savaşı bırakanlara sitem ettiğini, zira "Muhammed öldürüldü" diye bağıran kimsenin sesini işitince, Allah'ın onları kaçmalarından ve savaşı terk etmelerinden dolayı kınadığını ve onlara;

... اَفَاۡئِنۡ مَاتَ اَوۡ قُتِلَ انۡقَلَبۡتُمۡ عَلٰٓى اَعۡقَابِكُمۡ ۚ وَمَنۡ يَّنۡقَلِبۡ عَلٰى عَقِبَيۡهِ فَلَنۡ يَّضُرَّ اللّٰهَ شَيۡـًٔا ...

---

[961] Âyetin tamamı şöyledir: وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ "*Nice peygamber vardır ki onunla birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever*." Âl-i İmrân 3/146.

[962] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb, kâf (ق) harfini dammeli, tâ (ت) harfini kesreli ve arasına elif (ا) koymadan (مَعَهُ قُتِلَ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise kâf (ق) ve tâ (ت) harflerini fethalı ve aralarına elif (ا) koyarak (قَاتَلَ مَعَهُ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 217; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/242.

[963] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 6/113; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/130.

[964] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 6/113/114.

[965] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 6/114; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/424; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 9/380; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/130.

"Eğer (Muhammed) ölür veya öldürülürse ey müminler dininizden, ökçelerinizin üstünde dönecek misiniz?"[966] dediğini beyan etmiştir.

4.2.1.3.2. Fiilin Farklı Bablarla (Tarzlarla) Okunması

Kur'ân'da bulunan bazı fiillerin farklı bablarda ve kalıplarda kıraat edilmesinden oluşan vecihler, kıraat ilminin bir konusu olduğu kadar aynı zamanda âyetlerdeki anlam açılımlarına sebep olduğu için müfessirlerin de dikkatini çekmiştir. Bu konu ile ilgili vereceğimiz örneklerle, İbn Kesîr'in konuya nasıl yaklaştığını ortaya koymaya çalışacağız.[967]

İsrâ sûresi 16. âyetinde geçen; (اَمَرْنَا)[968] kavlinin okunuşunda, kurrânın ihtilaf ettiklerini bildiren İbn Kesîr, meşhur olan kıraatin (اَمَرْنَا) şeklinde şeddesiz okunan kıraat olduğunu, diğer kıraatin mîm (م) harfini şeddeleyerek okunan; (اَمَّرْنَا) şeklindeki kıraat olduğunu bildirmiştir. Ayrıca müfessirlerin de (اَمَرْنَا) kavlinin manası konusunda, ihtilaf ettiklerini haber vermiştir. İbn Kesîr, (اَمَرْنَا) kavlinin manasının; "*Varlıkla şımaranlara emrederiz de kader emri uyarınca orada fasıklık ederler.*" şeklinde olduğu[969] yorumunu yapmış ve bu yorumuna destek olarak da (… أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا…) "…*Emrimiz ona gece yahut gündüz geldi...*"[970] âyetini göstermiştir. Ayrıca bu âyet hakkında diğer bazı ilim erbabının da görüşü olan; "Allah onlara çirkin şeyler yapmaya imkân verdi, onlar da azabı hak ettiler. Onlara tâat icra etmelerini emrettik, onlar ise çirkin şeyler yaptılar, o nedenle azabı hak ettiler."[971] şeklindeki İbn Abbas'ın görüşüne de yer vermiştir.

---

[966] Âl-i İmrân 3/144; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/130.

[967] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/222; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6; el-A'râf 7/163; Yûnus 10/22; Hûd 11/44; Yâsîn 36/12; el-Furkân 25/70; ez-Zümer 39/53; Fâtır 35/28; el-Hucurât 49/11; el-İnşikâk 84/20; et-Tîn 95/4; el-Alak 96/1; el-İhlâs 112/1; el-Felak 113/1; en-Nâs 114/1.

[968] Bahse konu olan âyet şöyledir: وَاِذَا اَرَدْنَا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيراً / "*Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.*" el-İsrâ 17/16.

[969] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 14/527; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/653-655; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 20/315; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/61.

[970] Yûnus 10/24.

[971] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 14/527; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/61.

İbn Kesîr, İbn Cerîr'in âyetin manası hakkında: "Onlara emîrler kıldık demek olma ihtimali de vardır."[972] şeklindeki yorumunu eleştirmiş ve bunun ancak (اَمَّرْنَا) şeklindeki şeddeli kıraate göre olacağını beyan etmiştir. Ali b. Ebû Talha'nın (ö. 143/760) rivâyeti ile İbn Abbas'ın; (… أَمَّرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا…) "*Onlara şerlilerini musallat ettik (emirler kıldık), onlar da orada isyan çıkardılar. Bunu yapınca da Allah onları azap ile helak etti.*"[973] şeklinde okuduğunu beyan etmiş ve bu yorumu desteklemek için de,

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ اَ كَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَاۜ وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

"Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar."[974] âyetini referans göstermiştir.[975]

Bir diğer örnek, Bakara sûresinde geçen;

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا…

"*Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı...*"[976] âyetindeki (فَأَزَلَّ) kelimesidir.[977] İbn Kesîr, bu âyette bulunan (عَنْهَا) daki zamirin, cennete raci olmasının doğru olduğunu, bu takdirde kelamın manasının; "*Onları oradan uzaklaştırdı.*" olacağını beyan etmektedir.[978] Ancak âyetin; bazı kurrânın okuduğu gibi (فأزالهما) şeklinde okunması durumunda ise zamirin en yakına dolayısıyla ağaca raci olmasının doğru olacağını bildirmektedir. İbn Kesîr, sonuçta kelamın manasının, Katâde'nin de dediği gibi "Onları o zelle yüzünden oradan kaydırdı." şeklinde olacağını ve bu durumda ise (عَنْهَا) daki zamirin sebebiyet göstermiş olacağını beyan etmektedir.[979] İbn Kesîr, bu görüşlerini desteklemek için şu âyeti referans göstermektedir. (يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ

---

[972] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 14/529-530.
[973] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/62.
[974] el-En'âm 6/123.
[975] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/62.
[976] Âyetin tamamı şöyledir: فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ / "*Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de "Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır" dedik.*" el-Bakara 2/36.
[977] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Hamza, zâ (ز) harfinden sonra bir elif (ا) ile ve lâm (ل) harfini şeddesiz (hafif) olarak (فَأَزَالَهُمَا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise (فَأَزَلَّهُمَا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 154; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211.
[978] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/211; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/126; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 3/455; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/236.
[979] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/236.

"*Ondan çevrilen o sebeple çevrilir.*"[980] Bu sebeple âyetin devamında (فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ) "*Onları içinde bulunduklar şeyden çıkardı.*"[981] âyetini de 'libastan, geniş evden, bol rızıktan ve rahatlıktan çıkardı' demek olduğu şeklinde açıklamıştır.[982]

İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği, konumuzla ilgili örneklerden birisi olan Rûm sûresindeki;

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعاً ۖ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

"*Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.*"[983] âyetinde geçen (فَرَّقُوا) kelimesindeki farklı okumaları da zikretmek yerinde olacaktır. İbn Kesîr, bu âyetin kıraat imamlarının çoğunluğu tarafından, (فَرَّقُوا) şeklinde okunduğunu[984] ve bu kıraate göre mananın; "*dinlerini bölük pörçük eden, değiştiren ve bozan, bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayan müşriklerden olmayın.*" şeklinde anlaşıldığını izah etmiştir. Kurrâdan bazılarının da bu kelimeyi, (فَارَقُوا دِينَهُمْ) şeklinde okuduklarını, böyle okunması halinde ise "*onu terk edip arkalarına attılar.*" anlamına geleceğini bildirmiş ve bu takdirde âyette kastedilenlerin Yahudiler, Hristiyanlar, putlara tapanlar ve İslam'dan başka diğer batıl din sahipleri demek olacağını beyan etmiştir.[985] Ancak İbn Kesîr, bu konuda (فَرَّقُوا) şeklinde kıraati tercih etmiş;

اِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِى شَىْءٍ اِنَّمَا اَمْرُهُمْ اِلَى اللهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

"*Şüphesiz dinlerini paramparça edip de bölüklere ayrılanlarla senin hiçbir alakan yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra onlara yaptıklarını haber verir.*"[986] âyetini referans göstererek, (فَرَّقُوا) kıraatini delillendirmeye çalışmıştır.[987]

Bu verilen örneklerden çıkan sonuca göre; İbn Kesîr, kıraat ihtilaflarında çoğunlukla kıraat imamlarının isimlerini zikretmeden, cumhurun kıraati veya bazıları

---

[980] ez-Zâriyât 51/9.
[981] el-Bakara 2/36.
[982] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/126; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 3/455; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/236.
[983] er-Rûm 30/32.
[984] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Hamza ve Kisâî, elif (ا) ile ve râ (ر) harfini şeddesiz olarak (فَارَقُوا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise (فَرَّقُوا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 274; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/266.
[985] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/316.
[986] el-En'âm 6/159.
[987] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/316.

böyle okudular şeklindeki genel ifadelerle konulara yaklaşmaktadır. Sadece tefsire katkısı olacağına inandığı konularda, kıraat ihtilaflarına başvurmuş ve genellikle sahâbî veya tâbiînden olan kurrâ isimlerini zikretmiş ve dolayısıyla kıraatin sahih veya şâz olup olmadığı konusuyla fazla ilgilenmiştir.

4.2.1.3.3. Fiilin Gâib-Muhâtab-Mütekellim Okunması

Kur'ân kıraatinde; bazı fiillerin değişikliğe uğradığı bir diğer konu da bu başlık altında ele almaya çalışacağımız ihtilaflardır. Cümledeki özneyi direkt olarak etkilemesi ve üslup çeşitliliğine sebep olması dolayısıyla kaynaklarda bu konu; iltifât sanatı başlığıyla işlenmiştir. Bir belagat terimi olarak iltifat; "bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmaktır."[988] şeklinde tarif edilmiştir. Bu değişikliklerin amacının ise monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak, konunun önemine dikkat çekmek ve benzeri olduğu bildirilmiştir. Maksadımız konuyu derinlemesine incelemek değil, sadece İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği bazı örnekler üzerinden açıklığa kavuşturmaktır.[989]

Bu konuyla ilgili Âl-i İmrân sûresinde geçen;

... وَاللهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ...

"*…Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir...*"[990] kavlindeki (وَضَعَتْ) kelimesi misal gösterilebilir. Bu kelimenin kıraati ile alakalı iki farklı okuma

---

[988] İsmail Durmuş, "İltifât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153.

[989] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/12, 29, 74, 106, 196, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7, 144; en-Nisâ 4/12, 43, 94, 162; el-Mâide 5/6, 48, 89; el-En'âm 6/38, 93, 146; el-A'râf 7/46, 163; Yûnus 10/22, 94; Hûd 11/44, 79, 105; Yûsuf 12/31, 100; er-Ra'd 13/31; İbrâhîm 14/10, 22; el-Hicr 15/9, 87; en-Nahl 16/14, 98; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/79, 109; Meryem 19/58; Tâhâ 20/63, 114; el-Enbiyâ 21/30, 79; el-Hac 22/5, 18; el-Mü'minûn 23/14; en-Nûr 24/35, 58; el-Furkân 25/43, 70; eş-Şuarâ 26/63, 195; en-Neml 28/7, 56; el-Ankebût 29/41, 63; er-Rûm 30/30, 54; Lokmân 31/20; el-Ahzâb 33/4, 56; Fâtır 35/28, 32; Yâsîn 36/12, 58; es-Sâffât 37/102, 156; ez-Zümer 39/53, 69; el-Mü'min 40/7, 60; ez-Zuhruf 43/81; ed-Duhân 44/10; el-Câsiye 45/17; el-Ahkâf 46/15; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/11; el-Kamer 54/17; el-Vâkıa 56/63; el-Hadîd 57/16; el-Mücâdele 58/11; el-Haşr 59/21; es-Saf 61/6; el-Cuma 62/9; et-Tegâbün 64/3; el-İnşikâk 84/20; el-Burûc 85/10; et-Tîn 95/4; el-Alak 96/1, 2, 19; el-Kadr 97/1, 4; el-Beyyine 98/1, 5; ez-Zilzâl 99/1, 4; el-Âdiyât 100/9, 11; el-Kâria 101/6, 9; et-Tekâsür 102/3, 8; el-Asr 103/1, 3; el-Hümeze 104/1, 9; el-Fîl 105/1, 5; Kureyş 106/1, 4; el-Maûn 107/1, 7; el-Kevser 108/1, 3; el-Kâfirûn 109/1, 6; en-Nasr 110/1, 3; Tebbet 111/1, 5; el-İhlâs 112/1, 4; el-Felak 113/1, 5; en-Nâs 114/1, 6.

[990] Bahse konu olan âyet şöyledir: فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ / "*Onu doğurunca dedi ki: "Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben* وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

olduğunu bildiren İbn Kesîr, bazılarının gâib sîgasıyla; (وَاللهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ) "*Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir.*"[991] şeklinde, ayn (ع) harfinin fethası ve tâ (ت) harfinin sükûnu ile bu kelimeyi okuduğunu, diğer bazılarının da ayn (ع) harfinin sükûnu ve tâ (ت) harfinin dammesiyle; (وَاللهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ) "*Allah benim doğurduğumu elbette biliyordu.*" şeklinde, mütekellim sîgasıyla okuduklarını bildirmektedir.[992]

Bu örnekten anlaşıldığı üzere İbn Kesîr, bu kıraatleri hangi kıraat imamlarının okuduğu konusunda, genel adeti olduğu üzere bilgi vermemiş sadece (قرئ) "okundu" kavliyle yetinmiştir. Bu iki farklı kıraat; müthiş bir anlam açılımı meydana getirmiştir. Şöyle ki; (وَاللهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ) "*Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir.*" kavlinden; İmrân'ın hanımı Hanne'nin bir yanılgı içinde olduğu, taşıdığı bebeği erkek zannettiği ve bunun için adakta bulunduğunu bildirmektedir. Ayrıca sanki kız çocuğu olunca şaşkınlığa düşüp ne yapacağını bilmez bir halde olduğunu, fakat Allah'ın dünyaya gelen bebeğin aslında ne kadar yüce bir insan olduğunu çok iyi bildiğini haber vermektedir.[993]

(وَاللهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ) "*Allah benim doğurduğumu elbette biliyordu.*" kavlinde ise Hanne'nin kendisini kınaması vardır ve 'Allah benim ne doğuracağımı bildiği halde, ben onu erkek zannedip adakta bulunmuşum' şeklinde bir iç hesaplaşması olduğu anlaşılmaktadır.[994]

Bu konuda bir diğer örnek olarak, İsrâ sûresindeki;

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَۚ وَاِنِّي لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً

"Mûsâ şöyle dedi: "Çok iyi biliyorsun ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!"[995] âyetinde geçen (عَلِمْتَ) kelimesi gösterilebilir. İbn Kesîr, bu

---

onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum." Âl-i İmrân 3/36.

991 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 5/336; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/33.

992 Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 5/336; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/33.

993 Âl-i İmrân 3/36.

994 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/33.

995 el-İsrâ 17/102.

kelimenin kurrâ tarafından iki türlü okunduğunu bildirmektedir.[996] Müellifin, birinci olarak cumhurun kıraati olarak naklettiği; tâ (ت) harfinin nasbedilerek muhâtab sîgasıyla okunan, (عَلِمْتَ) kavliyle, Hz. Mûsâ'nın Firavun'u kastederek; (قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ) "Çok iyi biliyorsun ki… dedi." şeklindeki seslendiği kıraattir.[997] İbn Kesîr, bu kıraate delil olarak Allah'ın (c.c.);

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا اَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوّاً فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

"Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"[998] buyurduğu âyeti göstermiştir.

İbn Kesîr, diğer kıraatte bazı kurrânın bu âyeti tâ (ت) harfinin dammesiyle, mütekellim sîgasıyla (عَلِمْتُ) şeklinde okuduklarını bildirmektedir. Ayrıca bu kıraatin, Hz. Ali'nin kıraati olduğunu haber vermektedir. Bu kıraate göre; Hz. Mûsâ kendisini kastederek, "*Ben çok iyi biliyorum ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin rabbi indirdi."* şeklinde mana oluşmaktadır.[999] Bu iki farklı kıraatin âyete muazzam bir anlam zenginliği kattığını söylemek yerinde olacaktır.

İbn Kesîr'in tefsirinde, bu konuya muzârî fiil örneği olarak; Meryem sûresinde geçen,

قَالَ اِنَّـمَا اَنَاْ رَسُولُ رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلَاماً زَكِياً

"*Melek, "Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim" dedi.*"[1000] âyetindeki (لِاَهَبَ) kelimesi verilebilir. İbn Kesîr, tefsirinde bu kelimenin meşhur kurrâdan Ebû Amr tarafından; (لِيَهَبَ) şeklinde müzârât yâsı (ي) ile gâib sîgasıyla okuduğunu haber vermektedir.[1001] Ayrıca diğer kıraat imamlarının; mütekellim hemzesi (أ) ile nefs-i mütekellim sîgasıyla

---

[996] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Kisâî, tâ (ت) harfini damme ile (عَلِمْتُ) şeklinde diğer kıraat imamları ise tâ (ت) harfini fethalı olarak (عَلِمْتَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 385; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/309.

[997] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/126.

[998] en-Neml 27/14.

[999] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 15/107; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/126.

[1000] Meryem 19/19.

[1001] Mezkûr ifadeyi Ebû Amr, Ya'kûb ve Verş, lâm (ل) harfinden sonra yâ (ي) harfi ile (لِيَهَبَ لَكِ) şeklinde diğerleri hemze ile (لِأَهَبَ لَكِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 408; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/317.

okuduklarını bildirmekte ve her iki kıraatinde mantıklı yorumu ve doğru manası olduğunu, birbirlerinin mülâzimi olduklarını beyan etmektedir.[1002] Bu fiil gâib sîgasıyla okunduğu zaman âyet şöyle anlaşılır:

قَالَ اِنَّمَا اَنَاْ رَسُولُ رَبِّكِ لِيَهَبَ لَكِ غُلَاماً زَكِياً

"Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlayacağını haber vermek için rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim" dedi."[1003]

4.2.1.3.4. Kelimenin İsim-Fiil Okunması

Arap dilinde, özellikle sülâsî mâzî olan bazı kelimelerin okunmasında, kıraat imamları arasında ihtilaf olduğu görülmektedir. İbn Kesîr'in tefsirinden bu konuyla alakalı misaller vermeye çalışacağız.[1004]

İbn Kesîr, Mâide sûresinde geçen; (وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ) "*tâğûta tapanlar*"[1005] kavlindeki (عَبَدَ) kelimesinin okunmasında kıraat imamları arasında ihtilaf olduğunu bildirmektedir.[1006] Müellif, bu âyette geçen; (وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ) kavlinin mâzî fiili olarak ve (الطَّاغُوتَ) şeklinde mansûb okunduğunu ve manasının; "*Onlardan tâğûta tapanlar*

[1002] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/488; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/220.

[1003] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/220.

[1004] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/12, 29, 74, 106, 222, 259; Âl-i İmrân 3/7, 144; en-Nisâ 4/12, 43, 94, 162; el-Mâide 5/6, 48, 89; el-En'âm 6/38, 93, 146; el-A'râf 7/46, 163; Yûnus 10/22, 94; Hûd 11/44, 79, 105; Yûsuf 12/31, 100; er-Ra'd 13/31; İbrâhîm 14/10, 22; el-Hicr 15/9, 87; en-Nahl 16/14, 98; el-İsrâ 17/23, 78; el-Kehf 18/79, 109; Meryem 19/58; Tâhâ 20/63, 114; el-Enbiyâ 21/30, 79; el-Hac 22/5, 18; el-Mü'minûn 23/14; en-Nûr 24/35, 58; el-Furkân 25/43, 70; eş-Şuarâ 26/63, 195; en-Neml 28/7, 56; el-Kasas 28/7, 56; el-Ankebût 29/41, 63; er-Rûm 30/30, 54; Lokmân 31/20; el-Ahzâb 33/4, 56; Fâtır 35/28, 32; Yâsîn 36/12, 58; es-Sâffât 37/102, 156; ez-Zümer 39/53, 69; el-Mü'min 40/7, 60; ez-Zuhruf 43/81; ed-Duhân 44/10; el-Câsiye 45/17; el-Ahkâf 46/15; el-Fetih 48/9; el-Hucurât 49/11; el-Kamer 54/17; el-Vâkıa 56/63; el-Hadîd 57/16; el-Mücâdele 58/11; el-Haşr 59/21; es-Saf 61/6; el-Cuma 62/9; et-Tegâbün 64/3; el-İnşikâk 84/20; el-Burûc 85/10; et-Tîn 95/4; el-Alak 96/1, 2, 19; el-Kadr 97/1, 4; el-Beyyine 98/1, 5; ez-Zilzâl 99/1, 4; el-Âdiyât 100/9, 11; el-Kâria 101/6, 9; et-Tekâsür 102/3, 8; el-Asr 103/1, 3; el-Hümeze 104/1, 9; el-Fîl 105/1, 5; Kureyş 106/1, 4; el-Maûn 107/1, 7; el-Kevser 108/1, 3; el-Kâfirûn 109/1, 6; en-Nasr 110/1, 3; Tebbet 111/1, 5; el-İhlâs 112/1, 4; el-Felak 113/1, 5; en-Nâs 114/1, 6.

[1005] Bahse konu olan âyet şöyledir: قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللهِ مَنْ لَعَنَهُ اللهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَاناً وَاَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ "*De ki: "Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâguta tapan kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır.*" el-Mâide 5/60.

[1006] Mezkûr ibareyi kıraat imamlarından Hamza, bâ (ب) harfini ötreli ve (الطاغوت) kelimesini esreli (وعُبُدَ الطاغوتِ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise bâ (ب) harfini fethalı ve (الطاغوت) kelimesini nasb halinde (وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 246; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/255.

yaptı." demek olacağını haber vermektedir.[1007] Ayrıca izâfet terkibi ile; (وَعَبْدَ الطَّاغُوتِ) şeklinde, (الطَّاغُوتِ) kelimesinin muzâfun ileyh konumunda mecrûr olarak da okunduğunu nakletmektedir. İbn Kesîr, bu takdirde manasının da "Onlardan tâğûta hizmet ve kulluk edenler yaptı."[1008] demek olacağını beyan etmiştir.

İbn Kesîr, kıraat imamlarından bazısının bu lafzı, (وَعُبُدَ الطَّاغُوت) şeklinde ayn (ع) ve bâ (ب) harflerinin dammesi ile de okuduğunu nakletmiştir. Bu şekilde cem'ul cem'i yapılmış olacağını söylemiş ve bunu (عبد وعَبيد وعُبُد، ثمار وثُمُر) örneklerini göstererek izah etmiş, ayrıca bu mâlumâtı, İbn Cerîr'in de A'meş'ten naklettiğini haber vermiştir.[1009]

Bu kelime ile ilgili İbn Kesîr, üç kıraatten daha bahseder. Bu kıraatlerden birisinde, bu lafzın; (وعَابد الطاغوت) "tâğûtun kulu" şeklinde, diğer kıraatte Übey ile İbn Mes'ûd'un bu kelimeyi; (وعبدوا) "kulluk ettiler" şeklinde okuduklarını ve bir diğer kıraati ise İbn Cerîr'den naklederek Ebû Ca'fer el-Kârî'nin (وَعُبِدَ الطَّاغُوتُ) "tâğûta kulluk edildi."[1010] şeklinde meçhûl kalıbı ile okuduğunu aktarmıştır. Ayrıca İbn Cerîr'in; (وَعُبِدَ الطَّاغُوتُ) lafzında manâyı uzak gördüğünü ancak bu manada uzaklık olmadığını bildirmiştir. Buna gerekçe olarak; bu mananın sataşma kabilinden olduğunu, bir başka deyişle "sizin aranızda tâğûta (batıl tanrılara) tapıldı, bunu sizler yaptınız."[1011] anlamına geldiğini beyan etmiştir.

İbn Kesîr, bu âyetle ilgili genel olarak yaptığı açıklamada şöyle demektedir: "Bütün bu kıraatlerin manasından şu çıkar: "Ey Allah'ın birliğine ve yalnız O'na ibadet etmek demek olan dinimize, dil uzatan ehl-i kitap, bunu nasıl yapabilirsiniz? Hâlbuki bütün bunları siz yaptınız." İbn Kesîr, bu sözlerine gerekçe olarak; "Bunun içindir ki Allah Teala (أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا) "*İşte onların yeri daha kötüdür.*" buyurmuştur. Bir başka söylemle bize düşündüğünüzden daha kötüdür, demektir. Âyetin sonunda

---

[1007] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/543-544; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/528; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/143.
[1008] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/544.
[1009] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/544; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/143.
[1010] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/544.
[1011] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/143; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 5/252.

ise (وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ) "*İşte bunlar, doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır.*"[1012] buyurulmuştur." şeklinde açıklama yapmaktadır.[1013]

Bu konuda diğer bir misal de Hûd sûresindeki;

...إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ...

"*...Çünkü onun yaptığı uygun olmayan bir iştir...*"[1014] âyetidir. İbn Kesîr; bu âyetle ilgili Esmâ bint Yezîd'in, "Resûlullah'dan (s.a.v.) (إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ) (O uygunsuz bir iş yaptı) şeklinde okuduğunu işittim..." rivâyetinde, (عَمِلَ) fiili kullanıldığını beyan etmektedir.[1015] İbn Kesîr'in naklettiği bu örnekte; kelimenin hem (عَمَلٌ) şeklinde isim olarak, hem de (عَمِلَ) şeklinde fiil olarak okunduğu görülmektedir.[1016]

İbn Kesîr'in tefsirinde bu konudaki bir başka örnek ise sûrenin de ismini aldığı, Nûr sûresinde geçen;

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ...

"*Allah göklerin ve yerin nûrudur...*"[1017] âyetindeki (نُورُ) kelimesidir. İbn Kesîr'in beyanına göre; kıraat imamlarının çoğunluğu bu kelimeyi isim olarak (نُورُ) şeklinde okumaktadır. Ancak kurrâdan bazıları ve Dahhâk bu âyeti; (اللَّهُ نَوَّرَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ) "*Allah gökleri ve yeri nurlandırdı.*"[1018] şeklinde (نَوَّرَ) fiili ile okumuşlardır. Bu verilen misallerden; bazı kelimelerin Kur'ân kıraatinde hem isim hem de fiil olarak kıraat imamları tarafından okunduğu ve bu iki farklı kıraatin birbirleriyle çelişmediği, bilakis farklı anlam açılımlarıyla kıraatte mana zenginliğine imkân sağladığı müşahede edilmektedir.

4.2.1.3.5. Kelimenin Müfred-Tesniye Okunması

[1012] el-Mâide 5/60.
[1013] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/143-144.
[1014] Hûd 11/46.
[1015] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Ya'kûb ve Kisâî, mîm (م) harfini kesra ve lâm (ل) harfini fetha ile (عَمِلَ) şeklinde ve (غَيْرَ) kelimesindeki râ (ر) harfini nasb ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise (م) harfini fetha ve lâm (ل) harfini tenvinli ve daha sonra gelen kelimeyi (غَيْرُ) şeklinde râ (ر) harfini ref ileokumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 334; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/326; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289.
[1016] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 12/435; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/326.
[1017] en-Nûr 24/35.
[1018] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/57.

İbn Kesîr'in tefsirinde, bazı fiillerin kıraat imamları tarafından müfred ve tesniye olarak iki farklı şekilde okunmasına dair İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği bazı örnekler alınarak, konu açıklığa kavuşturmaya çalışılacaktır.[1019] İbn Kesîr; Zuhruf sûresinde bulunan,

حَتَّى إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ

"*Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne kötü arkadaş!*"[1020] âyetinde geçen (جَاءَنَا) kelimesi ile ilgili kıraat imamlarının, farklı kıraat vecihleri[1021] olduğu hakkında bilgi vermektedir. İbn Kesîr; kurrâdan bazılarının, âyette geçen (جَاءَنَا) fiilini müfred sîgasıyla, kurrâdan bazılarının da (جَاءَانَا) şeklinde tesniye sîgasıyla okuduklarını beyan etmektedir.[1022]

İbn Kesîr; (حَتَّى إِذَا جَاءَنَا) (*Sonunda o kişi bize gelince*) ifadesi hakkında, âyetteki (جَاءَنَا) fiilinin müfred sîgasında okunmasını; "O hidâyeti görmezden gelen bize geldiği zaman, başına onu saptıracak ve cehennem yoluna götürecek bir şeytan sararız. Kıyamet gününde aziz ve celil olan Allah'a vardığı zaman, kendisi için görevlendirilen şeytandan uzaklaşmak ister ve "Keşke benimle senin aran, doğu ile batı kadar uzak olsaydı! sen ne kötü arkadaşsın, der!"[1023] şeklinde değerlendirmiştir.

İbn Kesîr; âyetin (حَتَّى إِذَا جَاءَانَا) (*ikisi bize geldigi zaman*) şeklinde tesniye olarak okunduğu takdirde, ifadenin şeytan ile musallat olduğu adamı kastettiğini izah etmiştir. Ayrıca sözlerine dayanak olarak seleften bazılarının; "Bize ulaştığına göre, kâfir kıyamet gününde kabrinden kalktığı zaman, eli bir şeytanın eliyle kelepçelenir. Allah Teala onları cehenneme götürünceye kadar ondan ayrılmaz. İşte kâfirin:

[1019] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: en-Nisâ 4/12, 24, 43, 44; el-Mâide 5/6, 44; el-En'âm 6/50, 65, 141; el-A'râf 7/33, 176; Lokmân 31/12, 27; ez-Zuhruf 43/11, 35; ez-Zâriyât 51/35; el-Mülk 67/19; el-Kalem 68/22; el-Müddessir 74/31; et-Tekâsür 69/13; et-Tekvîr 81/11; el-İnşikâk 84/7; el-Maûn 107/5; el-Kevser 108/3.

[1020] ez-Zuhruf 43/38.

[1021] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr ve İbn Âmir hemzeden sonra bir elifle ve tesniye sigasıyla (جَاءَانَا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise elifsiz ve tekil sigasıyla (جَاءَنَا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 586; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/369.

[1022] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/597; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/228.

[1023] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/228.

“Keşke benimle senin aran, doğu ile batı kadar uzak olsaydı! sen ne kötü arkadaşsın, der!”[1024] şeklindeki ifadelerini rivâyet etmiştir.

4.2.1.3.6. Kelimenin Haber-İnşâ Okunması

Kıraat imamları arasında, bazı fiillerin haber (bildirme) ya da inşâ şeklinde okunması konusu da ihtilaf edilmiş konulardandır. Lügat anlamı; “yaratmak, icat etmek, yoktan var etmek” gibi anlamlara gelen inşâ, “doğru ve yalan olasılığı olmayan kelam” şeklinde tarif edilmiştir.[1025] İbn Kesîr’in tefsirinde yer verdiği bazı örnekler alınarak, konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.[1026] İbn Kesîr, Bakara sûresinde geçen;

لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللهَ…

“*Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz...*”[1027] âyetiyle ilgili olarak; Zemahşerî’nin emir manasında haber olduğuna dair görüşünün daha kuvvetli olduğunu beyan etmektedir. İbn Kesîr; konudaki diğer görüşleri de nakletmiş ancak Zemahşerî’nin, bunun aslının (أَلَّا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللهَ) olduğunu[1028] söylediği görüşü tercih etmiştir. Nitekim seleften de böyle okuyanların olduğunu, (أَنْ) edatının atıldığını söylemiştir.[1029]

İbn Kesîr; Übey ile İbn Mes‘ûd’un bu âyeti, emir kipinde (لا تَعْبُدُوا إلا اللَّه) şeklinde okuduklarını da nakletmiştir. Ayrıca müellif; (لا تَعْبُدُونَ) kavlinin, kasem (yemin) tarzında merfû’ olduğunun, aslının (والله لا تعبدون إلا الله) anlamında olduğunun

---

[1024] Kurtubî, *Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kurân*, 16/90; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 7/228.

[1025] Bk. Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *el-Belâğatü’l-Arabiyye* (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2010), 1/168; Cafer Zeyrekli, *Arap Dilinde Nidâ Üslubu ve Kur’ân’ı Kerîm’deki Kullanımları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 76.

[1026] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr’in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınızel-Bakara 2/2, 222, 245; Âl-i İmrân 3/7, 37, 133, 144, 146; en-Nisâ 4/29, 43; el-Mâide 5/6; el-A‘râf 7/160; Yûnus 10/22, 61; en-Nahl 16/26; el-Kehf 18/50, 74; Meryem 19/25; Tâhâ 20/6, 8, 14, 15, 25, 92, 93, 114, 130; en-Neml 27/40, 88; es-Sâffât 37/102; el-Müddessir 74/31.

[1027] Bahse konu olan âyet şöyledir: وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي اِسْرَائِيْلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيلاً مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ “*Bir zamanlar biz İsrâiloğulları’ndan, “Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin” diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz.*” el-Bakara 2/83.

[1028] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/158.

[1029] Taberî, *Câmiû’l-Beyân*, 2/190; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/317.

da söylendiğini, Arap dil âlimlerinden olan Sîbeveyhi, Kisâî ve Ferrâ'nın da bu görüşü tercih ettiklerini bildirmiştir.[1030]

Konumuzla ilgili bir başka örnek olarak, Bakara sûresindeki;

اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيراً وَنَذِيراًۙ وَلَا تُسْئَلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ

"Doğrusu (ey peygamber), biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorumlu değilsin."[1031] âyeti gösterilebilir. Bu âyette bulunan; (وَلَا تُسْئَلُ) kavlinin kıraatinde, kurrâ arasında ihtilaf[1032] olduğunu söyleyen İbn Kesîr; kıraat imamlarından çoğunun bu kelimeyi, (وَلَا تُسْئَلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ) şeklinde, tâ (ت) harfinin dammesi ile "lâ-i nâfiye" denilen haber kalıbında okuduklarını bildirilmiştir. İbn Kesîr sözlerinin devamında; Übey b. Kâ'b kıraatinde bu kelimenin, (وما تسأل) şeklinde ve İbn Mes'ûd kıraatinde ise (ولن تسأل عن أصحاب الجحيم) şeklinde geçtiğini haber vermiştir.[1033]

Mezkûr rivâyeti İbn Cerîr'in de naklettiğini bildiren İbn Kesîr, manasının ise *"Sen inkâr edenlerin küfründen sorumlu değilsin.*"[1034] demek olduğunu haber vermiştir. Ayrıca bu kullanımın; (فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ) "…*senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.*"[1035] âyeti ve (فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ) "*O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin.*"[1036] âyetindeki kullanımlara benzediğini beyan etmiş ve bu kullanımı delillendirmeye çalışmıştır.[1037]

İbn Kesîr, bu âyetle ilgili kurrânın diğer bazılarının da (ولا تَسْأَلْ عن أصحاب الجحيم) "*Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorma.*" şeklinde, tâ (ت) harfinin fethası ve lâm (ل) harfinin sükûnu ile *lâ-i nâhiye* denilen, emir/inşâ kalıbı ve nehiy şeklinde

---

[1030] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/317.
[1031] el-Bakara 2/119.
[1032] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Nâfi' ve Ya'kûb, tâ (ت) harfini fethalı ve lâm (ل) harfini cezimli olarak (ولا تَسْئَلْ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise tâ (ت) ve lâm (ل) harflerini dammeli olarak (وَلَا تُسْئَلُ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 169; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221.
[1033] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 2/483; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/400-401.
[1034] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 2/480-481.
[1035] er-Ra'd 13/40.
[1036] el-Gâşiye 88/21-22.
[1037] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 2/480-481; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 13/129; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/400-401.

okuduklarını nakletmiştir.[1038] Müellif; bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Abdurrezzak tarafından nakledilen; "*Resûlullah (s.a.v.);* "*Keşke anamla babam ne yaptılar bilseydim, keşke anamla babam ne yaptılar bilseydim, keşke anamla babam ne yaptılar bilseydim*" dedi. Bunun üzerine; (ولا تَسْأَلْ عن أصحاب الجحيم) '*Sen cehennem arkadaşlarından sorma*.' *âyeti indi. Ölünceye kadar da onlardan bahsetmedi.*"[1039] hadisiyle ilgili olarak; "Resûlullah'ın (s.a.v.) ana babası hakkında rivâyet edilen hadis, ne *Kütüb-i Sitte* de ne de başka bir yerde vardır. Senedi zayıftır."[1040] demiş ve bu rivâyeti reddetmiştir.

İbn Kesîr, İbn Cerîr'den gelen; "Peygamber (s.a.v.) bir gün: "*Anamla babam nerede*?" dedi. Bunun üzerine: "*Biz seni hak ile müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorulmazsın" âyeti indi.*"[1041] şeklindeki rivâyeti de "Bu da önceki gibi mürsel hadistir." diyerek İbn Cerîr'in bu hususta rivâyet edilen sözü reddettiğini haber vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in, ebeveyni hakkında tereddüt etmesinin imkânsız olduğunu ve İbn Cerîr'in bu nedenle birinci kıraati tercih ettiğini bildirmiştir.

Ancak İbn Kesîr, sözlerinin devamında; "Onun bu fikir yürütmesinde itiraz yeri vardır. Çünkü ebeveyninin durumunu bilmeden önce, onlara istiğfar etmiş olabilir. Durumlarını bilince onlardan alakasını kesti ve onların cehennemlik olduğunu haber verdi. Nitekim Sahîh'te böyle sabit olmuştur. Bunun benzerleri çoktur. Bundan da İbn Cerîr'in dediği lazım gelmez."[1042] şeklinde itirazını belirtmektedir.

4.2.1.3.7. Fiilin Tahfîf-Teşdîd Okunması

Kıraat imamlarının, fiilleri bazı durumlarda tahfîf (şeddesiz) ve teşdîd (şeddeli) şekillerde okumalarından dolayı, bu okuyuşlar fiillerin anlamlarında değişimlere sebep olabilmekte ve anlam itibarıyla farklı açılımları vücuda getirebilmektedirler. Hal böyle olduğu için bu durum müfessirlerin dikkatlerini çekmekte ve âyetlerin tefsirini yaparken ince manalara ulaşabilmelerine kapı aralamaktadır.

[1038] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/480-481; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/245; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 3/157.
[1039] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/559.
[1040] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/401.
[1041] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/559.
[1042] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/401.

İbn Kesîr, tefsirinde bu tür kıraatlere de yer vermiştir. Müellifin, tefsirinde yer verdiği örnekler üzerinden, fiillerdeki tahfîf ve teşdîd kullanımlar incelenmeye çalışılacaktır.[1043] İbn Kesîr, Yûsuf sûresinde geçen;

... وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَاۙ...

"*...Kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir...*"[1044] âyetindeki (كُذِبُوا) fiilinin okunması ile ilgili olarak,[1045] şeddeli ve şeddesiz olmak üzere iki türlü okuyuşun olduğunu haber vermektedir.[1046]

İbn Kesîr, Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/713) Hz. Âişe'ye;

نَصْرُنَاۙ جَاءَهُمْ كُذِبُوا قَدْ اَنَّهُمْ وَظَنُّوا الرُّسُلُ اسْتَيْئَسَ اِذَا حَتّٰى... şeklinde başlayan âyetin (كُذِبُوا) mu yoksa (كُذِّبُوا) mu olduğuna dair soru sorduğunu ve Hz. Âişe'nin (كُذِّبُوا) olarak, şeddeli olduğu şeklinde cevap verdiğini nakletmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, konuşmanın devamında Urve'nin; "Peygamberler kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını kesin bildiler, öyle ise bu zan nedir?" dediğini, onun da; "Evet, hayatıma yemin ederim ki bunu kesin olarak bildiler." dediğini, bunun üzerine Urve'nin âyeti ona; (وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) şeklinde (şeddesiz) okuduğunu ve Hz. Âişe'nin "Allah korusun, Peygamberler Rablerine böyle zanda bulunmazlar." dediğini, Urve'nin; "Öyleyse bu âyet nedir?" sorusuna ise Hz. Âişe'nin, "Onlar peygamberlere tabi olan kimselerdir ki Rablerine iman ettiler ve peygamberleri tasdik ettiler. Uzun süre bela çektiler, onlara yardım gelmedi, (حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُل) "*Nihâyet peygamberler ümitlerini kestikleri zaman"* kendilerini yalanlayan kavimlerinin imanından ve peygamberler ümmetlerinin kendilerini yalanladıklarını zannettikleri

---

[1043] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: Bakara 2/7, 10, 17, 254; Âl-i İmrân 3/112, 144; Nisâ 4/44, 56; Mâide 5/41, 44; En'âm 6/54, 110; A'râf 7/35, 38; Yûnus 10/71; Kehf 18/50, 109; Tâhâ 20/46, 114; Mü'minûn 36; Furkân 32; Şuarâ 26/84; Neml 27/22; Ahzâb 33/5; Mü'min 40/29; Zuhruf 43/33; Fetih 48/9; Rahmân 55/13; Tahrîm 66/10; Mülk 67/19; Şems 91/10; Nasr 110/3.

[1044] Bahse konu olan âyet şöyledir: حَتّٰى اِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَاۙ فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاۤءُۗ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِيْنَ "*Nihâyet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat, suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez.*" Yûsuf 12/110.

[1045] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Ebû Ca'fer, Âsım, Hamza ve Kisâî kelimeyi hafifletilmiş şeddesiz olarak (كُذِبُوا) şeklinde diğer kıraat imamları ise şeddeli olarak (كُذِّبُوا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 351; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/296.

[1046] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/424-425.

(bildikleri) zaman, işte o anda Allah'ın yardımı geldi."[1047] dediğini rivâyet etmiştir.[1048]

Bu âyetle ilgili olarak İbn Kesîr, ikinci kıraatinin; (كُذِبُوا) şeklinde şeddesiz olduğunu ve bu âyetin tefsirinde de ihtilaf edildiğini bildirmiştir. Müellif; İbn Ebû Müleyke'nin (ö. 117/735) "İbn Abbas bunu şeddesiz olarak; (وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) şeklinde okudu. Sonra İbn Abbas bana: "Onlar insan idiler" dedi ve arkasından da "*Sonunda peygamber ve onunla iman edenler; Allah'ın yardımı ne zaman der? Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.*"[1049] âyetini okudu." ifadesini de rivâyet etmiştir.[1050]

İbn Kesîr, İbn Abbas'ın bu âyetin değerlendirmesi ile ilgili, "Peygamberler kavimlerinin icabetinden ümitlerini kesip de kavimleri de peygamberlerinin kendilerine yalan söylediklerini zannettikleri zaman, onlara (peygamberlere) yardımımız gelir ve dilediğimizi kurtarırız."[1051] açıklamasına da yer vermiştir.

İbn Kesîr, tefsirinde bu kelimenin okunuşu ile alakalı, İbn Mes'ûd'un da şeddesiz olarak (قَدْ كُذِبُوا) şeklinde okuduğunu ve İbn Mes'ûd'un bu âyeti; "Peygamberler kavimlerinin kendilerine imanından ümitlerini kesip de kavimleri de işin gecikmesi üzerine peygamberlerinin kendilerine yalan söylediklerini zannettikleri zaman…"[1052] şeklinde yorumladığını da beyan etmiştir.

Müellif başka bir rivâyette, Kureyş'ten bir gencin, Saîd b. Cübeyr'e (ö. 94/713): "Ey Abdullah'ın babası, sen bu harfi (kelimeyi) nasıl okuyorsun, ben ona geldiğim zaman bu sûreyi okumak istemiyorum" dediğini, onun da "Evet, peygamberler kavimlerinin onları tasdik etmelerinden ümitlerini kesip de kavimleri

---

[1047] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/388; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/508; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 17/193.

[1048] Âyetin şeddeli olan bu kıraatine göre zamirler peygamberlere gitmiş olur. Bu takdirde mana şöyle olur: "Peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini kesip kendilerinin yalanlandıklarını iyice anladıklarında bizim yardımımız onlara geldi." Bk. *İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/424-425.

[1049] el-Bakara 2/214.

[1050] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/388; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2280.

[1051] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2280; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/425.

[1052] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2280; Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 2/568; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/425-426.

de peygamberlerinin onlara yalan söylediklerini zannettikleri zaman."[1053] şeklinde onun da bu sorusuna İbn Abbas'ın açıklaması gibi cevap verdiğini nakletmiştir.

İbn Kesîr, Mücahid b. Cebr'in bu kelimeyi; zâl (ذ) harfinin ve kâf (ك) harfinin fethası ile (وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا)[1054] şeklinde tahfîf ile okuduğunu İbn Cerîr'den rivâyetle söylemiştir.Ayrıca âyetin bu kıraatle okunduğunda, onu tefsir edenlerin bazısının, (وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا) kavlindeki zamiri peygamberlere tabi olan müminlere gönderdiklerini, diğer bazlarının da kâfirlere gönderdiklerini, "Kâfirler peygamberlerin kendilerine gelecek olan zafer vaadinde yalan söylediler."[1055] şeklindeki yorumlarını da nakletmektedir. İbn Kesîr'in bu kıraatlerden hangisini tercih ettiğine dair bir işaret bulmamakla beraber, müellif rivâyetleri sıralamış ve adeti olduğu üzere, on kıraat imamından ve görüşlerinden bahsetmemiştir. Biz burada konunun bağlamından kopmaması için bu kadarlık bir malumatla yetinceğiz.

Bu konuda, İbn Kesîr'in tefsirinden vereceğimiz bir diğer örnek de En'âm sûresindeki;

فَمَنْ يُرِدِ اللهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاۤءِۚ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır."[1056] âyetinde geçen (ضَيِّقاً) kelimesidir. İbn Kesîr, tefsirinde bu kelimenin hem tahfîfli hem de teşdîdli olarak okunduğunu, cumhurun kıraatinin; yâ (ي) harfinin şeddesi ve kesresi ile (ضَيِّقاً) şeklindeki okuyuş olduğunu, ancak kurrâdan bazılarının da bu kelimeyi; dâd (ض) kelimesinin fethası ve yâ (ي) harfinin sükûnu ile (ضَيْقاً) şeklinde okuduklarını bildirmektedir.[1057] Ayrıca müellif bu iki kıraatten her ikisinin de geçerli lügat olduğunu, aynı manaya

---

[1053] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2211; Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/175-176; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/426.

[1054] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/386.

[1055] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2211; Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/391; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/426.

[1056] el-En'âm 6/125.

[1057] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından İbn Kesîr, yâ (ي) harfini cezimli (sukun) ve şeddesiz olarak (ضَيْقًا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise yâ (ي) harfini kesreli ve teşdidli olarak (ضَيِّقًا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 268.

geldiklerini bildirmiş ve bu kelimelerin lügatının (هَيْن و هَيّن) kelimeleri gibi olduğunu beyan etmiştir.[1058]

4.2.2. Nahiv Yönünden Kıraat Vecihleri

Nahiv ilmi, Arap dilinde düzgün cümle kurulabilmesi için cümleyi meydana getiren kelimelerin cümle içindeki durumunu ve özellikle cümlenin anlamını etkileyen, kelimelerin i'rabını konu edinir.[1059] Doğal olarak bu ilim, Kur'ân'ın anlaşılmasında, özellikle farklı kıraat okumaları açısından, müfessirlerin üzerinde durdukları bir konudur. İbn Kesîr'in tefsirinde kıraatle ilgili konular nakledilirken, bazı durumlarda nahiv yönünden izahlarda bulunulmuştur. Âyetlerde meydana gelen nahiv yönünden farklılıkların, Kur'ân tefsirine nasıl etki ettiğini, İbn Kesîr'in tefsirindeki örnekler üzerinden ele almaya çalışacağız.

4.2.2.1. Mübtedâ-Haber Yönünden

Nahiv başlığının en önemli konularından birisi olan, mübtedâ ve haber münasebeti, önceki veya sonraki cümlelerden bağımsız, bir başka söylemle müstakil olan bir cümlede, temel öğelerdir. Mübtedâ merfû'dur ve isim cümlesinin ilk öğesidir. Cümlenin ikinci öğesi olan haber ise mübtedânın durumu hakkında bilgi verir.[1060] Bu konu başlığında ve mübtedâ ve haber konularını İbn Kesîr'in tefsiri kapsamında bazı örnekler üzerinden açıklamaya çalışacağız.[1061]

Bu başlık altında ilk olarak isimle başlayan âyetin, başlangıç cümlesi (ibtidâ) kabul edilip, baştaki ismin mübtedâ şeklinde i'râb alması, daha sonra haberle ilişkili olan konuların, bir başka söylemle önceki âyetle iltisaklı kabul edilip hâl, mef'ûl, sıfat, te'kid veya bedel şekillerinde gelip, kıraati etkileyen ihtilaflar incelenecektir.

İbn Kesîr'in tefsirindeki beyanına göre İbrâhîm sûresindeki;

اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ...

[1058] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/336.

[1059] Galâyînî, *Câmi'u'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, 1/6; Ayrıca bk. Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2010), 11.

[1060] Bk. İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, 170-172.

[1061] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/2, 222, 245; Âl-i İmrân 3/7, 37; en-Nisâ 4/43; el-En'âm 6/91; el-A'râf 7/160; en-Nahl 16/26; Meryem 19/25; Tâhâ 20/15, 130; en-Neml 27/88; ez-Zümer 39/62; el-Müddessir 74/31.

"*O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur...*"[1062] âyetinde geçen (اللَّهِ) lafzı hakkında kurrâdan bazıları; (اللَّهِ) lafzını söz başlangıcı kabul edip merfû' olarak (اللَّهُ) şeklinde okumuşlardır. Diğer bazı kurrâ ise bir önceki âyettin sonundaki (إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ) kavline sıfat atfederek, meksûr olarak (اللَّهِ) şeklinde okumuşlardır. Ayrıca İbn Kesîr, meksûr kıraate delil olarak;

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ...

"De ki: Ey insanlar, ben göklerin ve yerin mülkü kendine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."[1063] âyetini göstermektedir.[1064]

Burada (اللَّهِ) lafzı mecrûr mu (Allah lafzı, "resûl" kelimesinin sıfatı mı?), yoksa merfû mu (ayrı bir cümle mi)? şeklinde bir ihtilaf vardır. Taberî, lafzın (اللَّهِ) şeklinde mecrûr okunmasını tercih eder. Çünkü bu durumda (الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) sıfat olur ve cümledeki anlam düzeni daha kuvvetli olur: "Ben Allah'ın resûlüyüm; öyle bir Allah ki göklerin ve yerin mülkü O'nundur..." Taberî, bu tertibi Arap dilinin kaidelerine daha uygun görmektedir.[1065] Kurtubî ise hem nahiv hem de semantik bağlamda mecrûr olan (اللَّهِ) kıraatini desteklemiştir. Ayrıca, bu kıraatin daha yaygın olduğunu ve dil açısından daha tertipli kabul edildiğini belirtmektedir.[1066]

İbn Kesîr, zikri geçen bu iki kıraatten hangisini tercih ettiğini açıkça beyan etmese de mecrûr olan kıraate delil getirmesi, tercihinin işareti olarak anlaşılabilir. İbn Kesîr, bu âyetteki (اللَّه) lafzını müstakil bir cümle başlangıcında değil de bir önceki âyetin sıfatı olarak tefsir etmiştir.[1067]

Bu konuda bir başka örnek, Ra'd sûresindeki;

... وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ...

"*...Üzüm bağları, ekinler ve hurmalıklar vardır...*"[1068] âyetinde geçmektedir. İbn Kesîr, bu âyette geçen vâv (و) harfinin iki şekilde atıf olma ihtimali olduğunu

---

[1062] İbrâhîm 14/2.
[1063] el-A'râf 7/158.
[1064] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/476.
[1065] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 10/498.
[1066] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/301-302.
[1067] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/476.
[1068] Bahse konu olan âyetin tamamı şöyledir: وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ / وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَاءٍ وَاحِد وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِي الْاُكُلِ ۚ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ "*Yeryüzünde*

söylemektedir.[1069] İbn Kesîr; vâv (و) harfinin, (جَنَّاتٌ) lafzına atıf yapılması durumunda, (زَرْعٌ وَنَخِيلٌ) şeklinde merfû' olarak okunduğunu bildirmiştir. Ayrıca bu kıraatin, çoğunluğun kıraati olduğunu haber vermiştir. Buna karşılık kurrâdan bazılarının da âyette geçen vâv (و) harfini, (أَعْنَابٍ) kelimesine atıf yaptıklarını ve âyeti; (وَزَرْعٍ وَنَخِيلٍ) şeklinde mecrûr olarak okuduklarını nakletmektedir.[1070]

İbn Kesîr'in tefsirindeki bu örnek, atıf harfi olan (و) harfini kurrânın farklı değerlendirdiklerini ve merfû' ve mecrûr olmak üzere, iki farklı okuyuş yaptıklarını göstermektedir.

Bu konudaki bir başka örnek, Sâd sûresindeki;

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ أَقُولُ…

"*Allah buyurdu: "O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim- şudur…*"[1071] âyetinde geçen (فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ) kavlidir. İbn Kesîr'in beyanına göre; içlerinde Mücâhid'in de bulunduğu bazı kurrâ, birinci (فَالْحَقُّ) kelimesini merfû' olarak okumuşlardır.[1072] Mücâhid bu kıraati; "Ben hakkım ve hakkı söylerim." şeklinde tefsir etmiştir. İbn Kesîr, diğer kurrânın ise her iki kelimeyi de (فَالْحَقَّ وَالْحَقَّ) şeklinde mansûb okuduklarını beyan etmiştir.[1073] Burada vurgulu ve kasıtlı bir tekrar vardır: "Hakkı ve yalnız hakkı söylerim." İbn Kesîr, bu iki kıraatteki tercihini nasb ile okunan kıraatten yana kullanmıştır. Çünkü sözün devamında nasb kıraatine şu âyetleri delil getirmiştir:

…وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لأَمْلأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

---

birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır." er-Ra'd 13/4.

[1069] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 13/420; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 9/282.

[1070] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/431.

[1071] Bahse konu olan âyeti bir sonraki âyetle beraber vermek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır: قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ أَقُولُ لأَمْلأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِين / "*Allah buyurdu: "O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim- şudur: Kesinlikle ben cehennemi, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!*" Sâd 38/84-85.

[1072] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Hamza ve Halef, (فَالْحَقُّ) kelimesindeki kâf (ق) harfini ötre ile (قَالَ فَالْحَقُّ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise kâf (ق) harfini üstün ile (فَالْحَقَّ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 557; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/362.

[1073] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 20/148; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/82.

"…Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!"[1074]

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا

"Allah şöyle buyurdu: "Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız, eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır."[1075]

4.2.2.2. Fâil-Mef'ûl Değişimi Yönünden

Arap dili, cümleyi oluşturan kelimelerin konumları değişmeden, fâil veya mef'ûl değişimine imkân sağlayan bir dildir. Mef'ûlün, fâil yerine kullanılması gibi, bazen de cümle yapısı değişmeden farklı bir kelime fâil olabilmektedir. Bütün bu değişik şekiller cümlenin anlamını etkilemekte, bazen çok farklı bir anlama dönüştürmektedir. Bundan dolayıdır ki; kıraat ihtilaflarının bir konusu da fâilin mef'ûl yerine veya bir başka kelimenin fâil yerine okunması şeklinde tezahür etmesi meselesidir. Bazı fiillerin mana özelliklerinden meydana gelen bu değişimi, birtakım nahivciler fiilde ortaklık şeklinde adlandırmaktadırlar.[1076] İbn Kesîr'in tefsirinde bu konuyla ilgili seçtiğimiz örnekler üzerinden, müellifin konuya yaklaşımını ve farklı kıraatlerin anlam açılımından nasıl istifade ettiği ve bu kıraatleri nasıl temellendirdiğini anlamaya çalışacağız.[1077]

İbn Kesîr'in bu konuda tefsirinde yer verdiği örnekte, İsrâ sûresinde geçen;

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ…

"*Mûsâ şöyle dedi: "Çok iyi biliyorsun ki…*"[1078] âyetindeki (عَلِمْتَ) kelimesi hakkında iki farklı okuyuş vardır.[1079] İbn Kesîr, cumhurun kıraatinin (عَلِمْتَ) şeklinde

---

[1074] es-Secde 32/13.
[1075] el-İsrâ 63/63.
[1076] İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Sebʿa*, 75.
[1077] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/222, 2/245; Âl-i İmrân 3/37; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6; el-A'râf 7/160; Yûnus 10/22; en-Nahl 16/26; el-Kehf 18/74; Meryem 19/25; Tâhâ 20/15; en-Neml 27/88; es-Sâffât 37/102; el-Müddessir 74/31.
[1078] Mezkûr âyet şöyledir: قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً / "*Mûsâ şöyle dedi: "Çok iyi biliyorsun ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!*" el-İsrâ 17/102.

olan fethalı kıraat olduğunu, bir başka söylemle hitabın Firavun'a yapıldığını bildirmektedir.[1080] Bu kıraati tercih eden müellif, gerekçe olarak da şu âyeti delil göstermektedir:

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا اَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَعُلُوّاً فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

"Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"[1081]

Buna karşılık İbn Kesîr, Hz. Ali'den gelen rivâyete göre; kurrâdan bazılarının bu kelimeyi, tâ (ت) harfinin dammesi ile (عَلِمْتُ) şeklinde okuduklarını bildirmiştir. Bu kıraate göre ise fâil Hz. Mûsâ'dır. Bir başka deyişle Hz. Mûsâ, Firavun'a hitaben şöyle demektedir: "*Ey Firavun! Ben, senin beni nitelendirdiğin gibi büyülenmiş birisi değilim. Aksine ben bu işin doğru olduğunu ve bu mucizeleri/âyetleri indirenin âlemlerin Rabbi olduğunu biliyorum.*"[1082] Bu örnek cümle içerisinde fâilin değiştiği, dolayısıyla âyetin anlamının da farklılaştığı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekte görüldüğü üzere İbn Kesîr, (عَلِمْتُ) şeklindeki dammeli rivâyeti, kıraat-i aşere imamlarına değil de Hz. Ali'ye nispet etmiştir. Genel olarak müellifin usûlü; Hz. Peygamber'e (s.a.v.) en yakın kaynak olarak bulduğu rivâyetleri kullanmak şeklinde gerçekleşmektedir.

Bu konudaki bir diğer misal Mâide sûresindeki;

… هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ…

"*Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi…?*"[1083] âyetinin kıraatindeki farklı okumalardır.[1084]

[1079] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Kisâî, tâ (ت) harfini damme ile (عَلِمْتُ) şeklinde diğer kıraat imamları ise tâ (ت) harfini fethalı olarak (عَلِمْتَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 385-386; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/309.

[1080] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/126.

[1081] en-Neml 27/14.

[1082] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/106; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/126.

[1083] Bahse konu olan âyetin tamamı şöyledir: إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ ۖ قَالَ اتَّقُوا اللهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ / "*Havâriler "Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: "Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.*" el-Mâide 5/112.

İbn Kesîr, (يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ) "*Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize indirebilir mi?*" şeklinde, (رَبُّكَ) kelimesini fâil makamında ve fiili de gâib olarak okunan kıraatin, kurrânın çoğunluğunun okuduğu kıraat olduğunu beyan etmektedir. Buna karşılık kurrânın diğerlerinin ise (هل تَسْتَطيع رَبَّك) "Rabbine gücün yeter mi?" "Rabbinden isteyebilir misin?" anlamında, fiili muhâtab sîgasında ve (رَبَّك) kavlini de fiilin mef'ûlü olarak okuduklarını bildirmektedir.[1085] Taberî, bu sorunun imtihan maksadıyla değil, talep ve iştiyak maksadıyla yapıldığını söylemektedir. Bir başka söylemle: "Bu soru görünüşte bir istifham (soru) gibi gelse de maksat yakîn kazanmak ve destek istemektir."[1086]

Her iki kıraat vechinde de Havarîler'in amaçlarının soru sormak değil, istekte bulunmak olduğu bildirilmiştir.[1087] Ayrıca âyetin manasını müellif; Havarîler'in gökten bir sofra istemelerini, ihtiyaç ve fakirliklerinden olduğu şeklinde yorumlamakta ve üzerlerine her gün inen, ondan gıda alacakları ve ibadet etmek için güç kazanacakları bir sofra indirmesini istediklerini izah etmektedir. Buna karşılık Hz. Îsâ'nın; "*Eğer mümin kimseler iseniz Allah'tan korkun."*[1088] Bir başka ifadeyle bunu istemeyin, belki sizin için fitne olabilir eğer müminlerseniz rızık aramada Allah'a tevekkül edin, dediğini ve onların da biz ondan yemek istiyoruz, ihtiyacımız var, kalplerimiz yatışsın bizim için rızık olarak gökten indiğini gördüğümüz zaman, senin bize doğru söylediğini bilelim. Sana imanımız artsın, şahitlerden olalım, Allah (c.c.) katından bir mucize, peygamberliğine ve getirdiğin şeylerin doğruluğuna delil ve kanıt olsun, şeklinde yorumlamaktadır.[1089]

İbn Kesîr'in tefsirinde, bu konu ile alakalı bir başka misal de Âl-i İmrân sûresindeki;

[1084] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Kisâî, muhatap kipiyle (تستطيع) ve (ربك) kelimesini fethalı olarak (هل تَسْتَطيع رَبَّك) şeklinde, diğer kıraat imamları ise gaib kipiyle (يستطيع) ve (ربك) kelimesini dammeli olarak (هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 249; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/256.

[1085] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/117; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/364; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/225.

[1086] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/119.

[1087] Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Sebʿa*, thk. Bedruddîn Kahvecî- Beşîr Cuveycâbî (Dımaşk, 1993), 273.

[1088] el-Mâide 5/112.

[1089] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân ve İʿrâbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrût, 1998), 2/220; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/225.

... فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ...

"*...Sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır...!*"[1090] âyetinde geçen (تَحْسَبَنَّ) kelimesidir.[1091] İbn Kesîr, bu kelimenin kıraatiyle ilgili yaptığı açıklamada, kelimenin kıraatinde iki vecih olduğunu bildirir. İbn Kesîr, birinci vecihin; müfred muhâtab tâsı (ت) ile (فَلَا تَحْسَبَنَّ) "sen zannetme" şeklinde olduğunu, ikinci vecihin ise gâib sîgasıyla (فَلَا يَحْسَبَنَّ) "onlar zannetmesinler" şeklinde ihbâr üzerine okunduğunu beyan etmektedir. Bir başka deyişle gâib sîgasıyla olan kıraate göre, "Onlar azaptan kurtulacaklarını zannetmesinler, bu mutlaka olacaktır."[1092] anlamının çıktığını bildiren İbn Kesîr, âyetin devamında gelen; "*Onlar için elem verici bir azap vardır.*"[1093] kavlinin de bu manayı desteklediğini bildirmektedir.

Bu örnekte görüldüğü üzere (فَلَا تَحْسَبَنَّ) kavlinde fâil, Hz. Peygamber'dir (s.a.v.) ve âyetin anlamı; "(Ey Habîbim) sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır!" şeklindedir. Fakat diğer (فَلَا يَحْسَبَنّ) kıraatinde; fâil münafıklardır ve bu şekilde âyetin anlamı; "Münafıklar azaptan kurtulacaklarını zannetmesinler!" olmaktadır.[1094]

4.2.2.3. Edatlar Yönünden

Kur'ân kıraatinde edatların farklı kullanımları, bazı durumlarda cümlenin i'rabına ve anlamına etki etmiştir. Bazen edatların şeddeli veya şeddesiz olmaları, bazen de yazı hattının aynı olup farklı edat kullanımları gibi durumlar, kıraat imamlarının farklı okumalarına sebep olmuştur. Bu durum Kur'ân'ı tefsir eden âlimlerin dikkatini çekmiş, bazen farklı fıkhî anlayışlara ve uygulamalara, bazen de farklı mana açılımlarına kapı aralamıştır. Bu başlıkta; İbn Kesîr'in tefsirinde, kıraat

---

[1090] Mezkûr âyetin tamamı şöyledir: لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا اَتَوْا وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ / "*Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır.*" Âl-i İmrân 3/188.

[1091] Mezkûr ifadeyi on kıraat imamından Âsım, Hamza, Kisâî ve Ya'kûb, muhatap kipiyle (تَحْسَبَنَّ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise gaip kipi ile (يَحْسَبَنَّ) şeklinde okumuşlardır. Yine aynı âyette geçen (فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ) ifadesini İbn Kesîr ve Ebû Amr, gaip kipiyle bâ (ب) harfini damme ile (فَلَا يَحْسِبُنَّهُمْ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise muhatap kipiyle bâ (ب) harfini fetha ile (فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, Kitâbü's-Sebʿa, 220; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 2/246.

[1092] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/183.

[1093] Âl-i İmrân 3/188.

[1094] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 6/304; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 4/307.

ihtilaflarından olan edatların kullanımı konusunda, müellifin yer verdiği bazı örnekler üzerinden konu açıklanmaya çalışılacaktır.[1095]

İbn Kesîr, En'âm sûresinde bulunan;

قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْۚ اَنَّـهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ

"*De ki:* "*Mûcizeler ancak Allah'a aittir." Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?*"[1096] âyetindeki (اَنَّـهَا اِذَا جَاءَتْ) kavlinin[1097] iki farklı vecihi olduğunu haber vermektedir. Buna göre; birinci vecihte müşriklere hitap olduğu söylenmiştir. (إِنَّـهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ) kavlindeki tekit edatı hemzenin kesresi ile (إِنَّ) okunur ve müşriklere istedikleri âyetlere inanmayacaklarını, yeni baştan haber vermiş olur.[1098] Ayrıca (إِنَّـهَا) edatının istînâf olduğu ve manasının, "âyette kastedilen kalbi mühürlü müşriklere ne kadar mucize gelirse gelsin, yine de iman etmeyeceklerinin bildirildiği"[1099] söylenmiştir.

Bazıları da bu âyeti; (اَنَّـهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre ise (وَمَا يُشْعِرُكُمْ) "Size ne bildiriyor?" kavli ile muhatap olanların da müminler olduğu söylenmiştir. Bir başka deyişle, "Ey müminler, bunu size ne bildiriyor?"[1100] İbn Kesîr göre; (اَنَّـهَا) edatını birincisi gibi (إِنَّـهَا) okumak da "يُشْعِرُكُمْ" kavlinin mamulü olarak, fetha ile (اَنَّـهَا) okumak da câizdir. Buna göre (لَا يُؤْمِنُونَ) daki (لا) edatı sıla (zait) olur. İbn Kesîr; bu durumun şu âyetlerdeki gibi olduğunu beyan etmektedir: Verilen birinci örnekte; (قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ)[1101] âyetinin takdiri; (قَالَ مَا مَنَعَكَ اَنْ

[1095] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/2, 2/85, 2/124; en-Nisâ 4/12, 4/43; el-En'âm 6/91; el-A'râf 7/160; Tâhâ 20/92, 20/93, 20/130; en-Neml 27/40; el-Ahzâb 33/6; eş-Şûrâ 42/26; el-Mülk 67/13; el-Kalem 68/44; et-Tekvîr 81/19.

[1096] Bahse konu olan âyetin tamamı şöyledir: وَاَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَاۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللهِ / وَمَا يُشْعِرُكُمْۙ اَنَّـهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ / "*Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: "Mûcizeler ancak Allah'a aittir." Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?*" el-En'âm 6/109.

[1097] İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb ve Halef, bu ifadedeki (اَنَّـهَا) kelimesinin hemzesini kesre ile (إِنَّـهَا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise hemzeyi fethalı olarak (اَنَّـهَا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 265; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261.

[1098] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/316.

[1099] Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân ve İʿrâbuhu*, 2/282-283; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hicecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Müessetü'r-Risâle, 1997), 1/445.

[1100] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/497; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/316-317.

[1101] Âyetin meâli şöyledir: "Allah buyurdu: "*Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?*" el-A'râf 7/12.

وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَنَّهُمْ) demek olur. Ayrıca bir diğer örnekte şöyledir: (تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ (لَا يَرْجِعُونَ[1102] âyetinin takdiri ise (وَحَرَامٌ اَنَّهُمْ يَرْجِعُونَ) şeklinde olmaktadır.[1103]

İbn Kesîr; mezkûr âyetteki takdiri de şöyle açıklamaktadır: "Ey onların iman etmelerini hırsla isteyen müminler, onlara âyetler geldiği zaman iman edeceklerini ne biliyorsunuz?"[1104] Bazılarının ise (إِنَّـهَا) edatının (لَعَلَّـهَا) "umulur ki" manasında olduğunu söylediklerini bildiren müellif; İbn Cerîr'den nakille, Übey b. Kâ'b kıraatinin[1105] de böyle olduğunu beyan etmiştir. İbn Kesîr; bu kıraatin Arap diline uygunluğunu ispatlamak için Araplar'ın: (ذهب إلى السوق أنك تشتري لي شيئًا) "Çarşıya git, belki bana bir şey alırsın." dediklerini, buradaki (أنك تشتري) kavlinin (لعلك تشتري) manasında olduğunu bildirmiştir. Ayrıca şu beytin de bu manada olduğunu söylemiştir:

أعاذل ما يُدْريك أنّ مَنيَّتي ... إلى سَاعَةٍ في اليوم أو في ضُحَى الغَد

"Ey beni kınayan kimse, ne biliyorsun, ölümümün belki bugün, belki yarın kuşluk vakti olacağını?" [1106]

Bu konu başlığında vereceğimiz bir diğer örnek ise Mâide sûresi ikinci âyetinde bulunan,

... وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُو...

"*…Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın...*"[1107] kavlindeki (اَنْ صَدُّوكُمْ)

[1102] Âyetin meâli şöyledir: "*Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir.*" el-Enbiyâ 21/95.

[1103] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/316-317.

[1104] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/317.

[1105] Übey b. Kâ'b kıraati şöyledir: (لَعَلَّـهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُون). İbn Cerîr (أَنَّهَا) ifadesini, (أنّ) edatıyla okuyanların kıraatini tercih etmez. Ona göre en doğru okuma (إِنَّهَا) şeklindedir, bu kıraatin manası şöyledir: "O geldiğinde inanacaklarına dair size kim bilgi verdi?" Bk. Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/488.

[1106] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/317.

[1107] Bahse konu olan âyet şöyledir: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَاٰئِرَ اللهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَاٰئِدَ وَلَا اٰمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَاناً وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُواْ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللهَ اِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ/ "*Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.*" el-Mâide 5/2.

ifadesinin okunmasındaki kıraat ihtilafıdır.[1108] İbn Kesîr; kurrâdan bazılarının, buradaki edatı hemzenin fethası ile (أَنْ) şeklinde okuduğunu bildirmektedir.[1109]

İbn Kesîr, bu kıraat ile okumanın manasının; "Sizi Mescîd-i Haram'dan çevirenlerin yaptığı bu hareket, sizi de onları menetmeye sevk etmesin." demek olduğunu ifade etmektedir. Bunun da Hudeybiye seferinde meydana geldiğini bildirerek, "Sizi Mescîd-i Haram'dan çevirenlerin yaptığı bu hareket, sizi de Allah'ın onlar hakkındaki hükmüne tecâvüz edip, onlardan haksız yere düşmanca öç almaya sevk etmesin. Bilakis Allah'ın size emrettiği gibi, herkes hakkında adâletle hükmedin."[1110] anlamında olduğunu haber vermektedir. İbn Kesîr, sözlerine devamla bu âyetin ileride geleceği gibi,

... وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوْاۗ اِعْدِلُوْاۗ هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى...

"*…Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adâletsiz davranmaya itmesin. Adâletli olun; bu, takvâya daha uygundur...*"[1111] âyetinde açıklandığını, bir başka söylemle bir kavme olan buğzunuzun, sizi adâleti terk etmeye götürmemesi gerektiğini, çünkü adâletin herkese her hal-u kârda lazım olduğunu bildirmiştir. Seleften bazısının bu konuda; "Senin hakkında Allah'a isyan eden birine, onun hakkında Allah'a itaat etmemek gibi muamele yoktur. Göklerle yer, adâletle ayakta durmaktadır."[1112] dediğini beyan etmektedir.

4.2.2.4. Atıf-Bedel Yönünden

Bu başlık altında, kıraat ihtilaflarının ortaya çıkardığı meselelerden biri olan, atıf konusu incelenecektir. Atıf; yönlendirme, gönderme yapma ve kaynak gösterme gibi manalara gelir. Atf-ı nesâk ve atf-ı beyân (bedel) şeklinde iki kısımdır. Atf-ı

[1108] Kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr, bu ifadedeki (أَنْ) kelimesinin hemzesini kesre ile (إِنْ صَدُّوكُمْ) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş, "Eğer sizi alıkoydularsa..." şeklinde şart anlamı taşır. Diğer kıraat imamları ise hemzeyi fetha ile (اَنْ صَدُّوكُمْ) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş ise "Sizi alıkoydukları için..." şeklinde sebep (illet) anlamı taşır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 242; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254.

[1109] Müellif bu âyette diğer vecihden bahsetmemiş, sadece hemzenin fethası olan vechi ele almıştır. Kaynaklarda; kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından hemzenin kesrası ile şart edatı olarak (إِنْ) şeklinde, diğer kıraat imamları tarafından ise hemzenin fethası ile mastariyye edatı olarak (أَنْ) şeklinde okunduğu bildirilmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 242; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/287; Dimyâtî, *İthâf*, 529.

[1110] Taberî, *Câmiû'l-Beyân,* 8/51-52; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/12.

[1111] el-Mâide 5/8.

[1112] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/52; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/12.

nesâk; cümle içinde ismi, isim veya zamire bağlamaya veya fiili fiile bağlamaya denir. Atf-ı beyân ise bir ismi açıklamak gayesiyle ona ilave edilen diğer isme denilir.[1113] Atıfla ilgili birtakım örnekler üzerinden, İbn Kesîr'in bu konudaki kıraat tercihlerini ve kurrâdan gelen okuyuş şekillerine göre konuyu işleyişini tespit etmeye çalışacağız.[1114]

İbn Kesîr, Mâide sûresindeki;

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ…

"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)…"[1115] âyetindeki (وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ) kavlinde bulunan bâ (ب) edatının, ilsak için mi yoksa parça manası için mi olduğunda ihtilaf edildiğini bildirmiştir. İbn Kesîr, birinci görüş olan ilsak için olduğu görüşünün daha açık olduğunu, ikincisinde şüphe olduğunu beyan etmiştir.[1116]

İbn Kesîr; (وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ) "*Ayaklarınızı topuklara kadar…*"[1117] kavlinde kurrânın[1118] nasb ile (وَأَرْجُلَكُمْ) şeklinde okuduklarını ve bunun (فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ) kavline atfedildiğini bildirmektedir. İbn Kesîr İbn Ebû Hâtim'den naklederek; İbn Abbas'ın yıkamaya atfen (وَأَرْجُلَكُمْ) okuduğunu, Abdullah b. Mes'ûd ve daha

---

[1113] İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, 380-395.

[1114] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/6; el-Bakara 2/38; Âl-i İmrân 3/42; en-Nisâ 4/43; Tâhâ 20/130; el-Ahzâb 33/7; ez-Zümer 39/62; el-Kalem 68/44.

[1115] Bahse konu olan âyetin tamamı şöyledir: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُواً وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ / *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde bulunursanız veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."* el-Mâide 5/6.

[1116] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/12.

[1117] el-Mâide 5/6.

[1118] Kaynaklarda bu kelimenin, İbn Kesîr, Hamza, Ebû 'Amr ve Âsım'ın birinci râvisi Ebû Bekir Şû'be'nin (وَأَرْجُلِكُمْ) şeklinde kesralı, Nâfi', İbn 'Âmir, Kisâî ve Âsım'ın diğer râvisi Hafs'ın (وَأَرْجُلَكُمْ) şeklinde fethalı okudukları bildirilmektedir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 243; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254.

birçoklarından da böyle rivâyet edildiğini bildirmiştir. Ayrıca bu kıraatin selefin dediği gibi, yıkamanın vacip olduğunu gösteren açık bir okuyuş olduğunu beyan etmiştir.[1119]

İbn Kesîr abdestte tertip vaciptir diyenlerin de buradan hareket ettiklerini, nitekim cumhurun mezhebinin de böyle olduğunu ifade etmiş ve Ebû Hanîfe'nin ise buna muhalefet ettiğini, çünkü onun tertibi şart koşmadığını bildirmiştir. Ebû Hanîfe'nin; bir kimse ayaklarını yıkasa, sonra başını mesh etse, ellerini yıkasa, sonra da yüzünü yıkasa bunun da kâfi olacağını, çünkü âyetin bu organları yıkamayı emrettiğini, vâv (و) edatının ise tertibi göstermediğini söylediğini nakletmiş,[1120] cumhurun ise ona çeşitli şekillerde cevap verdiklerini beyan etmiştir.[1121]

İbn Kesîr; (وَأَرْجُلِكُمْ) şeklinde, cer ile okunan kıraat hakkında, Şîa'nın bunu ayakları mesh etmenin vacip olduğuna delil kabul ettiğini bildirmiştir. İbn Kesîr, onlara göre; bu kıraatin başı meshetmeye matuf olduğunu ve hatta seleften bir grubun, meshi akla getirecek şeylerin rivâyet edildiğini bildirmiş[1122] ve bunların cidden garip rivâyetler olduğunu, bunlarda meshin hafif yıkamaya hamledildiğini[1123] beyan etmiştir. Bu kıraatin cer ile gelmesinin ise ya komşuluk ilişkisinden veya kelâmın tenasübünden[1124] olduğunu ifade etmiştir. İbn Kesîr, bu konuda sözlerine destek olarak bu kullanımın, Arapların; (جُحْرُ ضَبٍ خربٍ) kavlindeki kullanımı gibi olduğunu[1125] bildirmiştir. Ayrıca bazı âlimlere göre; bu kıraatin ayaklarda mest olduğu zaman, onları meshetmeye hamledildiğini haber vermiştir.[1126]

Bu konudaki bir başka örnek, Nisâ sûresi birinci âyette bulunan;

... وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي تَسَّاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...

[1119] *İbn Ebû Hâtim, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 3/959; İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/51.
[1120] İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, 221.
[1121] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/51.
[1122] *İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/52.
[1123] Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Sebʿa*, 3/215.
[1124] Arapçada bu şekilde i'râb yönünden kelâmın tenasübünden birbirine uyum sağlayan, ancak anlamının öncesine tabi olduğu uygulamalar hakkında Bk. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin (Kâhire, 1961), 155.
[1125] Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/94; Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Meʿâni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Mahmûd Kırâʿa (Kâhire, 1990), 227.
[1126] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/53.

"…Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının..."[1127] kavlindeki (وَالْأَرْحَامَ) kelimesidir.[1128] İbn Kesîr, kurrâdan bazılarının; (وَالْأَرْحَامَ) kelimesindeki mîm (م) harfinin harekesini, (بِه) lafzının zamirine atfederek (وَالْأَرْحَامِ) şeklinde kesra ile mecrûr okuduklarını bildirmektedir. İbn Kesîr, bu kıraatin (تساءلون بالله وبالأرحام) demek olduğunu, manasının da "Allah'tan ve akrabalık bağlarını koparmaktan korkun." şeklinde olduğunu, Mücâhid ve âlimlerden bazılarının da böyle dediklerini beyan etmektedir.[1129] Fakat bazı nahiv âlimlerinden, mecrûr kıraatin câiz olmadığına ve kabih olduğuna dair rivâyetler de bulunmaktadır.[1130] Mezkûr kelimenin; fetha ile mansûb olarak, (وَالْأَرْحَامَ) şeklinde okunduğunda, (اللهَ) ismine atfedildiğini söyleyen müellif, manalarının ise değişmediğini bildirmiştir.[1131]

İbn Kesîr, kıraat ihtilaflarını Kur'ân'ı tefsir etmede kullanmasında, bedel konusuna da değinmiştir. İbn Kesîr, Sâffât sûresindeki;

اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍۨ الْكَوَاكِبِ…

"*Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik...*"[1132] âyetindeki (بِزِينَةٍۨ الْكَوَاكِبِ) ifadesinin hem izafet hem de bedel olarak okunduğunu bildirmiştir. Bu konuda; (الْكَوَاكِبِ) kelimesinin kendine izâfe edilen (بِزِينَةٍ) mastarının mef'ûlü olmasının mümkün olduğu ve bu taktirde manasının 'Allah gezegenleri süsledi' olacağı, aynı zamanda (بِزِينَةٍ) kelimesinin fâili de olmasının mümkün olduğunu, takdirinin de 'Göğü gezegenler süsledi' şeklinde olacağı bildirilmektedir. Kıraat imamlarından Hamza ve Âsım'ın râvisi Hafs'ın; (بِزِينَةٍۨ الْكَوَاكِبِ) kavlindeki (بِزِينَةٍ)

[1127] Bahse konu olan âyetin tamamı şöyledir: يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي تَسَاءلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*" en-Nisâ 5/1.

[1128] Bu kelimeyi kıraat imamlarından Hamza, mîm (م) harfini kesre ile (وَالْأَرْحَامِ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise mîm (م) harfini fethalı olarak (وَالْأَرْحَامَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 226; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247.

[1129] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/206.

[1130] Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân ve İʿrâbuhu*, 2/6; Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/197.

[1131] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 6/346-348; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 5/2-6; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/206.

[1132] es-Sâffât 37/6.

kelimesini tenvinli olarak mecrûr kıraatle okudukları, dolayısıyla (الْكَوَاكِبِ) lafzının mastar olmayıp isim yerine konulan (بِزِينَةٍ) kavlinin bedeli olduğu belirtilmiştir.[1133]

İbn Kesîr; her iki durumda da manalarının aynı olduğunu bildirerek; "Gezegen ve yıldızlar, ışıkları ile şeffaf göğü deler, o da yer halkına ışık verir." şeklinde açıklamış ve âyetlerden deliller getirerek; "*Andolsun ki biz dünya göğünü kandillerle süsledik ve onları şeytanlara mermiler kıldık. Onlar için çılgın ateş azabını hazırladık.*"[1134] "*Andolsun ki biz gökte burçlar kıldık ve onları bakanlar için süsledik. Ve onları kovulmuş şeytanlardan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden hariçtir ki onu da apaçık bir ateş topu kovalar.*"[1135] şeklinde mezkûr âyete anlam açılımları yapmıştır.[1136]

Bu konu ile ilgili bir başka örnek de Bakara sûresinde geçen;

اِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْـيِۦٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا…

"*Şüphe yok ki Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez...*"[1137] âyetindeki (بَعُوضَةً) kelimesinde bulunmaktadır. İbn Kesîr, (مَا بَعُوضَةً) kavlindeki (مَا) edatının burada azlık için olduğunu, (بَعُوضَةً) kavlinin de bedel olarak mansûb olduğunu bildirmektedir. Müellif, sözünü desteklemek için; (لأضربن ضربًا ما) "Sana bir şekilde vuracağım." dersin ve bu vurma işi, en ufak bir şeyle yerine gelir."[1138] şeklinde bunu örneklendirmiştir.

[1133] Kıraat-i aşere imamlarından Hamza ve Âsım'ın Hafs rivayeti, (بِزِينَةٍ) kelimesini tenvinli ve kesreli olarak, (الْكَوَاكِبِ) kelimesinin sonundaki bâ (ب) harfini de kesreli olarak (بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ) şeklinde, Âsım'ın Ebû Bekr Şu'be rivayeti, (بِزِينَةٍ) kelimesini tenvinli ve kesreli olarak, (الْكَوَاكِبَ) kelimesinin sonundaki bâ (ب) harfini ise fethalı olarak (بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 546; Ebû'l-Kâsım ʿAbdurrahman b. İsmâil el-Makdisî ed-Dimeşkî Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Meʿânî min Hirzi'l-Emânî* (Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, ts.), 663.

[1134] el-Mülk 67/5.

[1135] el-Hicr 15/16-18.

[1136] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 19/497; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 15/65; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/6.

[1137] Bahse konu olan âyet şöyledir: اِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْـيِۦٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۚ وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللهُ بِهٰذَا مَثَلاًۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيراً وَيَهْدِي بِهِۦ كَثِيراًۜ وَمَا يُضِلُّ بِهِٓ اِلَّا الْفَاسِقِينَ / "*Şüphe yok ki Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise "Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?" derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır*." el-Bakara 2/26.

[1138] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/207.

Diğer taraftan İbn Kesîr; (مَا) edatının nekre olarak, (بَعُوضَةً) kelimesi ile sıfatlanabileceğini bildirmiş ve bunun Arap dilinde câiz olduğunu söylemiştir. Çünkü Arapların (مَا) ile (مَنْ) edatlarının sılasını, kendi i'rabları ile yaptıklarını, çünkü o ikisinin bazen marife, bazen de nekre olduğunu bildirmiş ve buna örnek olarak, Hassan b. Sâbit'in (ö. 60/680) şöyle dediğini haber vermiştir:

وَكَفَى بِنَا فَضْلا عَلَى مَنْ غَيْرِنَا ... ... حُب النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ إِيَّانَا

"Bizim için başkalarına karşılık üstünlük olarak yeter;

Peygamber Muhammed'in bizi sevmiş olması."[1139]

İbn Kesîr, (بَعُوضَةً) kavlinin; harf-i cerin hazfi ile mansûb olmasının da câiz olduğunu bildirmiştir. İbn Kesîr, böyle olması durumunda kelamın takdirinin ise (إِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَيْنَ بَعُوضَةٍ إِلَيى مَا فَوْقَهَا) şeklinde olacağını haber vermekte ve Kisâî ile Ferrâ'nın da bunu tercih ettiklerini beyan etmektedir.[1140]

İbn Kesîr; Dahhâk ile İbrahim b. Ebî Abele'nin bu kelimeyi merfû' olarak, (بَعُوضَةٌ) şeklinde okuduklarını da bildirmiştir. İbn Cinnî'nin; kelimenin böyle okunması durumunda, (مَا) edatına sıla olup, âid zamirinin de hazfedileceğini söylediğini haber vermiştir. Bu kullanımın; (تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ)[1141] âyetinde olduğu gibi ki; (تَمَامًا عَلَى الَّذِي هُوَ أَحْسَن) demek olacağını bildirmektedir. Ayrıca müellif; Sîbeveyhi'den, (ما أنا بالذي قائل لك شيئا) "Ben sana bir şey diyecek değilim." sözünün aslında, (ما أنا بالذي هُوَ قائل لك شيئا)[1142] demek olduğunu da nakletmiştir.[1143]

4.2.2.5. Sıfat Yönünden

İbn Kesîr, kıraatleri i'râb yönünden tevcîh ederken, sıfat ile ilgili olarak da birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Sözlük anlamı; bir varlığın halini ve özelliklerini nitelemek şeklinde masdar olarak ve bir varlığın tanınmasına yarayan hal ve nitelik şeklinde de isim olan sıfat kelimesinin, nitelediği isme mevsûf

---

[1139] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/429; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/207.

[1140] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/207.

[1141] Bahse konu olan âyet şöyledir: ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَاماً عَلَى الَّـذِي اَحْسَنَ وَتَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُون / "*Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak ve her şeyi açıklamak için bir hidâyet ve rahmet olmak üzere Mûsâ'ya kitabı indirdik ki rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.*" el-En'âm 6/154.

[1142] Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/243-244.

[1143] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 1/424-430; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 1/242-243; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/207.

denilir.[1144] Kıraat ihtilaflarından olan, cümle içinde kelimenin anlam değişmesine veya farklı anlam açılımlarına sebep olan sıfatla ilgili bu durumları, İbn Kesîr'in tefsiri sınırları içinde seçtiğimiz örnekler üzerinden izah etmeye çalışacağız.[1145]

İbn Kesîr'in tefsirinde, Kehf sûresinde geçen;

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقّ…

"*İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur...*"[1146] âyetindeki (الْوَلَايَةُ) kelimesinin okunuşunda, kıraat farklılıklarına değinilmiştir.[1147] İbn Kesîr, kurrâdan bazılarının bu kelimeyi; (الْوِلَايَةُ) şeklinde vâv (و) harfinin kesresi ile okuduklarını, bu takdirde manasının; "Hüküm Allah'a mahsustur." demek olduğunu bildirmiştir.[1148] Kurrâdan bazılarının da (الْحَقِّ) kelimesini, merfû' olarak (الْحَقُّ) şeklinde okuduğunu ve onu, (الْوَلَايَةُ) kelimesinin sıfatı yaptığını bildirmiş ve bu okuyuş tarzına Furkân sûresindeki; (الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا)[1149] âyetindeki kullanımı örnek olarak göstermiştir.[1150]

İbn Kesîr; kıraat imamlarından bazılarının da (الْحَقِّ) kelimesini; (لِلّٰهِ) lafzının sıfatı olarak, kâf (ق) harfini meksûr olarak okuduklarını bildirmiştir. Bu kullanıma örnek olarak da (ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ أَلا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ)[1151] âyetindeki kullanımı göstermiştir.[1152]

İbn Kesîr, En'âm sûresinde geçen;

وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا

[1144] İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, 365-370.

[1145] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-Bakara 2/2; el-En'âm 6/122; el-İsrâ 17/1; el-Kehf 18/50; Meryem 19/59; Tâhâ 20/8; Neml 27/18; er-Rûm 30/31; el-Ahzâb 33/6; eş-Şûrâ 42/25; ez-Zümer 39/6; el-Leyl 92/9; el-İnşikâk 84/2; el-Kalem 68/43; el-Mülk 67/13; Tebbet 111/1.

[1146] Mezkûr âyet şöyledir: هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَاباً وَخَيْرٌ عُقْبا / "*İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan O, en güzel âkıbeti veren yine O'dur.*" el-Kehf 18/44.

[1147] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 309; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/277.

[1148] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/160.

[1149] Âyetin meâli şöyledir: "*İşte o gün gerçek egemenlik Rahmân'ındır ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır.*" el-Furkân 25/26.

[1150] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 15/268-270; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 10/411; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/160.

[1151] Âyetin meâli şöyledir: "Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur." el-En'âm 6/62.

[1152] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 392; Ezherî, *Meʿânî'l-Kırâ'ât*, 2/111; İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, 418; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/160.

"*Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar.*"[1153] âyetindeki (ضَيِّقًا حَرَجًا) kavliyle ilgili olarak da kıraat ihtilaflarından bahsetmiştir.[1154] İbn Kesîr, burada geçen (ضَيِّقًا) kelimesinin bazı kurrâ tarafından, dâd (ض) harfinin fethası ve yâ (ي) harfinin sükunu ile (ضَيْقًا) şeklinde okunduğunu, kurrânın çoğunluğunun ise yâ (ي) harfinin şeddesi ve kesresi ile (ضَيِّقًا) olarak okuduğunu bildirmiş ve her iki kıraatin de geçerli lügat olduğunu beyan etmiştir.[1155]

İbn Kesîr, kurrâdan bazılarının da (حَرَجًا) kelimesini; râ (ر) harfinin kesresi ile (حَرِجًا) şeklinde sıfat olarak okuduklarını ve manasının da "günahkâr" demek olduğunu bildirmiştir. Bazıları da (حَرِجًا) şeklinde kullanımın manasının; "ölümün eşiğine götüren hastalık"[1156] anlamına geldiğini beyan etmişlerdir. İbn Kesîr, diğer (حَرَجًا) şeklindeki kıraatle okunduğu zaman ise manasının, "hidâyete açılmayan, içine iman gibi yararlı bir şey girmeyen ve nüfuz etmeyen"[1157] demek olduğunu beyan etmiştir.

4.2.2.6. İzâfet Terkibi Yönünden

Bu başlık altında, bazı kelimelerde meydana gelen ve kıraat ihtilaflarından kabul edilen izâfet terkibi konusu ele alınacaktır. İsmin manasına açıklık kazandırmak için ikinci bir ismi ona izâfe etmeye (bağlamaya) izâfet denir. İzafette birinci isme muzâf, ikinci isme muzâfun ileyh denir. Muzâfun ileyh olan ismi mecrûr kılan âmil ise muzâf olan birinci isimdir.[1158] İbn Kesîr'in tefsirinde izâfet terkibinin

---

[1153] Bahse konu olan âyet şöyledir: فَمَنْ يُرِدِ اللهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا / كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاۤءِۗ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ "*Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.*" el-En'âm 6/125.

[1154] Kıraat imamlarından İbn Kesîr, (ضَيِّقًا) kelimesindeki yâ (ي) harfini sakin ve şeddesiz olarak (ضَيِقًا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise yâ (ي) harfini kesre ve teşdidli olarak (ضَيِّقًا) şeklinde okumuşlardır. Ayrıca Nâfi', Ebû Ca'fer ve Âsım'ın râvisi Ebû Bekr Şu'be, (حَرَجًا) kelimesindeki râ (ر) harfini kesre ile (حَرِجًا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise râ (ر) harfini fethalı olarak (حَرَجًا) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 268; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/262.

[1155] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/336.

[1156] İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, 271.

[1157] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 9/545-549; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/80-82; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/336.

[1158] Hacı Mehmed Zihni, *el-Müntekab ve'l-Müktedab* (İstanbul: Marifet yayınları, 2008), 269; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1998), 339-340.

nasıl işlendiği konusunda, seçilen örnekler üzerinden müfessirin konuya yaklaşımı araştırılacaktır.[1159]

İbn Kesîr, Ankebût sûresinde geçen;

... مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا...

"*...Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için...*"[1160] âyetindeki (مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ) kavli hakkında, birisi nasb, diğeri ref' olmak üzere iki farklı kıraatten bahsetmektedir.[1161] İbn Kesîr, bu terkipte birinci kelime olan (مَوَدَّةَ) kavlinin nasb ile, ikinci gelen (بَيْنِكُمْ) kavlinin ise izâfetle okunması durumunda; "Siz ancak, dünyada birbirinize arkadaşlık ve ülfet ettiğiniz için (dost hatırı için) birtakım putlar edindiniz ve ibadet ettiniz." anlamında olduğunu bildirmiştir.[1162]

İbn Kesîr, ref' kıraati olan (مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ) şeklinde, önceki gelen (مَوَدَّةُ) kavlinin ref' ile ve diğer (بَيْنِكُمْ) kavlinin ise izâfetle okunması durumunda ise mananın şöyle olacağını bildirmiştir: "Onları put edinmeniz, sadece dünya hayatında aranızda sevgi yaratır." Her iki kıraatle okunduğu takdirde de âyetin devamıyla uyum olduğunu ve sonuçta aynı akıbete uğrayacaklarını bildirmek anlamında İbn Kesîr, âyetin devamını şu şekilde bağlamaktadır: (يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ) "*Sonra kıyamet gününde birbirinizi reddedecek, birbirinizi inkâr edeceksiniz."* (وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً) "*Birbirinize lânetler yağdıracaksınız."* Bir başka ifadeyle alttakiler üsttekilere, üstekiler de alttakilere lanet edecektir.[1163]

[1159] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Bakara 2/125; el-A'râf 7/43, 143; Tâhâ 20/6; el-Enbiyâ 21/30; Neml 27/22, 40; el-Kasas 28/19, 76; Lokmân 31/13, 19; el-Ahzâb 33/7, 21; ez-Zümer 39/62; Fussilet 41/9; eş-Şûrâ 42/26; el-Kalem 68/44; İhlâs 112/4; el-Felak 113.

[1160] Bahse konu olan âyet şöyledir: وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اَوْثَاناً مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ / "*İbrâhim onlara şöyle demişti: "Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde birbirinizi reddedecek, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır.*" el-Ankebût 29/25.

[1161] Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb ve Kisâî, bu lafzı ref' ve izafetle (مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ) şeklinde, Hamza ve Hafs ise nasb ve izafetle (مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ) şeklinde okumuşlardır. Bk. Ezherî, *Meʿânî'l-Kırâ'ât*, 2/257.

[1162] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/271-272.

[1163] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 18/381-382; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 13/338; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/271.

Bu konuda, İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği bir diğer örnek de İsrâ sûresinde geçen;

كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً

"*Bütün bunların kötülüğü, rabbinin katında istenmeyen şeyler olmasıdır.*"[1164] âyetinde bulunan (سَيِّئُهُ) kavlindeki kıraat farklılıklarıdır.[1165] Kurrâdan bazıları bu kelimeyi; (سَيِّئُهُكا نَ) şeklinde, hû (ه) zamiri ve hemzenin dammesiyle okurken, diğer bazıları da (كَانَ سَيِّئَةً) olarak, tenvinli ve müennes isim şeklinde okumuşlardır.[1166] İbn Kesîr, bu kelimenin hangi kurrâ tarafından nasıl okunduğunu belirtmeden, sadece ihtilaf edilen kelimenin nasıl okunduğu ve hangi manaya geldiğini açıklayarak şöyle demektedir:

"Kim bu lafzı; (سَيِّئَةً) okursa ki "çirkin" anlamına gelmektedir. Böyle okunduğu taktirde âyetin manası şöyle olur: (وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ) "*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!*"[1167] âyetinden buraya kadar menedilen şeyler kötüdür, insan onlardan, "kerih görülen" Allah'ın (c.c.) sevmediği ve râzı olmadığı şeylerden sorumludur demektir.[1168]

"Kim de bu lafzı izâfetle; (سَيِّئُهُ) şeklinde okursa, bu takdirde âyetin manası şöyle olur: (وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ) "*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi… emretti.*"[1169] kavlinden buraya kadar zikredilen kötülüklerden her bir kötülük, Allah (c.c.) katında kötüdür anlamına gelir.[1170]

İbn Kesîr'in bu konuda verdiği bir diğer örnekte, Mâide sûresinde bulunan;

… فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ…

[1164] el-İsrâ 17/38.

[1165] Mezkûr ifadeyi kıraat imamlarından Âsım, Hamza, Kisâî ve İbn Âmir, hemze ve hâ (ه) harflerini damme ile, müzekker ve izafet formunda (كَانَ سَيِّئُهُ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise hemzeyi fethalı ve te'nis tâ'sını fethalı ve tenvinli olarak, müfred ve müennes formunda (سَيِّئَةً كَانَ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 380; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/307.

[1166] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/77.

[1167] el-İsrâ 17/31.

[1168] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/77.

[1169] el-İsrâ 17/23.

[1170] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 14/597-599; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 10/262-263; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/77.

"…O öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder..."[1171] âyetindeki kıraat vecihleridir.[1172]

İbn Kesîr, kurrâdan bazılarının bunu izâfetle; (… فَجَزَائُهُ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَم…) "… *Onun cezası öldürdüğüne denk evcil bir hayvan ödemesidir...*" şeklinde, hû (ه) zamiri ve hemzenin dammesiyle okuduğunu, diğer kıraat imamlarının ise bu terkibi (… فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ …) şeklinde, hemzenin tenviniyle atıf ile okuduklarını nakletmiştir. Müellif, İbn Cerîr'den rivâyetle İbn Mes'ûd'un da bu âyeti izâfetle; (… فَجَزَائُهُ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَم…)[1173] okuduğunu haber vermektedir.[1174]

İbn Kesîr, (… فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ…) kavlinde, her iki kıraatten de çıkardığı sonuca göre; cumhur fukahânın, "İhramlının öldürdüğü hayvan kadar ceza vaciptir." şeklindeki hükümlerine delil vardır. Bir başka değişle cezanın aynı türden olmasını şart koşarlar. Tabi bu öldürdüğü hayvan evcil ise böyledir. İbn Kesîr, Ebû Hanîfe'nin ise buna muhalefet ettiğini, çünkü onun, öldürülen avın ister misli olsun isterse olmasın kıymeti vacip kıldığını, değeri esas alıp, eğer cinsi bulunmuyorsa parasının ödenmesi şeklinde hüküm verdiğini bildirmektedir.[1175]

4.2.2.7. Kelimede Nokta/Harf Değişmesi Yönünden

Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında, ashâbdan bazılarının kendilerine ait özel Mushafları olduğu,[1176] ancak bu Mushafların hiçbirisinde noktalama ve harekeleme işaretleri olmadığı, Kur'ân'ın indirildiği yedi harfi içinde bulundurduğu ve birden fazla okuma şekillerine imkân verdiği konusunu birinci bölümde anlatmıştık. Bundan

---

[1171] Bahse konu olan âyet şöyledir: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهٖ عَفَا اللهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ / "*Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adâlet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.*" el-Mâide 5/95.

[1172] Kıraat imamlarından Âsım, Hamza, Kisâî ve Ya'kûb, (فَجَزَاءٌ) kelimesini tenvinli ve (مِثْلُ) kelimesinin lâm (ل) harfini ötreli olarak (فَجَزَاءٌ مِثْلُ) şeklinde, diğer kıraat imamları ise (فَجَزَاءُ) kelimesini tenvinsiz ve (مِثْلُ) kelimesinin lâm (ل) harfini kesreli olarak (فَجَزَائُهُ مِثْلِ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 247-248; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/255.

[1173] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/681.

[1174] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 8/682-696; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 6/314; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/192.

[1175] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/192.

[1176] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, 1/283-297.

dolayıdır ki; muallim sahâbîler gittikleri yerlerde Kur'ân talimi yaparken, yedi harf ruhsatından kaynaklanan kıraatleri, doğal olarak okumuş ve talim etmişlerdir.[1177] Mushaf hattına uygunluk cihetiyle, bu çeşit kıraat ihtilaflarının fazlaca olduğu ve sorun teşkil etmediği[1178] bildirilen bir durumdur.

İlk dönemlerde olduğu gibi, tâbiîn döneminde de kurrâ tarafından şifahî olarak ağızdan ağıza okutulan kıraat vecihleri, daha sonra kitaplardaki yerini almıştır. Hicri ikinci asrın başlarında, özellikle ilim merkezi olan Medine, Mekke, Basra, Kûfe ve Şâm gibi şehirlerde şöhret bulan, kurrâ arasından adâlet, ahlâk, ilmî güvenilirlikleriyle bazı kıraat imâmları temayüz etmiştir. Sayıları binleri aşan öğrenci gruplarıyla, şöhretleri artan bu kıraat imâmlarının okuduğu kıraatleri, büyük çoğunlukla diğer Müslümanların da üzerinde icmâ ederek okuduğu kıraatler haline dönüşmüş ve birer ekol olarak ortaya çıkmıştır.[1179] Bu başlık altında İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği, kıraat imâmlarının okudukları kıraatlerindeki noktalama değişiklikleri ve farklı harf kullanımlarını ve müfessirin bu konudaki açıklamalarını seçilen örnekler üzerinden tespit etmeye çalışacağız.[1180]

İbn Kesîr, Tekvîr sûresinde bulunan;

وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ

"*O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez.*"[1181] âyetindeki (بِضَنِينٍ)[1182] lafzının, birisi dâd (ض) harfi ve diğeri zâ (ظ) harfi olmak üzere iki farklı kıraat ile okunduğunu bildirmiştir. İbn Kesîr; âyetin (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ)[1183] şeklinde

---

[1177] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, 185; Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 24.

[1178] Mushaf tarihi ve imlası hakkında daha geniş bilgi için Bk. Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası* (Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2004).

[1179] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 49-50; Ayrıca bk. Ünal, *Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 32.

[1180] Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde nakledilen diğer örnekler için bakınız: el-Fâtiha 1/4; el-En'âm 6/122; el-İsrâ 17/1; el-Kehf 18/50; Meryem 19/59; en-Neml 27/18; er-Rûm 30/31; el-Ahzâb 33/6; ez-Zümer 39/6; Fussilet 41/12; eş-Şûrâ 42/25; el-Mülk 67/13; el-Kalem 68/43; el-İnşikâk 84/2; el-Leyl 92/9.

[1181] et-Tekvîr 81/24.

[1182] Mezkûr kelimeyi kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî zâ (ظ) harfi ile (بِظَنِينٍ) şeklinde, Nâfi', Âsım, İbn Âmir ve Hamza ise dâd (ض) harfi ile (بِضَنِينٍ) şeklinde okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 673; Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Sebʿa*, 6/380; Dânî, *et-Teysîr*, 220.

[1183] Bu âyeti Übey b. Ka'b'ın bu vecihte okuduğu nakledilmektedir. Bk. Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 5/102.

okunduğu zaman (ضَنِينٍ) kelimesine cimri anlamı vermiş ve bu durumda âyetin anlamını; "*O gaybe karşı cimri değildir.*"[1184] şeklinde açıklamıştır.

İbn Kesîr, diğer kıraat vechi ile âyetin bazı kıraat imamları tarafından; (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِينٍ)[1185] şeklinde okunduğunu, (ظَنِينٍ)[1186] kelimesinin ise zanlı, sanık anlamında olduğunu bildirmektedir. Müellif, bu takdirde âyetin; "*O (Muhammed), Allah'ın kendisine indirdiği şeye karşı sanık değildir.*"[1187] anlamına dönüştüğünü beyan etmiştir.

İbn Kesîr Süfyân b. Uyeyne'nin "(ضَنِينٍ) ile (ظَنِينٍ) lafızları birdir, 'o yalancı ve kötü değildir.' demektir." sözünü nakletmiştir. Bu konuda, Katâde'nin "Kur'ân gayb aleminde idi, Allah onu Muhammed'e indirdi, o da insanlardan esirgemedi, bilakis yaydı, tebliğ etti ve her isteyene bol bol verdi."[1188] ifadesini de bildirmektedir. Müellif İbn Kesîr, İbn Cerîr'in de dâd (ض) harfi ile okumayı tercih ettiğini bildirmiş ve sonuçta her iki kıraat vechinin mütevâtir olduğunu ve her iki manadan hangisinin tercih edilirse uygun ve manasının doğru olduğunu beyan etmiştir.[1189]

İbn Kesîr'in tefsirinde, bu konudaki bir başka örnek de Bakara sûresinde bulunan;

... وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا...

"*...kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyoruz...*"[1190] âyetindeki (نُنْشِزُهَا) kelimesinin kıraatinde bulunmaktadır.[1191] İbn Kesîr, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö.

[1184] Taberî, *Câmiû'l-Beyân,* 24/168-169; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/339.

[1185] İbn Mes'ûd, İbni Abbas, Abbdullah b. Zübeyr ve Hz. Aişe'nin bu vecihte okudukları bildirilmektedir. Bk. Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân,* 5/102.

[1186] Bu kelimenin aslının "مظنون" olduğu ve manasının "töhmet altında, zanlı" olduğu bildirilmiştir. Bk. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberred, *el-Kâmil fî'l-Luğa,* thk. Muhammed Abdulhâlık ʿAzîme (Beyrût: Âlemu'l-kütüb, ts.), 16; Ebû Ahmed Abdullah b. el-Huseyn İbn Hasnûn, *el-Luğât fî'l-Kur'ân* (Kâhire, 1946), 53.

[1187] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/339.

[1188] Bu anlam, birbirine yakın şekillerde birçok alim tarafından dile getirilmiştir. Bk. Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân ve İʿrâbuhu*, 5/293; Ezherî, *Meʿânî'l-Kırâ'ât*, 3/124.

[1189] Taberî, *Câmiû'l-Beyân,* 24/168-169; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/339.

[1190] Bahse konu olan âyet şöyledir: اَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوْشِهَاۚ قَالَ اَنّٰى يُحْيٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَاۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهٗۗ قَالَ كَمْ لَبِثْتَۗ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍۗ قَالَ بَلْ لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْۚ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِّلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوْهَا لَحْمًاۗ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهٗ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ / "*Yahut evlerinin çatıları çöküp üzerine duvarları yıkılarak harap olmuş, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım" dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için*

405/1014) *Müstedrek* isimli eserinden rivâyetle;[1192] "Resûlullah'ın (s.a.v.) bu âyeti, (نُنْشِزُهَا)[1193] şeklinde zây (ز) harfi ile okuduğunu 'senedi sahihtir' notuyla haber vermiştir. Fakat İbn Kesîr, senedi sahih olsa da bunun kıraat olmadığını, zira kıraat olarak kabul edilebilmesi için mutevatir olmasının veya kıraat imamlarınca okunmuş olmasının gerektiğini bildirmiştir. İbn Kesîr, bu âyetin; (نُنْشِرُهَا)[1194] şeklinde râ (ر) harfiyle de okunduğunu bildirmektedir. Bu konuda (نُنْشِرُهَا) kıraatinin manasının; "Nasıl canlandırıyoruz." demek olduğunu İslam alimlerinden nakillerle açıklamıştır. İbn Kesîr, merkebinin kemiklerinin sağa sola dağıldığını, Üzeyr'in (a.s.) onlara baktığında bembeyaz şekilde parladıklarını gördüğünü bildirmiştir. Sonra Allah'ın bir rüzgâr gönderip onu o bölgeden topladığını, her kemiği ait olduğu yere koyduğunu, sonunda kemiklerden müteşekkil bir merkep (iskelet) olup üzerinde et olmadığını, sonra Allah'ın onlara et, sinir, damarlar ve deri giydirdiğini, eşeğin burun deliklerine ruh üfürdüğünü, Allah'ın izni ile anırarak kalktığını haber vermiştir. Ayrıca bütün bunların Üzeyr peygamberin (a.s.) gözü önünde olduğunu, o zaman bunu ayan beyan görünce; "Artık biliyorum ki Allah her şeye kadirdir." dediğini beyan etmiştir. İbn Kesîr, Üzeyr peygamberin (a.s.) bu sözünden; "Ben bunu biliyorum, bunu gözümle gördüm. Bunu zamanın en iyi bileni benim"[1195] manasının anlaşıldığını bildirmiştir.

---

yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz" buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, "Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir" dedi." el-Bakara 2/259.

[1191] Mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ile ondört kıraat imamından A'meş nûn (ن) harfinin dammesi ve râ (ر) harfi ile (نُنْشِرُهَا) şeklinde, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef; on dört kıraat imamından Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın ve Yahya b. Mübarek el-Yezîdî ise nûn (ن) harfinin dammesi ve zây (ز) harfi ile (نُنْشِزُهَا) şeklinde okudukları bildirilmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa*, 189; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/231; Dimyâtî, *İthâf*, 1/449.

[1192] Ebû Abdillah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, ed. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/255 No: 2918.

[1193] Kaynaklarda bu fiilin (النَّشْزُ) kökünden geldiği, kelimenin "yükseklik ve yerden yüksek olan şey" anlamında olduğu bildirilmiştir. Bk. Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân ve İʿrâbuhu*, 1/344; Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Sebʿa*, 2/381; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/310; Dimyâtî, *İthâf*, 1/449.

[1194] Kaynaklarda bu fiilin (أَنْشَرَ) kökünden geldiği, kelimenin diriltmek manasında olduğu bildirilmiştir. Bk. Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân ve İʿrâbuhu*, 1/344; İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, 143; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/311; Dimyâtî, *İthâf*, 1/449.

[1195] Taberî, *Câmiû'l-Beyân*, 4/615-616; Kurtubî, *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 3/295; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/688.

Zikredilen bu örnek, kıraatlerde rivâyetin değerini ortaya koyması açısından çok önemlidir. Bir başka ifadeyle ilk yazılan Mushaflarda noktalama olmaması, birçok farklı fiil oluşumuna meydan vermektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın şifahen öğretilmesi ve rivâyetlerin hiçbir yoruma meydan bırakmayacak şekilde mütevatir senet zinciriyle açık ve şeffaf okunuşu, kıraatlerin tahribata uğramamasını ve karışmamasını sağlamıştır.

5. SONUÇ

Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr 701-774 (1301-1373) yılları arasında yaşamış, Dımaşk bölgesinde yetişen önemli İslam âlimlerinden birisidir. Birçok alanda eser kaleme almış, çok yönlü ve velûd âlim olan İbn Kesîr'in farklı alanlarda yazdığı meşhur eserlerinin yanında, en önemli eserlerinden birisi olan ve bizim çalışmamıza konu edindiğimiz *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tefsiri rivâyetlerin güvenilirliği konusunda methedilen bir eseridir. Özellikle İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tefsirine zeyl olmak üzere kaleme aldığı *Fezâilü'l-Kur'ân* isimli çalışması, *Sahîhu'l-Buhârî*'nin, *Kitabu Fezâili'l-Kur'ân* kısmındaki rivâyetler ışığında, özet şeklinde Kur'ân ilimlerini ele aldığı eseridir. *Fezâilü'l-Kur'ân*; Kur'ân'ın özellikleri, fazîletleri, kıraati, vahiy kâtipleri, toplanması ve istinsâhı yanında, Kur'ân tarihine dair öz bilgilerin anlatıldığı, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tefsirine bir mütemmim olmak üzere te'lif edilen, mükemmel bir Kur'ân tarihi mahiyetindedir.

İbn Kesîr, itikatta Eş'arî, amelde ise Şâfiî mezhebine mensup olduğu halde; fıkhî konularda daha isabetli gördüğü görüşleri benimsemiş bir şahsiyettir. Ancak onun, çok sevdiği hocası ve selefî ekolün öncülerinden kabul edilen İbn Teymiyye'den aldığı, özellikle talâk konusu başta olmak üzere bazı görüşlerinin, gençlerin inançlarını bozacağı ve fitne çıkaracağı korkusuyla, reddedilmesinin lazım geldiği konusunda bazı eleştiriler de yapılmıştır. Biz bu eleştirilerin yersiz olduğu kanaatini taşımaktayız.

İbn Kesîr, tefsirinin mukaddimesinde; Kur'ân'ın tefsirinde uyulması gereken sırayı Kur'ân, sünnet, sahâbî sözleri ve tâbiîn âlimlerinin görüşleri şeklinde tarif etmiş, kendisi de bu metoda riâyet ederek âyetleri tefsir etmiştir. Hadis tercihinde *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin rivâyetlerini esas almakla beraber, en çok rivâyette bulunduğu ve özel olarak isminden bahsettiği hadis âlimi; Ahmed b. Hanbel'dir. İbn Kesîr, Kur'ân ve sünnetten sonra, sahâbî sözlerine başvurmak gerektiğini vurgulamış ve özellikle de sahâbînin büyüklerinin ve âlimlerinin görüşlerini tefsirinde öne çıkarmıştır. Bunlar arasında, özellikle Abdullah b. Abbas'tan ve Abdullah b. Mes'ûd'dan çokça rivâyette bulunmuştur. İbn Kesîr'in tefsiri, rivâyeti esas alan fakat dirâyetin de ağırlığını hissettirdiği bir tefsirdir. Muhaddis kimliğiyle de ön plana çıkan müellifin, rivâyetleri sened ve metin tenkidine tabi tutmasıyla bu eser dikkat

çekmektedir. Özellikle müellifin; eserinde yer verdiği rivâyetleri senedleriyle birlikte zikredip, sıhhatine dair izahat yapması tefsirini güvenilir bir konuma çıkarmıştır.

İbn Kesîr, tefsirinde İsrâiliyyat konusunda hassas davranmış, bazı İsrâilî bilgileri tenkide tabi tutmuş ve Kur'ân ve Sünnet'e ters düşen haberlerin kabul edilemeyeceğini özellikle vurgulamıştır. Özellikle İbn Kesîr, ahkâm âyetlerinin tefsirinde, farklı mezhebî görüşlere temas etmiş, zaman zaman da kıraat farklılığı olan âyetleri, nazar-ı dikkate alarak fıkhî bakımdan kendi tercihini belirtmiştir. Kıraat farklılığına göre; oluşan anlam genişlemesi veya ahkâm değişmelerini de beyan etmiş, kıraat farklılıklarının gösterilmesi bakımından, yeri geldikçe şâz kıraatleri eserinde çokça zikretmiştir.

İbn Kesîr, müfessir olmasının yanısıra aynı zamanda muhaddis, hadis hâfızı ve nakkâd (eleştirmen) unvan ve vasıflarına sahip olması hasebiyle, nakkal (nakilci) değil, bilakis âyetle ilgili hadisleri uzun isnatlarıyla zikrederken hadislerden çıkardığı delilleri de açıklayan bir araştırmacıdır. Onun hadislerdeki tenkitçi kimliği, Kur'ân tarihiyle ilgili verdiği malumatta ve kıraat meselelerinde de kendisini göstermektedir.

Kaynaklarda, İbn Kesîr'in kendilerinden kıraat okuduğu kıraat hocalarından bahsedilmektedir. Özellikle Dımaşk'ın meşhur kıraat âlimleri olan; el-Lebbâd ve Şerefeddîn el-Ba'lebekkî isimli hocalarından kıraat okuduğu bilgisinin yanında, bazı kaynaklarda çok sayıda kıraat okuduğuna dair haberler de vardır. Fakat bu konudan bahseden kitaplarda, İbn Kesîr'in hangi kıraatleri okuduğu açıklanmamıştır. Son dönem araştırmacılarından Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî* adlı kitabında bu konuyu araştırmış ve ulemâdan bazılarının onu kurrâ tabâkatından saymasına karşılık, meşhur kıraat üstadı ve ayrıca İbn Kesîr'in talebesi olan İbnü'l-Cezerî'nin, "onun kurrâ tabakatında bulunmadığını" bildirdiğini kaydetmiştir. Dolayısıyla İbn Kesîr'in tefsirinde yer verdiği, birçok kıraat vücuhâtını nakletmesinde, kendisinden önceki eserlerden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak İbn Kesîr'in istifade ettiği kaynaklara bakıldığında, onun çok zengin kaynak birikiminden istifade ettiği görülmektedir. Özellikle kullandığı kaynaklarda, rivâyetleri olduğu gibi almak yerine, onları inceleme konusu yaptığı ve sahih olduğuna inandığı rivâyetlere eserinde yer verdiği anlaşılmaktadır. Müellifin, naklettiği rivâyetlerde özellikle ulaşabileceği en erken dönemlerden nakiller yapmaya gayret ettiği görülmektedir. Taberî ve Kurtubî başta olmak üzere,

görüşlerine itibar ettiği müfessirlerin rivâyetlerini, doğruluğuna inandığı takdirde aynen aldığı, kendisinin o görüşe katıldığı ve lüzum olmadıkça başka bir değerlendirme yapmadığı da tespit edilmektedir.

Genellikle müfessirlerin çoğunluğu, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için kendilerine tevarüs eden ilmî zenginliği, daha sonra gelecek olan kuşaklara aktarma gayesi ile şâz olan kıraatleri de kullanmışlardır. İbn Kesîr, nakilde bulunduğu kıraatlerde mümkün olduğunca kaynağa en yakın olanları tercih etmiş, bu konuda tefsir gayesiyle kıraatleri işlediği için onların sahîh veya şâz olması cihetiyle fazla ilgilenmemiş, şâz diye terk etmemiştir. Müfessirin nakil yönteminde; kıraatleri mutlaka isnat yönünden incelediği ve güvendiklerine "sahîh isnattır" şeklinde vurgu yaptığı da görülmektedir. Malum olduğu üzere kıraatin ilim olarak gelişip günümüze kadar gelmesinde, tâbiîn neslinin katkısı çok büyüktür. Tâbiîn nesli, sahâbî neslinden kıraat ilmini alıp, belirli bir sistematiğe göre düzenleyerek, özellikle sahîh ve şâz şeklinde ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında kritik öneme sahiptirler. Tâbiîn içerisinde, kıraat imamı vasfı öne çıkanlar yanında, isimleri fazlaca bilinmeyen ancak o günün şartlarında gruplar halinde, birçok öğrenciye kıraat dersleri vererek, Kur'ân kıraatinin sonraki nesillere taşınmasında gayretleri olan birçoklarının varlığı inkâr edilemez. Bu meyanda; İbn Kesîr'in tâbiînden naklederek eserine aldığı rivâyetlerin sayısı azımsanmayacak derecede fazladır.

İbn Kesîr, bölge ve şehirlerde bulunan kurrâya, genel ifadelerle atıfta bulunmuştur. İbn Kesîr'in bazen (قراء أهل البصرة) "Basra kurrâsı" terimini kullandığı, bazen (جمهور قراء الكوفة) "Kûfe kurrâsının cumhuru" ifadesini kullandığı, bazen de (قراءة بعض الأمصار) "Şehir kurrâsından bazısının kıraati" şeklinde atıflarda bulunduğu görülmektedir. Müellifin, aynı şekilde bazen (بعض قراء مكة) "Bazı Mekke kurrâsı" tâbiri ve (قراءة الجمهور) "Cumhurun kıraati" şeklinde tâbirleri de görülmektedir.

Kıraat ilminin, hicri ilk iki asırda hızla yayılması, hatalı okuyuşların sahîh kıraatlere karışmasına ve böylece birtakım sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum İslam âlimlerini, bu hatalı kıraatlerin ayıklanması için birtakım tedbirler almaya ve kriterler ortaya koymaya zorlamıştır. Sonuçta; bir cihetle de olsa Arap diline uygunluk, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygunluk ve sahîh bir senetle rivâyet edilme kriterleri belirlenmiş, bu şartlara uyan kıraatler sahîh, uymayanlar şâz kabul edilmiştir. Böylece beldelerinde, insanların çok rağbet

ettiği bazı kıraat imamlarıyla birlikte "kıraat-i seb'a" ve "kıraat-i aşere" tabirleri oluşmuştur. İbn Kesîr'in meşhur on kıraat imamından, isimlerini zikrederek çok az nakilde bulunduğu, daha çok genel ifadeler kullandığı ve kıraat rivâyetlerini sahâbî ve tâbiîn âlimlerine dayandırdığı müşahede edilmektedir. Kıraat imamlarının birçok râvisi oldığu halde, kıraat kaynaklarında her imamın en meşhur iki râvisi öne çıkarılmıştır. İbn Kesîr, kıraat ravilerinden yalnızca iki tanesini tefsirinde zikretmiş, diğerlerinden bahsetmemiştir. Bunun sebebi, müellifin kıraat nakillerini direkt sahâbî veya tâbiînden yapma önceliğidir. Evvelce de temas edildiği gibi, meşhur on kıraat imamından bile çok az nakilde bulunan müellifin, bu imamların râvilerinden nakilde bulunmaması ve onları bahis konusu yapmaması genel bir adetidir. İbn Kesîr, zaman zaman da meşhur olan Arap dil âlimlerinin görüşlerine yer vermiş ve âyetlerin tefsirini yaparken, kıraatlerin tevcihinde Arap dil âlimlerine atıfta bulunmuştur.

İbn Kesîr, tefsirinde ayrıca sahâbî Mushaflarına da atıfta bulunmuştur. İbn Kesîr, (في المصحف الإمام العثماني) tâbiriyle; cumhurun sahih rivâyetler bile olsa, Hz. Osman'ın imam Mushafında birleştiğini ve diğer kıraatleri terk ettiğini ifade etmektedir. Müellif, çoğu zaman da bu Mushaftan; (في المصحف الإمام) tâbiriyle söz etmekte, nadiren de olsa (في جميع مصاحف الأئمة) ve (مصحف عثمان بن عفان) tâbirlerini kullanarak bahsetmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bir kere de (في رسم مصحف الإمام) tâbirini kullanmıştır.

İbn Kesîr'in tefsirinde İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b Mushaflarından çok fazla nakil yaptığı, nadiren de olsa Hz. Hafsa ve Hz. Âişe'nin Mushafından bahsettiği görülmektedir. Bu dört sahâbînin Mushafından başka özel Mushaftan bahsettiğine rastlanmamıştır. İbn Kesîr kıraatleri kullanırken, zaman zaman da (قُرِئَ) "okundu" lafzıyla mütevâtir kıraatlere atıfta bulunmuştur.

Müfessirlerin kıraatleri işleyiş tarzları kıraat âlimlerinden farklı olduğu gibi, diğer tefsir âlimlerinden de farklılık gösterebilmektedir. Tefsirinde anlam zenginliği olması gayesiyle, sahih ve şâz birçok kıraate yer veren İbn Kesîr'in kıraatleri nakil ve tespit etmede farklı yöntemleri vardır. İbn Kesîr, mütevâtir kıraatleri naklederken; bazı durumlarda yalnızca kıraat imamının okuyuşunu zikretmekle yetinmiş ve buna ek olarak herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ayrıca "Bu okuyuş daha faziletlidir" şeklinde tefâdül tercihinde bulunmadığı, genellikle mütevâtir kıraatler arasında tercih yapmadığı, sadece rivâyeti bildirip tercihi okuyucunun takdirine

bıraktığı görülmektedir. Ancak tespitlerimize göre, zaman zaman iki mütevâtir kıraatten birisini tercih ettiği görülmüştür. Bu tercihi yaparken de (السياق أدل على المعنى الأول) "Siyak (sözün akışı) birinci manaya delalet etmektedir." şeklinde bir ifade kullandığı görülmektedir. Hadis literatüründe, bazen kıraat kelimesi yerine harf kelimesinin kullanıldığı, daha sonraki zamanlarda da bu şekilde kullanımın devam ettiği görülmektedir. Bu geleneğe uyan müellifin, nadiren kıraat kelimesini, 'harf' ismi ile nitelendirdiği olmuş, (وقد اختلف القرّاء في هذا الحرف) "Bu harfte kurrâ ihtilaf etmiştir." ifadesini kullanmıştır.

İbn Kesîr, genellikle yedi kıraat ve cumhurun okuyuşlarını esas almış ve yaptığı nakillerde çoğunlukla sahih kıraatlere öncelik vermiştir. Ancak özellikle sahâbîden gelen kıraatleri sahih veya şâz değerlendirmesi yapmadan olduğu gibi aktarma yolunu tercih etmiş, kıraatler konusunda şâz olup olmadığıyla ilgili çok fazla değerlendirme yapmamıştır. Yaptığımız araştırmalara göre sadece iki kere; "Bu kıraat şâz dır." ifadesini kullanmıştır. Ancak tefsirinde azımsanmayacak kadar şâz kıraate yer verdiğine şahit olunmaktadır. Bazen bu kıraatlerin yalnızca okunuşunu nakletmekle yetinmiş, çoğunlukla da mana zenginliği açısından anlamına yoğunlaşmıştır. Özellikle şâz olan kıraatleri birçok defa mütevâtir kıraatlerin anlaşılmasında, konunun daha iyi kavranması amacıyla kullanmıştır. Müellif, bazı durumlarda şâz kıraatin, yalnızca manasıyla yetindiği ve âyeti tefsir etmede okuyucu için mana zenginliği hedeflediği anlaşılmaktadır.

Kıraatleri delillendirme konusu, kaynaklarda hüccet kavramıyla ifade edilmektedir. Bazı eserlerde; ihticâc kavramıyla ifade edilen delillendirme biçimi, genellikle sahih ve şâz kıraatler arasındaki tercihin sebebini ortaya koyma, bazen de mütevâtir kıraatleri savunma gayesiyle yapılmıştır. İbn Kesîr, âyetin âyetle tefsir edilmesi konusuna öncelik verdiği gibi, eğer kıraati destekleyen bir âyet varsa, onu da kıraatin delili olarak kullanmıştır. İbn Kesîr, kıraatler konusunda çok azı dışında şâz olup olmadığı veya hangi sahih kıraatin tercih edilmesi gerektiği hususlarında pek fazla değerlendirme yapmamıştır. Ancak bazı gerek gördüğü yerlerde, özellikle fıkhî açıdan kendi savunduğu görüşün doğruluğu konusunda, ilgili kıraatin delillendirilmesi için hadislerden de istifade etmiştir. Ayrıca nadiren de olsa, âyetin iki farklı kıraatle okunmasından kaynaklanan farklı fıkhî yorumlarda, sahâbî ve diğer âlimlerden gelen rivâyetleri, savunduğu görüşü destek mahiyetinde kullanma yoluna

gitmiş ve cumhurun okuduğu kıraati, Arap dilindeki deyimlerden faydalanarak delillendirme yaptığı da görülmüştür.

Müfessirler yazdıkları eserlerde, kıraatleri inceleme gayesi taşımasalar da takip ettikleri tahlil metotlarından, kıraatlere yaklaşımları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda, lügat açısından kıraat tahlili yaptıkları gibi, bazen de yalnızca kıraat imamların tercih sebebine uymuşlardır. Ayrıca kıraatler arasında çelişki gibi gözüken konularda, kıraatleri uzlaştırma yoluna gittikleri gibi, bazen de bir kıraati tercih ettikleri olabilmektedir. İbn Kesîr'in de bazı durumlarda, kıraatlerin lügat açısından tahlilini yaptığına rastlanılmaktadır.

Sonuçta İbn Kesîr'in Tefsîru'l-Kurʾâni'l-Azîm adlı eseri, klasik tefsir geleneği içerisinde kıraat ilmine dair sergilediği sistematik tutum ve metodik seçicilikle dikkat çeken önemli bir kaynak niteliğindedir. Müfessirin kıraatlere yaklaşımı yalnızca rivâyet aktarmakla sınırlı kalmamış; aynı zamanda kıraat farklılıklarının sahihliği, dilsel meşruiyeti ve anlam üzerindeki etkileri gibi yönleri de esas alan, çok katmanlı bir metodoloji ortaya koymuştur.

İbn Kesîr'in kıraatleri ele alış biçimi incelendiğinde, kıraat ilminin iki temel kategorisinden biri olan "usûl" yönlü kıraat farklılıklarına tefsirinde genel olarak yer vermediği, bu tür teknik ayrıntıların kıraat ilmi sınırları içerisinde kaldığı ve doğrudan anlamı etkilemediği gerekçesiyle tefsir bağlamında işlenmediği görülmektedir. Buna karşılık, doğrudan lafzın ve anlamın değişmesine etki eden ferşî kıraat farklılıklarına tefsirinde oldukça geniş yer ayırdığı tespit edilmektedir. Müfessirin ferşî kıraatleri işlerken sarf ve nahiv açısından değerlendirmelerde bulunması, onun kıraat rivâyetlerini sadece aktarmakla kalmayıp, dilsel tahlile tâbi tuttuğunu da göstermektedir. Bu yönüyle İbn Kesîr, kıraatleri sadece semantik düzlemde değil, aynı zamanda gramatik yapı ve cümle içi ilişki açısından da ele alan bir tefsir yöntemi benimsemiştir.

İbn Kesîr'in kıraatleri işlerken muhaddis kimliğini öne çıkardığı ve rivâyetlerin isnad yönünden sıhhatine özel önem verdiği de açıktır. Tefsirinde sıkça yer verdiği "senedi sahihtir", "isnadı sağlamdır" gibi ifadeler, onun kıraat rivâyetlerini değerlendirirken hadis usûlü çerçevesinde hareket ettiğini ortaya koyar. Bu durum, kıraat rivâyetlerinin sahihlik derecesi hakkında bilgi edinmek isteyen araştırmacılar için tefsirini önemli bir müracaat kaynağı hâline getirmiştir. Ayrıca, bazen diğer

muhaddisler tarafından rivâyet edilmeyen bazı kıraatleri, sened açısından sahih olduğu kanaatiyle aktarması, onun bu alandaki bağımsız rivâyet değerlendirme yetkinliğini de yansıtmaktadır.

Müfessirin şâz kıraatlere yaklaşımı ise seçici ve dikkatli bir çizgide seyretmektedir. Tefsirinde şâz kıraatlere zaman zaman yer vermekle birlikte, bu tür kıraatleri tefsir açısından bir delil olarak esas almakta ihtiyatlı davrandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Kur'ân'ın anlam alanını genişletme potansiyeline sahip olan bazı şâz okuyuşları zikretmek sûretiyle, kıraat farklılıklarının semantik derinliğine dair önemli kapılar da aralamıştır. Bu bağlamda İbn Kesîr'in kıraat farklılıklarını anlam açısından kategorize edebilmesi, onun kıraat ilmini sadece aktaran değil, aynı zamanda işleyen ve yorumlayan bir müfessir olduğunu gösterir.

Kendisinden önceki müfessirlerle olan ilişkisi açısından bakıldığında, İbn Kesîr'in özellikle Taberî'nin rivâyet esaslı kıraat yaklaşımını büyük ölçüde benimsediği, fakat şâz veya sahihlik açısından problemli kıraatlerde Taberî'den ayrıldığı tespit edilmiştir. Zemahşerî'nin nahvî tahlil temelli yaklaşımına yer yer temas etmekle birlikte onun Mu'tezilî yorumlarını benimsemediği; Râzî'nin kelâmî istidlalleriyle ilişkilenmeyip özgün yorumlarla yetindiği; Kurtubî'nin fıkhî çıkarımlı kıraat değerlendirmelerine ise sınırlı ölçüde yer verdiği görülmektedir. Bu yönüyle İbn Kesîr, önceki tefsir geleneğinden beslenen, fakat bağımsız kıraat tercihleriyle özgün bir yöntem geliştiren bir müfessir portresi çizmektedir.

Kendisinden sonra gelen müfessirler üzerinde bıraktığı etki ise oldukça belirgindir. Özellikle rivâyet esaslı, sahihlik odaklı ve dilsel meşruiyeti önceleyen kıraat değerlendirme biçimi, Şevkânî, Sıddîk Hasan Han, Elmalılı Hamdi Yazır gibi farklı dönem ve ekollere mensup müfessirler tarafından benimsenmiştir. Bu durum, İbn Kesîr'in kıraat anlayışının yalnızca dönemsel değil, klasik sonrası tefsir geleneği üzerinde de süreklilik arz eden bir etki oluşturduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, İbn Kesîr'in tefsiri; sahih rivâyet esaslı, dilsel tahlile açık ve tefsirle ilgili olan kıraatleri öne çıkaran metodolojisiyle, kıraat ilmine dair hem klasik birikimi derleyen hem de sonraki tefsir anlayışlarını yönlendiren kilit eserlerden biri hâline gelmiştir. Kıraat-i seb'a ve aşere'yi aşan okuyuşlara yer verirken gösterdiği isnad hassasiyeti, şâz kıraatleri içerik yönüyle sorgulaması ve metnin anlamını merkeze alarak kıraatleri değerlendirmesi; onu kıraat-tefsir ilişkisinde güvenilir,

dengeli ve ilmî bir temsilci olarak öne çıkarmaktadır. Bu sebeple, İbn Kesîr'in kıraat anlayışı yalnızca tarihî bağlamda değil, çağdaş kıraat ve tefsir araştırmaları için de dikkatle incelenmesi gereken bir ilmî miras teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın, İbn Kesîr'in tefsirinde çok yer verdiği şâz kıraatlerin, Kur'ân'ın anlaşılması konusunda bazı meseleleri gündeme taşıdığı söylenebilir. Bu meyanda; Kur'ân'ı tefsir etmede kullanılan şâz kıraatlerin sıhhatinin ve bilgi değerinin incelenmesinde fayda olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca önce kıraat-i seb'a ile sınırlandırılan, daha sonra kıraat-i aşere olarak genel kabul gören sahih kıraatlerin, daha da fazla olabilirliğinin yeniden araştırılmasında, sahih kıraat kriterlerinin tespit edildiği dönemden farklı olarak yeniden gözden geçirilmesinde, başka araştırmalara da zemin hazırlayan bu çalışmanın, kıraat ve tefsir ilmi açısından mütevazi bir katkı mahiyetinde kabul edilmesini temenni ederiz.

KAYNAKÇA

Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. *el-ʿİkdü'l-Ferîd*. thk. Ahmed Emîn vd. Kâhire, 1940.

Adıgüzel, Mehmet. *Kıraatlar Açısından Fahruddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîr'i*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî. *Meʿâni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmûd Kırâʿa. Kâhire, 1990.

Ahmed Abdürrâzık Bekrî. *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr*. Kâhire, 2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrût, 1985.

Ahmed Muhammed Şâkir. *Umdetü't-tefsîr ani'l-Hâfız İbn Kesîr*. Kâhire, 1956.

Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi, 1989.

Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi, 1984.

Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Fiiller*. Konya: Tekin Kitabevi, 1984.

Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İFAV Yayınları, 2021.

Âlî Mustafa Efendi. *Menâkıb-ı Hünerverân*. İstanbul, 1926.

Altıkulaç, Tayyar. "Bezzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Amr b. Alâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Bekir b. Ayyâş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Ca'fer el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Altıkulaç, Tayyar. "Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDVY, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. "Halef b. Hişâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Altıkulaç, Tayyar. "Hamza b. Habîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Altıkulaç, Tayyar. "İbn Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. "İbn Kesîr, Ebû Ma'bed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. "İbn Muhaysın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. "İbnu'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. "İkrime el-Berberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Altıkulaç, Tayyar. "Kisâî, Ali b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Altıkulaç, Tayyar. “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Altıkulaç, Tayyar. “Nâfi‘ b. Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Altıkulaç, Tayyar. “Ya‘kûb el-Hadramî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Altıkulaç, Tayyar. “Zehebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Altıkulaç, Tayyar. “Zir b. Hubeyş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 15. baskı., 2008.

Ardoğan, Recep vd. İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Klm yayınları, 2020.

Arı, Mehmet Salih. “Üsâme b. Zeyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Âşûr, Saîd Abdülfettâh. *el-’Asru’l-Memâlîkî fî Mısr ve’ş-Şâm*. Kâhire: Mektebetü Âclu’l-Mısriyye, 1994.

Atâ, Muhammed. *Tefsîrü’s-Süddî el-Kebîr*. Mansûre, 1993.

Ateş, Ali Osman. “Esmâ bint Yezîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Aydemir, Abdullah. “Ebü’l-Âliye er-Riyâhî”. *DİA*. İstanbul: TDVY, 1994.

Aydemir, Abdullah. “Fezâilü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Aydınlı, Abdullah. “A‘rec, Abdurrahman B. Hürmüz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bağdatlı İsmâîl Paşa. *Hediyyetü’l-ʿârifîn Esmâʾü’l-Müʾellifîn ve Âssârü’l-Musannifîn*. Kâhire: Dâru’l-Kutubi’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 2010.

Bakırcı, Saffet. “Meʿâlimü’t-Tenzîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Baktır, Mustafa. “Suffe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Bayram, Abdullah. *İbn Kesîr’in Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm Adlı Eserinin İsrâiliyyat Açısından Değerlendirilmesi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü’l-Eşrâf*. thk. Mahmûd Firdevs el-Azm. Dımaşk, 1997.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu’l-Büldân*. Kâhire, 1901.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü’l-Müfessirin*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.

Birışık, Abdulhamit. “İbn Kuteybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Birışık, Abdulhamit. “Katâde b. Diâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

Birışık, Abdulhamit. “Sûre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Birışık, Abdulhamit - Eren, A. Cüneyt. “Sıddîk Hasan Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Birışık, Abdülhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Birışık, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 1. bsk., 2004.

Bozkurt, Nebî. “Hâfız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nebî - Kaya, Nevzat. “İstinsah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. thk. Muhibbüddîn el-Hatîb ve diğerleri. Kâhire: el-Matbaatüs’s-Selefiyye ve Mektebetühâ, 1979.

Canbek, İsmâil. *İbn Kesîr’in Nüzûl Sebeplerini Değerlendirmesi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Câsim, Leys Suûd. “İbn Abdülber en-Nemerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Cebeci, Lütfullah. “Mefâtîhu’l-Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Cerrahoğlu, İsmâil. “Abdullâh b. Mes‘ûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Cerrahoğlu, İsmâil. “Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDVY, 1993.

Cerrahoğlu, İsmâil. “Süddî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Cerrahoğlu, İsmâil. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.

Cerrahoğlu, İsmâil. “Tefsirde Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çetin, Abdurrahman. Kur’an-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım., 2013.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sıhâh Tâcü’l-Luğa ve Sıhâhu’l-’Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrût: Dâru’l-’İlm li’l-Melâyîn, 1987.

Coşkun, Muhammed. “el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali. *Kitâbu’t-Ta’rifât*. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.

Çakan, İsmâil Lütfi - Eroğlu, Muhammed. “Abdulah b. Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.

Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân Okuma Esasları*. Emin Yayınları, 2011.

Çetin, Abdurrahman. “Kur’ân’ın İndirildiği Yedi harf”. *İslâmi araştırmalar* 3 (1987), 78.

Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul, 1973.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1998.

Çörtü, Mustafa Meral. *Sarf-Nahiv Edatlar*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2010.

Dağ, Mehmet. İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-'Ahrufu's-Sebʿa li'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuheymin Tahhân. Mekke, 1408.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Mukni'*. thk. M. Sâdık Kamhâvî. Kâhire: Mektebetü'l-külliyyâti'l-Ezheriyye, ts.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1984.

Dâvûdî, Semseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Demirci, Muhsin. "Ebû Abdurrahman es-Sülemî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Demirci, Muhsin. "el-Ahrufü's-Seb'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: MÜİFVY, 2003.

Demirci, Muhsin. *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2009.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Banna. *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbeate Aşer*. thk. Enes Mahrâh. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1988.

Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım ʿAbdurrahman b. İsmâil el-Makdisî ed-Dimeşkî. *el-Mürşidu'l-Vecîz alâ ʿulûmi Teteʿallku bi'l-Kitâbi'l-ʿazîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrût: Dâru Sâdir, 1975.

Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım ʿAbdurrahman b. İsmâil el-Makdisî ed-Dimeşkî. *İbrâzu'l-Meʿânî min Hirzi'l-Emânî*. Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, ts.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân elʿAtiyye vd. Beyrût, 1995.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Garîbu'l-Hadîs*. thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref. Kâhire: el-Heiyetu'l-ʿÂmme li-Şuʾûni'l-Matâbiʿ, 1984.

Efendioğlu, Mehmet. "Saîd b. Cübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Elmalı, Hüseyin. "Hassân b. Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Eroğlu, Muhammed. "Dahhâk b. Müzâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Erul, Bünyamin. “Mesrûk b. el-Ecda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Meʿânî’l-Kırâ’ât*. Suudi Arabistan, 1991.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Sebʿa*. thk. Bedruddîn Kahvecî - Beşîr Cuveycâbî. Dımaşk, 1993.

Ferrâ, Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ziyâd. *Meʿânî’l-Kur’ân*. ed. Ahmed Yusuf en-Neccâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh Şelebî. Kâhire: Dârü’l-Maʿârif, 1955.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-ı Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. bsk., 2016.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûb. *el-Kâmûsü’l-Muhît*. thk. Mektebü Tahkîkü-Türâs. Beyrût: Müessesetü’r-Risale, 2005.

Galâyînî, Mustafa. *Câmi‘u’d-Dürûsi’l-Arabiyye*. Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1982.

Güleç, Hasan. “Fezâri, İbrâhim b. Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Günay, Hacı Mehmet. “İbnu’z-Zemlekânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Güngör, Mevlüt. “Begavî, Muhammed b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Gürkan, Bedrettin. “Bedreddîn ez-Zerkeşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Hacı Mehmed Zihni. *el-Müntekab ve’l-Müktedab*. İstanbul: Marifet yayınları, 2008.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek*. ed. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.

Halîl b Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü’I-Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty.

Hamevî, Yâkut Sihâbeddin b. Abdullah el-Rûmî. *Kitâbu Mu’cemu’l-Buldân*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.

Hamîdullah, Muhammed. *Kur’ân Tarihi*. çev. Sâlih Tuğ. İstanbul, 1993.

Hamîdullah, Muhammed. *Kur’ân-ı Kerîm Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*. çev. Mutlu M. Sait. İstanbul, 1965.

Hizmetli, Sabri. “İbn Hıccî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Hüzelî, Ebü’l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre. *el-Kâmil fi’l-Kırââti’l-’Aşr ve’l-Erba’îne’z-Zâideti ‘aleyhâ*. thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâʿî eş-Şâyib, 2007.

İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstîʿâb fî Maʿrifeti’l-Ashâb*. thk. Ali M. el-Bicâvî. Kâhire, 1969.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî. *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru’t-Tunusiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-ʿazîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. Beyrût, 1422.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. ed. Muhammed Ali en-Neccâr. Kâhire: Dârü'l-Hilâl, 1952.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îdâhi ʿanhâ. Katar: Vezâratu'l-Evkâf, 1999.

İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman İbn Ebî Dâvûd el-Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbu'l-Mesâhîf*. thk. Muhibbuddîn Abdüssübhân Vâiz. Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. ed. Esʿad Muhammed et-Tayyib. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999.

İbn Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem. *el-Kâmil fi't-Tarih*. thk. Abdullah Kâdî. Beyrût, 1987.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Muʿcemü'l-Mekâyisil'lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire, 1972.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Aʿyâni'l-Miʾeti'ş-Şâmine*, ts.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *İnbâ'ü'l-Gumr bi-Enbâ'i'l-ʿumr*. thk. Abdullah b. Ahmed el-Alevî-M. Sâdıkuddin el-Ensârî. Haydarâbâd, 1967.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. Kâhire, 1401.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed. *el-Huccetu fi'l-Kırâ'âti's-Sebʿa*. Beyrût: Câmiʿatu'l-Kuveyt, 1401.

İbn Hasnûn, Ebû Ahmed Abdullah b. el-Huseyn. *el-Luğât fi'l-Kur'ân*. Kâhire, 1946.

İbn Hişâm, Ebû Abdillâh Cemâluddin el-Ensarî el-Mısriyyî. *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*. thk. İrfan Matracî. Beyrût: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, ts.

İbn Kâdî Şuhbe, Ahmed b. Muhammed b. 'Ömer ed-Dımaşkî. *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*. Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1987.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *Büyük İslâm Tarihi (el-Bidâye ve'n-Nihâye)*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrût: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 2004.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Fusûl fî Sîreti'r-Rasûl*. thk. Muhammed el-Îdü'l-Hatrâvî - Muhyiddin Müstû. Beyrût, 1985.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-İctihâd fî Talebi'l-Cihâd*. thk. Abdullah Abdürrahîm Useylân. Riyad, 1981.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *Fezâilü'l-Kur'ân*. Mektebetü İbn Teymiyye, I. Baskı., 1416.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *Fezâilü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Faziletleri)*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Türdav Yayınları, 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *İbn Kesîr Tefsîri*. çev. Savaş Kocabaş. İstanbul: Polen Yayınları, 2010.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *İrşâdu'l-Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh*. thk. Behcet Yûsuf Hamed Ebü't-Tayyib. Beyrût, 1996.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *Tabakâtü Fukahâ'i'ş-Şâfiʿiyye*. thk. Ahmed Ömer Hâşim - Muhammed Ali Zeynühüm. Kâhire, 1993.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *Tahrîcü Ehâdîsi Edilleti't-Tenbîh*. thk. Muhammed İbrâhim es-Sâmerrâî, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dârü Taybe, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât. Kâhire: Dâru't-Te'sil, 1435.

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-Arab* thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ty.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1119.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrût, 1968.

İbn Zencele, Abdurrahmân b. Muhammed Ebû Zur'a. *Huccetu'l-kırâ'ât*. thk. Saîd Afgânî. Beyrût, 1404.

İbnü'l- Bâziş, Ebû Caʿfer, Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Ğirnâtî. *el-İknâʿ fi'l-Kırâ'âti's-Sebʿ*. Dâru's-sahâbe li't-turâs, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fî ʿilmi't-Tecvîd*. thk. Ali Huseyn el-Bevvâb. Riyad, 1985.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*. thk. Ali Muhammmed Debbâ'. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. Kâhire: Daru'l-Lü'lüe, 2017.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-Mukri'în ve Mürşidü't-Tâlibîn*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân. yy., ty.

İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-Zeheb*. thk. Abdulkadirî el-Arnavûtî Mahmud. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İlhan, Avni. "Amr b. Ubeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İslami İlimler Araştırma Vakfı (ed.). *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Kandemir, M. Yaşar. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

Kandemir, M. Yaşar. "Garîbü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kandemir, M. Yaşar. "Nevevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kandemir, M. Yaşar. "Saîd b. el-Müseyyeb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Kandemir, M. Yaşar. "Şa'bî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Karaaslan, Nasuhi Ünal. "Ta'rîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Karaçam, İsmâil. Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

Karaçam, İsmâil. Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

Karaçam, İsmâil. Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri. İstanbul: MÜİFV, 2007.

Karaçam, İsmâil. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn ʿan Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. ed. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya. İstanbul, 1941.

Kaya, Eyyüp Said - Okuyucu, Nail. "Şevkânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kâzerûnî, Afîfüddin Saîd b. Muhammed. el-Bedrü'l-Münîr el-Mülahhaṣ min Tefsîri İbn Kesîr, ts.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1994.

Kılıç, Hulusi. "İbn Ebû İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kırca, Celal. "İbn Ya'mer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kırkız, Mustafa. "Arap Dilinde Mastar ve Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15:1 (2010), 209-226.

Kızıltoprak, Süleyman. "Memlük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takiyyuddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kurt, Yaşar. *Kıraat Tarihinin Meseleleri*. Samsun: yy., 2013.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenehu Mine's-Sünneti ve Ayi'l Kurân*. thk. Muhammed İbrâhim el-Hafnavî - Mahmud Hamid Osman. Kâhire, 2002.

Küçük, Raşit. "Ebû Recâ el-Utâridî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Küçük, Raşit. "İbn Ebû Hâtim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Mudar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

Maksudoğlu, Mehmed. *Arapça Dilbilgisi*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1992.

Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Fuâd Sezgin. Kâhire, 1961.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'ân'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası*. Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2004.

Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne ’an Me’âni’l-Kıraat*. thk. Abdulfettâh İsmâîl Şelebî. Mısır: Dâru Nehdati, ts.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırââti’s-Seb‘ ve ‘İlelihâ ve Hicecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramadân. Müessetü’r-Risâle, 1997.

Mennâ’el-Kattân. *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrût, 1993.

Meydânî, Abdurrahman Hasan. *el-Belâğatü’l-Arabiyye*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2010.

Muberred, Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Kâmil fi’l-Luğa*. thk. Muhammed Abdulhâlık ʿAzîme. Beyrût: Âlemu’l-kütüb, ts.

Muhammed Ahmed Ken’ân. *Fethu’l-Kadîr*. Beyrût, 1992.

Muhammed Ali es-Sâbûnî. *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr*. İstanbul, ts.

Muhammed Zuhaylî. *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1995.

Müslim, Ebü’l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *el-Câmiu’s-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1955.

Nedvî, Mesud Rahman Han. el-İmam İbn Kesîr Sîretuhû ve Müellefâtuhû ve Menhecuhû fî Kitâbeti’t-Tarih. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1999.

Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ‘râbü’l-Kur’ân*. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 2008.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Hasan Abdülmün’im Şelebî. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1421.

Nuaymî, Abdülkadir b. Muhammed. *ed-Dâris fî Târîhi’l-Medâris*. thk. İbrâhim Şemseddin. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.

Önkal, Ahmet. “Amr b. Âs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Öz, Mustafa. “Kurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Özaydın, Abdülkerim. “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Sîbeveyhi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Özek, Ali. “el-Keşşâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

Özel, Ahmet. “Alkâme b. Kays”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Özen, Şükrü. “Nehaî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öztürk, Mustafa. “Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 292-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Paksoy, Kadir. *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1999.

Râcih, Muhammed Küreyyim. *Muhtasaru Tefsîru İbn Kesîr*. Beyrût, 1983.

Râcihî, Abduh. *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-Kırââti'l-Kur'âniyye*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1999.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *el-Müfredâd fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Ahmed Dâvûdî. Şam: Dâru'l-Kalem, 1416.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*. Beyrût: Daru İhyâi't-Türâs, 1999.

Rifâî, Muhammed Nesîb. *Teysîrü'l-ʿaliyyi'l-Kadîr*. Riyad, 1987.

Safiyyürrahman el-Mübârekpûrî v. dğr. *el-Misbâhu'l-Münîr*. Riyad, 2000.

Sarı, Mehmet Ali. "Âsim b. Behdele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Sayrafî, Ebû Abdullah. *Nüketü'l-İntisâr li-Nakli'l-Kur'ân li'l-İmâm el-Bâkıllânî*. İskenderiye: Münşeetü'l-maârif, ts.

Sehâvî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. ʿAbdu's-Samed el-Hemedânî. *Cemâlu'l-Kurrâ' ve Kemâlu'l-Ikrâ'*. thk. Mervân elʿAtiyye. Beyrût, 1997.

Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *el-İʿlân bi't-Tevbîh li-men Zemme't-Târîh*. ed. Fr. Rosenthal. Dâru Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. Beyrût: Müssesetu'l-kütüb es-Sekafiyye, ts.

Senedî, Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulğafûr. *Safahât fî İlmi'l-Kırâât*. Mekke: Mektebetu'l-Emdâdiyye, 1995.

Serin, Muhittin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Sıddîk Hasan Hân, Hasan b. Alî. *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kurʾân*. thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

Sîbeveyhi, Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Harun. Kâhire: Mektebetü Hanci, 1988.

Subhî Sâlih. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrût, ts.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü'ş-Şâfiʿîyyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed- Abdulfettah Muhammed et-Tenâhî el-Hâvî. Daru İhyâi't-Türâs, 1964.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, 1974.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'ı'l-Cevâmi'*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tabakâtü'l-Huffâz*. Beyrût: Lecne mine'l-ulemâ', 1983.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire, 1976.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hûdayrî. *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*. thk. Husâmuddîn el-Kudüsî. Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

Şâhin, Abdüssabûr. *Târîhu'l-Kur'ân*. Kâhire, 1966.

Şen, Ziya. *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul, 2007.

Şenel, Abdulkadir. "İbn Merdûye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. el-Bedru-Tâli bi Mehâsin men Ba'de-Karni's-Sâbi. Beyrût, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. Fethü'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.

Şıhhata, Abdullah Mahmud. *Tarihu'l-Kur'ân ve't-Tefsir*. Kâhire, 1972.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiû'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire, 1. Basım, 2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl. Kâhire, 1960.

Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-Saʿâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûʿâti'l-ʿulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

Tekineş, Ayhan. "Cibrîl'in Son Dersi Arza-i Ahîra". *Yeni Ümit* 56 (2002), 51-56.

Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Tetik, Necati. Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tetik, Necati. *Kıraat İlminin Ta'limi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tirmîzî, Ebû Mûsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

Turan, Abdülbaki. "Arza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Turgut, Ali. "Abdullah b. Ayyâş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Tüccar, Zülfikar. "Ebû Hâtim Sicistânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Tüccar, Zülfikar. "Sicistânî, Ebû Hâtim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Tüccar, Zülfikar. "Ümeyye b. Ebi's-Salt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Türcan, Sâliha. "Fezâilü'l-Kur'ân Rivâyetlerinin Kullanımında Farklı Bir Yaklaşım: İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ı". *Kocatepe İslâmi İlimler Dergisi*, 61-81.

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

Uğur, Mücteba. "A'meş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. "Hasan-ı Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ünal, Harun. "Behrân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDVY, 1992.

Ünal, Mehmet. Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

Varol, Hüseyin. "İbn Kuteybe ve Eserleri". *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986), 142-153.

Verrâk, Ahmed Tâhir Haseneyn-Nârimân Nânilî. *Edevâtu'r-Rabt fi'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*. Kâhire, 1984.

Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDVY, 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Elmalılı Muhammed Hamdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2018.

Yıldırım, Mustafa. *Kırâat İlmine Giriş*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2013.

Yıldız v. diğerleri, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlî v. dğr. *Fihrisü Ehâdîsi Tefsîri İbn Kesîr*. Beyrût, 1986.

Yücel, Ahmet. "İbn Sîrîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Daru İhyâi't-Türâs, 2001.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meʿâni'l-Kur'ân ve İʿrâbuhu*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. Beyrût, 1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-Huffâz*. Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'*. Kâhire: Dâru'l- Hadîs, 2006.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İsam Yayınları, 1995.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâ'îliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*. Dımaşk, 1985.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1997.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an Hakâʾiki Gavâmızi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîli fî Vucûhi't-Teʾvîl*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1972.

Zeyrekli, Cafer. *Arap Dilinde Nidâ Üslubu ve Kur'ân'ı Kerîm'deki Kullanımları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Ziriklî, Hayreddin. *el-Aʿlâm: Kâmûsü Terâcim*. thk. Züheyr Fethullah. Beyrût, 1984.

Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1367.

ÖZ GEÇMİŞ

Cafer ZEYREKLİ, Ladik İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra hafızlığını ikmal etti. Daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 25. 05. 2008 tarihinde lisansını tamamladı. 2012 yılında OMÜ SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Belagatı dalında tezli Yüksek Lisans programına girdi ve 2014 yılında mezun oldu. Aynı yıl OMÜ SBE Dini Danışmanlık ve Rehberlik dalında tezsiz Yüksek Lisansını tamamladı. Daha sonra 2021 yılında OMÜ LEE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi dalında Doktora programına başladı. 1996 yılından 2018 yılına kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nda farklı yerlerde İmam-hatip olarak görev yaptı. 2018 yılından bu yana Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı'nda Öğretim Görevlisi olarak görev yapan Cafer ZEYREKLİ; evli, dört çocuk babası ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

ORCID ID: 0000-0002-0868-4035

Yayınlar:

1. Cafer ZEYREKLİ, "İmam Buhârî'nin Fezâilü'l-Kur'ân Rivâyetlerinin Kur'ân Tarihine ve Kıraat Meselelerine Katkısı: İbn Kesîr Örneği", Uluslararası İmam Buhârî Sempozyumu -İmam Buhârî'nin Bilimlere Katkısı-, Semerkant, 14-18 Nisan 2025.
2. Cafer ZEYREKLİ, "İbn Kesîr Tefsîri'nde Kıraat İlmi Açısından Yedi harf Meselesinin İşlenişi", II. İlahiyat Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu, Bolu, 11-12 Nisan 2025.